

INFORME SOBRE
LA SITUACIÓ DE LA FAMÍLIA
A CATALUNYA
UN INTENT DE DIAGNÒSTIC

Lluís Flaquer
(coordinador)

Generalitat de Catalunya
Departament de Benestar Social

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP:

Informe sobre la situació de la família a Catalunya : un intent de diagnòstic

I. Flaquer, Lluís II. Catalunya. Departament de Benestar Social

1. Família - Catalunya 2. Relacions intergeneracionals - Catalunya

3. Catalunya - Política familiar

316.356.2 (467.1)

© Generalitat de Catalunya
Departament de Benestar Social
1a edició: gener de 2002
Tiratge: 1.500 exemplars
ISBN: 84-393-5625-0
Disseny: Fotocomposició gama, s.l.
Impressió: Thau, s.l.
Dipòsit legal: B. 7.283-02

PRESENTACIÓ

El Govern de la Generalitat va decidir la creació de la Secretaria de la Família com a manifestació inequívoca de la voluntat d'iniciar i continuar polítiques de suport a les famílies. Això succeïa el mes de febrer de 2000. No era la primera actuació pública que el Govern de Catalunya duia a terme per a les famílies; l'any 1993 ja es va encomanar a l'actual president del Parlament, el M. Hble. Sr. Joan Rigol, l'elaboració d'un pla integral de suport a les famílies.

Actuar positivament en benefici de les famílies vol dir, en primer lloc, conèixer i analitzar quina és la realitat social de les famílies, avui, a Catalunya. Poques setmanes després de la creació de la Secretaria de la Família, i d'acord amb la consellera de Benestar Social, l'Hble. Sra. Irene Rigau, es va plantejar la necessitat que s'elaborés un estudi ampli sobre la família, un estudi que fos una fotografia de la realitat, degudament interpretada i analitzada. Es pretenia, així mateix, que es considerés l'evolució que la institució familiar ha tingut durant els darrers anys i les tendències que permeten preveure'n la situació futura.

Volíem que l'estudi analitzés, a la vegada, les situacions de les famílies amb unes problemàtiques específiques: les famílies nombroses, les monoparentals i les que tenen cura de persones grans. Un problema tan present actualment com el de la violència a la llar també hi havia de ser considerat.

Les diferents formes de família necessiten un marc legal que les empari. És per això que el Parlament de Catalunya ha desenvolupat durant els darrers anys una normativa que actualitza la legislació d'acord amb les noves situacions. La conciliació de la vida professional i la familiar és un dels reptes de la societat actual, sense un suport dels poder públics difícilment es podrà assolir.

L'informe que comprèn aquest llibre ha estat dirigit pel doctor Lluís Flaquer i hi han col·laborat un total de setze persones expertes. El conjunt dels treballs comprèn un volum de més de 400 pàgines i esperem que sigui una eina adient per a conèixer la situació actual i poder dur a terme polítiques familiars adequades.

Aquest informe té una data de publicació concreta, gener de l'any 2002, i tenint en compte que les estructures familiars, com la vida mateixa, evolucionen contínuament, esperem que d'aquí a no gaires anys es pugui elaborar un nou diagnòstic sobre la família a Catalunya. En tot cas, si el treball que avui es presenta pot ser el punt de partida del nou estudi, considerarem que l'esforç esmerçat ha estat positiu.

La Secretaria de la Família vol agrair al professor Lluís Flaquer la coordinació de l'estudi, als autors i a les autores les seves col·laboracions i també la bona disposició per a adaptar els seus treballs a l'estructura d'aquest informe.

Joan Vallvé
Secretari de la Família
Desembre de 2001

Sumari

Introducció (Lluís Flaquer, UAB)	9
Pautes generals de l'estructura familiar	23
Evolució de la nupcialitat i la fecunditat (Joaquim Capellades i Mireia Farré, IDESCAT)	25
Canvis en la família i relacions generacionals (Xavier Roigé, UB)	60
El coixí familiar: una peça clau en la lluita contra la pobresa i l'exclusió social a Catalunya (Magda Mercader, UAB)	76
Famílies amb problemàtiques o necessitats especials	91
Les famílies nombroses (Pau Serra del Pozo, Diputació de Barcelona, i Raúl Sánchez, FANOC)	93
Les famílies monoparentals i les ruptures matrimonials (Elisabet Almeda, UPF)	120
Gent gran i família (Xavier Altarriba, IEPS)	144
La violència familiar a Catalunya: polítiques i accions ciutadanes contra la violència envers les dones (Encarna Bodelón i Engràcia Querol, UAB)	164
La regulació política de la família	181
El dret de família a Catalunya (Encarna Roca, UB)	183
La mediació familiar (Josep Antoni del Barrio, Departament de Justícia) ..	199
Les noves perspectives de l'acolliment familiar (Pere Amorós, UB)	216
La institucionalització de les polítiques familiars a Catalunya (Xavier Colominas, Departament de Benestar Social)	235
Programes i prestacions de política familiar	251
El suport econòmic a les famílies amb fills a càrrec (Lluís Flaquer, UAB) ..	253
Les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: el cas dels serveis de suport a les famílies (Cristina Brullet, UAB)	271
Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de tres anys a Catalunya (Anna Escobedo, Fundació CIREM)	301
Conclusions: reptes i oportunitats de la política familiar a Catalunya (Lluís Flaquer, UAB)	331
Annex	343

Introducció

Lluís Flaquer

L'objectiu d'aquest informe és establir una radiografia de la situació actual de la família a Catalunya que ens permeti fer un diagnòstic acurat i fer propostes de polítiques públiques de suport i atenció a les famílies. Amb la mirada posada en el futur, l'informe representa una parada en el camí i pretén fer un balanç ponderat d'allò que sabem –i que no sabem– sobre les famílies del nostre país, d'allò que tenim pel que fa als sistemes públics d'ajuda i de cura a les famílies, i també de tot allò que fóra desitjable tenir, ateses les característiques de Catalunya en termes del seu desenvolupament econòmic i social en relació amb les societats del nostre entorn i segons la demanda potencial de les persones amb responsabilitats familiars.

D'acord amb el parer majoritari dels especialistes consultats, Catalunya comparteix amb altres països de l'àrea mediterrània un estat de feblesa de les seves polítiques familiars. Atès que una de les finalitats primordials d'aquest primer informe sobre la situació de la família és proporcionar eines de treball i elements de reflexió per a l'elaboració de mesures d'atenció a les famílies catalanes, a l'hora de determinar els criteris de selecció dels temes i treballs presentats s'ha atorgat un especial relleu a les polítiques públiques, a diferència d'altres informes de caràcter més descriptiu, en els quals es destaquen sobretot les dimensions sociodemogràfiques, sociològiques i jurídiques de la realitat familiar. Aquesta opció sobre l'estructura i les característiques de l'informe representa, sens dubte, una novetat en el panorama peninsular, en què la recerca sobre les polítiques familiars es troba tot just en els seus inicis.

En aquest informe s'ha tingut molt present el sentit que ha anat adquirint la família en els països europeus més avançats. Les polítiques familiars neixen històricament en aquelles nacions que experimentaren primer un procés de modernització de la família. Altrament dit, les societats davanteres que reberen l'impacte de fortes transformacions socials es veieren abocades a adaptar la realitat familiar a aquests canvis a base de restringir les funcions encomanades a la família i de requerir l'ajut de les administracions per tal d'acomplir les restants. Així, les funcions familiars que en algunes societats són summament genèriques –com ara la cura de les persones adultes malaltes o dependents, l'empara dels fills fins a la seva col·locació laboral o al seu matrimoni o bé la provisió de tota mena de serveis domèstics–, s'han tendit a especificar gràcies a l'externalització de moltes responsabilitats o activitats, que han passat des de la llar a mans de les administracions o a ser proveïdes pel mercat.

Així, la reducció gradual de la multifuncionalitat tradicional ha tingut per efecte no tan sols que la família nuclear hagi esdevingut la norma en les societats més avançades, sinó que a més les famílies estiguin cada vegada més centrades en la cura i la socialització dels nens. Aquest procés ha anat acompanyat per un afebliment de les relacions patriarcals i pel protagonisme cada vegada més gran que adquireixen les dones en el canvi familiar. Atesa aquesta evolució que s'ha anat consolidant en els països que foren pioners en les transformacions familiars, la idea de família que avui tendeix a predominar a nivell europeu és la d'una unitat reproductiva amb fills menors a càrrec, independentment de si adopta la modalitat monoparental o biparental. En conseqüència, d'acord amb aquest criteri, les polítiques familiars es tendeixen a definir com les mesures de suport o d'atenció adreçades per les administracions a aquelles persones que tenen fills menors sota la seva responsabilitat. Tanmateix, l'adopció d'aquest principi com a guia rectora a l'hora de confeccionar el present informe no ha impedit considerar altres realitats fortament vinculades amb la família, que potser ultrapassarien el seu àmbit d'aplicació estricta, però que al nostre país constitueixen motiu de debat i de preocupació. És el cas de l'atenció a les persones grans i/o discapacitades i de la violència contra les dones.

Si bé l'encàrrec fet als autors es limitava a demanar-los de fer una síntesi dels nostres coneixements sobre la parcel·la del camp familiar dels seus àmbits d'especialitat respectius, val a dir que molts d'ells han anat molt més enllà d'aquesta comanda i en els seus capítols han presentat recerca inèdita i fet nombroses aportacions de dades i visions desconegudes. Aquestes noves informacions i/o interpretacions resulten sovint innovadores i ens permeten confegir avui una imatge molt més acurada sobre la situació de les famílies catalanes de la que disposàvem fa ben poc.

L'informe està dividit en quatre parts ben diferenciades, a més d'aquesta introducció i de les conclusions finals: 1) pautes generals de l'estructura familiar; 2) famílies amb problemàtiques o necessitats especials; 3) la regulació política de la família; 4) programes i prestacions de política familiar. A continuació passo a comentar les principals aportacions dels diversos autors a fi de fer una presentació de les temàtiques analitzades i oferir al lector un tast a tall d'aperitiu de les qüestions primordials que s'aborden en cada capítol. Aquesta recapitulació prèvia té l'avantatge de constituir una bona guia de lectura per a tots aquells que s'aproximin amb curiositat a aquest llibre sense que estiguin interessats en la totalitat dels assumptes tractats.

La primera part del llibre, sobre «Pautes generals de l'estructura familiar», tracta de presentar una panoràmica general del sistema català de família. En particular, s'hi analitzen el procés de formació de famílies, les transformacions de les relacions i de les solidaritats entre generacions i el nivell de vida de les llars en les diferents fases del cicle familiar. Aquestes consideracions es plasmen en tres capítols: «Evolució de la nupcialitat i la fecunditat», a càrrec de Joaquim Capellades i Mireia Farré, investigadors de l'Institut d'Estadística de Catalunya, «Canvis en la família i relacions generacionals», a càrrec de Xavier Roigé, professor d'antropologia social de la Universitat de Barcelona, i «El coixí familiar: una peça clau en la lluita contra la pobresa i l'exclusió social a Catalunya», a càrrec de Magda Mercader, professora d'economia aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Segons indiquen Capellades i Farré, els patrons de nupcialitat, tant catalans com espanyols, són força semblants als de la Unió Europea, tot i que s'hi observen dues diferències significatives. En primer lloc, a la Unió Europea gairebé una cinquena

part dels matrimonis corresponen a persones especialment divorciades, que ja havien estat casades anteriorment, mentre que a Catalunya aquesta proporció de matrimonis no assoleix el deu per cent. En segon lloc, les pautes d'emancipació familiar entre Catalunya i el conjunt d'Europa difereixen considerablement. Mentre que a Catalunya preval la permanència dels joves a casa dels pares abans del matrimoni, a la majoria de països europeus és molt freqüent que la seva emancipació vagi acompanyada de la formació de parelles de fet, de la convivència amb amics o de la residència en solitari. Aquest retard en l'emancipació i en la formació de parelles sembla estar relacionat amb l'escassa fecunditat catalana, una de les més baixes del món. En els darrers temps s'ha produït un ajornament del calendari de la fecunditat, cada vegada més centrada en el grup d'edat de 30 a 34 anys. Si bé les descendències de primers fills s'han mantingut relativament altes, és molt probable que les generacions de dones que encara no han experimentat la vida fèrtil tinguin valors d'infecunditat més alts. La suau recuperació assenyalada per l'indicador conjuntural de fecunditat des de 1995 amaga tanmateix un descens continuat de la fecunditat de les generacions alhora que és compatible amb un escàs augment dels naixements de segon rang. Un darrer factor a tenir en compte és que aquest creixement recent podria estar en part relacionat amb els naixements de mares de nacionalitat estrangera, tal com s'esdevé a les comarques gironines.

Per la seva banda, Roigé assenjala que les xarxes de parentiu mantenen una gran importància a la societat catalana, en gran part com a conseqüència de la feblesa de la política familiar a casa nostra. Aquestes xarxes es desenvolupen gràcies a l'intercanvi de béns, serveis i prestacions personals com a expressió de la solidaritat entre les generacions i constitueixen un signe de la pervivència al nostre país d'un conjunt de valors relacionats amb la família extensa, que s'han adaptat de les noves circumstàncies del món modern. Catalunya manté un dels índexs de complexitat familiar més elevats d'Europa, no tan sols a causa d'una certa supervivència de la família troncal tradicional, sinó de la pràctica habitual de la *recoresidència*, consistent en l'acolliment temporal o definitiu per part d'algun dels fills del pare o mare vidus que no es poden valer per si mateixos. Aquesta estratègia residencial podria ser alimentada per la llarga convivència entre pares i fills abans del matrimoni. La nova 'família extensa' que sembla configurar-se no requereix necessàriament la residència conjunta entre les generacions com abans, però sí una certa proximitat entre els domicilis de pares i fills amb la idea de conjuminar autonomia i col·laboració, independència i intercanvi de béns i serveis. D'aquesta manera, la intimitat a distància que s'estableix entre pares i fills adults no resulta incompatible amb uns elevats nivells de solidaritat familiar, que s'expressen mitjançant el freqüent bescanvi d'ajuts entre ambdues generacions. Aquesta col·laboració se centra en un important volum de transferències de béns, que sovint són determinants amb vista a l'accés a l'habitatge, en la cura dels nens i en l'assistència de les persones grans o dependents de tal manera que els fluxos s'orienten en les dues direccions, segons l'estadi del cicle familiar i les necessitats que puguin sorgir en cada moment. El desenvolupament d'aquest sistema, que presenta una gran estabilitat i fins i tot s'ha refermat en els darrers temps, està relacionat en gran part amb la debilitat dels ajuts públics per a la família i un dels seus efectes fonamentals és la sobrecàrrega funcional de les famílies, que en especial afecta les dones, les quals veuen frenades les seves oportunitats d'igualtat social.

El capítol de Mercader sobre la incidència de la pobresa en els diferents estadis del cicle de vida a partir de l'anàlisi dels ingressos i les despeses de les llars catalanes aporta interessants dades sobre les bases de la solidaritat familiar. Segons destaca aquesta autora, Espanya és el país de la Unió Europea en el qual trobem una proporció més baixa de llars en què tots els seus membres es troben a l'atur o són inactius, altrament dit, en què no hi hagi cap membre que no treballi. Aquesta dada és il·lustrativa de fins a quin punt, en un país com el nostre, amb elevades taxes d'atur, la lluita contra la pobresa té lloc més a partir d'estratègies residencials que no pas mitjançant polítiques públiques. Així, a través de l'acumulació de rendes dels membres de les llars, la família constitueix un coixí semblant a la xarxa de seguretat proporcionada per les polítiques socials dels estats del benestar més avançats. Tanmateix, aquest sistema perjudica sobretot aquelles categories de la població més discriminades al mercat de treball, com ara molts joves i dones que, si visquessin de forma independent, experimentarien taxes de pobresa força elevades. A causa de la importància de les funcions de protecció social de la família, els nivells de pobresa del nostre país es mantenen fins a uns límits acceptables en actuar la llar com una unitat de compensació de les desigualtats individuals de renda. Així, segons Mercader, les freqüents formes de dependència juvenil i femenina que es produeixen en les llars del nostre país afavoririen l'encobriment del fenomen de la pobresa dels joves i de les dones.

Mercader estudia els tipus de llar que pateixen els riscos més elevats de pobresa. Les llars més propenses a caure en la pobresa són les monoparentals amb fills menors a càrrec. Les persones que viuen soles també presenten riscos importants de pobresa, sobretot a mesura que augmenta la seva edat i especialment si són jubilades o vídues. Ara bé, no tant des del punt de vista de la incidència de la pobresa per tipus de llars, sinó des del punt de vista del volum dels individus afectats, la gran majoria de les persones pobres viuen en famílies que es troben en la fase de la criança dels fills, tot i treballar el cap de família. D'altra banda, en una perspectiva comparativa internacional, la taxa de pobresa infantil a Catalunya se situaria en uns valors mitjans que rondarien el 10 per cent. Els tipus de llars que revelen una propensió més gran a la pobresa infantil són les monoparentals i les nombroses (una parella amb tres o més fills).

La part de l'informe sobre «Famílies amb problemàtiques o necessitats especials» examina la situació d'aquells tipus de família que mereixen un comentari a part, més enllà de l'anàlisi de les pautes generals de l'estructura familiar. Són quatre, les modalitats de família considerades. L'apartat s'enceta amb un capítol sobre les famílies nombroses a càrrec de Pau Serra del Pozo (Diputació de Barcelona) i de Raúl Sánchez, (Associació de Famílies Nombroses de Catalunya), prossegueix amb un capítol sobre les famílies monoparentals, redactat per Elisabet Almeda, professora de sociologia la Universitat Pompeu Fabra, continua amb una aportació sobre les famílies de la gent gran signada per Xavier Altarriba, director de l'Institut d'Estudis Psicològics i Socials, i es clou amb un capítol sobre la problemàtica de la violència familiar escrit per Encarna Bodelón González i Engràcia Querol Rosell, professores de filosofia del dret de la Universitat Autònoma de Barcelona.

En la seva contribució sobre «Les famílies nombroses», Serra del Pozo i Sánchez exposen la situació d'aquest col·lectiu a Catalunya, tant en relació amb la que apareix a la resta d'Espanya com amb el tractament que reben en la majoria de països de la Unió Europea. Un dels aspectes que posen més en relleu és el caràcter preconsti-

tucional de la legislació espanyola que regula les ajudes a aquest col·lectiu, tenint en compte que la llei vigent es remunta a 1971, cosa que fa patent la urgent necessitat de reformar-la i d'actualitzar-la. Els autors del capítol assenyalen el desfasament de la legislació vigent, no tan sols perquè les prestacions i els ajuts que preveu són molt escassos en relació amb les demandes presents, sinó perquè la definició restrictiva que fa de les famílies nombroses ja no correspon a les circumstàncies actuals d'emancipació tardana dels fills. Un dels indicadors de l'escassa utilitat que tenen les mesures de suport actuals és la baixa proporció d'unitats familiars que, tot complint els requisits per ser considerades com a famílies nombroses, disposen del títol oficial. Aquesta proporció assoleix tan sols el 38% a Catalunya, tot i que aquest percentatge és més elevat aquí que a altres indrets d'Espanya gràcies al programa complementari de la Generalitat del carnet familiar.

El sistema de prestacions econòmiques destinades a les famílies, concedides amb condició de recursos, fa que la política familiar hagi esdevingut a Espanya un instrument d'assistència social amb què una gran part de famílies nombroses amb rendes mitjanes no poden accedir als beneficis existents. Així, propugnen un sistema universal d'ajuts i serveis a les famílies, homologat amb la tendència majoritària europea, que pugui oferir avantatges a aquelles famílies que han escollit tenir un nombre de fills superior a la mitjana i que compensi d'alguna manera la important aportació que fan al benestar col·lectiu.

El creixement de les famílies monoparentals en el món occidental delata els canvis que s'estan produint en els papers d'homes i dones. Almeda, en el seu capítol sobre «Les famílies monoparentals i les ruptures matrimonials», ressaltava en primer lloc l'heterogeneïtat del fenomen de la monoparentalitat a Catalunya i es pregunta fins a quin punt es tracta d'una novetat radical. Una gran part de les famílies monoparentals estan encapçalades per dones, per bé que darrerament les que estan sota la responsabilitat d'un home estan creixent força més que les que depenen d'una dona. Almeda observa l'existència de dos tipus principals de llars monoparentals segons la presència de fills menors a càrrec o no, que revela un model de monoparentalitat més 'modern' i un altre de més 'tradicional'. Aquesta diferència es troba sovint associada amb el fet d'estar encapçalada la llar monoparental per una persona soltera o divorciada, d'una banda, o per una altra de vídua, de l'altra. A l'hora d'estudiar els nuclis monoparentals és, doncs, important tenir en compte no tan sols l'estat civil de les persones principals dels nuclis monoparentals, sinó sobretot l'edat dels fills que hi viuen. Una altra de les constatacions de l'anàlisi d'Almeda és el considerable creixement entre 1991 i 1996 de les persones separades de fet responsables de famílies monoparentals, que estan augmentant gairebé al mateix ritme que les divorciades. Els presumptes separats de fet són aquelles persones casades que viuen en formes de residència discordants amb el seu estat civil. Un dels indicadors que pot ajudar-nos a comprendre la importància creixent de la monoparentalitat a Catalunya és que el 1996 quelcom més d'un de cada deu nens menors de 16 anys vivien en nuclis monoparentals. Per últim, cal tenir present que en totes les franges d'edat la taxa d'activitat de les dones que encapçalaven nuclis monoparentals amb menors de 16 anys és superior a la taxa de la població femenina general. Aquesta dada expressa la necessitat més gran de treballar fora de casa que tenen les dones responsables de famílies monoparentals, però alhora indica dificultats més grans a l'hora de tractar de conciliar la vida laboral i familiar i el seu perill superior de caure en la pobresa.

El naixement de la problemàtica emergent de la gent gran en la nostra societat deriva en una part molt considerable de l'envelliment de la població, que es produeix no tan sols a causa de l'augment de la longevitat de les persones, sinó de la caiguda dràstica de la fecunditat, que altera la relació de dependència entre persones actives i dependents. El fet que Catalunya sigui un dels països occidentals en què ambdós fenòmens es donen amb més intensitat augura un plantejament complicat d'aquesta qüestió. Aquest és el tema del capítol d'Altarriba sobre «Gent gran i família», que tracta de situar l'increment de les atencions requerides per les persones grans en relació amb els canvis en les unitats familiars.

Segons aquest autor un conjunt de factors determinen el creixement de les problemàtiques relacionades amb l'acolliment i la cura de les persones grans: la incorporació de la dona al món del treball, la reducció de la grandària de les famílies i la proliferació de nous models familiars fan que cada vegada hi hagi menys persones cuidadores en relació amb les necessitats creixents generades pels avis.

Si bé és desitjable que la persona gran pugui envellir a casa seva, això no sempre és possible i, en tot cas, no hauria d'anar en detriment del benestar dels seus familiars. És per això que cal que les administracions públiques impulsin en els propers anys sistemes de suport a les famílies, que han de comportar sovint la creació de nous serveis i programes per a la gent gran. Altarriba assenyala que en l'actualitat una part d'aquests serveis d'atenció a les persones grans són prestats per immigrants que treballen a l'economia submergida, però les famílies amb recursos escassos no sempre poden acudir a aquest mercat, la qual cosa planteja un problema d'equitat.

Altarriba és partidari que, en principi, la persona gran rebi dels seus familiars les atencions que requereix, però a vegades això resulta problemàtic. En paraules seves: «L'afecte no es pot forçar, però les necessitats no es poden suprimir, però sí derivar. Si realment la persona gran no és estimada per la seva família, és millor buscar una ubicació substitutòria o alternativa».

Caldria veure la convivència prolongada entre diverses generacions, que no s'havia produït mai abans en cap altre període històric, com una oportunitat més que no pas com una càrrega feixuga. Tanmateix, és important poder conjuminar la proximitat amb la intimitat a distància i la prestació de serveis de cura amb el respecte a la privacitat. El capítol conclou amb uns apunts sobre les persones amb disminució a Catalunya, que sovint representen per a les famílies problemes anàlegs als plantejats per la gent gran.

En el seu capítol sobre «La violència familiar a Catalunya: polítiques i accions ciutadanes contra la violència envers les dones», Bodelón i Querol sostenen que la violència contra les dones és la punta de l'iceberg d'un fenomen de dimensions àmplies consistent en l'ús de la força contra els membres més desprotegits de les famílies (com poden ser també els infants o la gent gran). Segons les autores del capítol, la violència envers les dones és una expressió de les relacions de poder patriarcals, en contrast amb altres interpretacions que tracten de comprendre la seva naturalesa a partir de la dinàmica de la interacció interpersonal. Cal destacar la important aportació del moviment de les dones i de la crítica feminista a l'hora d'engegar un debat públic sobre la qüestió, que ha contribuït en gran mesura a la visibilització d'un problema considerat fins fa poc com a estrictament privat. En parlar de violència familiar no tan sols s'han de considerar els maltractaments físics, sinó també altres accions com poden ser coaccions, amenaces o agressions.

La primera dificultat es presenta a l'hora d'observar el problema. Les fonts disponibles són les estadístiques policials i les enquestes de victimització. Les estadístiques són compilades per la policia a partir de la violència familiar que és tipificada en el Codi penal i, a més, denunciada. Per tant, aquestes dades no reflecteixen fidelment la realitat i deixen en la penombra una part molt considerable de la problemàtica. Les enquestes de victimització solen ser més fiables, però sovint estan elaborades amb criteris dispersos que dificulten el seguiment del fenomen, com també les comparacions territorials. Tampoc no existeix un consens a escala internacional que permeti mesurar la incidència de les manifestacions de la violència familiar i avaluar també comparativament l'eficàcia dels programes destinats a combatre-la.

A Catalunya s'han produït diverses actuacions institucionals contra la violència familiar com ara les iniciatives portades a terme pel Departament de Benestar Social, l'Institut Català de la Dona o alguns ajuntaments, però han estat alguns grups de dones els més actius en la lluita contra aquesta xacra, experiències que Bodelón i Querol detallen. El combat contra la violència familiar ha de partir d'una anàlisi complexa de la realitat social i hauria d'anar més enllà de la simple reforma penal, considerada com a insuficient si no va acompanyada de mesures preventives o complementàries. Entre aquestes disposicions o mitjans de prevenció cal esmentar el canvi cultural necessari dels operadors jurídics (policies, fiscals, jutges, etc.), que sovint no apliquen la llei per manca de voluntat, determinades mesures cautelars o processals, la creació de fiscalies especialitzades, de registres especials de causes i d'un torn d'ofici que es faci càrrec de tots els processos –civils i penals– relacionals amb el cas i el desplegament d'una xarxa de serveis socials més desenvolupada, com també de programes de manteniment de renda que permetin l'emancipació immediata de les dones dependents econòmicament dels seus marits o companys.

L'apartat sobre 'La regulació política de la família' planteja tots aquells aspectes relacionats amb l'estructuració del marc jurídic i polític dins del qual s'estableixen les relacions familiars. No tan sols s'hi analitza el seu tractament jurídic en un sentit estricte, sinó el conjunt de principis reguladors i fonaments d'intervenció de les administracions en l'àmbit familiar en la mesura que s'han anat configurant històricament i legitimat normativament i políticament, i deixen per a més endavant un examen més detallat de les mesures concretes de política familiar. Aquest apartat consta de quatre capítols: «El dret de família a Catalunya», escrit per Encarna Roca, catedràtica de dret civil de la Universitat de Barcelona; «La mediació familiar», a càrrec de Josep Antoni del Barrio, director general de Mesures Penals Alternatives i Justícia Juvenil del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya; «Les noves perspectives de l'acolliment familiar», per Pere Amorós, professor titular de pedagogia de la Universitat de Barcelona, i «La institucionalització de les polítiques familiars a Catalunya», redactat per Xavier Colominas, tècnic en la Secretaria de la Família del Departament de Benestar Social i Secretari de l'Observatori Català de la Família.

En «El dret de família a Catalunya», Roca explica l'obra legislativa de la Generalitat de Catalunya en aquest camp, que des de la reforma de l'antiga Compilació de 1960, esdevinguda el 1984, ha anat elaborant un dret de família propi innovador, recentment sistematitzat en el Codi de família. Aquesta reforma era absolutament necessària per a adaptar als nous principis constitucionals un dret de família inspirat en el model troncal, propi d'una societat tradicional agrària i pairalista. A més, segons sosté Roca, algunes de les institucions tradicionals com en el cas del dot, ja havien

esdevingut gairebé obsoletes en la societat del moment en què es promulgà la Compilació, a causa de l'extensió progressiva a tot el territori català d'una família de tipus urbà, més basada en el salari que no pas en la propietat de la terra.

La reforma del dret de família tradicional era condicionada pel respecte als drets fonamentals dels individus, reconeguts en la constitució espanyola de 1978, com ara la igualtat dels cònjuges entre ells i la dels fills davant la llei (articles 14 i 39). Una altra modificació fonamental era determinada per l'admissió de la dissolució del matrimoni des de l'aprovació, el 1981, de la Llei del divorci. En canvi, la constitució manté un sistema mixt per propiciar l'assistència dels interessos familiars, en la mesura que es preveu l'obligació d'alimentar les persones adultes emparentades. Així, doncs, en els principis que informen la política jurídica catalana, hi podem detectar un intent de conciliar la protecció de la família amb la defensa de la llibertat de les persones que en formen part, que s'expressa en una tensió entre familiarisme i individualisme. Per exemple, en la protecció dels menors desemparats la llei preveu un gran protagonisme familiar, amb la subsidiarietat de les actuacions de l'Administració pública. Com a regla general, les normes de dret de família són imperatives, perquè cal protegir drets que poden ser fàcilment lesionats, però això s'esdevé sobretot en el cas de les relacions verticals com la filiació, mentre que es reserva l'exercici de l'autonomia de la voluntat per a les relacions horitzontals (entre els cònjuges).

El Codi de família, aprovat el 1998, constitueix la refosa en un sol text legal de tota una obra legislativa anterior, ja que conté un seguit de lleis aprovades des de 1991. Tanmateix, aquest codi no conté tot el dret de família, ja sia perquè no tot ell és competència de Catalunya (com és el cas de la regulació de les formes del matrimoni, que és competència exclusiva de l'Estat), ja sia perquè algunes lleis catalanes relatives a la família han quedat fora del Codi. En el Codi s'hi regulen dos grans àmbits de normes: les relacions paternofiliars i les relacions entre els cònjuges. Pel que fa a les relacions patrimonials entre cònjuges, el Codi manté com a règim supletori en defecte de pacte el de separació de béns. De tota manera, Roca es pregunta si aquest règim no queda molt diluït per determinats canvis legals relatius al sistema de compensacions sobre la base de l'enriquiment injust en cas de nul·litat del matrimoni, separació o divorci i sobretot a la responsabilitat solidària per deutes domèstics generats en concepte de despesa familiar (que inclou l'adquisició d'habitatge), modificacions que suposen un avenç cap a un règim encobert de comunitat.

Una de les novetats més importants del nou dret de família català és la regulació de les unions estables, tant heterosexuales com homosexuals. La llei considera com a estable una unió en cas de convivència d'una parella durant dos anys ininterromputs o de declaració de voluntat consignada en una escriptura pública. Si bé en aquesta escriptura els membres de les parelles de fet poden preveure les conseqüències del cessament de la convivència, les conseqüències econòmiques de la ruptura s'escapen de l'autonomia de la voluntat a fi d'evitar el possible enriquiment injustificat.

Una de les altres innovacions recents es deu a la Llei 19/1998, de 28 de desembre, sobre situacions convivencials d'ajuda mútua i la Llei 22/2000, de 29 de desembre, d'acolliment de persones grans, que pretenen cercar solucions imaginatives als problemes derivats de l'envelliment de la població en una conjuntura de restriccions pressupostàries. En el primer cas es tracta de regular la convivència entre persones de diferents generacions que comparteixen la mateixa llar tot i no ser parents en línia

recta. En el cas de l'acolliment de persones grans es generen drets successoris a favor dels acollidors si la defunció de l'acollit s'ha produït després d'un període mínim de convivència de quatre anys.

En el seu capítol sobre «La mediació familiar», Josep Antoni del Barrio comenta les actuacions del govern de la Generalitat en aquest àmbit. Des de 1996 la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil desenvolupa un programa d'intervenció en matèria de mediació familiar, els antecedents del qual es remunten al 1981 amb la creació del Gabinet Psicosocial per part del Ministeri de Justícia arran de l'aprovació de la Llei del divorci. Recentment, la Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar de Catalunya, l'única que existeix a tot l'Estat, regulà tot el camp de la mediació i establí la creació del Centre de Mediació Familiar de Catalunya, que serà l'encarregat de fomentar i organitzar aquest servei públic.

La mediació familiar, que resulta aplicable en litigis relatius a processos de separació, nul·litat i divorci pel que fa a les guardes i custòdies, el règim de visites i altres acords necessaris per a l'atenció als fills, té per objecte facilitar la presa de decisions judicials a partir de la intervenció d'un tercer, tot buscant solucions satisfactòries per a ambdues parts. Les intervencions en matèria de mediació familiar són regulades pels principis següents: igualtat davant la llei, interès del menor, dret de les persones a conèixer i acceptar el motiu de la intervenció, respecte a la seva intimitat, intervenció mínima i individualitzada, retorn de la responsabilitat als interessats i actuacions en el propi entorn.

El programa s'inicia a instàncies dels jutges i tribunals de la jurisdicció civil i vol reduir la intervenció de la funció judicial, alhora que pretén evitar l'entaulament de nous litigis. Tanmateix, la intervenció no sempre resulta aconsellable. Cal que es tracti de conflictes de baixa intensitat sense que apareguin patologies o casos de maltractaments. El mediador tracta d'afavorir la presa d'acords pràctics, assumibles per les parts en litigi, que seran plasmats en un document signat pels interessats i pel mediador. Per tal que es produeixi la legalització definitiva dels acords, les parts hauran de ratificar davant el jutge.

Des de principis del 2001 el Programa de mediació es porta a terme mitjançant un conveni de la Conselleria de Justícia amb Creu Roja. Els recursos adscrits al Programa en el territori de Catalunya són 22 professionals de Creu Roja, dividits en quatre equips formats per psicòlegs i treballadors socials especialitzats. Les principals demandes de mediació se centren en l'establiment del règim de visites, en què s'assoleix un acord positiu en quatre de cada cinc casos. De tota manera, l'ús dels serveis oferts pel programa és encara baix. L'any 2000 només es varen produir 42 intervencions de mediació.

El capítol de Pere Amorós sobre «Les noves perspectives de l'acolliment familiar» examina la situació actual dels serveis públics d'acolliment familiar a Catalunya, després de fer un repàs del seu inici i desenvolupament històric. L'acolliment familiar és una mesura que implica atorgar la guarda d'un menor a una persona o nucli familiar, amb l'obligació de cuidar-lo, alimentar-lo i educar-lo per un temps i amb la finalitat d'integrar-lo en una vida familiar que substitueixi o complementi temporalment la seva natural. Es poden distingir diverses modalitats d'acolliment familiar: simple de curta o de llarga durada, preadoptiu, especialitzat, d'urgència i d'urgència-diagnòstic. L'acolliment simple de curta o llarga durada pot tenir lloc per mitjà de famílies alienes o de la família extensa del menor acollit. Durant el període 1975-1991 s'afa-

voría prioritàriament l'acolliment preadoptiu. En canvi, des de l'aprovació de la Llei 37/1991 sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció, es potencien els acolliments en família aliena. Més recentment s'estima com a positiva la diversificació de les famílies acollidores i la revaloració dels acolliments en família extensa. El 1997 es creà l'Institut Català de l'Acolliment i l'Adopció, que s'encarrega dels acolliments preadoptiu i simple en família aliena, mentre que l'acolliment simple en família extensa és competència de la Direcció General de Menors.

Segons diversos estudis fets, les famílies d'origen que tenen fills en acolliment es caracteritzen per uns nivells d'ingressos i d'educació força baixos, per mostrar problemes relacionats amb toxicomanies o trastorns psicològics, per una alta incidència de maltractaments i per un considerable aïllament de la seva família extensa. Tanmateix, és important que les famílies acollidores tinguin un gran respecte per la història i les circumstàncies que el nen ha viscut i que en un cert nombre d'acolliments es tingui en compte la possibilitat del retorn a la família biològica.

En «La institucionalització de les polítiques familiars a Catalunya, Xavier Colominas glossa el desenvolupament de les mesures de protecció a les famílies elaborades pel govern de la Generalitat de Catalunya. Una de les fites més decisives en aquest procés fou l'aprovació, el 1993, del Pla integral de suport a les famílies, que constituí una important novetat en el marc de les polítiques de benestar de l'Estat espanyol i que suposà una important eina de coordinació de les diverses actuacions del govern català en aquest camp. El 1997 es va crear el Consell Assessor del Pla integral, que un any després passà a denominar-se Observatori Català de la Família. Integrat per diferents representants de la societat civil, l'Observatori Català de la Família té assignada la missió d'analitzar periòdicament la situació de les famílies a fi d'elaborar informes i formular propostes sobre el disseny de polítiques familiars. Per últim, l'any 2000 es va instituir la Secretaria de la Família, la funció de la qual és garantir el desenvolupament coordinat, integral, integrat i la potenciació i l'impuls efectiu de les polítiques d'atenció i protecció de les famílies. La Secretaria de la Família elabora directrius de política familiar, i dirigeix i gestiona els programes destinats a donar suport a les famílies, alhora que proposa, executa i avalua el conjunt d'actuacions específiques en matèria de política familiar que es duen a terme a la resta de departaments de la Generalitat. Diversos organismes han quedat adscrits a aquesta Secretaria: la Comissió Interdepartamental de Suport a la Família; l'Observatori Català de la Família i l'Observatori de la Infància i l'Adolescència, de creació recent. Arran de la creació de la Secretaria de la Família s'han dinamitzat notablement les actuacions de la Generalitat en aquest camp i la política familiar ha adquirit una visibilitat més gran a Catalunya.

En el seu capítol, Colominas detalla per àmbits les actuacions que la Generalitat ha dut a terme en els darrers temps en relació amb les famílies: habitatge, ensenyament, sanitat, treball, agricultura i benestar social. Cal destacar, en especial, els programes referents a la gent gran, a les famílies nombroses, a les persones amb algun tipus de disminució i al suport econòmic a les famílies. Així mateix, el capítol ressalta la intensa activitat jurídiconormativa del Parlament de Catalunya en el camp del dret de família: la Llei 9/1998, de 15 de juliol, del Codi de família; la Llei 10/1998, de 15 de juliol, d'unions estables de parella; la Llei 19/1998, de 28 de desembre, sobre situacions convivencials d'ajuda mútua i la Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar de Catalunya. Per últim, entre els eixos de les futures actuacions del govern de la Generalitat en el camp de la política familiar, esmenta els següents: avançar cap a

una conciliació millor entre la vida laboral i familiar; donar suport a les famílies amb càrregues més oneroses com ara les monoparentals, les nombroses o aquelles amb persones dependents, i procurar l'enfortiment de les famílies mitjançant un conjunt de prestacions econòmiques, que idealment haurien de ser universals.

El quart i darrer apartat d'aquest informe sobre «Programes i prestacions de política familiar» estudia les particularitats de les disposicions i mesures de política familiar, els resultats de la seva aplicació en termes d'intensitat i cobertura i les possibles diferències entre els programes catalans i els vigents a altres comunitats autònomes de l'Estat espanyol, i tracta d'avaluar especialment l'adequació i l'impacte dels programes en relació amb les necessitats existents de les famílies amb fills a càrrec. Aquest apartat comprèn tres capítols: el de Lluís Flaquer (professor de sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona) sobre «El suport econòmic a les famílies»; el de Cristina Brullet (professora de sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona) sobre «Les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: el cas dels serveis de suport a les famílies» i el d'Anna Escobedo (investigadora de la Fundació CIREM) sobre «Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de tres anys a Catalunya».

En el seu capítol, Flaquer analitza la protecció econòmica a les famílies amb fills menors a càrrec. Si bé al nostre país un 60% de la despesa en protecció social consisteix en prestacions econòmiques periòdiques, l'import de les quals representa el 16% de la renda familiar disponible, una part molt petita d'aquest esforç es destina específicament a les famílies amb fills menors a càrrec. La migradesa d'aquestes prestacions queda patent si tenim en compte que l'import de la despesa en família i fills suposa tot just el 0,4% del Producte Interior Brut català, mentre que la Unió Europea hi dedica una mitjana de cinc vegades i mitja més. En l'àmbit dels serveis adreçats a les famílies, el nostre país encara s'allunya més de les tendències majoritàries a Europa fins al punt que Dinamarca, el país capdavanter en aquest camp, gasta en aquest concepte vint-i-sis vegades més que Espanya.

En virtut de la Llei 26/1990 es reformà el sistema de prestacions per fill a càrrec en el sentit d'exigir una comprovació de recursos per a la percepció de les assignacions de tal manera que els subsidis familiars esdevenien així de fet beneficis d'assistència social. L'examen de les dades disponibles dels darrers anys sobre els causants i els beneficiaris de les prestacions per fills a càrrec mostra que un dels inconvenients d'una política familiar assistencialista és la diferent cobertura del programa en els diversos àmbits territorials. Així, les regions espanyoles més pobres tenen una cobertura molt superior a les regions més riques, de tal manera que, si bé a Andalusia o a Extremadura, al voltant d'un terç de tots els fills menors de divuit anys perceben una assignació, a Catalunya aquesta proporció no arriba a assolir la desena part. Una altra incongruència del nostre sistema és que en els darrers anys la proporció de la despesa consagrada als fills minusvàlids ha anat creixent en detriment de l'esmerçada a favor dels fills menors d'edat sense disminucions. Per últim, una altra mena de disparitats que podem observar són les que es donen entre les famílies que reben prestacions per fills a càrrec i les que es beneficien de desgravacions fiscals. En efecte, des de la reforma de l'IRPF de 1998 s'eixampla notablement la diferència de tractament entre les famílies de rendes mitjanes i altes i les dotades de menys recursos pel que fa als ajuts que reben els seus fills a càrrec de tal manera que les primeres gaudeixen de més i millors beneficis que les segones.

En síntesi, cal tenir present que el marge de l'acció de govern de la Generalitat en l'àmbit del suport econòmic a la infància és força estret, a causa de les seves reduïdes competències en la matèria. Tanmateix, el principal problema que es detecta és l'escassa coherència interna del conjunt del sistema estatal, en gran part resultat d'una manca de debat que hagi produït un consens sobre les finalitats generals de la política familiar, absència que al seu torn propicia una certa descoordinació entre els diferents programes de les administracions públiques.

Els dos darrers capítols de l'informe giren entorn de la problemàtica de la conciliació entre la vida laboral i familiar. Es tracta de dues aportacions complementàries, però que adopten dos enfocaments diferents. Mentre que Brullet està sobretot interessada en l'oferta i la demanda dels serveis adreçats a les famílies, en canvi Escobedo intenta escatir el pes que tenen a Catalunya les diferents estratègies de conciliació entre la vida laboral i familiar.

Brullet comença la seva exposició amb un assaig d'explicar l'origen i el desenvolupament del conflicte que batega darrera de la necessitat de la conciliació entre la vida laboral i familiar. En el món modern, aquest conflicte, associat amb la divisió sexual del treball, es manifesta amb l'escissió de la vida social en l'esfera privada i pública, tenint en compte que només en aquesta, a través de la participació en el mercat de treball, es poden generar drets socials de ciutadania, alhora que el privat tendeix a romandre invisible i a desaparèixer de l'agenda política. El fet que els homes històricament hagin estat adscrits al treball assalariat i que les dones ho hagin estat al treball domesticofamiliar, crea un dèficit democràtic i engendra un conflicte. Cal avançar, doncs, cap a un nou concepte de ciutadania que no impliqui ni l'exclusió ni la discriminació dels beneficis i recursos socials d'aquelles persones –majoritàriament dones– que fan el treball de cura i atenció als altres.

A continuació, Brullet analitza el desenvolupament de les polítiques de conciliació ocupació-família en el marc de la Unió Europea: els seus orígens, els seus objectius i dimensions, però també les seves potencialitats i límits, atès que la seva efectivitat depèn en gran mesura de voluntat política real expressada a través de les assignacions pressupostàries. El cos de la contribució de Brullet consisteix en una anàlisi de l'oferta existent i projectada i de la determinació de la demanda potencial dels serveis d'atenció a la petita infància (infants de 0 a 3 anys) i dels serveis per a la gent gran dependent a Catalunya. L'anàlisi dels serveis per a infants i ancians revela que hi ha un desajustament entre l'oferta actual, d'una banda, i les necessitats detectades o la demanda existent, de l'altra. La insuficiència de l'oferta pública propicia una lògica assistencialista, potencia el paper de les famílies en la provisió dels serveis de cura i sobretot crea inequitats en l'accés als serveis en detriment dels sectors econòmicament més desfavorits que no disposen de prou recursos per recórrer a l'oferta privada. Un altre dels efectes d'aquesta situació és la precarització, l'escassa professionalització i el treball submergit de les persones que presten els serveis de cura en el mercat, sovint dones immigrants extracomunitàries. En aquest escenari força privatitzador, la xarxa pública de serveis a les famílies obeeix a un model basat en la cooperació pública i privada, en què l'Administració local adquireix gran protagonisme. Tanmateix, si bé la descentralització és positiva, pot crear desigualtats territorials en absència d'una ordenació de conjunt. Per últim, convé endegar una planificació flexible de la provisió de serveis, amb modalitats diverses, incloent-hi la regulació de permisos laborals, a fi que les persones que opten tenir cura d'un familiar dependent no pateixin penalitzacions.

Aquesta és la temàtica que aborda especialment Anna Escobedo en el seu capítol sobre «Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de 3 anys a Catalunya». Escobedo introdueix el concepte de sistemes públics de suport a l'atenció infantil, i destaca el paper de les llicències parentals, una modalitat de conciliació poc coneguda en el nostre país. En la seva opinió, la creació d'un sistema flexible de llicències laborals remunerades és essencial en el desenvolupament d'un sistema públic i comprensiu d'atenció infantil de caràcter modern. A fi d'avançar en el procés de conciliació de la vida laboral i familiar, cal garantir un ampli ventall de solucions diverses, flexibles i combinables en funció de la diversitat de situacions personals i familiars.

Les llicències parentals constitueixen un conjunt de mesures mixtes de política laboral i familiar amb cinc categories principals: 1) la llicència per maternitat; 2) la llicència per paternitat; 3) la llicència parental; 4) la llicència d'atenció infantil, i 5) els permisos o llicències per tenir cura d'un fill malalt. El capítol examina la regulació de les diverses categories de llicències parentals al nostre país, i facilita també informacions sobre altres països de la Unió Europea, especialment Dinamarca, a fi de presentar la nostra situació de forma contextualitzada. Igualment es comenten les escasses dades disponibles sobre l'ús i la cobertura de les diferents llicències parentals i es proposen indicadors en aquest respecte. Els darrers apartats del capítol es presenten dades sobre les necessitats actuals de guarda infantil de les famílies catalanes amb fills menors de 3 anys, que permeten analitzar l'articulació de les llicències laborals amb els sistemes d'atenció infantil al nostre país.

Escobedo insisteix en la importància d'un enfocament global de la problemàtica de l'atenció infantil, ja que les llars d'infants només satisfan una part de les necessitats presents. Cal oferir als pares i a les mares una diversitat de serveis i programes (llars d'infants, serveis domèstics regulats pels municipis, subsidis a les famílies perquè facin els seus arranjaments...), sense oblidar un sistema de llicències parentals remunerades i flexibles, tant per a dones com per a homes, que permeti a les famílies un marge d'elecció ampli a l'hora de desplegar les seves estratègies de conciliació. A més, un dels avantatges de les llicències parentals és que poden contribuir a una implicació més gran dels homes en la vida familiar amb els corresponents efectes positius per a la cohesió de les famílies, la millora dels vincles entre pares i fills i el creixement de la igualtat de gènere.

En aquest sentit, és imperatiu mobilitzar els recursos del sistema de seguretat social i propiciar el diàleg social sobre quins models de suport social i quines alternatives convindria esmerçar per a l'atenció dels menors de 3 anys. Tenint en compte que a molts països europeus la llicència d'atenció infantil i els serveis en llars d'infants o en atenció familiar s'ofereixen com a provisions públiques mútuament substitutives, fóra desitjable que es produís un procés de convergència en la disponibilitat de mecanismes de suport a la conciliació entre la vida laboral i familiar, tal com està esdevenint en diversos àmbits de la vida política i social dels països de la Unió Europea.

El repàs dels principals temes plantejats pels autors de l'informe ha permès de conèixer millor les problemàtiques que es presenten a Catalunya en relació amb el suport i l'atenció a les famílies, en el context de les tendències majoritàries europees en el camp de la política familiar. Un dels temes que apareix sovint en les diverses contribucions és la necessitat d'encetar un procés de reflexió per tal de valorar degudament els nostres actius, però també les nostres mancances en l'àmbit que ens

ocupa. En les «Conclusions» de l'informe s'apunten algunes idees que poden ser útils en aquest sentit. Sembla oportú plantejar sense demora un debat sobre la divisió de responsabilitats entre la família, el mercat i les administracions en tant que instàncies proveïdores de benestar en el qual s'impliquin a fons les forces polítiques, els agents socials i els moviments ciutadans. Esperem que aquest informe tingui un ressò ampli i que aportï dades i elements de judici que puguin alimentar un debat de qualitat el resultat del qual sigui el desenvolupament i la millora dels nostres sistemes públics de suport i atenció a les famílies de Catalunya.

Pautes generals de l'estructura familiar

Evolució de la nupcialitat i la fecunditat

Joaquim Capellades i Mireia Farré

1. Introducció

En el darrer quart del segle xx la població de Catalunya ha tingut un creixement demogràfic molt baix. La població ha passat de 5,7 milions l'any 1975 a 6,1 milions l'any 1998, és a dir, un creixement anual mitjà de 3,5 habitants per cada 1.000 habitants. En els 25 anys anteriors la població catalana creixia a un ritme anual de 25 nous habitants per cada 1.000.

El canvi en el creixement demogràfic s'explica per dos factors: en primer terme, la disminució del saldo migratori i, en segon lloc, una important davallada de les xifres de naixements, que han passat de més de 100.000 l'any 1975 a poc més de 50.000 l'any 1995. Les defuncions només han crescut favorablement i malgrat l'augment important dels efectius de gent gran, gràcies a la favorable evolució de la supervivència de la població de Catalunya, que gaudeix d'un dels nivells d'esperança de vida més elevats del món.

És fàcil deduir que una població amb pocs naixements i amb una elevada esperança de vida envelleix ràpidament. Efectivament, la dinàmica demogràfica recent ha tingut com a resultat una dràstica reducció dels efectius de la base de la piràmide i, en canvi, un augment de la població a la cúspide. Així, l'any 1975 hi havia gairebé 1,5 milions d'habitants de menys de 15 anys (un 25% de la població). L'any 1998 els efectius de 0 a 14 anys d'edat s'estimen en 855.000 (el 14% de la població), cosa que suposa una reducció de gairebé 600.000 habitants en la població de 0 a 14 anys.

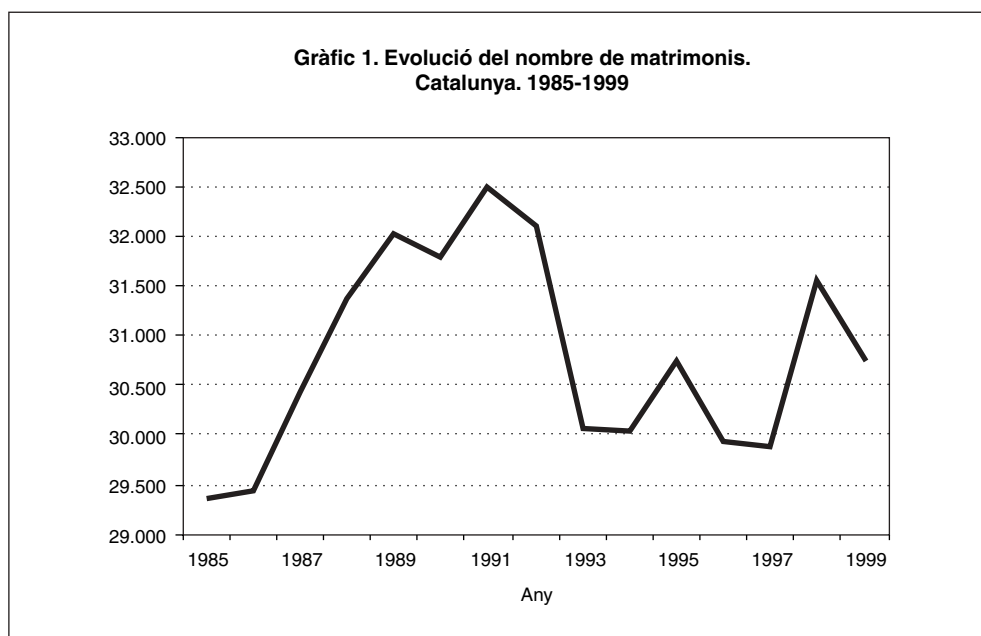
A l'altre extrem de la piràmide trobem un creixement important dels efectius. Actualment els habitants de 65 anys i més ja superen el milió i representen el 17% de la població de Catalunya. L'any 1975 la proporció d'habitants de 65 anys o més era del 10%, amb uns efectius de 580.000 persones, aproximadament la meitat dels actuals habitants de 65 anys i més.

No entrarem en aquest article a discutir les importants conseqüències d'aquesta evolució de la piràmide demogràfica, sinó que ens centrarem en l'anàlisi d'un dels factors que l'han determinat, és a dir, la baixa fecunditat de la població catalana a la darrer part del segle xx. Com que actualment la gran majoria dels naixements es produeixen dins del matrimoni, es presenta també una anàlisi prèvia de l'evolució de la

nupcialitat. L'abast temporal de l'anàlisi es limita al període 1985-1999, per al qual l'Institut d'Estadística de Catalunya ofereix una producció pròpia d'estadístiques de moviment natural de la població.

2. Estabilitat de la nupcialitat a Catalunya, amb un lleuger augment a la segona meitat dels vuitanta i una disminució a la darrereria del segle xx

L'any 1999 s'han registrat a Catalunya 30.748 matrimonis, cosa que representa una disminució del 2,5% respecte a la xifra de l'any 1998. En el transcurs dels darrers 15 anys no s'havien registrat grans canvis en la xifra de matrimonis però, tanmateix, la segona meitat dels anys vuitanta va conèixer un petit creixement de la xifra de matrimonis, seguit d'una fluctuació a la baixa després de l'any 1992. Aquesta evolució va coincidir força amb l'evolució del cicle econòmic, que va ser de creixement la segona meitat dels vuitanta i de decreixement la primera meitat dels noranta. El darrer quinquenni del segle xx s'ha caracteritzat per petites oscil·lacions de la xifra de matrimonis, amb un màxim local l'any 1998, sense arribar a recuperar els nivells assolits la segona meitat dels anys vuitanta.

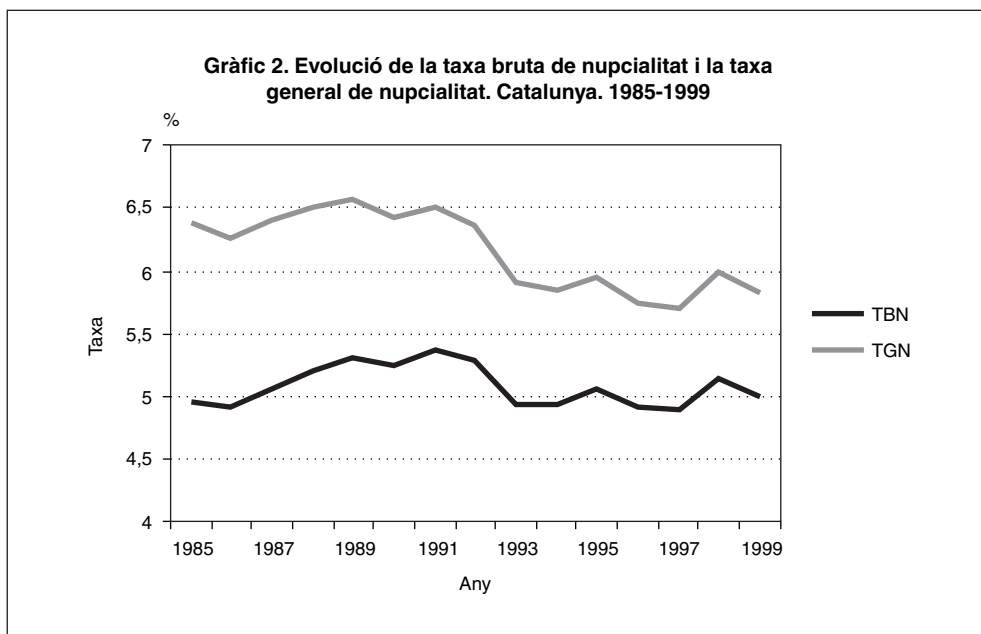

La relació entre la xifra de matrimonis i la de població, la *Taxa Bruta de Nupcialitat (TBN)*, no ha variat gaire, reflectint les oscil·lacions que hem comentat abans dels matrimonis. Així, la taxa bruta de nupcialitat va superar el 5‰ durant tots els anys del període 1987-1992, mentre que entre el 1993 i el 1997 va restar per sota d'aquest nivell, excepte l'any 1995, en què puntualment es va assolir el 5,1‰.

La *Taxa General de Nupcialitat (TGN)*, que relaciona la xifra de matrimonis amb la població en edat de casar-se (de 15 anys i més) és un indicador de la intensitat de

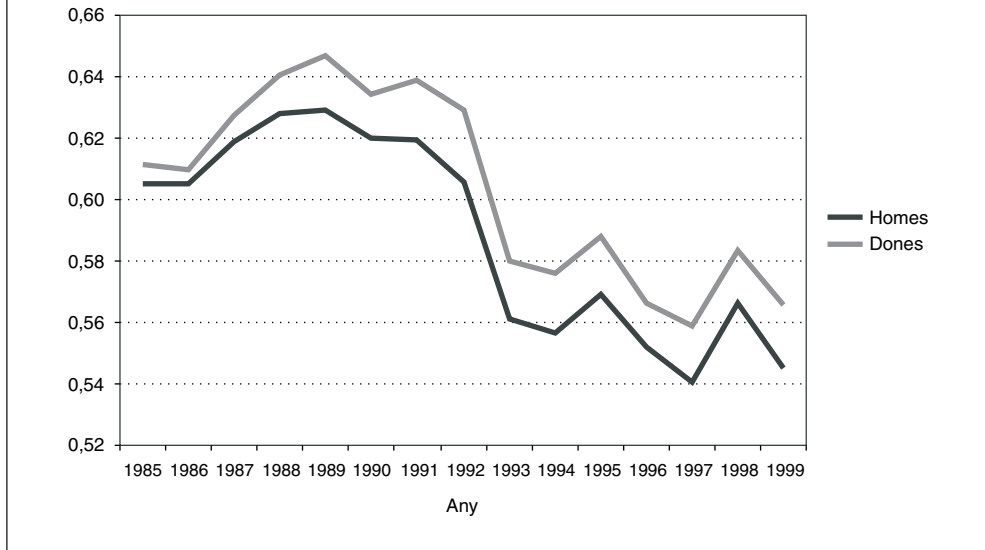
la nupcialitat més acurat que la TBN. L'estabilitat del nombre total d'habitants de Catalunya amaga canvis significatius en l'estructura demogràfica, i entre aquests canvis destaca un augment de més de mig milió dels efectius de població de més de 15 anys entre els anys 1986 i 1999.

L'evolució de la TGN reflecteix una certa disminució de la propensió a casar-se en la segona meitat dels anys noranta, en comparació amb la segona meitat dels anys vuitanta i el començament dels noranta. En el segon quinquenni dels anys noranta s'han registrat com a màxim 6 matrimonis per cada 1.000 habitants de 15 anys i més, mentre que la taxa corresponent al període 1986-1992 s'havia situat entre el 6,2‰ i el 6,6‰. En els epígrafs següents, l'anàlisi dels matrimonis segons l'edat dels cònjuges i el seu estat civil anterior ens permetrà afinar més sobre les característiques de la disminució de la nupcialitat registrada a la darrereria del segle XX.

L'indicador conjuntural de primonupcialitat, un dels que més s'utilitzen internacionalment en l'estudi de la nupcialitat, es calcula com la suma de les taxes de primers matrimonis per edats. L'evolució de l'indicador conjuntural de primonupcialitat revela que la fluctuació de la nupcialitat en el període estudiat, a l'alça la segona meitat dels vuitanta i a la baixa a la darrereria dels noranta, s'explica bàsicament per l'evolució dels matrimonis de solters. L'indicador va anar augmentant la segona meitat dels anys vuitanta fins assolir un màxim l'any 1989, amb un valor de 0,65. Entre l'any 1992 i el 1993 va conèixer una davallada, passant de 0,63 a 0,58. El segon quinquenni dels anys noranta es varen registrar augments puntuals de l'indicador (els anys 1995 i 1998) que no van igualar ni de bon tros els nivells de la primonupcialitat de la segona meitat dels anys vuitanta.

**Gràfic 3. Indicador conjuntural de primonupcialitat.
Catalunya. 1985-1999**

2.1. L'augment de l'edat en casar-se

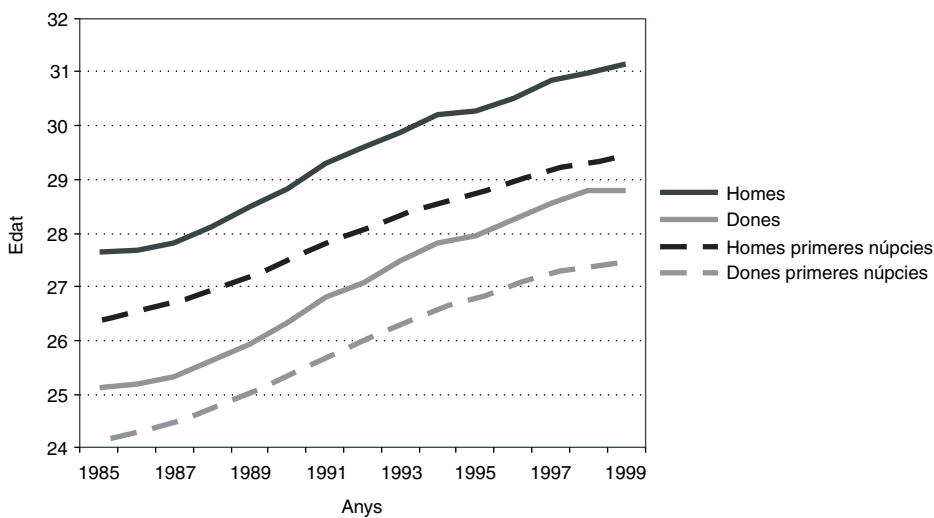
L'edat mitjana al matrimoni a Catalunya ha augmentat més de tres anys, entre el 1986 i el 1999. En aquesta darrera data, els valors eren de 31,2 anys per als homes i 28,8 anys per a les dones. És a dir, que els homes que es casen són, per mitjana, 2,4 anys més grans que les dones.

L'augment de l'edat mitjana al matrimoni és el resultat de la disminució de la propensió a casar-se en edats joves i d'un augment de la freqüència de matrimonis després dels 25 anys. L'any 1986 es casaven 14 noies de cada 1.000 noies de menys de 20 anys, actualment només se'n casen 3 de cada 1.000. La taxa de 20 a 24 anys ha passat de 68 a 31 núvies per cada 1.000 dones de 20 a 24 l'any entre els anys 1986 i 1999. Entre les dones de més de 25 anys, en canvi, augmenta molt significativament la freqüència de matrimonis: si l'any 1986 es registraven 32 matrimonis per cada 1.000 dones de 25 a 29 anys, actualment se'n registren 61‰: La taxa en dones de 30 a 34 anys ha passat del 7‰ al 19‰, mentre que en el grup d'edat 35 a 39 anys, la taxa ha passat del 3‰ al 7‰. Després dels 40 anys, les taxes de nupcialitat són molt més baixes, però els valors també han augmentat en els darrers 15 anys.

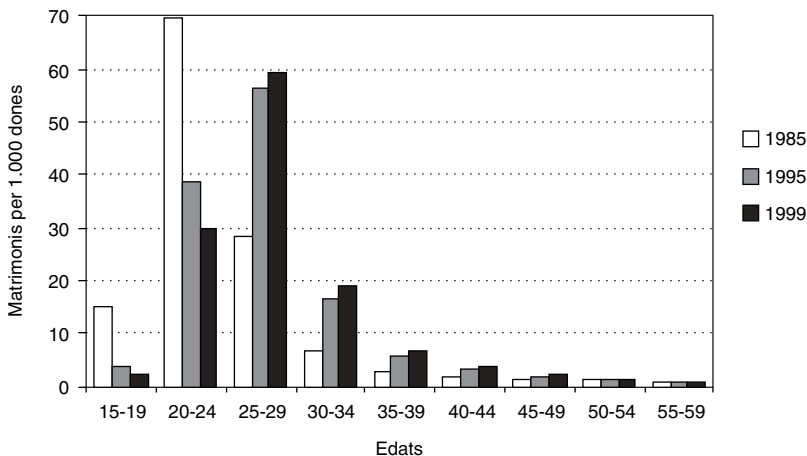
Pel que fa al sexe masculí, l'evolució és semblant, amb una gran disminució de la freqüència de matrimonis abans dels 25 anys i un augment significatiu després d'aquesta edat, particularment entre els 30 i els 40 anys.

Es pot concloure que el patró per edats de la nupcialitat ha canviat significativament, amb un desplaçament del matrimoni cap a edats més avançades. Desapareix pràcticament la freqüència de casaments en dones molt joves, en particular entre les adolescents, i es registra un augment significatiu de la nupcialitat entorn dels 30 anys.

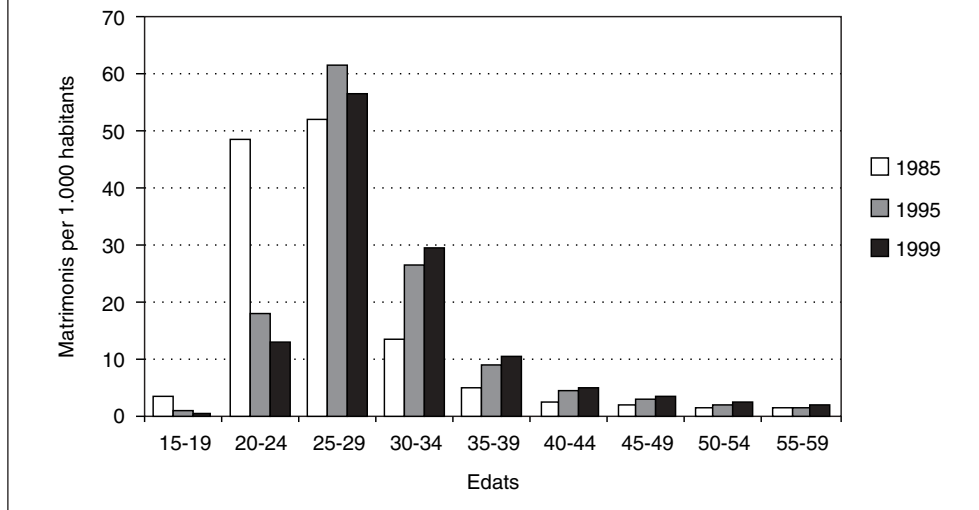
**Gràfic 4. Edat mitjana al matrimoni: total i primeres núpcies.
Catalunya. 1985-1999**

**Gràfic 5. Evolució de les taxes de nupcialitat femenina.
Catalunya. 1985, 1995 i 1999**

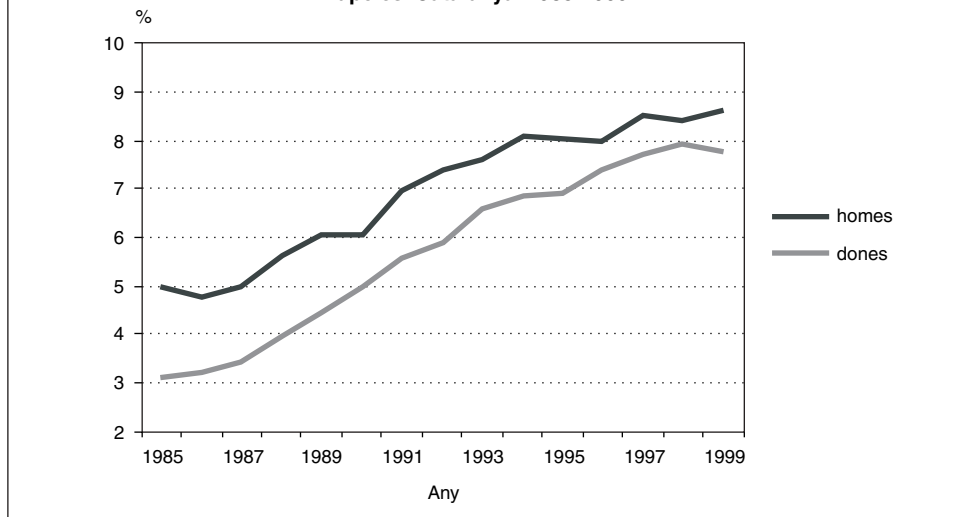
Gràfic 6. Evolució de les taxes de nupcialitat masculina. Catalunya. 1985, 1995 i 1999

2.2. Gairebé un 10% de cònjuges s'ha casat per segona vegada

En analitzar la nupcialitat segons l'anterior estat civil dels contraents destaca l'augment del nombre dels que estaven divorciats prèviament. Els matrimonis de solters, que havien augmentat en el període 1985-1992, han disminuït un 7% en la

Gràfic 7. Evolució de la proporció de matrimoni en segones núpcies. Catalunya. 1985-1999

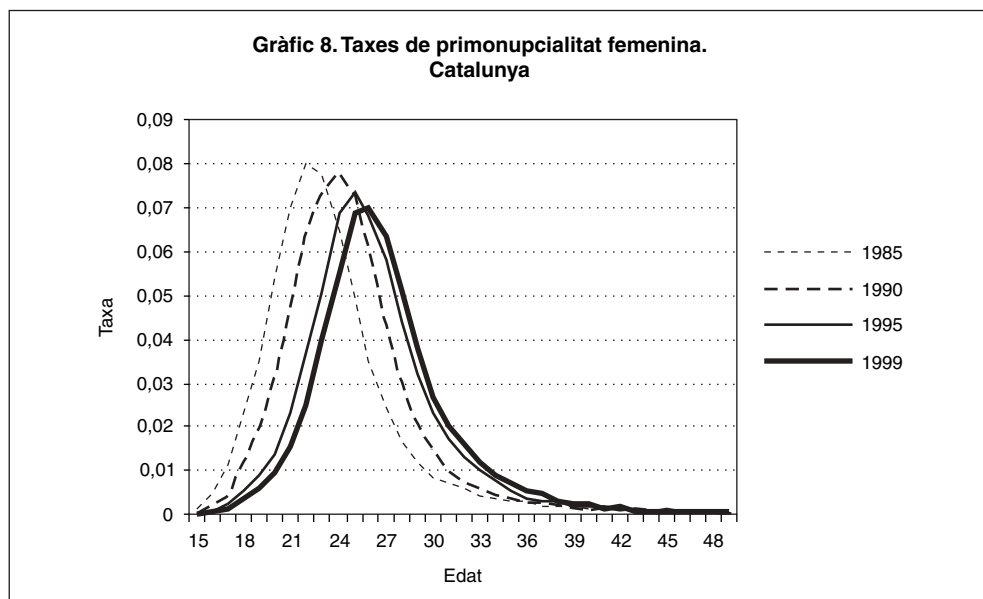

dècada dels noranta. En canvi, els matrimonis de dones divorciades s'han més que doblat, passant de 914 a 2.379 entre l'any 1985 i el 1999. Els matrimonis d'homes divorciats també han augmentat, passant de 1.468 a 2.653 en el mateix període. Per contra, els matrimonis de vidus i vídues han mostrat una tendència a la disminució entre el 1985 i el 1999, passant de 545 a 346 per al sexe masculí i de 328 a 237 per al femení.

En termes percentuals, el 93,5% dels homes que es van casar l'any 1985 corresponien a solters (és a dir, primeres núpcies), mentre que l'any 1999 aquesta proporció era del 90,2%. En canvi, la proporció de matrimonis d'homes divorciats ha passat del 5,0% al 8,6%. Per al sexe femení, les evolucions han estat semblants, amb un 95,7% de matrimonis de solteres l'any 1985 i només el 91,5% l'any 1999. Pel que fa al percentatge de cònjuges divorciades ha passat del 3,1% al 7,7%. Finalment, els pes de les vídues i vidus ha anat disminuint tant entre els contraents de sexe masculí (del 2% a l'1%) com entre les de sexe femení (de l'1,1% al 0,8%).

2.3. L'augment de l'edat en el primer matrimoni

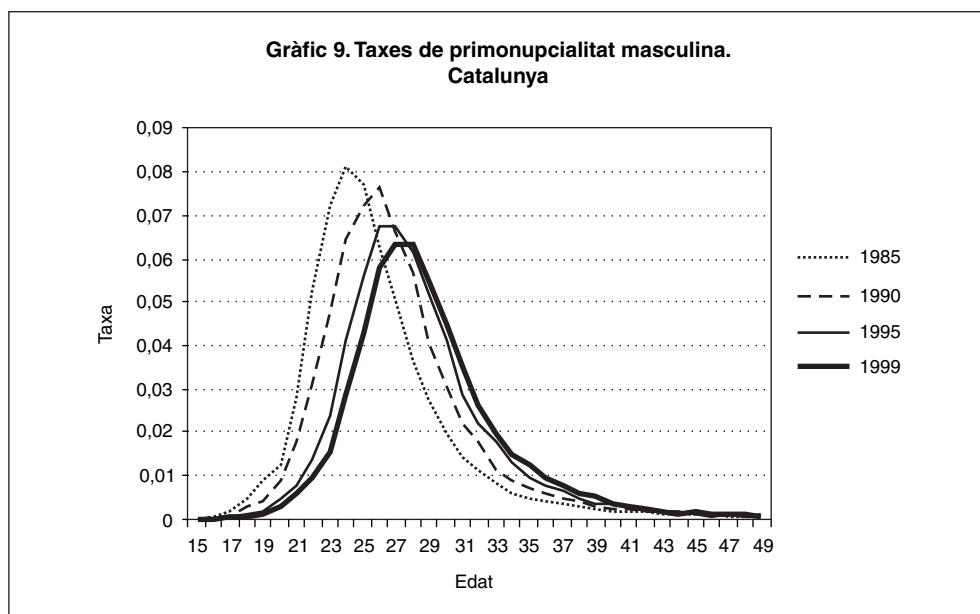
La informació gràfica sobre l'evolució temporal de la freqüència de primers matrimonis per al sexe femení revela una dràstica reducció de la nupcialitat precoç (abans de 20 anys), que al final dels anys noranta s'havia reduït un 85% respecte dels seus valors a mitjan anys vuitanta. Les taxes de primers matrimonis de 20 a 24 anys s'han reduït també considerablement (gairebé un 60%). Per contra, en el grup de 25 a 29 anys la primonupcialitat s'ha més que doblat, amb taxes que s'han multiplicat per 2,3, però és en el grup de 30 a 34 anys on l'augment ha estat més espectacular, de manera que les taxes actuals de primers matrimonis tripliquen les registrades a mitjan anys vuitanta. De 35 a 39 anys les taxes s'han multiplicat per dos, i de 40 a 44 anys han

augmentat fins a un 48%. En el grup de 45 a 49 anys les taxes actuals de primers matrimonis són equivalents a les de la dècada dels vuitanta.

La primonupcialitat masculina ha experimentat un retard semblant a la femenina, amb una reducció de les taxes abans dels 27 anys i un augment a partir d'aquesta edat, de manera que, actualment, els homes entre 27 i 41 anys d'edat es casen com a mínim dues vegades més que els seus homòlegs de 15 anys enrere.

Aquests canvis en el calendari de la primonupcialitat a Catalunya queden reflectits en l'augment de l'edat mitjana al primer matrimoni, que se situa actualment en 29,5 anys en el cas dels homes i en 27,6 anys per a les dones, tres anys més que l'edat mitjana al primer matrimoni registrada a mitjan anys vuitanta. Atès que l'augment de l'edat en casar-se ha estat més important per a les dones que per als homes, es pot concloure que hi ha una tendència a la igualtat entre els sexes pel que fa a l'edat en casar-se, amb una diferència actual d'1,96 anys en l'edat del primer matrimoni a favor dels homes, mentre que a mitjan anys vuitanta hi havia una diferència de 2,24 anys.

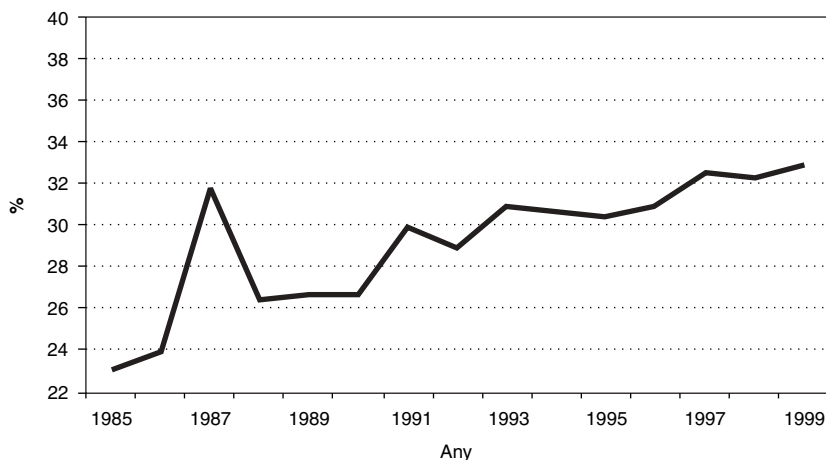

2.4. Algunes característiques de la nupcialitat a Catalunya: disminució del predomini de matrimonis catòlics, augment dels casaments a l'estiu i del nombre de cònjuges de nacionalitat estrangera

Actualment més de dues terceres parts dels matrimonis se celebren segons el ritus catòlic. Així, l'any 1999 s'han registrat 20.513 matrimonis catòlics (el 66,7%) i només 10.106 matrimonis exclusivament civils (el 32,9%). Els matrimonis segons altres tipus de celebracions són poc significatius, el 0,4% del total (129 matrimonis).

Tot i el predomini del matrimoni religiós, la proporció de matrimonis que se celebren exclusivament pel civil ha anat augmentant, de manera lenta però continuada.

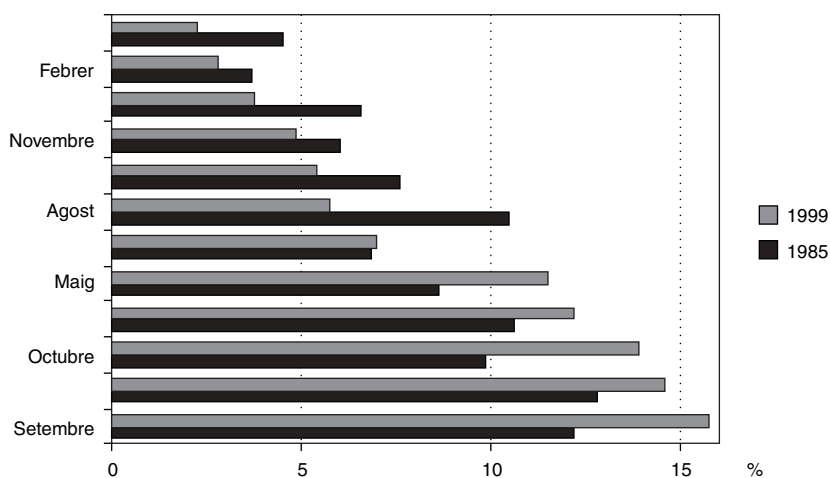
**Gràfic 10. Percentatge de matrimonis exclusivament civils.
Catalunya. 1985-1999**

Així, l'any 1986 es van registrar 7.022 matrimonis civils (el 23,9%); l'any 1991 el percentatge se situava en el 29,8% i el 1999 ja assolía més del 32%.

Pràcticament tres quartes parts dels matrimonis se celebren de maig a octubre. El mes de setembre va ser el preferit per les parelles que es varen casar l'any 1999, amb gairebé 5.000 matrimonis, un 15,8%, seguit del mes de juliol, l'octubre, el juny i el maig, tots amb més del 10% de matrimonis. El mes d'agost, en canvi, compta amb

**Gràfic 11. Proporció de matrimonis segons el mes de celebració.
Catalunya. 1985 i 1999**

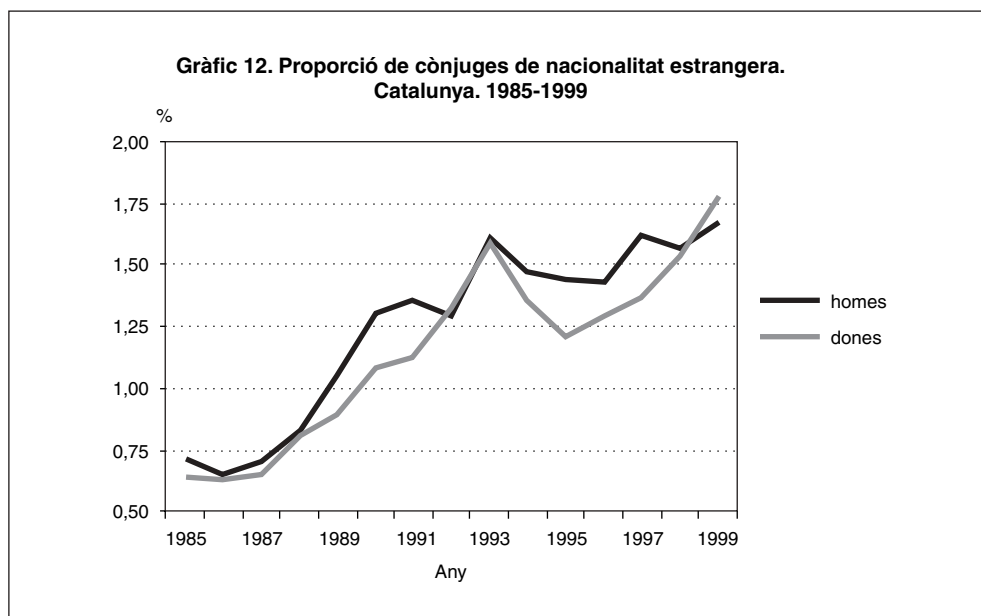

poc més del 5% dels matrimonis. El gener és el que va registrar menys matrimonis, seguit pel febrer, el desembre i el novembre, tots amb menys del 5% de matrimonis. Així doncs, s'observa una marcada estacionalitat de la nupcialitat, que s'ha accentuat en el transcurs dels darrers anys: entre els anys 1985 i 1999 s'ha accentuat la preferència per casar-se en cinc mesos (setembre, juliol, octubre, juny i maig). Es detecta també una creixent desafecció pel mes d'agost, que de ser un dels mesos més preferits per a casar-se (aplegava un 10,6% de matrimonis l'any 1986) ha passat a tenir només un 5,6% dels matrimonis l'any 1999.

També es registra una marcada disminució de casaments entre el novembre i el febrer, que han passat del 20,8% al 13,8% entre l'any 1985 i el 1999. Casar-se amb bon temps, doncs, sembla que importa més i més a les parelles que decideixen formalitzar la seva unió.

Segons la informació corresponent a l'any 1999, i pel que fa a la nacionalitat dels cònjuges, la proporció de matrimonis en què ambdós cònjuges són espanyols és del 93,7%, mentre que els matrimonis mixtos representen en conjunt el 5,7%, i hi ha un lleuger predomini dels d'home espanyol i dona estrangera (3,0%), enfront dels de dona estrangera i home espanyol (2,7%). Finalment els matrimonis en què tots dos cònjuges són estrangers representen només el 0,6%. En total, 1.027 homes (el 3,3%) i 1.092 dones (el 3,6%) eren de nacionalitat estrangera entre els cònjuges que es varen casar a Catalunya l'any 1999.

En comparar aquestes xifres amb les corresponents a l'any 1986, s'observa un augment significatiu dels estrangers que contrauen matrimoni a Catalunya, ja que només 404 homes i 390 dones de nacionalitat estrangera es varen casar a Catalunya l'any 1986, un 1,3% dels cònjuges d'aquest any. De fet es pot concloure que les persones de nacionalitat estrangera han fet una contribució petita però decisiva a l'hora d'estabilitzar la xifra de matrimonis a Catalunya a la darrerria del segle xx.

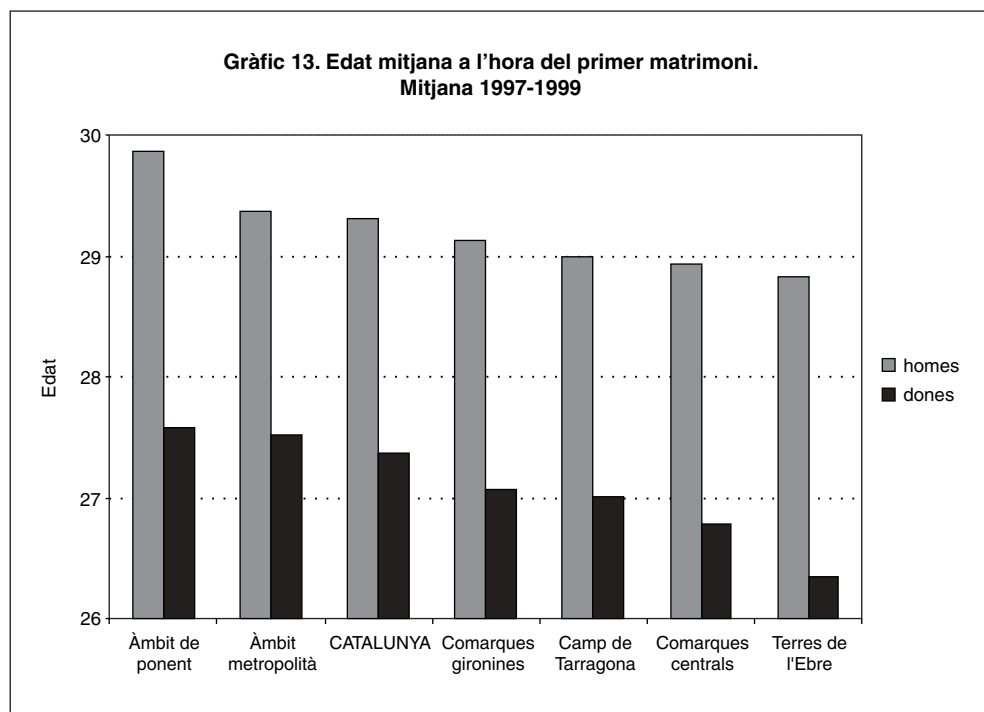

2.5. L'homogeneïtat de la nupcialitat en el territori

L'any 1999 s'han registrat gairebé 22.000 matrimonis a l'àmbit metropolità. El nombre de matrimonis registrat al camp de Tarragona, les comarques gironines i les comarques centrals ha estat molt semblant (de 2.284, 2.150 i 2.057 respectivament). L'àmbit de ponent i les terres de l'Ebre han registrat xifres més baixes, de 1.617 i 714 matrimonis respectivament. En comparació amb l'any 1998, el nombre de matrimonis registrats ha crescut a l'àmbit de ponent (+4,7%) i a les terres de l'Ebre (+3,5%) i es manté estable al camp de Tarragona. Contràriament, la xifra de matrimonis s'ha reduït a les comarques gironines (-5,5%), a les comarques centrals (-4,7%) i a l'àmbit metropolità (-3,0%). Si comparem les xifres de matrimonis de l'any 1999 amb les corresponents al començament de la dècada dels noranta, només l'àmbit de les terres de l'Ebre i del camp de Tarragona tenen una xifra de matrimonis igual o superior a la de l'any 1991.

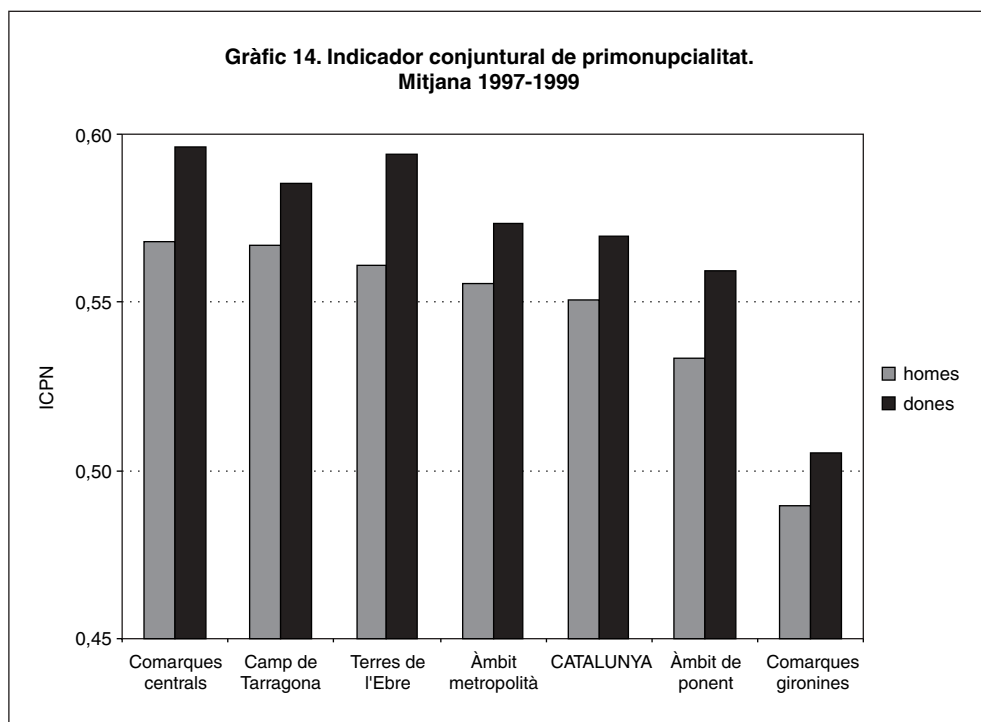
Pel que fa a les taxes de nupcialitat, l'àmbit metropolità i el camp de Tarragona tenen una taxa superior a la mitjana catalana, mentre que la zona de ponent, les terres de l'Ebre i les comarques gironines tenen una taxa més baixa. La taxa de nupcialitat de les comarques centrals és equivalent a la mitjana de Catalunya.

Si ens fixem en un indicador que ens permeti eliminar l'efecte de l'estructura per edat, resulta que la intensitat de primers matrimonis és força homogènia territorialment. Tanmateix, les comarques centrals (0,596), les terres de l'Ebre (0,594) i el camp de Tarragona (0,585) presenten una nupcialitat superior a la mitjana de Catalunya, mentre que les comarques gironines (0,505) tenen un índex de primonupciali-

tat clarament més baix que la mitjana de Catalunya. La nupcialitat masculina presenta també uns nivells més baixos a les comarques gironines (0,490) i té els valors més elevats a les comarques centrals, el camp de Tarragona i les terres de l'Ebre.

Pel que fa al calendari de la primonupcialitat, les dones de les terres de l'Ebre són les que presenten l'edat més baixa en casar-se, de 26,35 anys. Les comarques centrals també tenen un calendari relativament precoç, amb una edat en casar-se de 26,8 anys. En canvi, l'àmbit de ponent i el metropolità presenten les edats més elevades de les dones a l'hora del primer matrimoni. Pel que fa als homes, també s'observa una nupcialitat més tardana a l'àmbit de ponent i el metropolità, mentre que el patró per edats de la nupcialitat a les terres de l'Ebre, les comarques centrals i el camp de Tarragona és més jove.

2.6. Patrons de nupcialitat molt semblants a Catalunya, Espanya i la Unió Europea

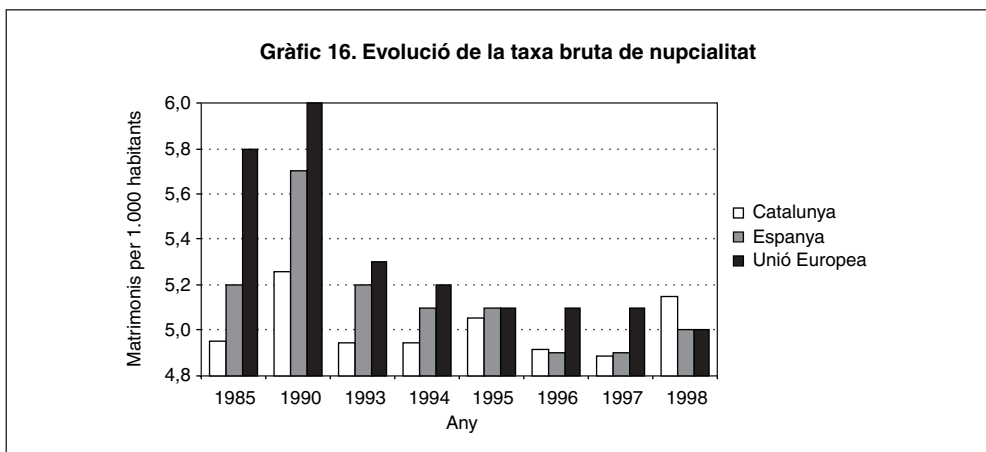
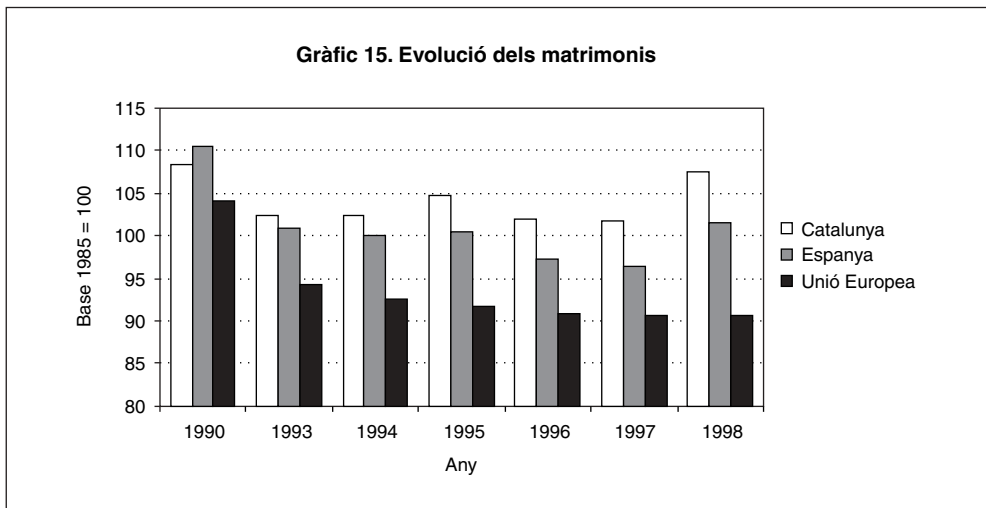
La informació que proporciona l'Anuari Demogràfic de l'Oficina Estadística Europea (Eurostat) sobre la nupcialitat a la Unió Europea ha permès comparar els indicadors de Catalunya amb els corresponents al conjunt de l'Estat espanyol i amb el conjunt dels 15 països que constitueixen la Unió. Les dades disponibles corresponen als anys 1985 i 1990 i al període recent 1993-1998.

Pel que fa a l'evolució de la xifra de matrimonis, s'observa un comportament molt semblant en els tres àmbits estudiats, amb una tendència de creixement de la xifra

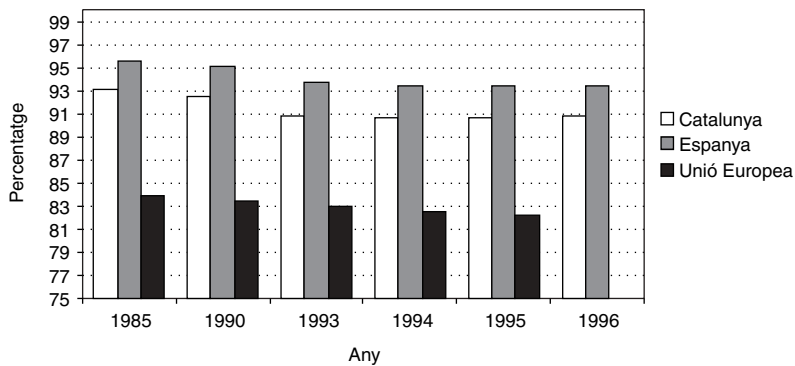
de matrimonis entre l'any 1985 i el 1990 i una disminució a partir d'aquesta data, si bé amb intensitats diferents. Així, a la Unió Europea es va registrar un augment del 4% de la xifra de matrimonis entre l'any 1985 i el 1990, però a la darreria dels noranta la xifra de matrimonis era un 9% inferior a la corresponent a l'any 1985.

A l'Estat espanyol els matrimonis de l'any 1990 varen créixer un 10% respecte als registrats l'any 1985, però a la dècada dels anys noranta la xifra de matrimonis a Espanya va tornar a disminuir fins a situar-se en nivells semblants als de l'any 1985. A Catalunya l'evolució temporal de la xifra de matrimonis ha estat semblant si bé en cap cas s'ha produït un descens de la xifra de matrimonis per sota dels nivells de l'any 1985.

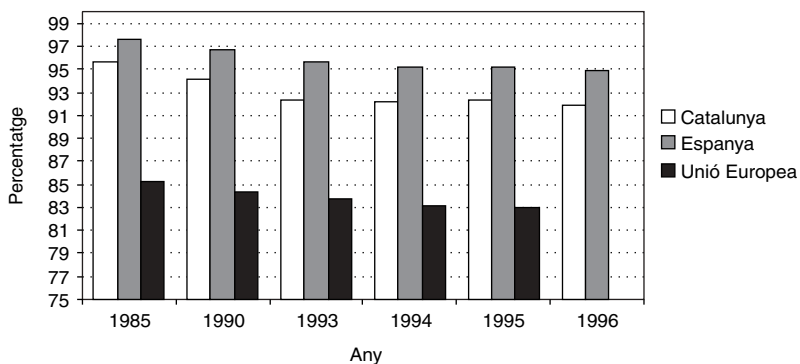
El nivell actual de la taxa bruta de nupcialitat és força semblant a Catalunya, a Espanya i a la Unió Europea, d'uns 5 matrimonis per cada 1.000 habitants. L'evolució temporal de les taxes també ha reflectit, com la xifra de matrimonis, un màxim al final dels anys vuitanta i una tendència a la disminució durant els anys noranta.

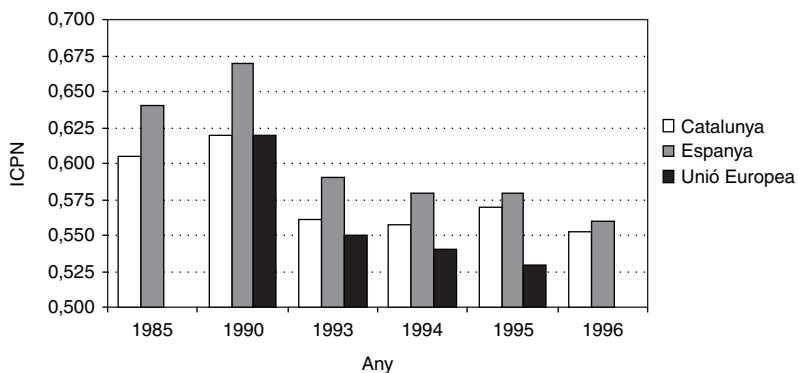
Gràfic 17. Proporció de primers matrimonis. Homes

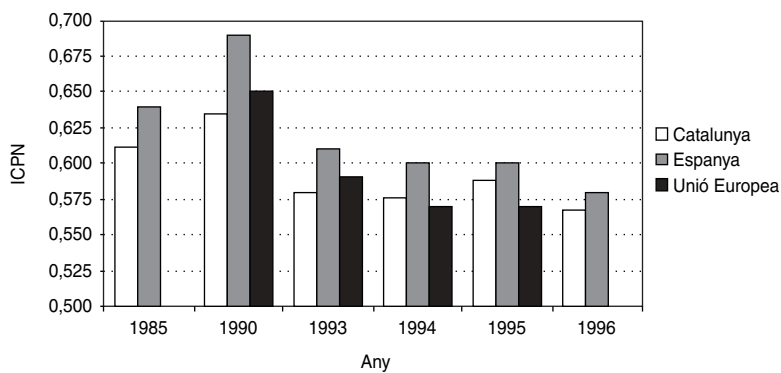
Gràfic 18. Proporció de primers matrimonis. Dones

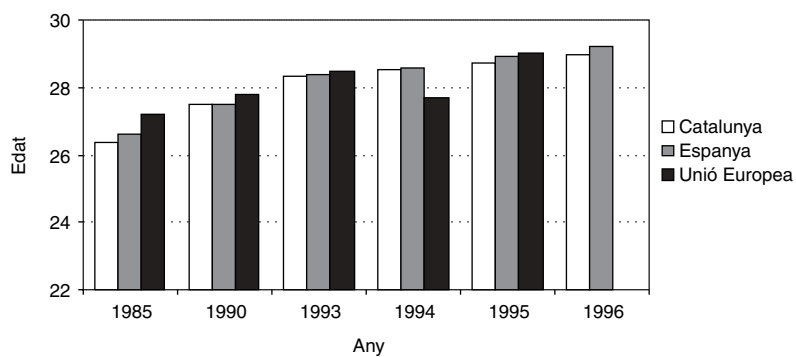
Gràfic 19. Indicador conjuntural de primonupcialitat. Homes

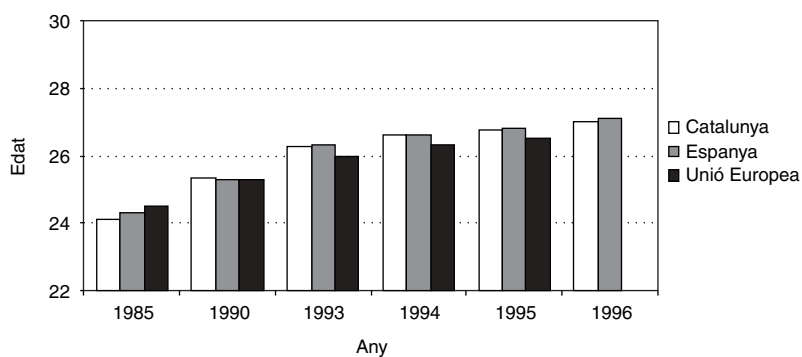
Gràfic 20. Indicador conjuntural de primonupcialitat. Dones

Gràfic 21. Edat mitjana en casar-se per primera vegada. Homes

Gràfic 22. Edat mitjana en casar-se per primera vegada. Dones

Pel que fa a la proporció de primeres i segones núpcies, hi ha una diferència significativa entre els nivells de la Unió Europea i els corresponents a Espanya i Catalunya. A la Unió Europea el 18% de matrimonis corresponen a persones que ja havien estat prèviament casades, mentre que aquesta mateixa proporció era de només el 9% a Catalunya i del 7% a Espanya l'any 1996.

La disminució als anys noranta de la propensió dels solters a casar-se és un fet generalitzat arreu de l'Europa comunitària. L'indicador de primonupcialitat ha disminuït tant a Catalunya com a Espanya i la Unió Europea, i segons les darreres dades disponibles el nivell de primonupcialitat és molt semblant arreu, encara que a Catalunya i Espanya l'indicador és lleugerament més alt (de 0,59 i de 0,60, respectivament) que a la Unió Europea (0,57).

La disminució de la freqüència de primers matrimonis ha anat acompanyada d'un augment de l'edat mitjana en contraure el primer matrimoni, indicador que no presenta diferències significatives en els tres àmbits comparats.

Com a conclusió podem destacar que els indicadors de nupcialitat a Catalunya al final del segle xx presenten nivells i tendències molt semblants a les registrades a Espanya i la Unió Europea. Tanmateix, s'observen diferències importants pel que fa a les segones núpcies, que tenen una importància molt més gran a la Unió Europea.

2.7. Repercussió de la dinàmica demogràfica en l'estructura i la dimensió de les famílies

Les publicacions de l'Idescat sobre llars i famílies a Catalunya als anys 1991 i 1996 permeten estudiar l'impacte de la dinàmica demogràfica sobre les llars i famílies. Destaca en primer terme la reducció de la grandària de les famílies, que ha passat d'una mitjana de 3,1 a 2,9 membres per llar. Altres característiques remarcables són l'augment de llars unipersonals (del 13,5% al 17,3%), la reducció de les famílies de més de 4 membres i l'augment de les llars monoparentals.

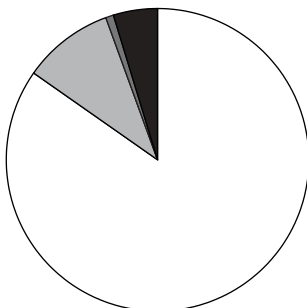
Als epígrafs anteriors, que descriuen l'evolució recent de la nupcialitat, es destacava el gran retard que s'està produint en l'edat de matrimoni. Aquest tema té relació amb el calendari d'emancipació de la llar dels pares i amb l'evolució del cicle de vida familiar. Així, l'any 1991 entre les dones de 20 a 24 anys un 9,2% ja havien tingut fills i vivien en parella (matrimoni o de fet), mentre que l'any 1996 només un 4,8% de les dones de 20 a 24 anys tenien fills i vivien en parella. La gran majoria de dones d'aquesta edat no tenien ni fills ni parella, encara que aquest percentatge era més elevat l'any 1996 (84%) que no pas el 1991 (77%).

El canvi més important es dona en el grup d'edat de 25 a 29 anys: l'any 1991 hi havia més dones que ja vivien amb fills i parella (39%) que no pas dones sense fills ni parella (36%). En canvi, l'any 1996 el percentatge de dones sense fills ni parella (44%) superava àmpliament les dones que vivien aparellades i amb fills (27%). A les edats més madures ja no es nota un canvi tan important, i així l'any 1996 el 60% de les dones de 30 a 34 anys ja vivien amb parella i fills mentre que aquest percentatge, l'any 1991 era del 66%.

En l'àmbit europeu sembla que el matrimoni, com a forma d'emancipació de la llar dels pares, se substitueix sovint per la formació de parelles de fet o la formació de llars unipersonals i/o sense nucli. A Catalunya, mentre que els patrons de nupcia-

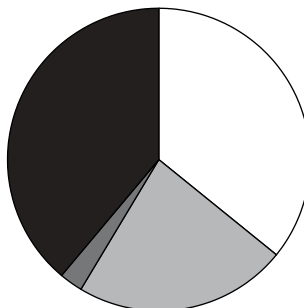
Gràfic 23. Evolució del cicle familiar. 1991

Dones de 20 a 24 anys

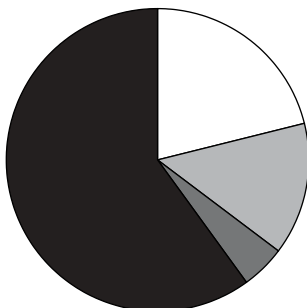
- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

Dones de 25 a 29 anys

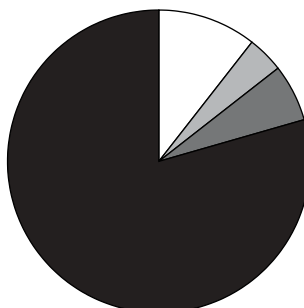
- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

Dones de 30 a 34 anys

- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

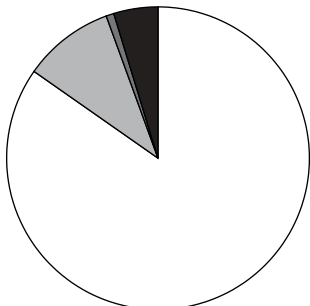
Dones de 40 a 44 anys

- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

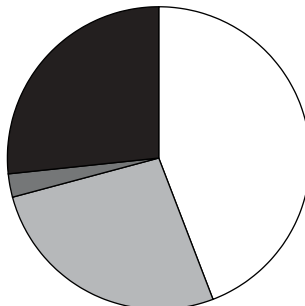
Gràfic 24. Evolució del cicle de vida familiar. 1996

Dones de 20 a 24 anys

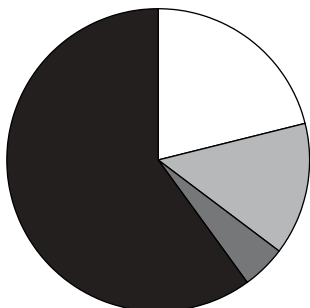
- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

Dones de 25 a 29 anys

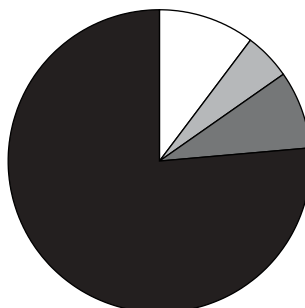
- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

Dones de 30 a 34 anys

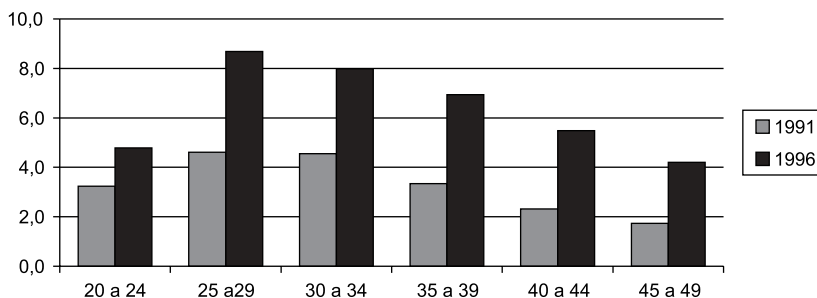
- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

Dones de 40 a 44 anys

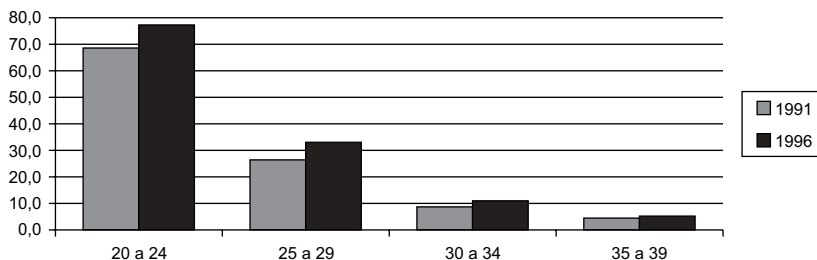

- sense fills ni parella
- sense fills i amb parella
- amb fills i sense parella
- amb fills i amb parella

Gràfic 25. Evolució de la proporció de dones en parelles de fet

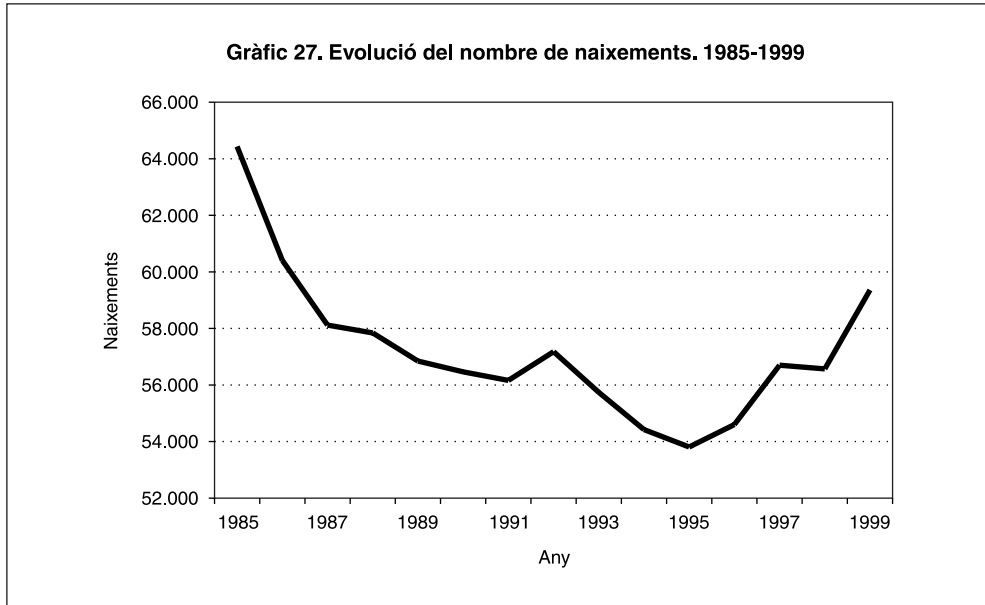

Gràfic 26. Proporció de dones que continuen solteres i resideixen a la llar dels pares

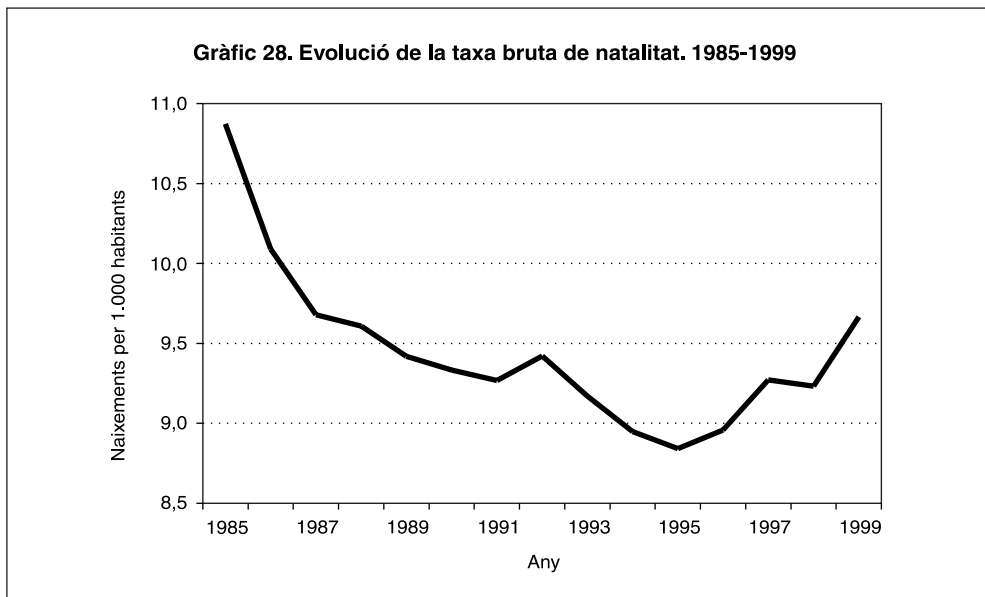

litat tardana registrats són similars als que es registren als països de la Unió Europea, sembla que els patrons d'emancipació difereixen considerablement. A Catalunya preval la permanència a la llar dels pares i si bé es detecta un cert augment de les formes alternatives d'emancipació, aquestes no deixen de ser bastant minoritàries. Així, el percentatge de dones de 25 a 29 anys en parelles de fet ha augmentat moderadament i se situa entorn d'un 8%. En canvi, les dones del mateix grup d'edat que coresideixen amb algun dels seus pares arriben al 33%.

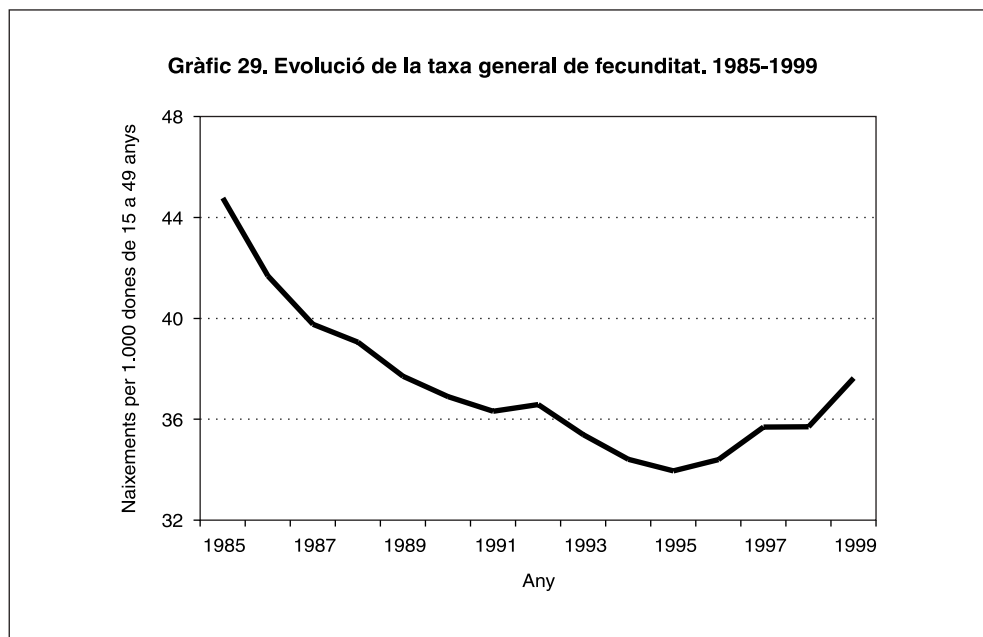
3. Recuperació dels índexs de fecunditat després de vint anys de descens continuat

L'última dècada del segle xx ha registrat els nivells més baixos de fecunditat de la població de Catalunya. La xifra de naixements, que va assolir màxims de 112.000 l'any 1974 i que l'any 1985 se situava en més de 64.000, ha anat disminuint any rere any fins al 1995, en què les xifres de naixements varen arribar a un mínim de 54.000

naixements. Després d'aquesta data s'ha registrat un augment de naixements, i l'any 1999 ja se situen a la ratlla dels 60.000, una xifra de naixements que no aconseguia des de l'any 1986.

La taxa bruta de natalitat també ha reflectit aquesta evolució de la xifra de naixements. En deu anys, entre el 1985 i el 1995, es va passar d'11 a 9 naixements per cada 1.000 habitants. El 1999 la taxa ja és pràcticament de 10 naixements per cada 1.000 habitants, una taxa equivalent a la de l'any 1987.

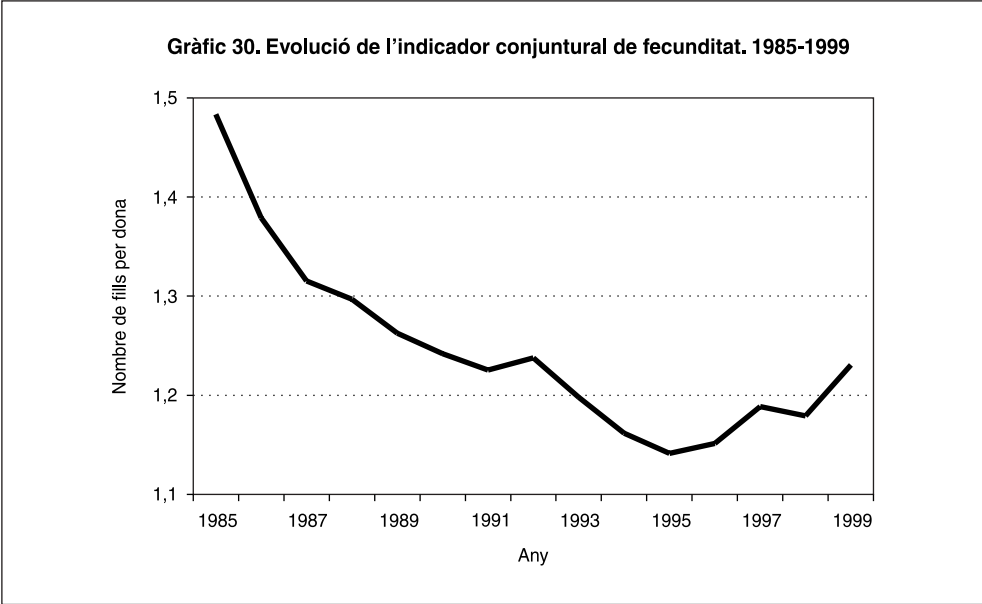
Pel que fa a la taxa general de fecunditat (TGF), que posa en relació la xifra de naixements amb la població en edat fèrtil, de 15 a 49 anys, tenim la mateixa evolució: en deu anys la TGF ha passat de 45 a 34 naixements per cada 1.000 dones en edat fèrtil entre el 1985 i el 1995. L'any 1999, la TGF s'ha recuperat fins a 38 naixements, nivell molt semblant a l'assolit l'any 1989.

L'evolució de l'indicador conjuntural de fecunditat¹ també indica una recuperació de la fecunditat. Entre l'any 1985 i el 1995, la mitjana de fills per dona va passar d'1,48 a 1,14. L'any 1999 l'indicador ha augmentat fins a 1,23 fills per dona, un nivell semblant al registrat l'any 1992.

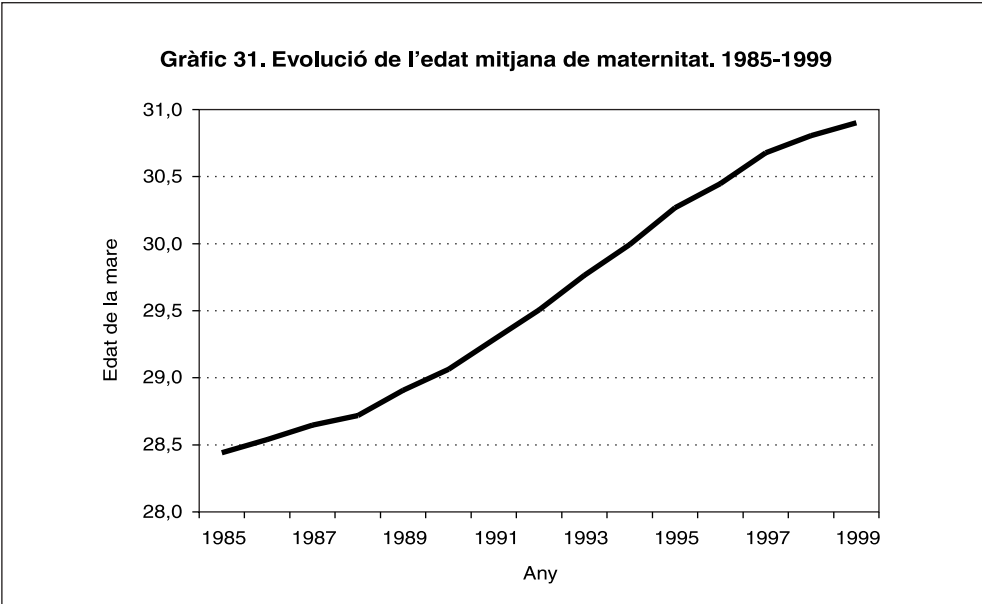
El procés de retardament de l'edat de les mares en néixer els fills ha continuat. Entre l'any 1985 i el 1995, l'edat mitjana de les mares ha augmentat gairebé dos anys: de 28,4 a 30,3 anys. L'any 1999 l'edat mitjana de les mares en néixer els fills ja és pràcticament de 31 anys.

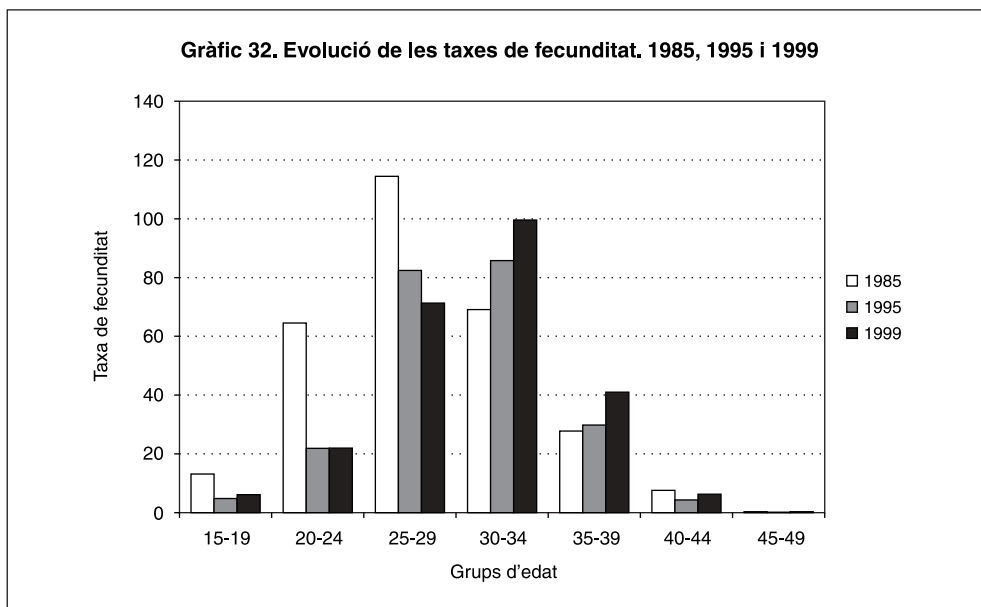
Aquestes edats mitjanes reflecteixen una fecunditat cada vegada més centrada en el grup d'edat de 30 a 34, que ha anat augmentant la taxa en detriment del grup

1. Aquest indicador mesura la descendència d'una generació que tingués al llarg de la seva vida fèrtil les mateixes taxes que s'enregistren en un any

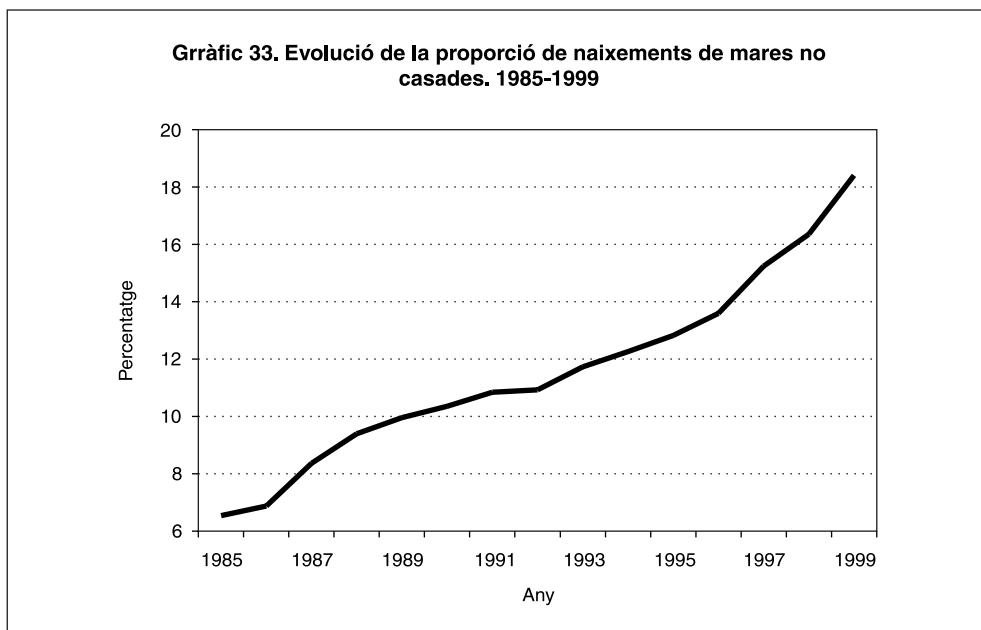
25-29. Queda molt lluny aquell model de fecunditat dels anys setanta en què les dones de 20 a 24 anys eren les que tenien més naixements. De fet, la transició que es va produir entre el 1985 i el 1995 (any del mínim) va suposar una disminució important de la fecunditat en les dones de menys de 30 anys; així, la taxa de fecunditat en dones de menys de 20 anys va passar de 13 a 5 naixements per cada 1.000 dones, mentre que la taxa de 20 a 24 anys va passar de 115 a 82 naixements per cada 1.000 dones. En canvi, les dones de 30 a 34 ja tenien l'any 1995 una fecunditat força

més alta que l'any 1985, amb 86 naixements per cada 1.000 dones l'any 1995, enfront dels 69 que es van registrar l'any 1985.

El final de la dècada dels noranta es caracteritza per una estabilitat i, fins i tot, per un cert augment de les taxes abans dels 25 anys, però també per la continuació del retrocés de la fecunditat entre 25 i 29 anys (que ha passat de 82 a 71 fills per 1.000 dones entre els anys 1995 i 1999) i per un augment de la fecunditat entre els 30 i els

34 anys que suposa que un 10% de dones tenen fills en aquestes edats (una taxa del 99,6 per 1.000) .

Finalment, un tret significatiu en l'evolució demogràfica recent és l'augment de la proporció de naixements de mare no casada. L'any 1985 només es varen registrar un 6,5% de naixements de mare no casada. Deu anys més tard la proporció ja assolí el 12%, però a la darrera dels anys noranta, allò que era un fenomen molt minoritari ja té un pes important amb més del 18% de naixements de mares no casades. De fet, aquesta evolució és congruent amb les informacions anteriors sobre les xifres de matrimonis, atès que l'augment de naixements els darrers anys no ha estat acompanyat d'un augment equivalent de la nupcialitat.

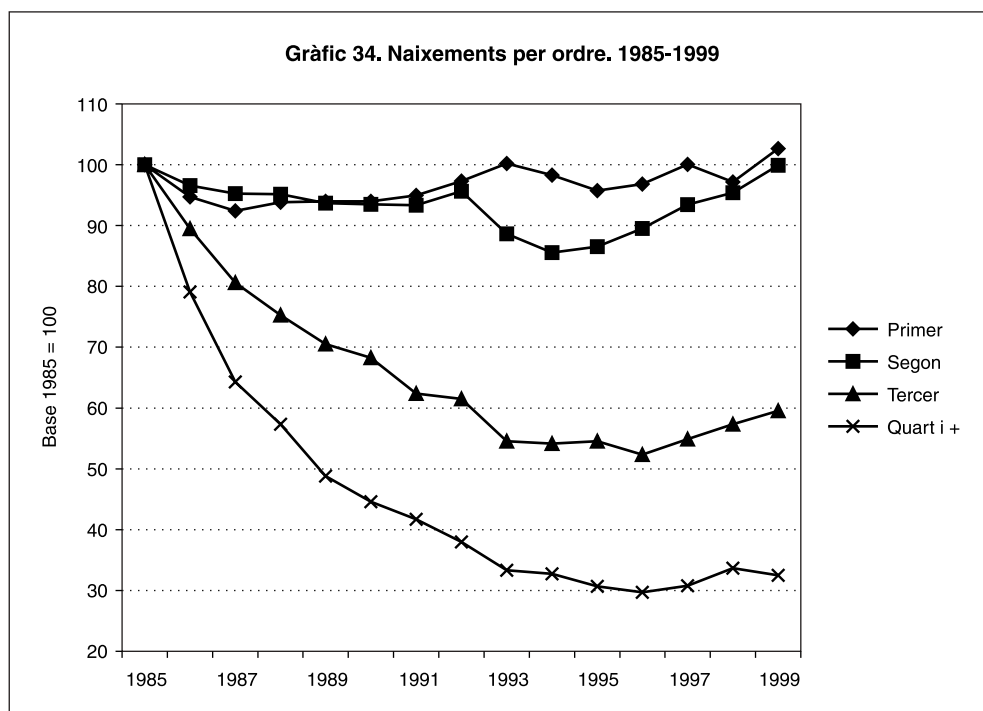
3.1. Evolució dels naixements segons el rang

L'any 1986 es varen registrar 29.181 naixements de primers fills, 21.586 naixements de segons, 5.558 naixements de tercers i 3.084 naixements de quarts o més fills. Entre l'any 1986 i el 1991 la xifra de primers i segons naixements va restar força estable. En canvi, la disminució de naixements de tercers fills va ser de gairebé el 30%, mentre que els naixements de quarts i més fills es varen reduir gairebé a la meitat entre els anys 1986 i 1991. En el curs del primer quinquenni dels anys noranta, els naixements de primers fills es varen mantenir en nivells iguals o superiors als registrats l'any 1986. En canvi, es van registrar davallades ulteriors en les xifres de naixements de segons, però sobretot de tercers i quarts fills i més. Els naixements de segons fills es van situar per sota dels 20.000 anuals, amb un mínim l'any 1994, de 19.196 naixements, un 11% inferior respecte a les xifres de l'any 1986. Els naixements de tercers i quarts fills de l'any 1996 havien disminuït gairebé un 40% i un 60% respectivament respecte als valors de l'any 1986.

En el segon quinquenni de la dècada dels noranta hi ha una neta recuperació de naixements de segons fills, de manera que les xifres de l'any 1998 ja havien retornat al nivell de l'any 1986, i l'any 1999 la xifra de segons fills ja era de 22.405, un 4% superior a la xifra de l'any anterior. Podem dir també que apareixen símptomes de recuperació de les xifres de tercers, tot i que continuem en nivells molt baixos. Els naixements de quarts i ulteriors fills han passat d'un mínim de 1.214 l'any 1996 a 1.328 l'any 1999. En aquest cas l'augment és molt petit i més que de recuperació sembla que podem dir que els naixements de quarts i més fills han parat de baixar.

En resum, entre mitjan anys vuitanta i final dels anys noranta els naixements de primers fills s'han mantingut força estables, mentre que els segons varen tenir una disminució important en el primer quinquenni dels noranta però ara mostren una clara recuperació. El fet més significatiu és la important disminució de les xifres de tercers i sobretot de quarts fills i més, que tindrà com a conseqüència una neta reducció de la grandària de les famílies.

L'edat mitjana de les mares en néixer el primer fill se situava en 27,2 anys a començament de la dècada dels noranta. A meitat del quinquenni, l'edat en tenir un primer fill ja hauria augmentat fins a 28,6 anys i al final de la dècada se situa en 29,2 anys; l'edat de les mares que tenen un segon fill ja és de més de trenta-dos anys (32,1), mentre que l'edat de les mares que tenen un tercer fill és gairebé de 34 anys (33,9) i les que tenen un quart fill arriba ja als 35 anys (35,1).

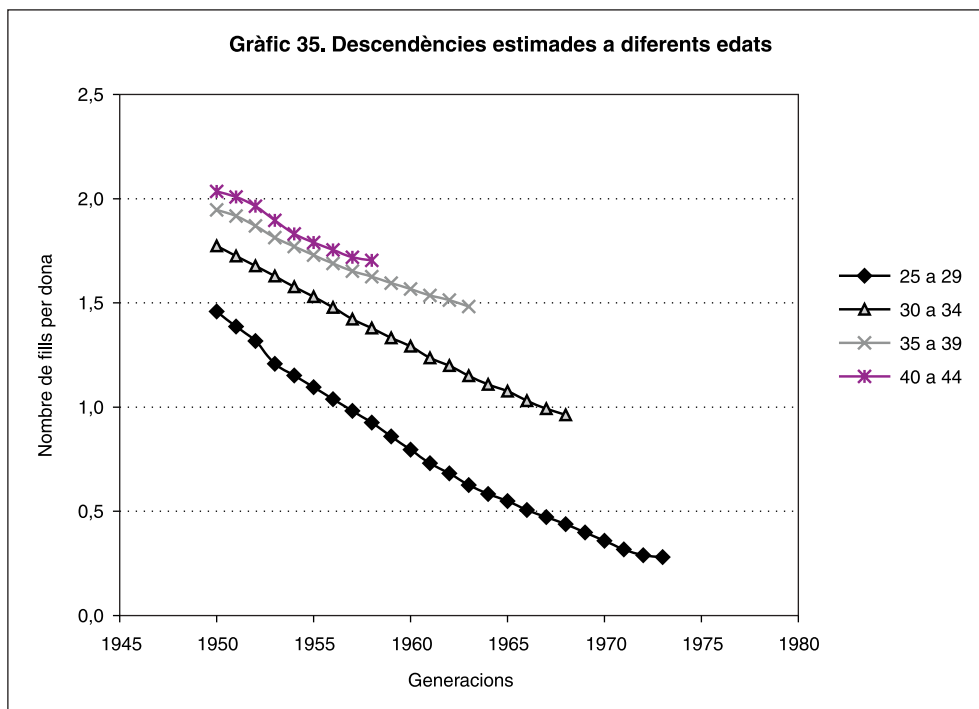

3.2. La recent recuperació dels indicadors conjunturals no evitarà un descens de la fecunditat en les generacions recents

L'any 1999 el nombre de naixements va ser més alt que no pas l'any 1995 i, previsiblement, els naixements de l'any 2000 i els anys successius continuaran creixent. Podem dir que la fecunditat de les generacions catalanes finalment ja s'està recuperant?

La resposta a aquesta pregunta és de *moment no*. Ara per ara, cap generació recent de dones té una fecunditat més alta que les seves germanes grans. Per exemple, les dones nascudes l'any 1970 han tingut, com a mitjana, poc més de mig fill en arribar als 30 anys. En canvi, les dones nascudes l'any 1960 ja s'havien plantat als 30 anys amb més d'un fill; de fet havien tingut el doble de fills que les seves germanes petites nascudes l'any 1970 (1,11 enfront de 0,64 fills per dona). Aquestes comparacions es poden fer per a diferents edats i sempre, i en tots casos, la fecunditat assolida a la mateixa edat per les generacions més recents és més baixa que l'assolida per les generacions més antigues.

Als quaranta-cinc anys, ja s'ha assolit pràcticament la totalitat de la descendència. Actualment, les generacions més recents que han arribat a aquesta edat són les nascudes entre els anys 1950 i 1955. Quina ha estat la fecunditat d'aquestes generacions? Les nostres estimacions indiquen que la darrera generació que va arribar a un nivell de fecunditat equivalent al del reemplaçament va ser la generació del 1950, amb un nombre de fills per dona de 2,1, mentre que les generacions nascudes a la meitat dels anys cinquanta se situen netament per sota del nivell de reemplaçament,

amb una descendència d'1,8 fills. La fecunditat als 45 anys haurà baixat doncs un 13% entre les generacions nascudes l'any 1950 i el 1955.

La descendència als quaranta anys ja es pot estudiar per a les generacions nascudes l'any 1960 i anteriors. S'estima que la generació del 1960 haurà assolit una mitjana d'1,64 fills per dona, que probablement ja no augmentarà gaire més. La descendència de la generació 1960 a quaranta anys és molt més baixa que l'estimada per a les dones nascudes els anys 1950 i 1955, que haurien assolit una descendència d'1,99 i 1,78 fills, respectivament. Així doncs, el nombre de fills en arribar a 40 anys, haurà baixat un 18% entre les generacions nascudes el 1950 i el 1960.

A edats més joves es continua registrant un descens del nombre de fills. A 35 anys les dones nascudes el 1965 han tingut una descendència d'1,33 fills, un 20% menys que les dones nascudes el 1955, que als 35 anys ja havien tingut una mitjana d'1,67 fills.

A l'edat de 30 anys la descendència encara és força oberta i es difícil preveure quin nombre de fills acabaran tenint les dones que ara arriben a la trentena. Tanmateix, com a resultat de la contínua disminució en els darrers anys de les taxes de fecunditat entre 15 i 29 anys, les dones que ara arriben a la trentena, nascudes entre el 1965 i el 1970, han tingut molt pocs fills: s'estima que la descendència per a la generació del 1970 és de poc més de mig fill, 0,64 fills per dona, mentre que la generació del 1960 ja havia tingut més d'un fill per dona en arribar a aquesta edat (1,11 fills per dona). Aquesta evolució representa un descens de més del 40%.

A l'edat de 25 anys les descendències són actualment força baixes. Les dones nascudes a mitjan anys seixanta tenien 0,34 fills als 25 anys, mentre que les dones nascudes l'any 1975 en tenen només 0,15. Abans dels 25 anys, en les generacions

nascudes després de l'any 1975, les descendències tendeixen a estabilitzar-se, i fins i tot semblen augmentar una mica. És versemblant que les generacions nascudes després del 1975 tinguin més descendència als 25 anys que les generacions anteriors, i en aquest sentit hi ha indicis d'una certa recuperació de la fecunditat de les generacions catalanes nascudes al final dels anys setanta.

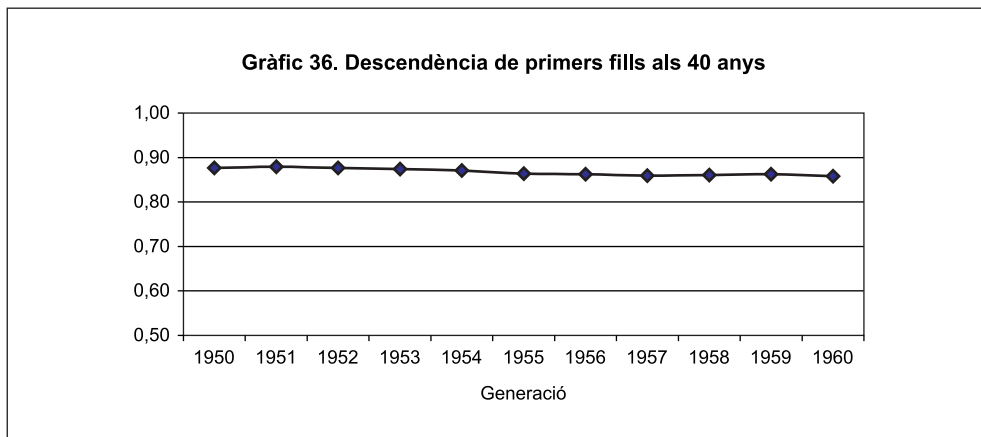
En resum, és clarament previsible que les generacions nascudes al final dels anys seixanta i començament dels setanta tindran una fecunditat considerablement més baixa que les nascudes al final dels cinquanta i començament dels seixanta. Per què la generació de l'any 1970 pugui igualar la descendència de la generació del 1960 als 40 anys (1,64 fills) hauria de tenir de mitjana un fill després dels 30 anys, el doble de fills que va tenir la generació del 1960 entre els 30 i els 40 anys, que va augmentar la seva descendència en 0,5 fills.

3.3. Augment moderat de la proporció de dones sense fills en les generacions recents

L'estadística del moviment natural de la població proporciona informació sobre els naixements segons el rang. Pel que fa als primers fills, podem estudiar la proporció de dones que a cada edat han tingut una descendència de primer rang, tant per a les generacions recents nascudes als anys seixanta com per a les generacions més antigues a través de la informació censal.

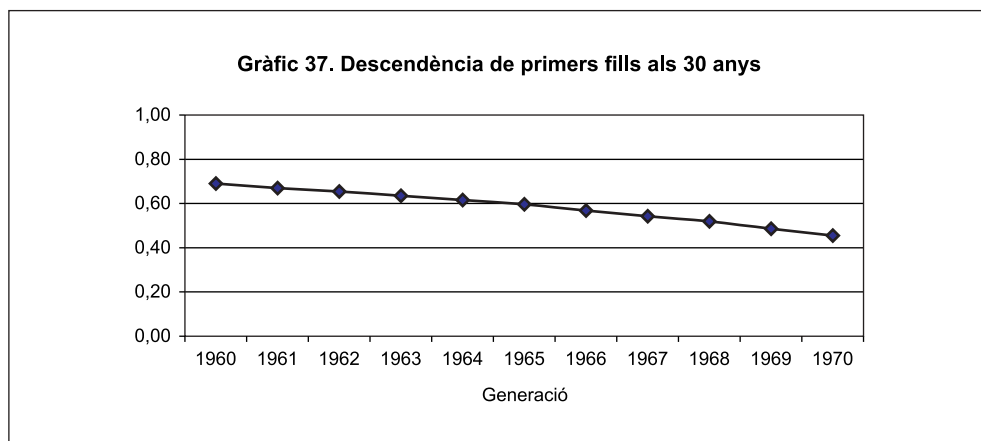
Destaca, en primer terme, que la descendència de primers fills ha estat més estable que no pas la descendència total. Així, les generacions que han anat complint 45 anys han tingut una descendència de primers fills molt alta, entre el 89% (generació del 1945) i el 87% (generació del 1955). Es pot estimar una infecunditat d'un 11% en la generació del 1945 i d'un 13% en la generació del 1955.

A l'edat de quaranta anys ja s'havia detectat una reducció considerable de la descendència en les generacions recents (d'1,99 a 1,64 entre les generacions del 1950 i el 1960). En canvi, la proporció de primers fills s'ha mantingut sorprenentment estable, de manera que un 86% de les dones de la generació del 1960 havien tingut un primer fill, pràcticament la mateixa proporció de la generació del 1950 (el 88%).

En arribar als 35 anys un 78% de la generació del 1965 ja hauria tingut almenys un primer fill. Tanmateix, en aquesta generació es detecta un cert augment de la proporció de dones infecundes en relació a les seves predecessores, atès que fins un 84% de la generació del 1955 ja havia tingut almenys un fill en arribar als 35 anys.

La proporció de dones que en arribar als 30 anys han tingut un primer fill ha disminuït d'una manera molt important en la generació més recent que podem estimar, la nascuda l'any 1970. Gairebé un 70% de les dones nascudes l'any 1960 havien tingut almenys un fill en arribar als 30 anys. Això ha canviat radicalment, i en les dones

nascudes l'any 1970 s'estima que més de la meitat no haurien tingut encara cap fill en complir els 30 anys. En canvi, en la generació del 1965 el percentatge de dones amb com a mínim un fill era del 60%. És a dir, les generacions nascudes entorn de l'any 1970 hauran tingut una fecunditat extremadament baixa comparat amb les seves predecessores nascudes deu anys abans.

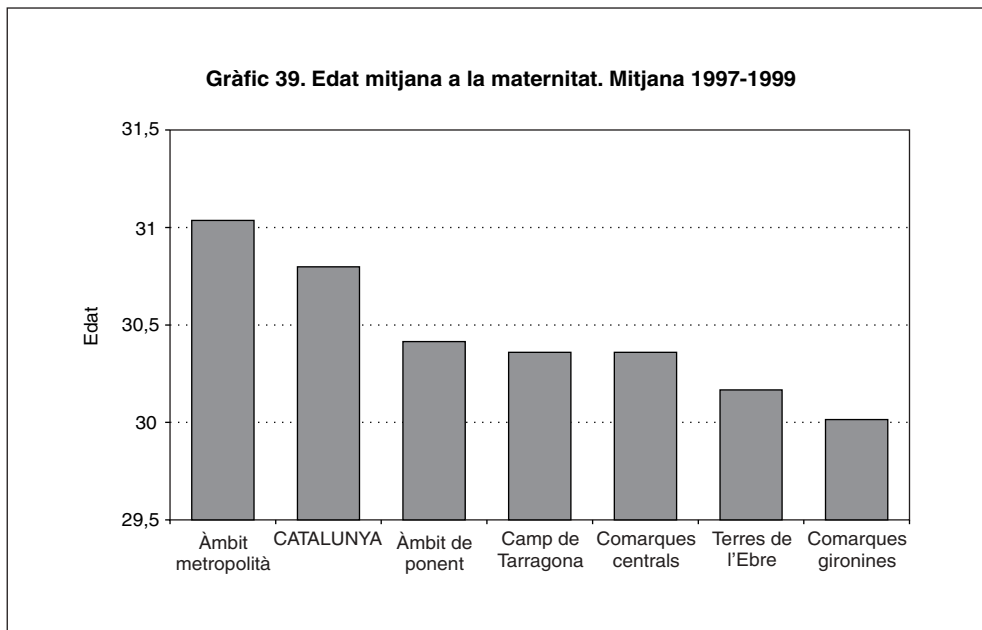
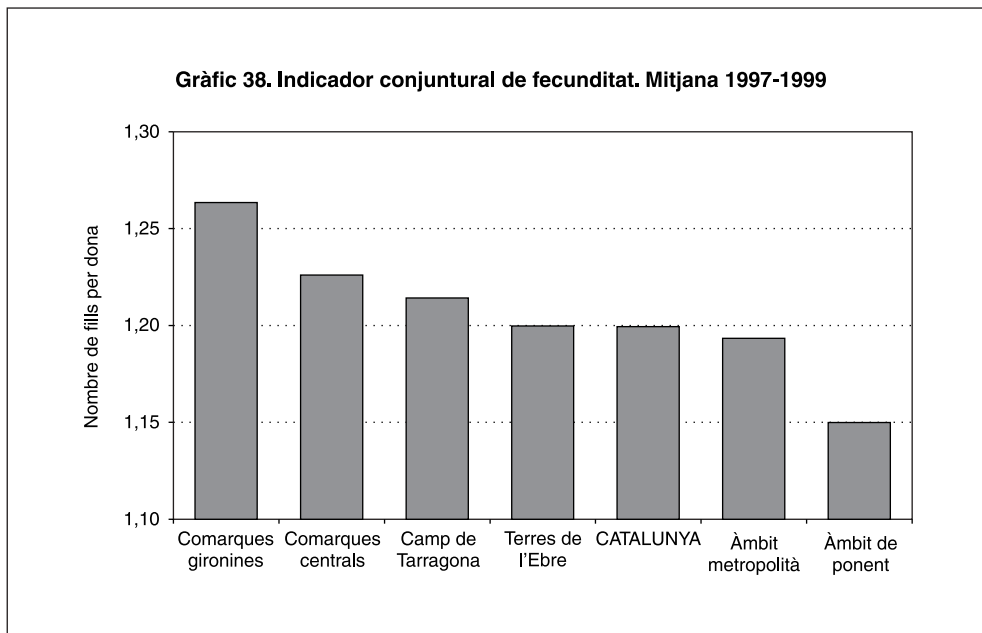
Un 27% de les dones nascudes l'any 1965 ja havien tingut un primer fill en arribar als 25 anys. Aquest percentatge se situaria encara en un 19% en la generació del 1970, però en la generació del 1975 el percentatge de dones que han tingut almenys un fill en arribar als 25 anys és només del 12%.

Quina descendència de primers fills acabarà tenint la generació dels setanta i les posteriors és una qüestió que resta força oberta, però es pot augurar que, probablement, augmentarà el percentatge de dones sense fills en aquestes generacions.

3.4. La fecunditat en el territori: la importància de la immigració en la natalitat de les comarques gironines

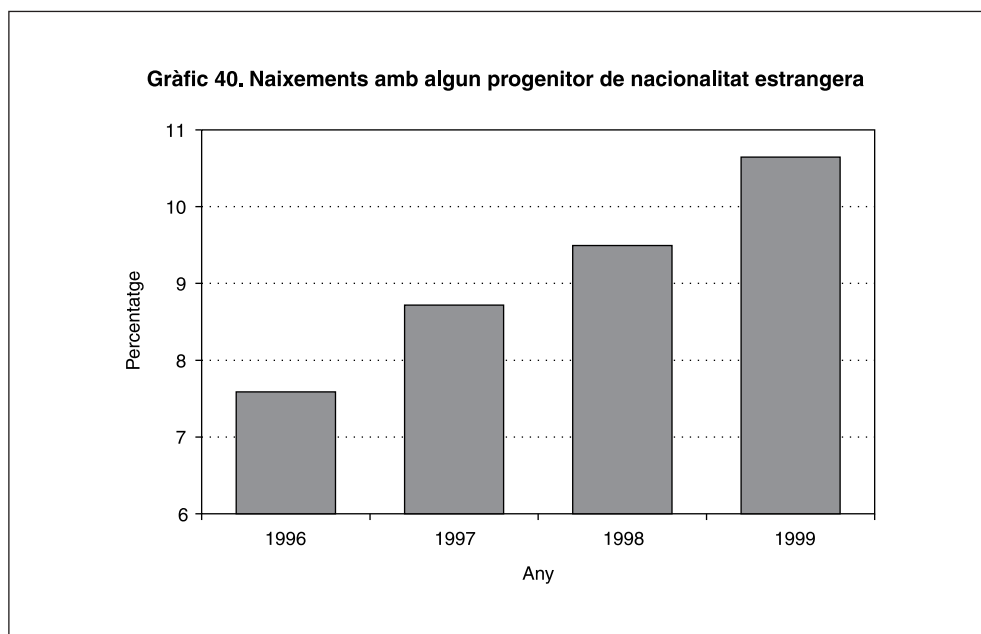
Els indicadors de fecunditat en els diferents àmbits territorials de Catalunya presenten resultats força semblants. Només l'àmbit de les comarques gironines apareix amb un nivell de fecunditat sensiblement més elevat que la mitjana de Catalunya, amb 1,27 fills per dona l'any 1999; d'altra banda, el calendari de la fecunditat gironina és clarament més jove que a la resta d'àmbits, amb una edat mitjana de 30 anys. En canvi, l'àmbit de ponent destaca per un nivell de fecunditat sensiblement més

baix que la mitjana de Catalunya, d'1,15 fills per dona. L'àmbit metropolità registra en canvi el valor més elevat de l'edat en ser mare, amb una mitjana de 31 anys. Els nivells de fecunditat de la resta d'àmbits s'assemblen força a la mitjana de Catalunya, i les edats de les mares també.

L'any 1999 es varen registrar més de 6.000 naixements de mare i/o pare de nacionalitat estrangera. El percentatge ha augmentat ràpidament; des del 7,6% l'any 1996 fins a més del 10% l'any 1999. Un aspecte interessant és la distribució en el territori de naixements de fills de mare i/o pare de nacionalitat estrangera. Les dades indiquen que l'any 1999 s'han registrat a les comarques gironines un 18% de naixements amb pare i/o mare de nacionalitat estrangera. Segons les dades l'Estadística de Població de l'any 1996, s'estima que en aquest àmbit resideixen un 2,9% d'habitants estrangers, comparat amb l'1,6% del conjunt de Catalunya. El fet que la fecunditat gironina sigui més alta i més jove que la mitjana de Catalunya s'explica, almenys en part, per la importància del fenomen migratori en aquest àmbit en el període recent.

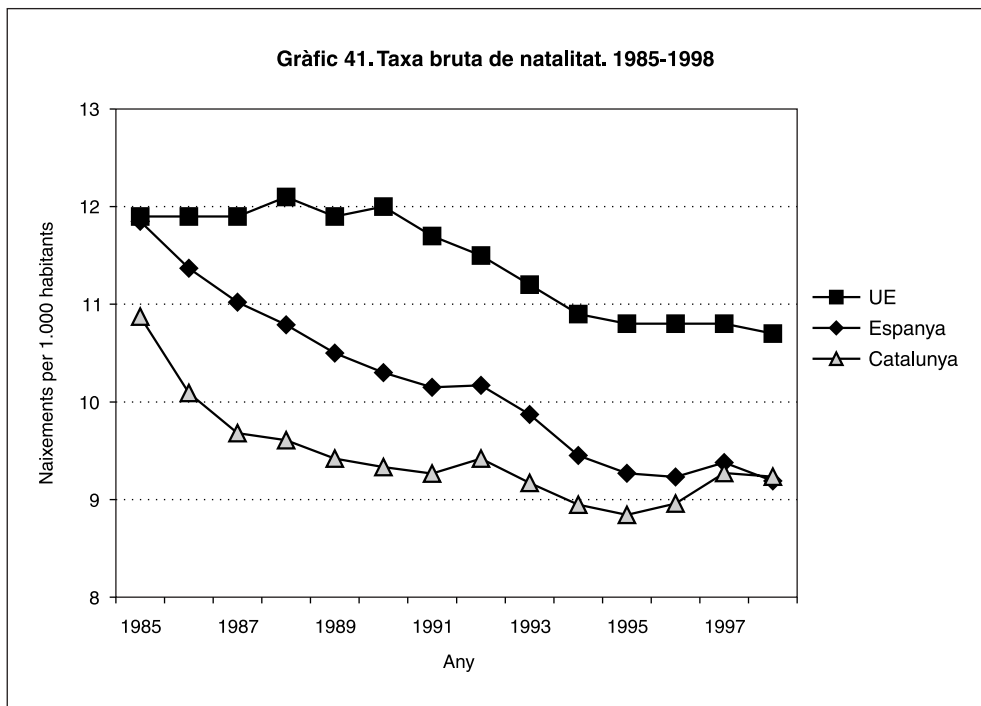
Les terres de l'Ebre han registrat només un 7,6% de naixements amb almenys un dels pares de nacionalitat estrangera. La resta d'àmbits tenen un percentatge semblant a la mitjana de Catalunya, de gairebé el 10% amb almenys un dels dos pares de nacionalitat estrangera.

3.5. Els baixos nivells de fecunditat a Catalunya en relació amb els estàndards europeus

La fecunditat de Catalunya i Espanya en comparació a la mitjana de la Unió Europea és molt baixa. Aquesta realitat queda reflectida en els indicadors de Catalunya, que se situen per sota d'Espanya i la UE pràcticament a tots els anys estudiats. L'evolució temporal dels indicadors (taxa bruta de natalitat, indicador conjuntural de fecunditat), a la segona meitat dels anys vuitanta va ser d'una certa estabilitat a la Unió Europea, seguida d'una disminució als primers anys noranta i després un es-

tancament. A Espanya i Catalunya els índexs havien anat caient pràcticament en tot el període estudiat i és només a partir del 1996 que apareix una recuperació. L'any 1998, l'últim del qual es té informació comparable, la TBN de Catalunya se situa en el mateix nivell que la mitjana espanyola, amb 9,2 naixements per cada 1.000 habitants, lluny encara del 10,7 ‰ que registrava la Unió Europea el mateix any.

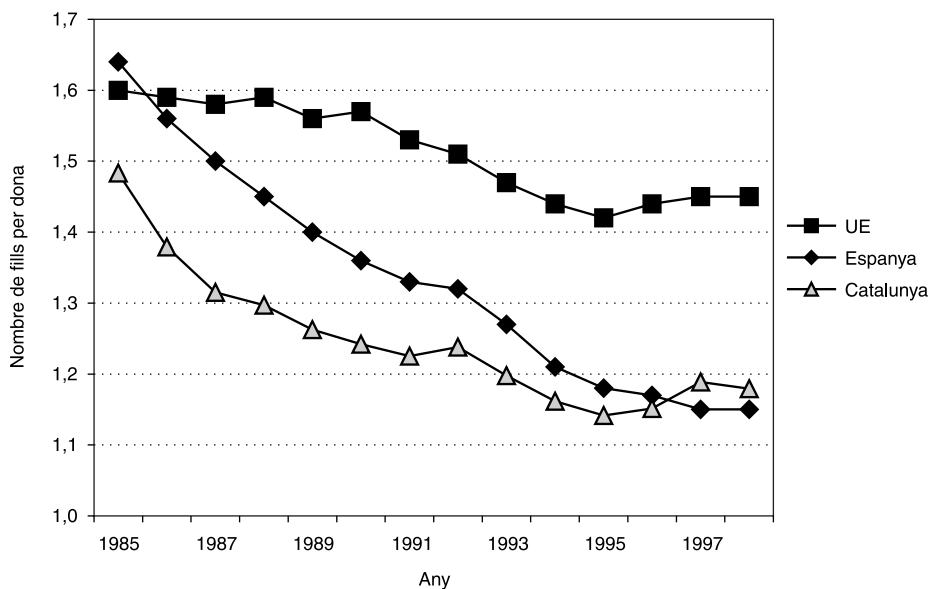

El primer quinquenni dels noranta registra una pronunciada disminució de l'indicador conjuntural en tots els àmbits considerats. Catalunya i la UE varen tenir un mínim entorn de l'any 1995, seguit d'una recuperació. A Espanya l'indicador va continuar caient i d'ençà de l'any 1996 registra la fecunditat més baixa dels tres àmbits considerats. L'any 1998 la Unió Europea tenia una mitjana d'1,45 fills per dona, la fecunditat a Catalunya se situava en 1,18 fills per dona, i a Espanya en 1,15.

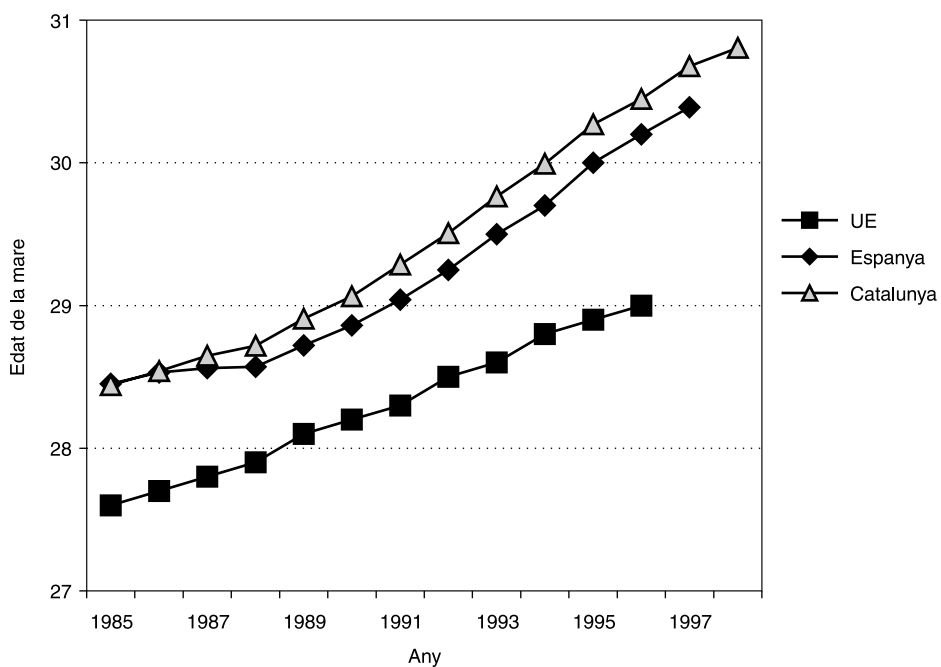
La més baixa fecunditat catalana l'acompanya també un calendari força endarrerit. L'edat mitjana de les mares en néixer els fills a Catalunya és força més alta que la corresponent a la Unió Europea i encara una mica més alta que l'espanyola. Les diferències amb la Unió Europea s'han anat ampliant i, si l'any 1985 l'edat era de 27,6 anys a la UE i de 28,4 a Catalunya i a Espanya, una diferència de gairebé un any, el 1996 l'edat en ser mare a Catalunya se situa en 30,5 anys, a Espanya en 30,2 i a la Unió Europea en 29 anys.

A la Unió Europea els naixements de mares no casades representen una quarta part del total de naixements; aquesta proporció és força més baixa a Catalunya i a Espanya, tot i que els darrers anys l'augment és molt significatiu. Així, l'any 1998 Catalunya registrava un 16,4% de naixements de mares no casades, mentre que el percentatge corresponent a Espanya s'atansava al 15%. La importància de naixe-

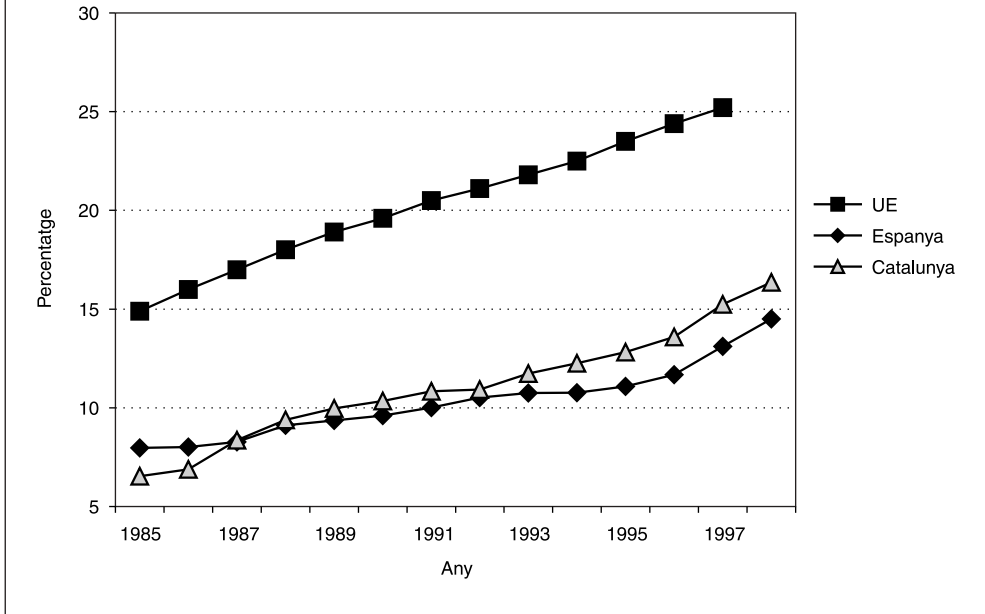
Gràfic 42. Indicador conjuntural de fecunditat. 1985-1998

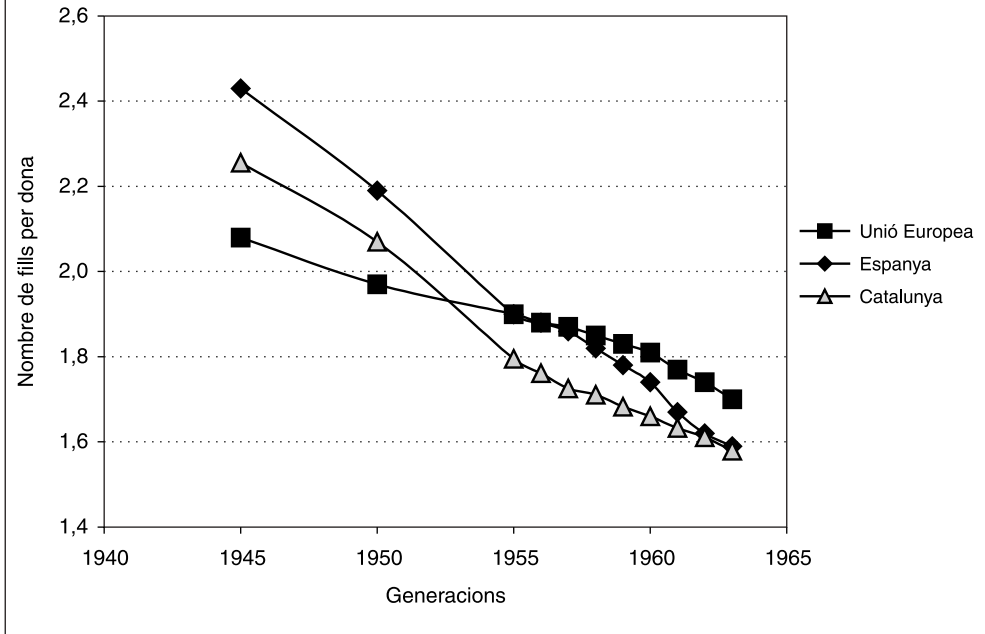
Gràfic 43. Edat mitjana a la maternitat. 1985-1998

Gràfic 44. Naixements de mare no casada, 1985-1998

Gràfic 45. Descendències estimades

ments de mares no casades reflecteix el fet que a la Unió Europea les formes de convivència alternatives al matrimoni estan més esteses.

Tot i que les dades recents indiquen una certa convergència dels indicadors, les diferències amb la fecunditat europea són realment importants, i es pot preveure que les generacions recents a Catalunya tindran una descendència força més baixa que les seves homòlogues europees. En canvi, les dones nascudes als anys quaranta i els primers cinquanta, que varen tenir els fills durant el *baby boom* dels anys seixanta i setanta, tindran més descendència que les altres dones europees, en les quals el declivi de la fecunditat s'havia donat des del final dels seixanta. En canvi, per a les generacions recents, Eurostat estima una descendència d'1,7 fills en les generacions de dones nascudes el primer quinquenni dels anys seixanta, mentre que la descendència corresponent a Catalunya i Espanya podria situar-se per sota d'1,6 fills per dona. En les generacions nascudes al final dels seixanta i començament dels setanta les diferències seran probablement més importants.

4. Conclusions

Es pot concloure que la fecunditat a Catalunya és una de les més baixes del món. El fet que s'hagi mantingut tant de temps en aquests nivells tindrà conseqüències importants en la descendència de les generacions que ara estan arribant als quaranta anys. En les generacions més joves, que encara no han complert els 30 anys, la fecunditat és extremadament baixa en comparació als estàndards europeus.

El creixement actual de la fecunditat conjuntural emmascara una davallada de la fecunditat de les generacions. Com s'explica que els naixements augmentin i que la fecunditat de les generacions continuï baixant? Els naixements creixen i l'indicador conjuntural també, per dues raons: les taxes de fecunditat s'han estabilitzat en edats molt joves (abans de 25 anys) i, en canvi, han augmentat després dels 30 anys. Aquest augment, però, és encara insuficient per a compensar la molt baixa fecunditat assolida en les edats més joves. El retard continuat de l'edat de començar a tenir descendència, a tenir fills, probablement tindrà com a conseqüència una freqüència mot baixa de tercers fills o ulteriors. L'augment que s'està registrant en la fecunditat de fills de rang superior, tres o més, parteix d'unes taxes tan baixes que té poc efecte en la descendència total.

Les descendències de primers fills s'han mantingut relativament altes els darrers anys, i per tant, es pot pensar que la proporció de dones sense fills es pot mantenir en nivells baixos tot i que és pràcticament segur que la infecunditat augmentarà respecte als valors registrats per les generacions que han completat recentment la vida fèrtil.

En els propers anys hi hauria d'haver un augment important de naixements de segon rang, que compensi els nivells baixos de segons fills registrats a mitjan anys noranta. Altrament les famílies amb un únic fill podrien esdevenir força freqüents en les generacions dels anys seixanta i setanta.

L'augment de l'edat a què es té els fills reflecteix l'ajornament en la constitució de la parella; el gran retard de l'edat en casar-se i la disminució de la freqüència de primers matrimonis va acompanyat d'un augment de la permanència de fills solters a

casa dels pares. Una condició evident per a la recuperació de la fecunditat en edats més joves és que l'emancipació dels joves de la llar dels pares sigui factible a edats més joves que les actuals. En el període recent s'ha registrat un cert augment de les parelles de fet, i és plausible que en els propers anys creixin amb més força, tal com sembla indicar l'augment de fills de mares no casades registrat al final dels noranta.

Canvis en la família i relacions intergeneracionals

Xavier Roigé

1. Introducció

El model de família contemporània ha tendit a valoritzar la família conjugal, instal·lada en una residència independent. Tanmateix, l'evidència estadística de la disminució de les llars extenses i múltiples no significa que s'hagi produït un afebliment dels lligams intergeneracionals. Ans al contrari, en les darreres dècades les relacions familiars no tan sols no han perdut importància, sinó que s'han enfortit com a xarxa fonamental de relacions afectives, de recolzament i solidaritat, de manera que no es poden avaluar els canvis familiars sense considerar la importància que tenen avui les relacions de parentiu. Potser més fortes que mai, les relacions familiars s'organitzen d'una manera nova basada en la independència residencial i en intercanvis freqüents de serveis en totes direccions.

A la societat catalana, les xarxes de parentiu mantenen una forta importància (Roigé, 1998), que s'explica tant per la incidència dels models culturals corresponents a la família troncal (que han perdut força i sentit com a element d'organització d'unitats residencials, però que es reconstrueixen mitjançant estretes relacions de filiació), com per la feblesa del sistema públic de protecció familiar. D'aquesta manera, les xarxes de parentiu actuen com un mecanisme bàsic que proporciona no només relacions de sociabilitat i de suport afectiu i psicològic, sinó que també es configuren com un element bàsic de prestacions econòmiques i de cura i assistència personal. Lògicament, hi ha nombroses diferències en funció dels diferents models familiars, de la zona de residència i del nivell socioeconòmic, però així i tot la importància de les relacions que s'estableixen més enllà de la llar residencial és sens dubte una de les característiques bàsiques de les transformacions que experimenta la família actual, en especial al sud d'Europa.

Les relacions intergeneracionals sovint són invisibles a les anàlisis sociològiques i demogràfiques sobre la família contemporània. Comptem amb un bon banc de dades sobre les formes de residència, sobre les variacions en la nupcialitat, sobre la natalitat i —encara que menys— sobre les parelles cohabitants i la divorciabilitat, però en canvi tenim molt poques dades que ens assenyalin com es configuren les relacions de parentiu. Habitualment, el tema apareix en poques línies en els informes sobre els canvis de la família i, quan se'n fa referència, es fa des d'una òptica alar-

mista que dramatitza l'envelliment de la població i ens adverteix sobre els perills de la crisi del sistema de pensions, establint projeccions futures sobre l'increment de l'aportació fiscal que representaria el manteniment del sistema actual. Però aquestes explicacions no tenen en compte les transferències compensatòries que es fan d'una generació a l'altra: no es calcula quina pot ser la magnitud econòmica i social que representa, per exemple, el treball de custòdia dels néts per part dels avis, o sobre el suport econòmic d'una generació a l'altra, o sobre l'assistència dels més vells per part dels seus fills o filles.

En les pàgines que segueixen analitzarem de quina manera les relacions de parentiu es manifesten mitjançant intercanvis de béns, de serveis, i de prestacions personals que es reforcen a través de visites freqüents, de trucades telefòniques o d'activitats en comú. Fixant-nos en el cas català, ens proposem mostrar diferents aspectes de les relacions intergeneracionals, analitzant no tan sols els elements que uneixen gratament o a desgrat les relacions entre les tres o quatre generacions coexistents, sinó també la seva dimensió cultural.¹

2. Unes noves relacions intergeneracionals

Les solidaritats intergeneracionals característiques de la solidaritat rural foren desorganitzades pels efectes de la industrialització i, sobretot, per les migracions que van trencar els lligams familiars tant socials com culturals (Attias-Donfut i Segalen, 1998:33). A poc a poc, aquestes relacions es van anar reconstruint amb la millora de les condicions de vida de la classe obrera, però les formes actuals de les relacions intergeneracionals tenen un origen més recent: més que expressar la pervivència d'antics vincles i tradicions culturals, són una mostra de modernitat familiar. Són diverses les raons que expliquen la importància actual d'aquestes relacions, però entre d'altres podríem assenyalar-ne les següents:

2.1. L'allargament de la vida. Les implicacions d'aquest fet són múltiples, i no només per l'envelliment de la població. L'esperança de vida actual a Catalunya se situa als 79,3 anys per als homes i 82,6 per a les dones, cosa que suposa un increment d'uns dotze anys en les darreres dècades. L'expectativa d'una vida més llarga afecta totes les edats (s'ha allargat la vellesa, però també la joventut), i això comporta grans diferències respecte al passat. Un sol exemple: al segle XIX i principi del XX, el més habitual era que en el moment del matrimoni un o dos dels quatre pares presents ja haguessin mort, mentre que avui no només són vius els quatre pares, sinó com a mínim la meitat dels avis i probablement alguna besàvia; de la mateixa manera, molt pocs nens tenien tots els avis vius en el moment de néixer.² Les possibilitats de coexistència de tres i fins i tot quatre generacions s'incrementen dia a dia, de manera que el nen que neix avui dia compta amb més avis (i fins i tot besavis) que qual-

1. Malauradament, a Catalunya hi ha una important manca de dades estadístiques sobre el tema que ens ocupa. Es pot trobar algunes dades en un treball (Roigé, 1998). Bona part de les conclusions que presentem en aquest article procedeixen d'una recerca qualitativa realitzada pel Grup d'Estudis sobre família i parentiu sota el títol *Noves famílies i relacions de parentiu*, que consisteix en la realització d'un centenar d'entrevistes en profunditat a informants de l'àrea de Barcelona.

2. Le Bras (1973) calcula que a la França del segle XVIII, en el moment de néixer només un 5% tenien vius els quatre avis; als 10 anys, el 38% ja no tenien cap avi viu; i als 21 el 73%.

sevol avantpassat seu (i alhora, per la reducció de la natalitat, menys col·laterals que mai). La mirada familiar passa de ser horitzontal a vertical, amb tot el que això implica. L'allargament de la vida suposa, també, que les generacions coincideixin vives un llarg període, que pot arribar fins i tot a seixanta anys. Llavors, la major part de la relació entre pares i fills ja no es dona entre uns adults i uns menors dependents, sinó entre adults. Mai com ara les generacions havien conviscut tants anys.

2.2. Una nova noció de la vellesa. Encara que en menor quantitat, totes les societats han tingut vells, però la manera actual d'entendre la vellesa és una característica de la societat contemporània. El sistema de jubilació obligatòria i la generalització del sistema de pensions ha suposat, junt amb la millora de la salut de la població, l'existència d'un nombre molt elevat de vells «encara joves», de persones amb bones condicions físiques i un nivell de recursos econòmics similar o fins i tot superior, dins de cada categoria social. Es tracta d'una etapa generalment llarga,³ amb uns vells que disposen de temps i de recursos que inverteixen sovint en tasques de suport a les generacions posteriors i en la custòdia dels néts. En tot cas, el nombre de vells creix considerablement: un 17,5% dels catalans tenien més de 65 anys el 1999, mentre que el 1981 només ho eren l'11,0% (Idescat, 1999).

2.3. Una feble política familiar. Espanya és el país de la Unió Europea que destina menys recursos a la política familiar. A Catalunya, com a la resta de l'Estat, la protecció pública de la família és mínima (només un 1,92% del total de despeses invertides en prestacions socials, molt lluny de la mitjana europea, que és del 6%),⁴ cosa que repercuteix no tan sols en la davallada de la natalitat, sinó també en la necessitat de recórrer a les relacions intergeneracionals per fer front a les mancances públiques. D'aquesta manera, aquesta col·laboració és la que resol els problemes pràctics de criança dels nens, la custòdia abans de l'inici de l'escolarització o fora de l'horari escolar, la vetlla del nen quan està malalt, la compatibilitat dels horaris de treball i la criança dels nens en general. I, de la mateixa manera, l'atenció als vells, que es continua fent majoritàriament en famílies.

2.4. Un nou paper per a la dona. En un parell de generacions, com a màxim, al nostre país s'ha passat d'un model que valoritzava l'estada de la dona a la llar, a la d'una dona activa, inserida majoritàriament en el mercat de treball.⁵ Però mentre que la dona ha aconseguit tenir més presència en l'activitat laboral, la *privatització* de l'home no ha anat en el mateix sentit, i aquests no tan sols no han renunciat (o no els ha estat possible) a una part de la dedicació professional, sinó que segueixen sense col·laborar equitativament en les tasques domèstiques i en la criança dels fills.⁶ Davant, a més, de la feblesa del suport públic, les generacions actuals de mares han

3. Als seixanta anys, un català té encara una esperança de vida de 22,8 anys; als 70, 14,8; als 80, 8,3; i als 90, 4,1. Font: Idescat (1998).

4. El 1998, les prestacions per família i fills a Catalunya eren només l'1,92% del total de despeses invertides en prestacions socials, una xifra fins i tot inferior a la del conjunt d'Espanya (2,05%) i molt inferior a la dels altres països europeus (la mitjana europea és del 6,4%; a països com Alemanya i Dinamarca arriba al 10%, i a França al 8%).

5. La taxa d'activitat femenina a Catalunya, l'any 2000 era del 43,5%, i arribava al 70,7% en el grup de 25 a 54 anys. Font: Idescat (2000).

6. El 1995, a Barcelona, les dones declaraven que feien elles exclusivament les tasques de neteja en un 63% de les llars; la neteja de la roba en un 78%; la neteja de la cuina en un 68%; cuinar en un 76%; etc. Font: Enquesta de la Regió Metropolitana (1995).

hagut de confiar en les seves pròpies mares o sogres per atendre els propis fills. La circulació dels nens entre casa dels pares i casa dels avis implica, alhora, un enfortiment de les relacions intergeneracionals. Com que la major part d'aquestes ajudes circulen a través de les dones, el sistema actual tendeix a privilegiar el pol filla-mare (és la dona la que organitza la major part de les relacions familiars), i això comporta una inversió del sentit de la família extensa patrilocal.

2.5. Un increment quantitatiu i qualitatiu de l'assistència. Les tasques d'assistència són, de segur, més elevades actualment, des del punt de vista quantitatiu i qualitatiu: quantitativament, perquè hi ha un més gran nombre de persones a assistir (vells, malalts) gràcies a les millors condicions de vida; però també qualitativament, perquè l'atenció actual és molt més gran i necessita més dedicació. Aquest increment de la necessitat d'assistència repercuteix essencialment en la família i en la dona, que és qui porta a terme la major part de l'assistència, que sovint és sobrecarregada per la cura i assistència de nens i de vells (Finch, 1989).

2.6. Nous fills, nous avis. A les darreres dècades s'ha anat estenent un nou discurs sobre la paternitat/maternitat, que comporta una reducció de la natalitat, uns naixements generalment programats i un model d'ensenyament menys autoritari, en el qual el nen és la traducció del projecte d'amor de la parella. Tot això implica un fort relaxament en les relacions familiars, com ho prova el fet que l'edat de partença de la llar paterna s'hagi retardat considerablement. Aquest model de la filiació és present també en les relacions entre avis i néts, sovint fins i tot més liberals que les que es tenen amb els pares. A mesura que esdevenen avis i àvies les persones que ja van adoptar aquest model de paternitat, que van participar en els canvis experimentats en la relació familiar i en els models conjugals, la dimensió dels avis seguirà aprofundint aquest model de relació.

2.7. L'allargament de l'estada a la casa paterna. Si bé el fenomen del retard en l'emancipació juvenil és general per tot Europa, és al sud d'Europa on es dona amb més intensitat. Als Estats Units, per exemple, el fill és educat en un model d'autonomia i s'espera que marxi de casa a partir de l'inici de la vida universitària, anant a una universitat de prestigi. Al nostre país, en canvi, el model universitari i escolar en general cerca la proximitat i la continuïtat de la vida familiar. Si la generació dels seixanta/setanta es va caracteritzar perquè els joves marxaven aviat de la casa paterna, als noranta s'ha produït un retard considerable de l'edat de marxar de casa.⁷ S'han assenyalat diverses causes per explicar aquest allargament a la llar paterna: factors socioeconòmics (elevat atur juvenil, retard en l'accés a la primera feina), allargament de l'etapa escolar (més dependència econòmica), raons de comoditat (l'emancipació suposa rebaixar el nivell de vida) i, sobretot, les dificultats d'accés a l'habitatge com a conseqüència de l'encariment que ha experimentat a la segona meitat dels vuitanta. Però aquestes raons no expliquen prou bé per què els joves es queden cada cop més anys a la casa paterna. Perquè si bé és cert que en les enquestes la majoria manifesten desitjos d'emancipar-se, també la majoria es declaren satisfets en la residència paterna. La permissivitat més gran de què gaudeixen a casa dels seus pares (comportament sexual, horaris, diners, etc.) permet un cert re-

7. En l'*Encuesta Sociodemográfica* de 1991, només un 34% dels homes i un 51% de les dones nascuts entre el 1961 i el 1970 havien deixat de conviure amb els seus pares abans dels trenta anys, mentre que aquest percentatge era del 77 i del 86% per a la generació anterior (nascuts entre el 1951 i el 1960).

laxament de les relacions domèstiques, de manera que els joves, en aquest sentit, accepten més la convivència familiar que les generacions precedents. Aquesta etapa tan llarga no tan sols comporta efectes en el present. És molt probable que les generacions que han conviscut durant més anys amb els seus pares en relació d'adults/adults es mostrin més predisposats a acceptar una previsible residència conjunta en el futur, quan els pares envelleixin, o bé que es recorri més a ells per demanar ajuda. En tot cas, el retard en l'emancipació provoca l'existència d'unes famílies que s'assimilen en molts aspectes a les famílies *extenses*.

Totes aquestes raons expliquen la importància que assoleixen actualment les relacions intergeneracionals. En certa mesura, aquests forts lligams contrasten amb la fragilitat del model conjugal de la parella.

3. De la família troncal a la coresidència. La residència conjunta

Si en la Catalunya del 1970 es pot estimar que un 35% dels catalans vivien en llars extenses i múltiples, l'any 1996 aquest percentatge s'ha reduït fins al 15,32% (Idescat, 2000). Tal com s'observa a la taula 1, en pocs anys s'ha produït una forta reducció dels grups residencials complexos: mentre que el 1970, els grups extensos i múltiples sumaven un 26% del total de llars de Catalunya, el 1981 havien disminuït fins al 16%, i el 1996 fins al 9,6%. En xifres absolutes, s'ha passat de 289.266 llars complexos (1981) a 201.869 (1996).

Taula 1. Evolució de les llars extenses i múltiples

	Nombre de llars				Nombre de persones			
	1970	1981	1991	1996	1970	1981	1991	1996
Percentatge	26	16,3	11,3	9,6	35	23,6	17,1	15,3
Nombre	289.266	218.748	201.869		1.380.711	1.023.436	928.675	

Font: IDESCAT (2000) i elaboració pròpia. Les dades del 1970 corresponen a una estimació a partir del cens.

Cal constatar, tanmateix, que a les zones rurals la presència de llars extenses i múltiples és encara molt important; hi destaca l'alt grau de complexitat familiar de la Terra Alta (el 23% de les llars són extenses i múltiples, gairebé un terç dels habitants viuen en aquestes llars l'any 1996), del Pla d'Urgell (15,5% de les llars), de les Garrigues (16,5%), la Noguera (15,2%), la Segarra (15,9%) i el Solsonès (17,7%). D'altra banda, cal dir també que malgrat la disminució de llars extenses i múltiples, Catalunya manté un dels índexs de complexitat familiar més elevats d'Europa; en concret, la dimensió mitjana de les llars catalanes és de 2,9 persones per llar el 1996, molt per sobre de la mitjana europea (2,5) i la de la majoria de països europeus (2,1 a Finlàndia; 2,2, a Alemanya; 2,4 a França, 2,7 a Itàlia). Totes aquestes dades ens indiquen la importància que, tot i la disminució, encara manté la residència intergeneracional al nostre país.

Les dades censals, però, no ens permeten distingir entre aquelles llars que són extenses o múltiples des de l'inici del matrimoni més jove i aquelles que s'han reconstituït per la incorporació d'un progenitor a un nucli conjugal. Tot indica, tanma-

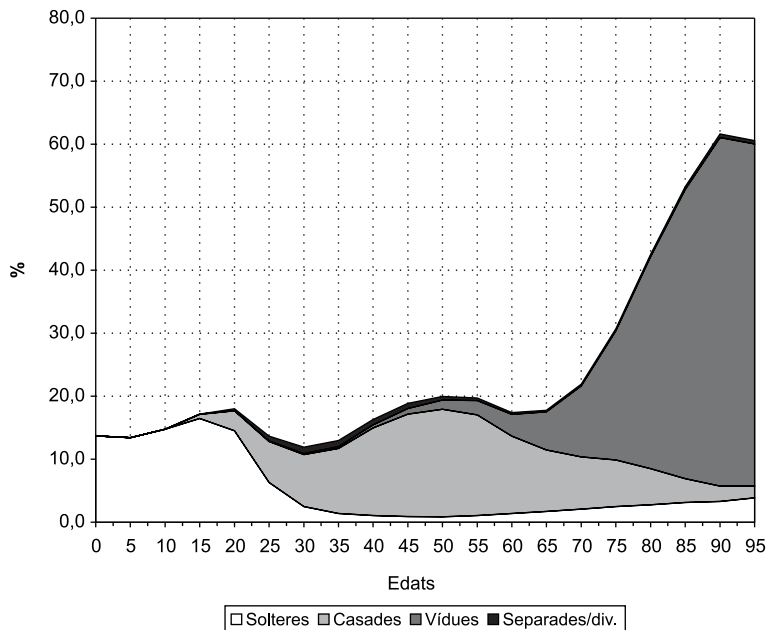
teix, que la primera forma és cada cop menys habitual i que es experimenta un fort procés de retrocés, ja que són poques les joves parelles que es queden a viure amb els pares d'un o l'altre en el moment del matrimoni: la tradicional família troncal és cada cop més reduïda a la societat catalana, malgrat la importància cultural que havia tingut en el passat. En canvi, la segona situació no tan sols es manté sinó que probablement s'incrementarà en els propers anys. És el que podem anomenar com a *recoresidència*, és a dir, la incorporació temporal o definitiva d'un dels avis o àvies al grup residencial del seu fill o filla, generalment després de la mort d'un dels progenitors. Sens dubte, aquesta recoresidència actualment és la forma de creació més habitual d'aquests grups, de manera que la majoria de les llars extenses serien una estratègia residencial adoptada quan el pare o mare vells han enviduat i necessiten assistència, després d'una residència separada entre els pares vells i els seus fills. L'estratègia residencial més habitual consisteix a preservar la residència autònoma mentre sigui possible, per després acollir-los a casa d'un dels fills quan es presumeixen problemes d'assistència (i eventualment no és possible acollir-los en residències). Com que sovint es tracta d'una residència temporal (sovint compartida entre diversos germans, que s'alternen en la cura i residència del seu pare o mare), és molt probable que les dades censals corresponents a la recoresidència estiguin infravalorades.

La tendència a la recoresidència es pot apreciar-se clarament en la gràfica adjunta: a mesura que s'incrementa l'edat creix considerablement el nombre de persones que viuen en llars extenses, fins a sumar més d'un 60% a partir dels 90 anys, sobretot en el cas dels vidus i vídues (gràfiques 1 i 2). Tal com s'observa, la proporció de dones que viuen en aquest tipus de llars és superior a la dels homes, mentre que la dels homes és superior en el cas de les llars múltiples, com a conseqüència de la longevitat més alta de la dona. També és important destacar que, segons les dades de l'*Encuesta sociodemográfica* (1991), la presència dels ascendents femenins és molt superior a la dels ascendents per la banda de l'home: un 8% de les parelles casades conviuen amb la mare d'un dels cònjuges, enfront d'un 3% que ho fan amb el pare, a banda d'un 3% que viuen amb tots dos). Les raons són sobretot d'ordre quantitatiu (hi ha més dones velles que homes, a conseqüència de la major longevitat de les primeres), però també qualitatives, car generalment s'accepta millor la presència de la mare en les llars dels seus fills, com a conseqüència dels vincles afectius més intensos que es generen gràcies als intercanvis, assistències i prestacions familiars durant la infància. En tot cas, el fenomen de la recoresidència s'insereix en el conjunt d'estratègies residencials que s'alternen al llarg de la vida entre els diferents parents.

4. Una nova família estesa en l'espai

El desig d'autonomia que guia la creació de les noves parelles no és contradictori amb la voluntat de situar la nova residència pròxima a la llar dels pares. Sembla com si sorgís una nova família extensa, composta de diversos habitatges independents i propers, situats en la mateixa finca, el mateix carrer o el mateix barri. Qualsevol observador podrà veure a l'entrada o sortida d'una escola un gran nombre d'avis que no només porten els nens a escola, sinó que els recullen per tornar-los a casa.

Gràfic 1. Residència extensa i múltiple, segons l'edat i l'estat civil. Dones. Catalunya, 1991

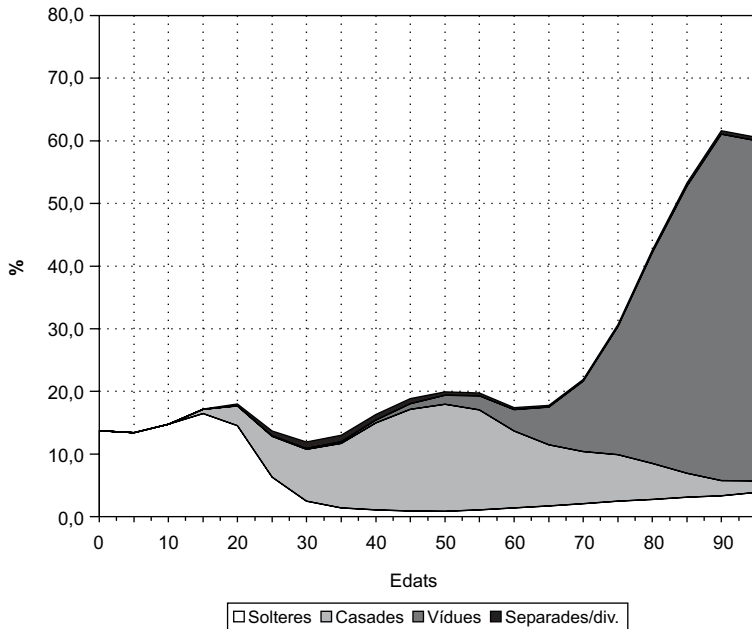
Els nens van sovint de casa dels pares a la dels avis, i sovint perceben aquesta com a casa seva.

Aquesta tendència a una certa proximitat residencial de les generacions es basa en diversos factors, però sembla molt significativa en la societat catalana actual.⁸ D'una banda, hi incideix la configuració del mercat immobiliari i de les dificultats d'accés a l'habitatge, de manera que l'oferiment d'un habitatge per als fills que es casen o s'aparellen i adopten una nova llar és un recurs habitual entre uns sectors determinats de les classes mitjanes que disposen de patrimoni immobiliari. En d'altres sectors socials, la tendència no és menys significativa, concretada en ajudes econòmiques familiars per tal de poder iniciar l'adquisició de l'habitatge, cosa que sovint fa que la residència es busqui a prop de la residència de les generacions anteriors. No són rars, finalment, els canvis d'habitatge d'una generació o una altra coincidint amb l'envelliment dels pares, per a situar-se ben a prop (fins i tot a la mateixa escala si és possible) i preservar l'autonomia mentre es desenvolupa una assistència eficaç basada en la proximitat.

La proximitat en la residència és una de les bases del funcionament de les xarxes de parentiu de la Catalunya actual, cosa que no sembla que es trenqui en el medi

8. Així, segons dades de l'Enquesta de la Regió Metropolitana (1990) la majoria dels habitants metropolitans desitjaven quedar-se a viure en el mateix barri (un 33%), al mateix municipi però en un altre barri (un 20%), o en un altre municipi de la Regió Metropolitana (19%), i només una minoria desitjava anar a viure més lluny (resta de Catalunya, 2% ; al camp, 3% ; o a fora de Catalunya, 4%).

Gràfic 2. Residència extensa i múltiple, segons l'edat i l'estat civil. Dones. Catalunya, 1991

urbà i que actualment fins i tot s'està reforçant. L'evident disminució de les relacions veïnals tendeix a incrementar unes relacions basades fonamentalment en el parentiu i en l'amistat. La ciutat actual no separa tant les generacions com les emigracions dels joves de les zones rurals i de les petites ciutats vers les grans ciutats. Fa unes quantes dècades, coincidint amb les grans onades immigratòries que experimentarà Barcelona i la seva zona d'influència, i d'altres ciutats catalanes, la majoria de la població urbana no tenia els seus pares o germans a les ciutats, sinó a les zones rurals de Catalunya o fora de Catalunya en el cas de la immigració procedent de la resta d'Espanya. Si comparem aquella situació amb l'actual (caldrà afegir-hi a més que la *distància* era en realitat més gran a causa de les dificultats de transport i la menor extensió de les comunicacions telefòniques) podrem deduir la importància que reprenen avui les relacions entre parents. Els immigrants de llavors, amb més dificultats per relacionar-se amb els seus pares, han reconstruït la parentela amb els seus descendents a les ciutats on viuen avui.

La vinculació amb els vells pot ser igual d'efectiva, encara que es convisqui en grups separats. La proximitat de la residència pot facilitar no només contínues visites, sinó també l'assistència i el suport, encara que el fet que hi hagi més distància entre la residència de pares i fills no implica una relació forçosament més feble. A través del telèfon o les visites de caps de setmana, els fills que han emigrat poden seguir l'evolució dels seus pares vells i atendre'ls en cas de malaltia. Frequentment, el pare o mare anirà a passar una temporada a casa dels seus fills, que pot arribar a

ser definitiva si hi ha problemes de salut. La residència pot ser també temporal, durant alguns mesos a l'hivern o a l'estiu, o fins i tot durant la setmana o els caps de setmana, amb diverses solucions transitòries que sovint no reflecteixen les dades censals.

5. Relacions de sociabilitat

Sembla que una de les utilitats principals de la família és la companyia, l'amistat, el fet de compartir festes i oci en comú. La parentela es mobilitza per aplegar-se al llarg de l'any en diverses celebracions familiars (sants, aniversaris, o festes del calendari) entorn del grup integrat pels pares i la seva descendència: els seus fills, les parelles d'aquests, i els seus néts. La freqüència de les celebracions varia molt en funció de la llunyania o del nombre de parents implicats, però en tots els casos aquestes ocasions de retrobament familiar tenen un caràcter fortament ritual. És, sovint, l'ocasió del retorn a casa dels pares, quan es retroben en el mateix espai tota la fratria que havia viscut en aquell pis i que ja ha marxat, el retorn a la *casa pairal* que permet renovar els sentiments de pertinença a una parentela. Són ocasions en què s'uneix el passat i el futur de la família i per això les festes més importants són aquelles que es refereixen als pares vells (*el sant de l'avi, l'aniversari del seu casament, l'aniversari de l'àvia...*) i als nens més petits (aniversaris, sants, festes específiques com les de Reis...), mentre que les celebracions de la generació intermèdia són menys importants. A totes aquestes celebracions cal afegir-hi les grans celebracions festives com casaments, baptismes, primeres comunions, ocasions en les quals les celebracions s'amplien a una parentela més àmplia que, sovint, només es veu en aquestes ocasions.

Cal destacar també el fenomen de la segona residència. Tant si és durant els caps de setmana com entre setmana, relativament sovint pares i fills es conviden a passar uns dies junts, o fins i tot els germans, i així es recreen durant uns dies *famílies extenses*, que conviuen sovint en un espai reduït. Així, aquestes segones residències es converteixen en un espai privilegiat per a les interaccions familiars (Gaunt, 1996:133), ja que permeten el retrobament familiar, tot compartint no només un mateix espai, sinó també unes activitats i uns àpats en comú. Com assenyalen Bestard i Contreras (1995:91), en la Catalunya urbana aquestes segones residències tenen una significació simbòlica que tracta de recuperar i recrear una referència a la identitat familiar. Tant si és la casa del poble que pertanyia als avantpassats, o fins i tot la masia que s'ha llogat per als caps de setmana, la segona residència esdevé un símbol de la unió de la família, el lloc on d'una manera o altra conviuen encara que només sigui alguns dies l'any els avis, els fills i els néts.

6. Transferència de béns

La transferència de béns entre generacions és un aspecte molt desconegut de les relacions entre parents. Tots sabem que els parents s'ajuden econòmicament, però es tracta d'uns circuits econòmics silenciosos, difícils de quantificar i de precisar.

De la mateixa manera que la residència conjunta de diverses generacions no implica automàticament una única organització econòmica (les diferents generacions poden viure sota un mateix sostre, però mantenir economies o activitats productives diferents, tot diversificant les opcions econòmiques i la capacitat individual dels seus membres), la residència separada no implica tampoc necessàriament una economia separada. En moltes famílies camperoles continua existint una explotació conjunta entre pares i fills sense compartir una mateixa coresidència. Es poden trobar nombrosos exemples en què, tot i viure en cases diferents, encara que pròximes, no tan sols es comparteix una mateixa activitat econòmica: la majoria dels àpats es fan en comú i els nens petits passen el temps repartits entre la casa dels pares i la dels avis, i les utilitzen indistintament per a jugar. D'aquesta manera, la parella jove aconsegueix amb la residència separada una autonomia respecte als pares sense renunciar a compartir una mateixa explotació econòmica ni a la interrelació familiar.

El principal element de col·laboració econòmica de les famílies catalanes és l'accés a l'habitatge, car sense l'ajuda familiar, l'adquisició d'un pis o d'una casa es retardaria molts anys. L'important increment del preu de l'habitatge que ha experimentat el mercat immobiliari català ha minvat les possibilitats d'accés a l'habitatge de les generacions més joves, que els seria impossible atendre les despeses econòmiques que implica la compra d'un habitatge sense col·laboració familiar. L'allotjament comporta, doncs, un lloc privilegiat en els fluxos patrimonials: una generació ajuda l'altra, per herència o donació, o fins i tot li deixa l'habitatge. En el cas de Catalunya, el fet que el 75% dels habitatges siguin de compra i que el parc de lloguer sigui molt baix (al contrari de la tendència d'altres països) repercuteix en la dinàmica familiar, car només les transferències econòmiques entre parents poden fer front a aquesta situació, alhora que dificulta la formació de noves parelles i incideix negativament en la natalitat. Per contra, el predomini de l'habitatge de propietat té efectes positius en les persones de més edat, que tenen un habitatge propi sense despeses, i obtenen del seu patrimoni uns recursos suplementaris que poden transferir mitjançant ajudes als seus fills o sostenint la formació universitària d'aquests.

Encara que tenen especialment un element simbòlic i de reciprocitat afectiva, l'intercanvi de regals és també un element molt significatiu en la transferència econòmica de béns. Aquests bescanvis són fonamentals, per exemple, perquè els fills puguin mantenir-se en un nivell similar al dels seus pares, transferint recursos econòmics a través de la simbologia del regal.

7. Cura i assistència

Les famílies continuen essent, avui dia, les unitats bàsiques de prestació de serveis d'assistència en aspectes com la gestació, la criança, la cura de la salut, la manutenció o l'allotjament. En aquest sentit, no deixa de ser paradoxal que cada cop s'incrementin més les necessitats d'assistència i de dependència vers els altres, cosa que situa la família en una interrelació constant amb l'Estat i es concreta en les polítiques socials del benestar. Hi ha una mena de balanç entre les funcions que assumeix la família i les que assumeix el conjunt social en matèria d'assistència, de manera que en els països on hi ha millors serveis assistencials hi ha també més *demanda* d'aquests serveis (Comas d'Argemir, 1993). En tots els casos, però, els ser-

veis públics tenen un caràcter suplementari i no substitutori de l'assistència familiar, de manera que cap estat –per més eficient que sigui el seu sistema de protecció social– pot assumir el conjunt de prestacions que ofereix la família.

Hi ha, tanmateix, diferències molt significatives en el suport que els estats destinen a la família. Tal com hem dit abans, l'Estat espanyol és el país europeu que dedica menys recursos al suport de la família, i això implica que la major part de les funcions assistencials recaiguin en la família. La manca de política familiar a Espanya, en part perquè aquesta s'ha identificat ideològicament amb les postures tradicionals i amb el franquisme, ha acabat tenint repercussions negatives que incrementen no només la pressió assistencial sobre la família, sinó que frenen les possibilitats d'igualtat social de les dones.

La disminució de la prestació pública, el desig de *retornar* a les famílies el paper d'assistència, l'increment de la dependència mútua, i els límits que té la família actualment pel que fa a la capacitat d'assistència comporten moltes vegades un desbordament de la capacitat assistencial de la família i de les dones en particular. En aquest sentit, podríem assenyalar l'existència de dos tipus de factors causals a l'hora d'analitzar els límits actuals de l'assistència familiar (Canals, 1996):

a) la tendència a la pèrdua d'eficàcia de les relacions de parentiu menys properes (nuclearització i mobilitat geogràfica que dificulta el contacte regular); els factors derivats de l'especialització laboral i econòmica, que afavoreixen la formació d'altres vincles diferents dels del parentiu; l'afebliment de les relacions de veïnatge en l'àmbit urbà; l'increment del nombre de persones que viuen soles; les ruptures familiars que condueixen a la creació de noves llars unipersonals, monoparentals o reconstituïdes; etc.

b) els canvis produïts en els tipus de problemàtiques que cal atendre: l'allargament de la vida, amb l'increment de malalties cròniques i l'existència d'una llarga etapa improductiva; l'augment de la quantitat de temps i de diners que requereix l'atenció dels fills, i l'allargament de la residència d'aquests a la casa paterna; l'augment de la supervivència de persones amb discapacitats que necessiten ser cuidades des de molt joves o des de la infància; l'atur de llarga durada entre els majors de 45 anys i les jubilacions anticipades; les persones que viuen soles, especialment les dones sense una xarxa familiar o d'amistat, que constitueixen un component important de feminització de la pobresa; la pèrdua d'habilitats tècniques i relacionals per a la cura de persones; i la necessitat d'adquirir nous coneixements i tècniques per a atendre adequadament determinats tipus de malalts crònics.

Les col·laboracions més freqüents són les que es donen entre els pares i els seus fills casats o aparellats, independentment de si viuen junts o no, i en sentits diversos: de pares a fills (com l'atenció dels nens, l'acompanyament dels néts a l'escola, la vigilància fora de l'horari escolar, els serveis de «cangur» quan els pares surten, o l'atenció dels néts durant les vacances, treballs a casa, neteja, costura, transport, la compra, i múltiples aspectes de la vida quotidiana), de fills a pares (cura de persones amb malalties i incapacitats cròniques o temporals, acompanyament al metge, compra, etc.) i fins i tot col·lateralment. Tampoc no hem d'oblidar el suport emocional i afectiu davant de situacions de crisi familiar o personal, que la interrela-

ció intergeneracional permet controlar. Totes aquestes activitats, que es poden exercir de manera continuada o esporàdica, permeten resoldre els problemes físics, psíquics, materials o socials que fan que els individus es converteixin, de manera temporal o permanent, en persones dependents. La família esdevé el marc en el qual principalment s'organitza la cura i l'assistència, per tal d'atendre totes aquelles situacions que no es resolen pels mitjans institucionals públics o privats.

8. Criança i assistència dels nens

En el cas de la criança dels fills, les mancances de recursos públics són evidents al nostre país. No només es constata un dèficit de places en llars d'infants, sinó sobretot una manca de mesures suficients que facin possible la compatibilitat entre els horaris de treball dels pares i les responsabilitats familiars. La manca d'equipaments i serveis públics, els ritmes escolars o els horaris partits, i el fet que comptem amb els subsidis i ajudes econòmiques més baixos de la Unió Europea, fan que el pes familiar per la criança dels fills s'incrementi considerablement. A l'anterior campanya electoral (1999), tots els partits polítics es feien ressò d'aquestes mancances en els programes electorals, amb propostes relatives a l'increment de les places de llars d'infants, permisos de maternitat/paternitat, possibilitat de jornades a temps parcial, compatibilitat d'horaris, prestacions fiscals familiars, assistència a la llar, etc. Cal destacar l'absència en el nostre país d'una política familiar integral efectiva, que és una de les mancances més importants de l'acció política dels darrers anys.

Una primera conseqüència d'aquesta manca de suport públic a les famílies és un decreixement notable de la natalitat. És evident que les causes d'aquest decreixement són diverses i que la manca de polítiques públiques efectives no n'és l'única culpable. Cal considerar, en aquest sentit, factors estructurals (com el fet de desitjar tenir menys fills, l'encariment de la criança dels nens, la vinculació del projecte de maternitat a un projecte de parella, raó per la qual es retarda l'edat d'esdevenir pares), però també factors conjunturals (com la disminució del nombre d'aparellaments, el retard en la permanència a la llar paterna) que podrien variar en els propers anys. Tanmateix, una gran part de les persones que no tenen més fills ho justifiquen per la manca d'atenció pública i per la dificultat de compatibilitzar la criança amb els horaris laborals. El cost dels fills és, per a la majoria de persones, l'argument fonamental que incideix en el retard de tenir fills, tenir-ne menys o fins i tot no tenir-ne. Tot plegat fa que Catalunya, amb un índex conjuntural d'1,23 el 1999, se situï entre els països amb menor natalitat del món.⁹

Una altra conseqüència d'aquesta manca de suport a la família és la sobrecàrrega que en resulta per a aquesta, especialment per a la dona. Les dificultats dels pares per a compatibilitzar horaris laborals i dedicació familiar els porta a haver de confiar en els avis, que cobreixen les mancances de protecció pública i en els quals es

9. El descens de la natalitat ha estat considerable: al 1975 l'índex conjuntural era de 2,72; al 1986 d'1,37, i el més baix va arribar a 1,14 l'any 1995. Amb lleugeres oscil·lacions, la natalitat pràcticament està estabilitzada des del 1990. A Espanya (1999), la natalitat és lleugerament més baixa (índex d'1,15). Excepte en els països mediterranis, la natalitat és més alta a la majoria de països europeus, prop de l'1,4 a França i Europa central i l'1,8 als països escandinaus.

confia més. Allò que per als estudis són activitats de custòdia, per als avis són ajudes respecte als néts, portar-los a l'escola, portar-los a espectacles, vigilar-los una estona, acompanyar-los a l'activitat extraescolar, etc.¹⁰ Sense la forta col·laboració d'aquests vells, la cura i assistència dels nens tindria moltes més dificultats a causa de la incompatibilitat d'horaris laborals del pare i de la mare amb la criança dels fills.

El sistema d'assistència dels nens a Catalunya descansa fonamentalment, doncs, en la família i les relacions de parentiu. El ràpid descens de la natalitat no s'ha de considerar, doncs, com un refús al fet de tenir fills, cosa que sí que constituiria un canvi cultural de gran transcendència i efectes negatius. No hi ha onades d'egoisme ni de comoditat dels pares: mai la criança dels fills ha implicat un cost tan elevat en temps, diners i afectes. Per tal de superar l'atzucac de la situació actual cal, doncs, una decisiva intervenció pública que doni suport a totes les parelles que vulguin tenir fills.

9. Avis i àvies

L'increment de l'esperança de vida a què abans ens referíem comporta que les generacions adjacents convisin durant molts més anys i que de la mateixa manera la coexistència entre avis i néts sigui molt més llarga i àmplia. Junt amb aquest fet, la generalització del sistema de pensions ha tingut un formidable impacte en les relacions intergeneracionals. Tal com afirmen Attias-Donfundt i Segalen (1998:35), les pensions han afavorit una reorientació de les solidaritats familiars. Així, en els països amb sistemes privats de pensions (com Estats Units i la Gran Bretanya) s'ha produït una degradació dels lligams privats i un increment dels problemes socials relacionats amb la pobresa. Per contra, els sistemes de pensions públiques (com el cas del nostre país) han afavorit l'emergència de noves relacions entre parents, que s'estableixen basant-se en l'autonomia de les generacions, però aquestes estan predisposades a actuar quan la col·laboració resulta necessària.

La visió que generalment es dona públicament dels vells és la de persones amb necessitat d'assistència, amb un sistema de pensions que resulta molt car als contribuents i que de tant en tant se'ns amenaça de reduir amb la recomanació implícita d'iniciar plans de pensions i de jubilació privats, estimulats per la mateixa política fiscal. Tanmateix, aquestes qüestions no resulten certes si fem un balanç de l'assistència que reben els vells i la que ofereixen. En esdevenir els jubilats financerament autònoms, els fills amb pares grans es veuen descarregats de l'obligació d'atendre'ls econòmicament i es poden concentrar en esforços econòmics vers els seus propis nens. Llavors, els vells han deixat de ser, com en altres èpoques, econòmicament dependents i el sentit de l'ajuda s'ha invertit.

La primera etapa de la vellesa correspon a persones d'entre seixanta i setanta anys i que habitualment resideixen en el seu propi domicili conjugal, amb el seu còn-

10. Hi ha una anècdota il·lustrativa. A principi de maig del 2000 es va publicar a la premsa una notícia segons la qual la Generalitat pensava incentivar el voluntariat dels vells per fer front a la desaparició de la prestació social dels objectors. Al programa matinal de Catalunya Ràdio van obrir un debat sobre el tema, i la majoria de les trucades dels vells, en paraules d'un d'ells, es referien a «Com volen que fem de voluntaris socials si no tenim temps. Estem tot el dia d'un cantó a l'altre fent de "cangurs voluntaris"».

juge o soles. Quan tots els fills han marxat de casa, les relacions amb aquests no es trenquen i s'instaura una interrelació d'*intimitat a distància* (Rosenmayr i Kockeis, 1963) amb intercanvis freqüents de serveis, però amb un desig d'autonomia per part de pares i fills. Els inicis d'aquesta etapa són generalment difícils, car els pares vells han de coordinar diversos papers: la fi del període laboral (moltes vegades es deixa de treballar abans de la jubilació oficial com a conseqüència de les jubilacions anticipades), l'adaptació a la nova situació, la preocupació pels fills i el desig de ser-los útils, els sentiments psicològics que implica la fi de l'etapa laboral, etc. Amb tot, la posterior adaptació a la situació suposa l'inici d'una llarga etapa, cada cop més llarga, a la qual s'afegeix el naixement dels néts.

La irrupció d'aquests en l'escena familiar comporta un reajustament de tots els lligams familiars: les sogres es converteixen en àvies, els fills esdevenen pares, les generacions es relleven amb un trasllat de les posicions. En convertir-se en pares, els joves s'aproximen als seus pares vells i els contactes es multipliquen. Les visites entre pares i fills (ara convertits en avis i pares, respectivament) s'incrementen considerablement, i els nous pares reorganitzen les seves activitats en funció dels nous fills, cosa que els porta a passar més estones amb els avis, amb el quals comparteixen fins i tot períodes de vacances a la segona residència.

Però l'element fonamental de les relacions entre els pares vells i els seus fills és la custòdia dels néts. La col·laboració pot anar més o menys lluny, segons la disponibilitat horària dels avis, la seva edat, la distància de residència, els horaris laborals dels fills, i la intensitat de les relacions familiars. Ja sigui per manca de places de guarderies o perquè es prefereix no portar-los-hi, el recurs més habitual són les àvies, que tenen l'avantatge de ser un servei gratuït i que expressa una relació de total confiança. La custòdia és definida sempre com un acte d'amor, com un element gratificant psicològicament en el sentit de rejevenir el pas del temps, de permetre gaudir dels néts sense les obligacions que comporta la paternitat. Tanmateix, sovint la custòdia dels néts porta a situacions límit quan el temps manca, quan es posa a prova l'energia física o fins i tot quan obliga a la renúncia d'activitats pròpies. Sobre tot, la capacitat de resistència queda amenaçada quan la custòdia dels néts coincideix amb una doble responsabilitat familiar respecte als pares o mares vells. En definitiva, la figura dels vells forma part del paisatge de les relacions familiars de la infància, i incideix en gran mesura en el procés educatiu del nen (Attias-Donfundt i Segalen, 1998).

Al cap dels anys, els néts creixen i els avis envelleixen. Llavors, les relacions amb els fills es van invertint a poc a poc, i aquests van prenent successivament responsabilitats dels seus pares, mentre aquests els són menys necessaris per a la custòdia dels seus propis fills. Els processos, evidentment, són variables en funció de les circumstàncies derivades de l'edat i de l'estat de salut, però habitualment es comença delegant en els fills alguns elements simbòlics (l'organització dels dinars familiars, per exemple). A mesura que els néts es van fent més grans, el ritme dels contactes disminueix i sovint és el telèfon el mitjà més habitual de comunicació, però es mantenen les reunions rituals per les festes i celebracions familiars. D'altra banda, com que no tots els néts vénen al món al mateix temps, la relació amb els diversos fills esdevé més o menys intensa segons l'edat dels fills.

Els canvis en les condicions de salut dels pares determinaran les modificacions més importants en les relacions entre pares/fills/néts. El moment decisiu, tanmateix,

és el que es deriva de la mort d'un dels pares/avis i de la corresponent viduïtat de l'altre. Si fins llavors s'havia preferit una residència separada, ara les relacions sembla que s'inverteixen i si l'edat del vell és ja avançada o les condicions de salut no són bones molts es traslladen a viure a casa d'algun dels seus fills, com hem indicat abans (gràfiques 1 i 2). L'acollida a casa dels fills determina una etapa d'adaptació, sovint difícil, agreujada per les circumstàncies en què es produeix: les dificultats d'espai, la difícil convivència amb uns néts que sovint ja són adolescents, el fet que el vell es troba en una casa que no reconeix com a pròpia, el proteccionisme dels fills envers el seu pare i mare, la necessitat de combinar els horaris respectius... Tot plegat determina unes relacions no previstes en el desig d'autonomia de la família actual. Els conflictes s'incrementen, sovint, amb els altres germans o germanes per veure qui es fa càrrec del pare o la mare, o quina temporalitat s'estableix, i la situació es fa especialment difícil si el vell necessita atencions especials. La possibilitat d'atendre el vell en una residència enfronta sovint els sentiments personals entre les dificultats d'atendre'l personalment i el sentit moral de l'obligació de fer-se'n càrrec. Les dones, principals cuidadores, són les que pateixen més aquesta situació i les dificultats de conciliar la vida professional amb la de filles i mares alhora.

Les relacions entre els vells i els seus fills i néts són molt diverses i variables al llarg del cicle familiar. Però, d'una manera o altra, la presència dels avis i vells és habitual en el panorama familiar del nostre país.

10. Conclusions

La societat catalana presenta, tal com abans hem indicat, un model fortament familiarista en les relacions de parentiu, per dues raons: a) idees culturals derivades de la significació que ha tingut la família en el passat i pel procés de canvis socials i demogràfics contemporanis; i b) per la debilitat del model de l'estat del benestar, que ha implicat que la família substitueixi una bona part de les mancances públiques. No és previsible, en contra del que sovint s'afirma en algunes anàlisis, que en el futur els lligams familiars tendeixin a afeblir-se, de manera que s'esborrin a curt termini les fortes diferències culturals, demogràfiques i familiars del mosaic de famílies europees. En el sistema català de relacions familiars, en aquest sentit, hi observem una gran estabilitat i fins i tot un refermament.

És evident que la forta dependència familiar comporta problemes, com hem assenyalat al llarg d'aquest text, en especial per les dificultats actuals de conciliar les relacions familiars i les laborals. Però també cal assenyalar que aquest sistema implica uns certs avantatges que caldria contemplar a l'hora de definir un model d'assistència i de suport a la família per a la criança dels fills. Dit en altres termes: les polítiques de suport a les famílies i a la criança dels fills haurien de facilitar que les persones amb responsabilitats familiars les puguin realitzar en les millors condicions possibles sense cap mena de penalització econòmica, social o professional. I per aconseguir-ho les necessitats d'atenció familiar s'haurien de poder cobrir combinant les solidaritats mútues amb els recursos públics. Probablement, molts dels aspectes de les relacions familiars del sud d'Europa, més que ser substituïts per altres models, es convertiran en elements de referència per a societats amb unes relacions de parentiu més febles.

Però a banda d'una dimensió objectivitzable (ja siguin contactes, trucades telefòniques, assistència o transferències econòmiques), les relacions intergeneracionals comporten una dimensió simbòlica i cultural no menys significativa. Davant dels canvis constants de la nostra societat, enfront fins i tot d'una certa fragilitat de la parella conjugal, els contactes i prestacions entre avis/fills/néts ofereixen una certa imatge de continuïtat, de fixació del pas del temps a través dels records fotogràfics, de la memòria genealògica. Les relacions de filiació es reforcen perquè apareixen com un cert refugi perenne davant la intensitat dels canvis i del pas dels anys: la imatge simbòlica de la consanguinitat esdevé llavors la imatge de la continuïtat en un món contínuament canviant. La memòria familiar, de la qual els avis en són els guardians, no és tant un exercici nostàlgic, sinó una condició que permet combinar dos principis bàsics de la família actual: l'autonomia residencial i unes fortes relacions intergeneracionals.

Bibliografia

- ATTIAS-DONFUT; SEGALEN, M. (1998). *Grands-parents. La famille à travers les générations*. París, Ed. Odile Jacob.
- BESTARD, J.; CONTRERAS, J. (1995). «La casa pairal en Catalogne urbaine», a GULLESTAD, M.; SEGALEN, M. *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale*. París, La Découverte, p. 77-92.
- BOZON, M. (1995). «L'art et la manière de quitter la maison». *Population & Sociétés*. París, I.N.E.D.
- CANALS, J. (1996). «La reciprocidad y las formas actuales de ayuda mutua», a CONTRERAS, J. (ed.). *Reciprocidad, cooperación y organización comunal: desde Costa a nuestros días*. Saragossa, Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español.
- COMAS D'ARGEMÍ, D. (1993). «Sobre el apoyo y el cuidado. División del trabajo, género y parentesco», a ROIGÉ, X. (coord.). *Perspectivas en el estudio del parentesco y la familia*. La Laguna, Asociación Canaria de Antropología, p. 65-82.
- FINCH, P. (1989). *Family obligations and Social Change*. Cambridge, Polity Press.
- GAUNT, D. (1995). «Esprit de clan dans les villes suédoises», a GULLESTAD, M.; SEGALEN, M. *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale*. París, La Découverte, p. 115-144.
- GULLESTAD, M.; SEGALEN, M. (1995). *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale*. París, La Découverte.
- PITROU, A. (1992). *Les solidarités familiales*. Tolosa de Llenguadoc, privat.
- ROIGÉ, X. (1998). «Les xarxes de parentiu», a GINER, S.: *La societat catalana*. Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya.
- ROSENMAYR, L.; KOCKEIS, E. (1963). «Essai d'une théorie sociologique de la vieillesse et de la famille». *Revue Internationale des Sciences Sociales*, 15, (2), p. 432-448.
- ROUSSEL, L. (1989). *La famille incertaine*. París, Ed. du Seuil.

El coixí familiar: una peça clau en la lluita contra la pobresa i l'exclusió social a Catalunya

Magda Mercader

1. Introducció

Pocs dubtes hi ha que la família a Catalunya, com a la resta de l'Estat espanyol, ha estat una peça clau en el combat de la pobresa i l'exclusió social a casa nostra. Als ulls de l'opinió pública estrangera sorprèn que Espanya sigui un dels països europeus amb una de les taxes més elevades d'atur i precarietat laboral i que, al mateix temps, pugui mantenir un nivell elevat de cohesió social, sense gastar en protecció social més del que gasten els seus socis europeus.¹ La resposta a aquest enigma la trobem en bona mesura en el paper protector que ha representat i representa la família en el context socioeconòmic actual. Des d'una perspectiva familiar, Espanya es el país de la Unió Europea on trobem un percentatge més baix de famílies en les quals tots els membres es troben a l'atur o són inactius, és a dir, on no hi hagi almenys algú que treballi. Els joves i les dones són els grups demogràfics més castigats per aquesta precarització del mercat de treball que caracteritza el model de creixement de les últimes dècades, i els efectes d'aquesta s'han vist fortament atenuats per la xarxa familiar, en un context en què el desenvolupament de les polítiques públiques per combatre els efectes d'aquestes noves formes de precarietat ha estat molt limitat.

Aquest treball té per objectiu l'estudi de la pobresa a Catalunya des d'una perspectiva de família. Per això, s'analitza quins tipus de famílies i grups demogràfics són els que es mostren més vulnerables econòmicament. Es tracta de veure, per exemple, quina és la incidència de la pobresa en els diferents estadis del cicle de vida familiar o si a Catalunya el risc de pobresa entre les famílies nombroses o les llars monoparentals o unipersonals és especialment elevat. També s'estudia el risc de pobresa entre els infants, els joves o les persones grans. En la mesura que la informació disponible ho permet, es presenta com han evolucionat recentment les taxes de pobresa per als diferents tipus de famílies i es compara la incidència de la pobresa a Catalunya amb l'existent a d'altres països del nostre entorn. Es tracta d'un treball de síntesi i reinterpretació d'alguns dels treballs existents que no pretén aportar noves dades sobre el fenomen de la pobresa a Catalunya.

1. Aquest fenomen l'assenyalen ja Laparra i Aguilar (1996). Des d'una perspectiva internacional, vegeu per exemple Robinson (1998).

Les dades que es presenten procedeixen d'estudis existents la font dels quals és, en tots els casos, les *enquestes microeconòmiques* representatives de la població catalana en un període de temps determinat. Ens estem referint fonamentalment a enquestes com l'Enquesta Bàsica de Pressupostos Familiars que, tot i que és d'àmbit del conjunt de l'Estat, és representativa també de la població catalana. Una de les limitacions més importants que planteja l'ús d'aquest tipus de font és la falta d'actualització: les últimes dades microeconòmiques representatives de la població catalana que tenim disponibles són referents a l'any 1990, fet que clarament dificulta un seguiment del fenomen de la pobresa. Malauradament, la manca de dades microeconòmiques recents d'àmbit català és un fet que cal seguir denunciant i que, sense cap mena de dubte, limita les conclusions que puguem extreure d'aquesta síntesi.

El treball s'estructura de la manera següent. A la secció 2 s'introdueixen alguns aspectes metodològics que fonamentaran les estimacions que es presenten. La secció 3 presenta les estimacions d'alguns estudis existents d'àmbit català pel que fa als perfils de la pobresa, és a dir, el risc de pobresa segons diferents tipus de famílies, així com el pes d'aquestes dins la població pobre. Es tracta de veure no només quins són els col·lectius de risc sinó també els grups que pel pes poblacional que tenen, es troben sobrerrepresentats dins la població pobre. Tal com veurem, el risc de pobresa és especialment elevat en persones amb edats avançades i en les llars monoparentals amb fills a càrrec. No obstant això, la majoria de la població pobre viu en famílies en l'estadi de la criança dels fills en què el cap de família treballa, però no guanya prou. La secció 4 es dedica a l'anàlisi de la pobresa infantil. D'una banda, es compara la taxa de pobresa a Catalunya amb l'existent a molts altres països del nostre entorn i es constata que el risc de pobresa infantil a Catalunya se situaria en un punt intermedi entre els extrems de Suècia (el país amb una taxa de pobresa més baixa de tots els analitzats) i els Estats Units (el país amb una taxa més elevada). S'estudia també per al conjunt d'Espanya la pobresa infantil segons diferents tipus de famílies distingint entre famílies nombroses i llars monoparentals. S'observa que les famílies nombroses i les llars monoparentals són les que mostren un risc de pobresa infantil més elevat, i a més a més creixent, durant els últims anys. La secció 5 està dedicada a l'anàlisi de la pobresa entre els joves i les dones. S'argumenta que el risc de pobresa entre aquests col·lectius queda sovint encobert des d'una perspectiva de família. Finalment, la secció 6 conclou amb una valoració i comentaris finals.

2. Consideracions metodològiques

Tal com assenyalàvem, les estimacions que es presenten procedeixen d'estudis basats en *enquestes microeconòmiques* representatives de la població catalana en un moment determinat. La principal virtut d'aquestes enquestes en aquest context és que contenen informació detallada sobre les despeses de les famílies, com també informació referent als ingressos i a altres característiques sociodemogràfiques com la composició de la família, la posició socioeconòmica dels membres que la componen o característiques de l'habitatge. Es tracta de la font d'informació més rica que tenim sobre la distribució personal de la renda i despesa dels individus que

viuen en llars privades a Catalunya.² Tanmateix, una de les limitacions més importants que planteja l'ús d'aquest tipus de font és que les últimes dades microeconòmiques representatives de la població catalana que tenim disponibles són referents a l'any 1990, fet que clarament dificulta un seguiment del fenomen de la pobresa.

Igualment, el material que es presenta se centra únicament en la *dimensió econòmica* de la pobresa, mesurada a partir dels ingressos o despeses monetàries de les famílies. Seguint els criteris emprats per la Unió Europea, s'analitza la *dimensió relativa* de pobresa segons la qual es considera que un individu és pobre en un determinat any si viu en una llar en què els recursos econòmics familiars se situen per sota del 50 per cent de la mitjana a Catalunya aquell mateix any. Per la mateixa naturalesa de les dades i la concepció de pobresa que s'utilitza, l'estudi identifica grups vulnerables econòmicament, o allò que alguns autors han anomenat persones en situació de precarietat econòmica, sense fer referència al fenomen de l'exclusió social, que en bona mesura queda fora de l'àmbit poblacional de les enquestes que s'estudien. Cal recordar en aquest sentit que un dels principals problemes que presenta aquest tipus de font estadística per a l'estudi de la pobresa és que només és representativa dels individus que viuen en llars privades, i deixa de banda, per tal com s'han dissenyat, les persones que viuen en institucions, al carrer, o no tenen residència estable.

Una altra de les hipòtesis importants que hi ha al darrere de les dades que es presenten és que se suposa que tots els individus que viuen en una llar comparteixen els recursos de manera que gaudeixen tots del mateix nivell de benestar, és a dir, l'anàlisi identifica benestar individual amb benestar familiar. Aquesta és, de fet, una hipòtesi que no ha estat contrastada empíricament. Finalment, es defineix família o llar com el conjunt de persones amb residència comuna que comparteixen despeses amb càrrec a un mateix pressupost.

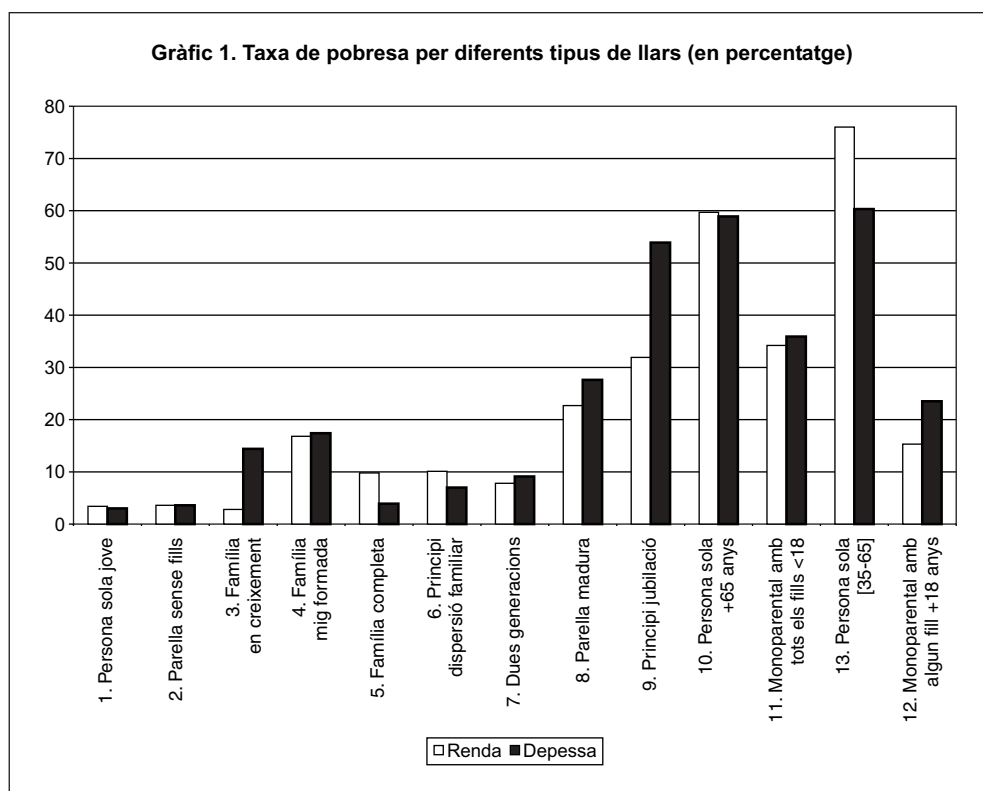
3. La incidència de la pobresa per tipus de famílies

Quina és la incidència de la pobresa per diferents tipus de famílies a Catalunya? El gràfic 1 mostra el risc de pobresa (mesurat com el percentatge de persones pobres dins d'un determinat grup sobre la població total d'aquest grup) per categories de llars (vegeu l'annex per a una descripció més detallada d'aquestes categories). Les dades procedeixen de Mercader i Delicado (1998) i es refereixen tant a la distribució de renda com a la distribució de despesa l'any 1990. Les categories 1 a 10 estan ordenades segons el que es podria considerar un cicle vital familiar tradicional. Les categories 1 i 2 comprenen els joves, persones soles i parelles, abans de tenir fills. Les categories 3 a 5 corresponen a un període de cria de fills (distingint segons les edats dels fills) per part d'una parella. Amb la categoria 6 comença l'etapa de la dispersió familiar, en la qual els fills comencen a ser prou grans com per a treballar, i acaba amb la categoria 7, en què conviuen dues generacions. Les categories 8 a 10 recullen la prejubilació i el període de jubilació.

2. Per a una discussió més detallada del potencial i limitacions de l'EPF per a l'estudi de la pobresa a Catalunya vegeu Mercader Prats i Delicado (1998).

Risc elevat de pobresa en persones amb edats avançades

Tal com queda clarament reflectit en el gràfic esmentat, les taxes de pobresa tendeixen a créixer sobretot en el moment en què tots els fills s'emancipen. D'entre aquestes primeres 10 categories, les taxes més elevades de pobresa, molt per damunt de la mitjana, corresponen a les persones que viuen en llars formades per una parella o persona sola amb edats superiors als 65 anys: gairebé 6 de cada 10 persones amb més de 65 anys que viuen soles a Catalunya estan en situació de necessitat. Un 80 per cent d'aquestes són dones. Tal com assenyalen Van del Bosch *et al.* (1993) des d'una perspectiva comparativa, Catalunya presenta un risc relativament elevat de pobresa per a les persones jubilades i vídues.

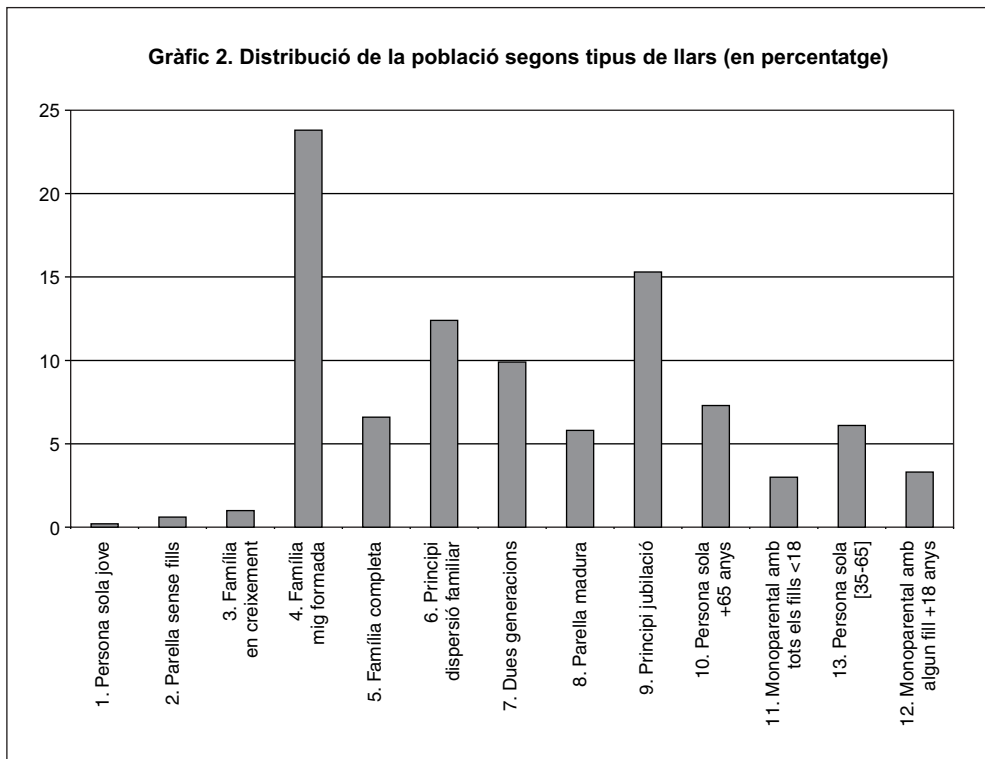
La vulnerabilitat de les llars monoparentals i unipersonals

En el mateix gràfic 1, sortint del perfil de cycle vital més tradicional, les categories 11 i 12 recullen les llars monoparentals, distingint entre aquelles en què tots els fills són menors d'edat i aquelles en què algun d'ells ja és major d'edat. La categoria 13, d'altra banda, correspon a persones adultes que viuen soles, amb edats compreses entre els 35 i els 65 anys. El risc de pobresa més elevat el pateixen les persones que conviuen en llars monoparentals amb fills amb menys de 18 anys: en aquest cas en-

tre 6 i 7 de cada 10 persones que viuen en aquest tipus de famílies estaria en situació de pobresa. La situació d'aquest col·lectiu millora molt notablement amb la presència d'algun fill amb més de 18 anys, encara que el risc de pobresa es manté en un nivell relativament elevat. En el cas de les llars unipersonals, el risc de pobresa augmenta a mesura que creix l'edat de la persona sola. En el cas de les persones soles amb edats compreses entre els 36 i els 65 anys, el risc de pobresa se situa per sobre del 30 per cent. Segons l'Enquesta de Pressupostos Familiars, gairebé la totalitat de les llars monoparentals amb tots els fills menors d'edat tenen una dona al capdavant. Les dones també són majoria en els grups de persones soles d'edats intermèdies i en les llars monoparentals amb algun altre adult.

La majoria de les persones pobres viuen en famílies que són a l'etapa de la cria dels fills i en què el cap de família treballa

Per tal de veure la importància que tenen aquestes poblacions de risc en el conjunt de la població de baixos recursos, el gràfic 2 ofereix la distribució de la població pobra segons les diferents categories. Cal remarcar que gairebé una quarta part de la població pobra viu a llars formades per una família mig formada (parella amb tots els fills menors de 14 anys), un col·lectiu que malgrat que presenta un risc de pobresa inferior als assenyalats anteriorment té un pes poblacional important. En aquest mateix sentit, gairebé el 50 per cent de la població pobra viu en famílies que es tro-

ben a l'etapa de criança dels fills (categories 3 a 6). Un 9,4 per cent del total de la població pobra viu en llars monoparentals, mentre que entorn d'un 22 per cent són persones amb edats avançades.

La taula 1 complementa aquesta informació mostrant les taxes de pobresa a Catalunya per tipus de llars segons les característiques del sustentador principal. Les dades provenen del treball de Van den Bosch et al. (1993), es refereixen a l'any 1988³ i ens permeten de destacar el següent. El risc de pobresa més elevat (per sobre del 30 per cent) el trobem a les persones que viuen en llars en què el cap de família és a l'atur. Tal com han assenyalat molts estudis, la relació del cap de família amb el mercat de treball és crucial a l'hora d'explicar el risc de pobresa dels membres de la família. No obstant això, tot i que la taxa de pobresa sigui baixa per a les famílies en les quals el cap de família treballa, aquestes constitueixen la meitat del total de la població de baixa renda (49,6 per cent del total de pobres). Així, en el cas de moltes de les llars pobres el cap de família treballa, però el seu *salari és insuficient*. El risc de pobresa també és per sobre de la mitjana en aquelles llars en què el cap de família està malalt, es troba en situació d'invalidesa o és una persona vídua. La *insuficiència de les prestacions* ens ajudaria a entendre en bona mesura la precarietat d'aquests col·lectius així com l'elevat risc de pobresa entre els jubilats que abans hem apuntat.

Taula 1. Incidència de la pobresa per tipus de llars segons característiques del sustentador principal

	Taxa de pobresa	% de pobres amb aquesta característica
Total	15,1	
<i>Sustentador principal</i>		
Ocupat	9,0	49,6
Aturat	43,5	7,7
Malalt/discapacitat	40,7	n.d.
Retirat	22,1	29,2
Vidu	27,3	n.d.
Dona	23,4	n.d.
<i>Llar</i>		
Cap persona treballa	35,2	n.d.
Només un perceptor de renda	24,7	n.d.

Font: K. Van den Bosch *et al.* (1993)

No únicament és important a l'hora d'explicar el risc de pobresa la relació amb el mercat de treball del cap de família, sinó també la de la resta de membres de la llar. La incidència de la pobresa és especialment elevada en les llars en què cap persona

3. Les dades d'aquesta recerca provenen d'un conjunt d'enquestes sociodemogràfiques elaborades per diferents centres de recerca, a partir de metodologies comparables en aquestes comunitats. La mostra catalana, referida a l'any 1988, conté un total de 2.997 llars. Un altre estudi que també identifica alguns d'aquests col·lectius com a grups de risc és el de Masats (1996).

treballa (35,2 per cent). La taxa de pobresa és elevada a les llars en què només hi ha un perceptor de renda (24,7 per cent), la qual cosa posa en relleu el problema de dependre d'un sol perceptor. És interessant assenyalar també, tal com apunten Van del Bosch *et al.*, que a Catalunya, com a Grècia, és freqüent trobar pobres que viuen en llars amb dos o més perceptors de renda, en contrast amb el que s'esdevé als països nòrdics.

Escassa efectivitat de les transferències públiques

Finalment, el treball de Van del Bosch *et al.* també estudia el paper que representen les transferències públiques com a mecanisme de prevenció de la pobresa, incloent-hi tant les prestacions contributives com les no contributives. Destaca el fet que les llars catalanes són les menys dependents de les transferències públiques. L'efectivitat del sistema de transferències públiques la mesuren a través del nombre de llars que surten de la pobresa gràcies al sistema de seguretat social, en relació amb el conjunt de les llars pobres abans de transferències. L'efectivitat del sistema és superior als països del Benelux (per sobre del 80 per cent). A Catalunya o Grècia, l'efectivitat del sistema és molt més reduïda: només el 50 per cent de les llars que eren pobres abans de les transferències deixen la pobresa gràcies a aquestes transferències (taula 2).

Taula 2. Incidència de la pobresa abans de transferències i impacte de les transferències de la Seguretat Social

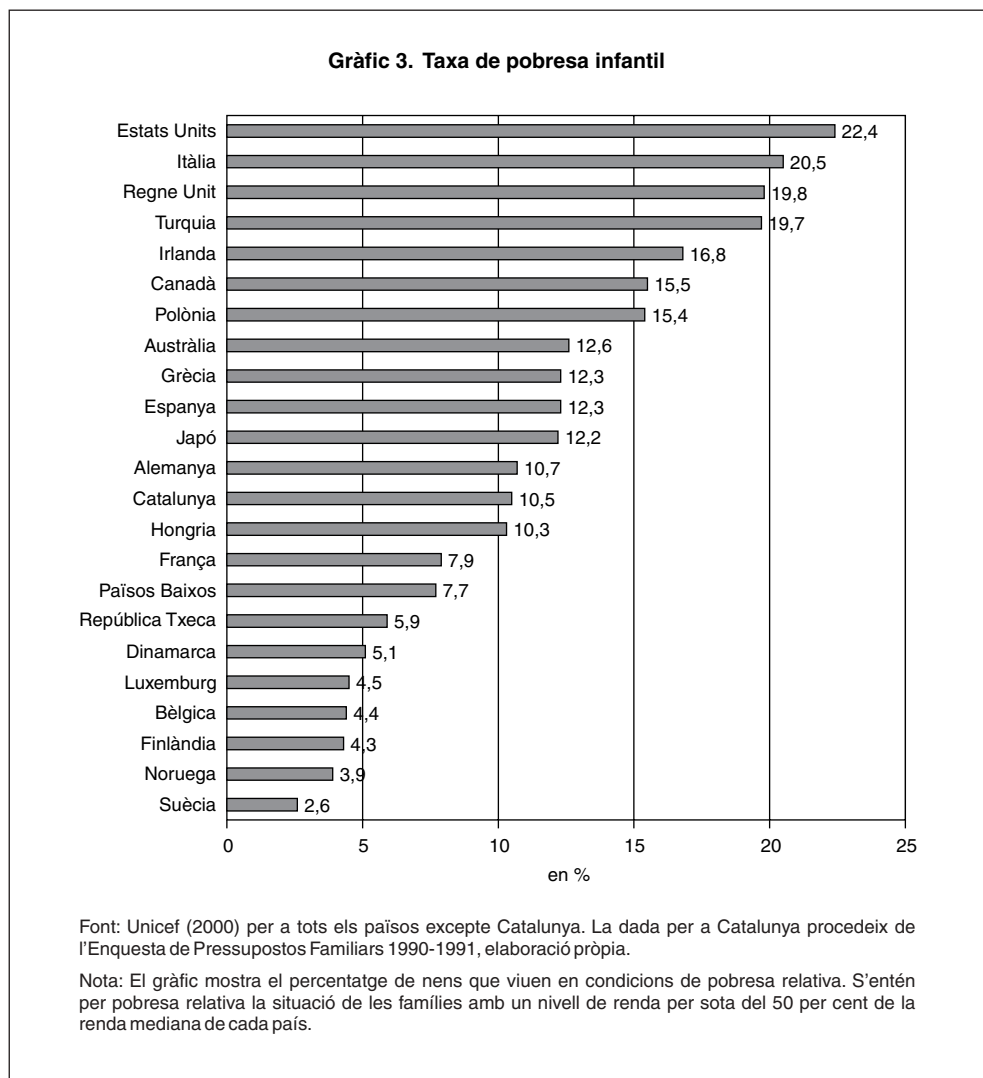
	(A) Percentatge de llars amb rendes per sota del llindar de pobresa abans de transferències	Percentatge de llars (A) que no són pobres després de transferències
Catalunya	30,8	51,0
Bèlgica	41,0	85,1
Holanda	39,8	82,0
Luxemburg	38,9	80,1
Lorena	39,4	72,5
Irlanda	46,2	62,8
Grècia	38,1	47,8

Font: K. Van den Bosch *et al.* (1993)

4. La pobresa infantil: Catalunya en un context europeu

En la secció anterior hem analitzat el risc de pobresa per a diferents tipus de famílies. Però quin és el risc de pobresa per al col·lectiu dels infants? Tal com ressalta l'últim informe d'Unicef (2000) sobre la situació dels nens pobres als països rics, la pobresa entre els infants té una especial rellevància social perquè els nens poc poden fer per canviar la seva situació econòmica, i la pobresa en edats joves té conseqüències molt més profundes sobre les oportunitats vitals dels individus.

El gràfic 3 ens mostra la taxa de pobresa infantil a Catalunya des d'una perspectiva comparada. Les dades es refereixen al període del principi de la dècada dels anys 1990. Excepte la xifra de Catalunya, la resta provenen de la «Taula classificatòria de la situació dels nens pobres a les nacions riques» (Unicef, 2000). La dada corresponent a Catalunya l'hem elaborat utilitzant la mateixa metodologia. A diferència de les dades presentades anteriorment, el llindar de pobresa per al càlcul dels índexs d'aquesta taula és inferior a l'utilitzat a les taules que hem presentat anteriorment i correspon al 50 per cent de la renda *mediana*.⁴ És interessant assenyalar l'important ventall de taxes de pobresa infantil que hi ha entre els diferents països que es presenten, des de Suècia, amb una taxa del 2,6 per cent, el país amb la taxa més baixa

4. El 50 per cent de la renda mediana correspon aproximadament al 40 per cent de la renda mitjana.

amb només 1 de cada 40 nens en situació de pobresa, fins als Estats Units, el país amb la taxa de pobresa infantil més elevada, on gairebé 1 de cada 4 nens es troba en situació de pobresa. La taxa de pobresa a Catalunya se situaria en un punt intermedi entre aquests dos extrems: un de cada 10 nens estaria en situació de pobresa a Catalunya l'any 1990. Aquesta taxa és molt inferior a la de països com els Estats Units, Itàlia, el Regne Unit o Turquia. El conjunt de l'Estat espanyol mostra també una taxa de pobresa superior (12,3 per cent) a la de Catalunya. El risc de pobresa infantil a Catalunya és similar al de països com Alemanya o Hongria, però superior o molt superior a l'existent a França, els Països Baixos, els països nòrdics o el Benelux.

Segons l'estudi de Mercader i Delicado (1998), durant les últimes dècades la posició relativa dels infants a Catalunya hauria empitjorat respecte a la de les persones grans. El risc de pobresa infantil, però, difereix lògicament segons el tipus de família. Atesa la falta de dades en el cas de Catalunya, la taula 3 resumeix l'evolució entre el 1980 i el 1990 de la taxa de pobresa infantil segons diferents tipus de famílies, per al conjunt de l'Estat espanyol. La taxa de pobresa infantil és relativament elevada en el cas dels infants que viuen en famílies nombroses (una parella amb tres fills o més) i més del 50 per cent dels nens pobres viuen en aquest tipus de famílies. Per a aquest col·lectiu el risc de pobresa ha augmentat més d'un 40 per cent entre el 1980 i el 1990. També és especialment elevat el risc de pobresa infantil a les llars monoparentals, sobretot quan no hi ha cap altre adult a la llar, i és preocupant la tendència de la taxa de pobresa infantil corresponent a aquest últim col·lectiu, que pràcticament s'ha doblat entre el 1980 i el 1990, encara que el percentatge de nens que viuen en aquest tipus de famílies, l'any 1990 se situava només entorn d'un 7 per cent.

**Taula 3. Pobresa infantil segons composició familiar (renda)
Total Espanya**

	Distribució de nens pobres		Taxa de pobresa infantil	
	1980	1990	1980	1990
Parella, 1 nen	6,26	8,57	7,65	6,14
Parella, 2 nens	21,58	28,34	7,66	8,30
Parella, 3 nens	25,55	29,98	12,29	18,51
Parella, +3 nens	39,65	21,86	19,90	26,99
Pare o mare sola amb nens amb altres adults	4,03	4,37	15,74	18,39
Pare o mare sola amb nens sense altres adults	2,94	6,88	25,40	43,80

Font: Cantó Sánchez i Mercader Prats (1998).

5. Els joves i les dones: pobresa encoberta?

El grup sociodemogràfic amb taxes de pobresa més baixes és el dels joves. Segons l'estudi de Mercader i Delicado (1998), la taxa de pobresa juvenil a Catalunya l'any 1990 era d'un 9,4 per cent,⁵ mentre que el risc mitjà de pobresa per al conjunt

5. La xifra es calcula d'acord amb el llindar igual al 50 per cent de la renda mitjana.

de la població se situava en un 15,4 per cent. A més, en contra del que podríem esperar, el risc de pobresa d'aquest col·lectiu no hauria augmentat en les últimes dècades.

És evident, d'altra banda, que els joves són un dels col·lectius més castigats per la precarització del mercat de treball. Respecte al conjunt d'Europa, a l'Estat espanyol, i també a Catalunya, hi ha un percentatge desproporcionadament elevat de joves en situació d'atur o amb un treball precari. Les taules 4 i 5 mostren la taxa d'atur juvenil a Catalunya per diferents grups d'edat des d'una perspectiva comparativa i el pes de l'ocupació temporal dins d'aquest col·lectiu a l'Estat espanyol i a altres països europeus, respectivament. Tant Catalunya com el conjunt de l'Estat destaquen clarament en la mesura que presenten les taxes d'atur més elevades dels tres grups d'edat, amb nivells que doblen la mitjana europea. Pel que fa a la temporalitat de l'ocupació juvenil, les dades també són reveladores: l'Estat espanyol apareix lluny de la mitjana europea, ja que un 85 per cent dels contractes que signen els joves quan troben feina durant el primer any un cop acabats els estudis (de segon o tercer cicle) és de caràcter temporal, un percentatge que se situa més de 25 punts per damunt de la mitjana europea.

**Taula 4. Taxa d'atur juvenil 1986 i 1996 (percentatge)
Catalunya des d'una perspectiva comparada**

	15-19 anys		20-24 anys		25-29 anys	
	1986	1996	1986	1996	1986	1996
Catalunya	55,7	48,9	44,9	33,1	22,6	21,8
Espanya	51,1	50,7	44,2	39,1	25,8	29,3
Itàlia	41,8	36,4	29,8	33,3	14,4	18,1
França	33,6	31,9	21,1	26,8	11,9	16,2
Unió Europea	25,6	22,8	21,2	21,4	13,2	13,6

Font: (i) Catalunya: Elaboració pròpia a partir de les dades brutes de l'EPA, segon trimestre.

(ii) Altres països: Eurostat (1988, 1997 taula 08).

Els resultats estan basats en la definició de la ILO d'atur. Les dades de l'any 1996 per al grup més jove inclouen individus de 14 anys. Les dades de la Unió Europea es refereixen a una mitjana ponderada de tots els països membres.

Taula 5. Percentatge de contractes temporals sobre el total de contractes realitzats per joves entre 16-29 un any després d'acabar el seu cicle educatiu, 1996

	Homes		Dones	
	Total	(involuntari)	total	(involuntari)
Espanya	85,8	(59,5)	87,4	(62,1)
Itàlia	32,8	(5,8)	51,9	(13,1)
França	68,3	n.d.	66,3	n.d.
Unió Europea	50,3	(15,7)	50,2	(16,7)

Font: OCDE (1998: taula 3.5). Les dades per a la Unió Europea son una mitjana no ponderada de les dades per als 14 països membres. n.d.: no disponible.

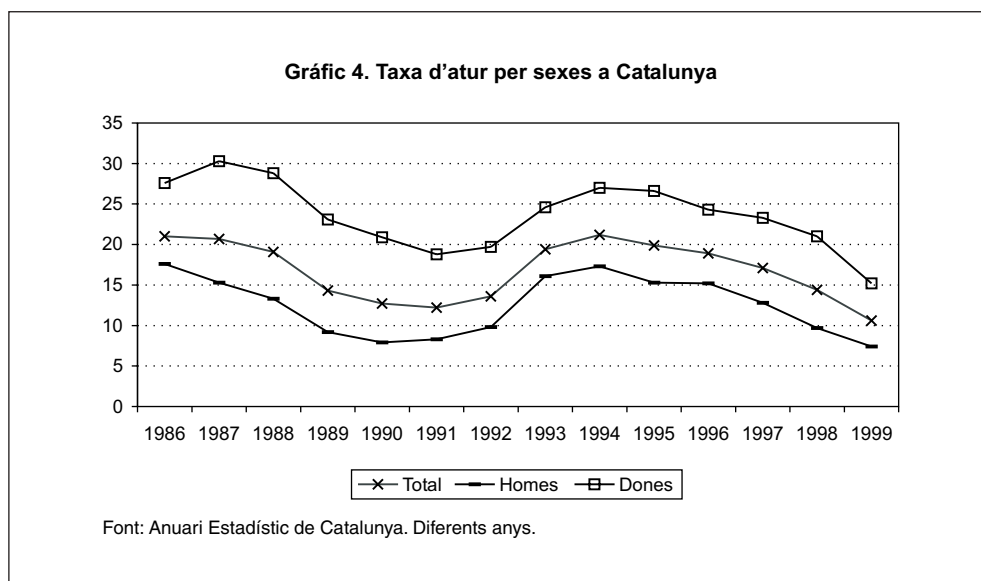
Espanya és també un país allunyat de la mitjana comunitària quan analitzem les taxes de dependència juvenil. Segons Fernández Cerdón (1996), les taxes de dependència juvenil han augmentat de manera molt significativa en els últims anys. L'any 1994, el 91,5 per cent dels homes joves amb edats compreses entre els 21 i els 24 anys i el 64,8 per cent dels que tenen edats entre els 25 i els 29 anys vivien amb els seus pares. Aquests percentatges són una mica més baixos en el cas de les dones. El patró d'emancipació dels joves de casa nostra s'assimila al de països com Itàlia, però queda molt allunyat del de països com França o el Regne Unit, on només entorn d'un 20 per cent dels joves amb edats entre els 25 i els 29 anys viuen amb els seus pares (taula 6).

**Taula 6. Percentatge de joves que viuen amb els seus pares
Espanya des d'una perspectiva comparada**

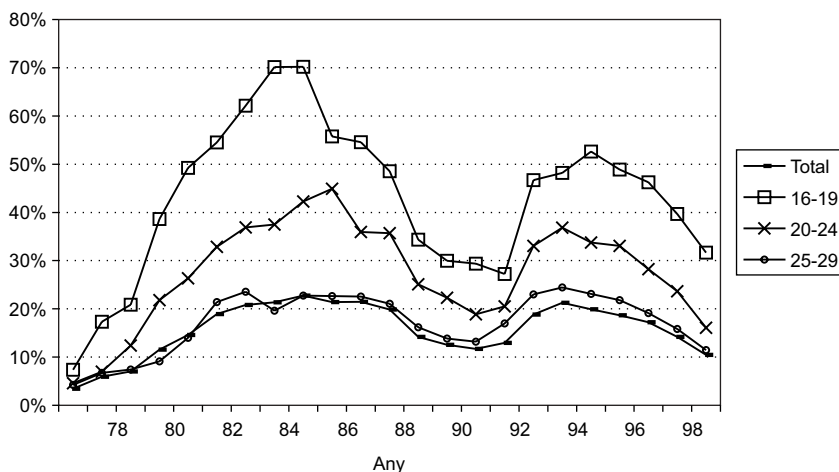
	Homes				Dones			
	20-24 anys		25-29 anys		20-24 anys		25-29 anys	
	1986	1994	1986	1994	1986	1994	1986	1994
Espanya	88,1	91,5	53,2	64,8	76,1	84,3	35,3	47,6
Itàlia	87,8	92,2	49,6	66,0	70,4	82,4	25,5	44,1
França	56,9	61,8	19,3	22,5	36,4	41,6	8,4	10,3

Font: Fernández Cerdón (1996: taules 1 i 2), basades en enquestes de població activa.

Els percentatges d'atur i temporalitat en l'ocupació també són especialment elevats en el cas de les dones. En aquest sentit, el gràfic 4 mostra les taxes d'atur masculí i femení a Catalunya durant el període 1986-1999, i es pot veure que la segona se situa gairebé 10 punts per sobre de la primera al llarg d'aquests anys.

Gràfic 5. Taxa d'atur juvenil a Catalunya

Font: Elaboració pròpia. Taxes estimades a partir de l'Enquesta de Població Activa. Catalunya. Segon trimestre de cada any.

La naturalesa del sistema de protecció social i les dificultats per a accedir a l'habitatge per part dels joves han tendit a reforçar aquestes tendències en la taxa de dependència familiar. La protecció social per afrontar les noves situacions de precarietat en el mercat de treball és molt limitada, especialment en el cas dels col·lectius de joves i dones. D'una banda, l'accés a les prestacions de caràcter contributiu s'ha anat limitant i, de l'altra, si bé els subsidis assistencials no han parat de créixer en nombre de perceptors, tenen un caràcter molt fragmentat i també limitat tant en cobertura com en quantia.

En síntesi, el fet que el col·lectiu de joves sigui el que mostra unes taxes més baixes de pobresa deriva simplement del fet que en les anàlisis presentades s'avalua el benestar del jove d'acord amb el de la seva família, és a dir, s'utilitza la família com a unitat d'anàlisi imputant a cada jove el benestar de la llar en què viu. La imatge de la pobresa entre els joves canviaria radicalment si aquests fossin considerats com a unitats familiars independents. És en aquest sentit que es pot parlar de la pobresa encoberta d'aquest col·lectiu.⁶ De manera similar, podríem parlar de la pobresa encoberta de les dones.

6. Des de mitjan anys 1980 ja es parla de pobresa encoberta entre els joves i els seus vincles amb la crisi demogràfica als estudis de Sanzo i altres autors per al cas del País Basc (vegeu per exemple Sanzo et al., 1992).

6. Comentaris finals

Seria difícil d'entendre aquestes tendències en la taxa de dependència familiar o en el sistema de protecció social, inclosa la política d'habitatge, sense tenir en compte el paper que tradicionalment ha representat la família a la nostra societat. Tal com assenyalen molts autors,⁷ la família a casa nostra és vista com una institució fonamental en la protecció dels seus membres davant de situacions de precarietat econòmica. I de fet, el context socioeconòmic ha tendit a reforçar els llaços familiars i, en un cert sentit, el rendiment d'aquest sistema ha estat prou bo. Des d'una perspectiva familiar, l'Estat espanyol és en el marc europeu el que presenta una menor proporció de famílies en les quals no hi hagi cap membre que no treballi (vegeu OCDE, 1998). En aquest sentit, la unió de rendes en el marc de la família, actuaria com a xarxa protectora fonamental per a aquells individus en situació de necessitat. No només estaríem parlant d'una protecció de pares a fills sinó d'una solidaritat familiar que va molt més enllà. En aquest sentit, l'evidència recent mostra que en el cas d'Espanya el coixí familiar no només funciona de pares a fills, sinó que en alguns casos serien els mateixos joves els que protegirien la resta de membres de la família, sobretot en famílies en situació de precarietat econòmica.⁸

La família i l'extensió d'un sistema de protecció «precari» han permès que el fenomen de la pobresa i l'exclusió social no s'hagi manifestat a casa nostra com ho ha fet en altres països. No obstant això, compartiríem la visió d'alguns autors com Laparra i Aguilar (1995), que han qualificat el model espanyol de lluita contra la pobresa i l'exclusió com un model de «precarietat integrada». Precarietat en dos sentits: primer perquè no hi ha manera de garantir el dret a la solidaritat familiar i el model deixa persones sense cap tipus de protecció. Segon, per les limitacions que presenta el sistema de protecció social per a cobrir les noves situacions de necessitat. El sistema a molts nivells no té una cobertura universal i el nivell de les prestacions assistencials és en molts casos insuficient. L'estat del benestar és també insuficient pel que fa al suport a la creació i desenvolupament de la família. Una bona part dels costos d'aquest model recauen sobre els joves i les dones, i sobre les famílies en general, i crea tensions i frustracions, encara que no desemboquin en situacions de pobresa i exclusió.

Al nostre entendre, malgrat la insuficència i la falta d'actualització de les dades que es presenten, caldria una actuació pública decidida i imaginativa que d'una banda reforqués la nostra solidaritat familiar i que alhora garantís els drets individuals de tots els membres d'aquestes famílies en un context socioeconòmic canviant: impulsant la creació de noves famílies i la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, i garantint una protecció adequada a les famílies en situació de necessitat. Sens dubte, la disponibilitat de dades microeconòmiques i la recerca en aquest camp contribuirien decisivament a la comprensió d'aquests fenòmens i introduirien rigor en aquest debat.

7. Vegeu per exemple Seven Reher (1998).

8. Vegeu Cantó i Mercader (2001).

Bibliografia

- ATKINSON, A. B. (1998). *Poverty in Europe*. Yrjö Jahnsson Lectures, Blackwell Publishers.
- CANTÓ, O. i MERCADER PRATS, M. (1998). *Child poverty in Spain: What can be said?*, UNICEF Working Paper.
- CANTÓ, O. i MERCADER PRATS, M. (2001). «Young people leaving home: The impact on the poverty of children and others in Spain», a B. Bradbury, S. Jenkins i J. Micklewright (ed.). *Falling in, Climbing out: The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries*, Capítol 9. Cambridge University Press (en premsa).
- EUROSTAT (1988). *Labour Force Survey. Results 1986*. Luxemburg, Eurostat.
- EUROSTAT (1997). *Labour Force Survey. Results 1996*. Luxemburg, Eurostat.
- EUROSTAT (1997). *Youth in the European Union: from education to working life*. Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities.
- FERNÁNDEZ CORDÓN, J. A. (1996). *Youth residential independence and autonomy. A comparative study*. Madrid, Instituto de Economía y Geografía, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1990). *Encuesta de Presupuestos Familiares. Metodología*. Madrid, Instituto Nacional de Estadística.
- LAPARRA, M. i AGUILAR, M. (1996). «Social Exclusion and Minimum Income Programmes in Spain». *Southern European Society and Politics*, 1 (3), p. 87-114.
- MASATS, M. (1996). «La distribució social de la renda». *Nota d'Economia* 56; p. 67-84. Departament d'Economia i Finances. Generalitat de Catalunya.
- MERCADER PRATS, M. i DELICADO, P. (1998). «La dimensió econòmica de la pobresa a Catalunya: 1973-1990», a *Les desigualtats socials a Catalunya*, Polítics 24, Editorial Mediterrània.
- OCDE (1998). *Employment Outlook, June 1998*. París, OCDE.
- ROBINSON, A. (1998). «Spanish family values: Spain's welfare system is let off the hook by the family». *New Economy*, 4, (3), p. 188-192.
- SANZO GONZÁLEZ et al. (1992). *Informe de evaluación del Plan Integral de Lucha contra la pobreza en Euskadi (1988-1992)*. Vitoria-Gasteiz, Govern Basc.
- SVEN REHER, D. (1998). «Family ties in Western Europe: persistent contrasts». *Population and Development Review*, 24.
- UNICEF (2000). *Taula classificatòria de la situació dels nens pobres a les nacions riques*. Florència, Innocenti Report Card, 1.
- VAN DEN BOSCH, K.; CALLAN, T.; ESTIVILL, J.; HAUSMAN, P.; JEANDIDIER, B.; MUFFELS, R., i YFANTOPOULOS, J. (1993). «A comparison of poverty in seven European countries and regions using subjective and relative measures», *Journal of Population Economics* 6, p. 235-259.

Annex
Definició de les diferents categories de llar

Tipus de llar

1. Persona sola jove (*adult amb menys de 35 anys*)
2. Parella sense fills (*dona amb menys de 35 anys*)
3. Família en creixement (*parella amb tots els fills de menys de 5 anys*)
4. Família mig formada (*parella amb tots els fills de menys de 14 anys, no inclosa a cap grup anterior*)
5. Família completa (*parella amb tots els fills de menys de 18 anys, no inclosa a cap grup anterior*)
6. Principi de la dispersió familiar (*parella amb fills amb almenys un fill de més de 18 anys, no inclosa a cap grup anterior*)
7. Dues generacions (*parella amb fills, tots amb més de 18 anys*)
8. Parella madura (*tots els fills han deixat la llar, cap de família amb edat entre 45 i 65 anys*)
9. Principi de la jubilació (*parella, edat del cap de família per sobre dels 65 anys*)
10. Persona sola amb edat superior als 65 anys
11. Pare o mare sol jove (*amb tots els fills de menys de 18 anys*)
12. Pare o mare sol madur (*amb algun fill de 18 anys o més*)
13. Persona sola (*amb edats de 35 a 65*)

Nota: Es permet que a cada un d'aquests tipus de família hi convisqui un avi-àvia (pare o mare del sustentador principal o del seu cònjuge).

Famílies amb problemàtiques o necessitats especials

Les famílies nombroses

Pau Serra i Raül Sánchez

1. Introducció

Parlar sobre les famílies nombroses a Catalunya no es diferencia gaire del que suposa parlar en general sobre les famílies amb fills o amb càrregues familiars. La diferència és que aquesta càrrega és més gran i per tant les conseqüències que comporta i els obstacles que es poden trobar per poder portar a terme les seves funcions pròpies són més importants.

Hi ha hagut un canvi de mentalitat respecte a aquest tipus de famílies. Durant un bon nombre d'anys, no gaire llunyans, les famílies nombroses es veien com una excentricitat, fins i tot com una bogeria, en un context de domini d'un neomalthusianisme a vegades exacerbada, que veia el món amenaçat per culpa precisament d'aquest tipus de famílies, culpables dels perills de «l'explosió demogràfica». És per això que la imatge social dels qui optaven per constituir una família nombrosa era negativa, i això es reflectia als mitjans de comunicació i, sobretot, al carrer.

Avui dia s'ha produït un canvi de perspectiva, encara no consolidat. El desenvolupament de les llibertats i de les pràctiques democràtiques al nostre país, i dels seus valors afegits com la tolerància i el respecte mutu, ha fet de la nostra societat un àmbit més obert i plural, on la família nombrosa es comença a veure com una opció legítima i lliure.

També s'observa en la nova valoració del paper de la família amb fills. Als Estats Units això ha provocat importants debats, ja no tant quant a la seva aportació com a unitat econòmica –pensem en els estudis sobre economia i família del professor Gary Becker, que el van fer mereixedor del premi Nobel– com quant a la seva funció en l'educació i els valors. Al començament de l'any 2001 la revista *Newsweek* es feia ressò d'aquest debat amb un llarg reportatge sobre les conseqüències personals i socials de la cultura del fill únic, al mateix temps que els darrers anys s'estudiava a fons els efectes de l'absència de la figura del pare en l'educació dels fills (Flaquer, 1999).

En aquest sentit, la família nombrosa aporta una sèrie de valors que avui dia es consideren necessaris per a la millora de la nostra societat: la generositat, la solidaritat entre els membres de la família, el compartir, el viure al marge de la cultura de consum exacerbada, lluny de l'imperi publicitari de les marques i modes.

D'altra banda, la presència en el discurs públic de la crisi demogràfica que patim i de les conseqüències que comporta, algunes de les quals ja es comencen a fer patents (per exemple, el debat sobre les pensions o la disminució important d'alumnes a les universitats i centres d'ensenyament), fa que la natalitat no es vegi ja com una amenaça, ans al contrari, es veu com una aportació positiva amb uns beneficis socials, i com un problema que cal solucionar, almenys pel que fa a eliminar els obstacles que impedeixen tenir els fills que hom vulgui.

Aquest procés es pot observar tant en les modificacions del concepte del que s'entén per família nombrosa com en el protagonisme que la família, en sentit ampli, comença a tenir en el debat polític, tant en la línia de facilitar l'opció de tenir fills com d'alleugerir d'una banda la pèrdua de capacitat adquisitiva i, de l'altra, d'atenuar els conflictes entre el treball i l'atenció a la família.

Per això una altra qüestió que analitzem són les polítiques concretes dirigides a aquest col·lectiu de famílies. La política familiar a Espanya, i per extensió a Catalunya, ha estat gairebé inexistent. Com hem vist, és precisament ara quan es comença a prendre consciència de la necessitat de desenvolupar eines integrals de suport a les famílies i quan es mira cap a Europa per a aprendre el que allà són polítiques consolidades i amb experiència.

Per aquest motiu, es fa difícil explicar amb precisió les prestacions i polítiques existents, car es tracta d'un procés en contínua evolució, tant a Catalunya com a l'Estat espanyol i a les diferents comunitats autònomes. Cada poc temps s'anuncien noves mesures, es publiquen decrets i es posen en marxa nous serveis que impliquen augmentar el suport a les famílies amb fills. Així, és possible que, quan es llegeixin aquestes línies, les mesures esmentades aquí ja s'hagin modificat o bé n'hi hagi de noves. Això sí: és evident la tendència a anar creant, millorant i augmentant unes polítiques familiars; un camp fins ara verge al nostre país, en el qual resta molt per fer i que cada cop ocupa un lloc més destacat en els programes electorals, els discursos públics, els mitjans de comunicació i les preocupacions dels ciutadans de Catalunya.

Una precisió que convé fer: el que analitzem en les pàgines següents són les famílies nombroses de Catalunya o catalanes. Hi ha a Catalunya unes famílies nombroses noves, novíssimes, que són les provinents de la immigració, especialment la subsahariana i llatinoamericana, on predominen aquests tipus de nucli familiar. Els problemes i la situació que presenten aquestes famílies està en un altre nivell del que aquí es tracta. És un sector en què, més que polítiques familiars, el que s'hi aplica per part dels poders públics són polítiques assistencials, encaminades a lluitar contra la marginació i l'exclusió social d'aquests col·lectius i afavorir-ne la integració en el país. Atès que és un fenomen relativament nou, i amb una problemàtica força allunyada de les famílies nombroses formades per ciutadans d'arrel autòctona, no el tractarem en aquest capítol.

2. Concepte

La família nombrosa la podem definir de dues maneres: una de *popular*, el que s'entén comunament amb aquesta expressió, i una altra segons la definició que se'n fa des dels poders públics, és a dir, el que podríem anomenar la definició *legal*.

2.1. Concepte popular

Des del punt de vista socialment acceptat, per família nombrosa s'entén la composta per molts membres; en concret, pels pares i un nombre elevat de fills. No està clar el límit de fills que hom inclou dins d'aquest concepte general, que dependrà de les circumstàncies demogràfiques i socials del moment concret, i de l'edat de la persona que parla de família nombrosa. No és igual el que pensa avui dia el jovent sobre què és una família nombrosa, que allò que pensen els nostres avis, o el que pensaven els nostres avantpassats.

En l'actualitat, la caiguda tan intensa i continuada de la natalitat al nostre país des de fa més de vint anys i els obstacles per a constituir una família amb força fills –tal com veurem més endavant–, han provocat un retardament de l'edat del matrimoni i de l'edat en què es té el primer fill, de tal manera que en la consciència subjectiva s'ha anat rebaixant considerablement, d'acord amb aquesta realitat social, el nombre de membres d'una família perquè es parli popularment de família nombrosa.

La referència de «família tipus» és avui dia ben diferent d'èpoques anteriors; la majoritària és ara la parella amb un sol fill, si de cas dos. Per aquest motiu, avui, quan es passa de dos fills, es considera que hom té una família nombrosa o, si més no, es dona per sobreentès que les càrregues comencen a ser notables i a alterar el ritme social, econòmic, etc. que es portava fins llavors. Aquesta concepció faria somriure els nostres avis, per als quals el fet de tenir tres o quatre fills era d'allò més normal, i la família nombrosa era en la percepció general la que tenia un nombre molt més elevat de fills.

Sense necessitat d'anar lluny en els temps, els ciutadans dels Estats Units d'Amèrica tampoc no entendrien que aquí anomenem família nombrosa a un nombre per a ells tan reduït de membres de la família. Amb una taxa de natalitat més elevada que la nostra i una realitat social ben diferent, la concepció de família nombrosa als Estats Units (*large family*) suposa nuclis familiars molt més nombrosos.

Aquesta idea sobre el que és una família nombrosa als Estats Units té l'origen sobretot en els valors religiosos i morals tan arrelats en aquell país, però també en els efectes i la important extensió del divorci –famílies recompostes fins i tot més de dues vegades, on tots dos membres de la parella aporten fills anteriors, que se sumen als nous– o en la cultura de l'adopció, molt més estesa que entre nosaltres. En aquest sentit, a Catalunya el model familiar ha seguit les pautes generals de l'Europa occidental, amb alguns trets més propis i diferencials del sud europeu, de la cultura llatina i dels valors catòlics, malgrat que alguns dels fenòmens que hem comentat de la societat nord-americana també estan començant a desenvolupar-se a Catalunya.

Des d'una altra vessant, el concepte que tenim de família nombrosa es pot ampliar quan es fa referència als nuclis que inclouen en la mateixa llar diverses persones –avui dia poden ser quatre o més– amb vincles familiars dependents, que no es redueixen exclusivament als de filiació.

I és que el considerable descens dels naixements ha comportat una reducció important de les dimensions mitjanes de les llars. Aquest factor, combinat amb l'augment continu de la taxa de dependència (relació entre els més grans de 65 anys i els menors de 15), fa que per família nombrosa també s'entengui el concepte que, en l'àmbit genèric i des d'aquesta perspectiva, correspon a allò que els sociòlegs conei-

xen com a família extensa –per a distingir-la d'altres nuclis reduïts actualment més habituals– on conviuen en una llar membres de diverses generacions o graus de parentiu.

Família nombrosa, des d'aquest aspecte, seria avui també aquella en què conviuen en una sola llar, per exemple, els pares, un fill, dos avis, i una tieta gran vídua. Aquesta realitat social ha fet que ja s'hagi plantejat alguna proposta legislativa perquè siguin considerades legalment com a membres de família nombrosa les persones grans dependents econòmicament i vitalment d'un nucli familiar, si entre els pares, els fills i la gent gran residents a la mateixa llar sumen cinc membres o més.¹

Podem dir, doncs, que el concepte popular de família nombrosa s'ha modificat al llarg del temps, i avui quan es parla d'aquests nuclis es dona una coincidència en general amb allò que la legislació considera com a tal, és a dir, nuclis amb tres fills o més, que potser es fa extensiu en el sentit planer no només als fills, sinó als parents dependents d'aquella unitat familiar, majoritàriament gent gran; una realitat que cada cop és més freqüent a Catalunya.

2.2. Definició legal

Des de l'Estat s'aborda definir un concepte legal de família nombrosa des del moment en què es planteja fer una política de protecció de les unitats familiars amb fills davant de la constatació que la caiguda de la natalitat està associada amb l'empobriment de les famílies de condició més modesta.

Les primeres disposicions sobre famílies nombroses són de l'època de la dictadura de Primo de Rivera. El Reial decret de 21 de juny de 1926 sobre protecció a les famílies nombroses de la classe obrera establí un subsidi anual per a aquelles famílies amb vuit o més fills legítims o legitimats, mentre fossin dependents sempre que els ingressos familiars anuals no superessin un determinat sostre (6.000 pessetes). L'escala dels subsidis era progressiva i anava des de les 100 pessetes per als vuit fills fins a les 1.000 per als 18 fills. A més de la percepció del subsidi esmentat els fills de les famílies nombroses gaudien del benefici de matrícula gratuïta a tots els centres d'ensenyament oficials i tenien prioritat en la percepció de qualsevol benefici gratuït d'índole social, econòmica o jurídica (Flaquer i Brullet, 1999).

Segons la llei d'1 d'agost de 1941, la primera disposició franquista de protecció a les famílies nombroses, es considerava família nombrosa la família que es componia del cap de família i cinc fills legítims o legitimats o més, menors de 18 anys i majors incapacitats per al treball. Tanmateix, en cas que un fill no tingués ingressos propis, el límit de 18 anys es podia prorrogar fins als 23 anys. S'establien famílies nombroses de dues categories: la que tenia de cinc a set fills dependents i la composta per vuit o més fills. Els beneficis eren atorgats amb condició de recursos a les famílies amb uns ingressos anuals inferiors a 50.000 pessetes i eren independents del règim de subsidis familiars. Els beneficis comprenien, en matèria d'ensenyament, l'exempció del pagament dels drets de matrícula en els centres d'ensenyament oficial de qualsevol grau per a les famílies de segona categoria i la bonificació

1. Proposició de llei de protecció a famílies nombroses presentada pel Grup Parlamentari de Convergència i Unió al Congrés dels Diputats el 28 de desembre de 2000.

del 50% per a les de primera. Així mateix, els fills de les famílies nombroses gaudien de preferència en l'ingrés en els establiments educatius oficials i d'avantatges en l'adjudicació de beques. En matèria fiscal, els beneficis consistien en la reducció o exempció en el pagament d'uns impostos determinats, d'acord amb la categoria de la família i del seu nivell d'ingressos. Els membres de les famílies nombroses també gaudien d'importants rebaixes en els bitllets de ferrocarrils i altres empreses de transports terrestres i marítims (del 20% per a les famílies de primera categoria i del 40% per a les de segona), tenien preferència a l'assistència sanitària gratuïta i per a ingressar en els establiments de beneficència pública i dret a bonificacions en els privats i, finalment, gaudien d'avantatges preferencials en la provisió de destinacions a l'Administració pública, en l'obtenció de llocs de treball en les oficines de col·locació i en la concessió de terres, de cases barates i d'habitatges protegits (Flaquer i Brullet, 1999).

A més, la Llei d'1 d'agost de 1941 disposava la concessió, mitjançant l'Institut Nacional de Colonització, de deu premis anuals als pares de famílies rurals que haguessin tingut quinze fills o més, dels quals almenys deu visquessin sota la seva potestat. Es tractava de potenciar socialment aquesta mena de famílies per tal d'incentivar la natalitat, en uns moments de recuperació després dels efectes de la guerra civil. Cal tenir present l'important paper que la política familiar natalista representà a tots els règims feixistes i, particularment, durant l'etapa autàrquica del franquisme.

La Llei de 13 de desembre de 1943 modifica l'anterior en alguns aspectes substancials. En primer lloc, es considera família nombrosa la composta pel cap de família, el seu cònjuge i quatre fills o més. Es mantenen les dues modalitats de famílies nombroses que ja hi havia (de primera categoria per a les de quatre a set fills i de segona per a les de més de set), però es crea una nova categoria d'honor per a les de 12 fills o més, que queden eximides de la comprovació de recursos a l'efecte de desgravacions fiscals, amb un sostre que queda establert en 100.000 pessetes anuals per a les de la primera categoria i a 150.000 pessetes per a les de la segona. D'altra banda, pel que fa al subsidi familiar es concedeix un augment del 10% en les quantitats que perceben els caps de família nombrosos beneficiaris de la primera categoria i del 20% per als de la segona. La resta de beneficis i de drets preferencials gairebé no sofria alteracions (Flaquer i Brullet, 1999).

La regulació jurídica actual de la protecció a les famílies nombroses data del 1971.² En el preàmbul de la llei ja es fa referència a les dificultats de les famílies que començaven a fer-se presents arran dels canvis socials recents. Així, es manifesta que «*el número de hijos puede constituir y, de hecho, en ocasiones constituye un grave obstáculo para el debido disfrute, por parte de sus miembros, de los bienes económicos, sociales y culturales*». Pel que fa a la definició del nucli familiar que serà objecte d'una especial protecció, la llei el regula en les mateixes consideracions inicials: família nombrosa és la constituïda pel cap de família, el seu cònjuge i quatre fills o més, fins als 21 anys (o 25 si estudien), o només tres fills quan un d'ells sigui «*subnormal, minusválido o incapacitado para el trabajo*».

Les famílies que complien aquests requisits podien accedir a prestacions econòmiques i a uns beneficis determinats, fiscals, de taxes acadèmiques, transport, habi-

2. Llei 25/71, de 19 de juny, de protecció a les famílies nombroses (BOE de 24 de juny de 1971).

tatge, etc. Interessa destacar que les famílies havien d'acreditar la condició de família nombrosa mitjançant l'obtenció d'un document, anomenat Títol oficial de família nombrosa, per tal de poder accedir a aquestes prestacions que, tot s'ha de dir, no deixaven de tenir un caràcter simbòlic, i que han continuat fins als nostres dies gairebé idèntiques.

Posteriorment aquest concepte inicial ha anat experimentant diverses modificacions, amb l'objecte d'adaptar-se a la disminució progressiva i contínua que s'anava produint en la dimensió dels nuclis familiars. Així, al 1986 s'incorpora a la definició de família nombrosa aquella amb només dos fills, quan tots dos siguin minusvàlids o incapacitats per a treballar.³ L'any 1994 es decreta una nova modificació, en aquest cas de caràcter general, i es deixa en tres el mínim de fills per a la consideració legal de família nombrosa, sense modificar allò que fa referència als fills discapacitats.⁴ Aquesta ommissió es corregeix l'any 1998, en què s'amplia el concepte de família nombrosa a les que tenen dos fills, quan almenys un d'ells sigui discapacitat.⁵

Els canvis en la definició legal de família nombrosa han consistit, doncs, en la reducció del nombre de membres que preveu la llei del 1971, per tal d'anar-la adaptant a les noves realitats demogràfiques i socials, però curiosament sense elaborar cap nova legislació ni fer cap modificació substancial de les prestacions previstes en la llei primigènica, que, recordem, és anterior a la Constitució espanyola i a l'Estatut d'autonomia de Catalunya, i que segueix essent la llei actualment vigent pel que fa a aquest col·lectiu.

Així doncs, avui dia la legislació espanyola defineix la família nombrosa com la composta pel cap de família, el seu cònjuge i tres fills o més (en cas que hi hagi dos fills, si almenys un té la condició de minusvàlid; també es considera nombrosa si no ho són els dos fills, però sí els seus progenitors). Els fills han de complir les condicions següents: ser solters, menors de 21 anys (el límit s'amplia fins als 26 anys si són estudiants o estan fent el servei militar; no hi ha límit d'edat per als fills amb minusvalia), que convisquin amb la persona que sigui cap de família i que depenguin econòmicament d'aquesta. Els fills podran ser legítims, legítimats, naturals reconeguts, il·legítims amb dret a aliments o adoptius, d'un dels cònjuges o bé de tots dos.⁶

Cal considerar que, si bé aquesta definició s'ha anat modificant seguint l'evolució descendent del nombre de fills que s'ha donat els darrers anys, no ho ha fet en canvi pel que fa a l'evolució social d'aquests nuclis familiars. Ens referim a un fenomen ben actual com és el retard de l'edat d'emancipació dels fills de la llar dels pares. Si anys enrere es consideraven els 21 o 25 anys com una edat límit per a emancipar-se, no és estrany contemplar avui dia «joves» de 27, 30 anys o més vivint encara sota la dependència dels pares, a causa d'uns estudis prolongats, d'una estesa precarietat laboral o d'un habitatge cada dia més difícil d'obtenir. Aquesta situació fa

3. Disposició addicional tretzena de la Llei 21/1986, de 23 de desembre, de Pressupostos Generals de l'Estat per al 1987 (BOE de 24 de desembre de 1986).

4. Disposició final quarta de la Llei 42/1994, de 30 de desembre, de Mesures fiscals, administratives i d'ordre social (BOE de 31 de desembre de 1994) desenvolupada pel Reial decret 1801/1995, de 3 de novembre (BOE de 4 de novembre de 1995).

5. Llei 8/1998, de 14 d'abril (BOE de 15 d'abril de 1998), desenvolupada pel Reial decret 6/1999, de 8 de gener (BOE 4 de febrer de 1999).

6. Amb l'abolició de la il·legitimitat a la Constitució del 1978, aquesta darrera disposició ha perdut el sentit.

que moltes famílies nombroses «reals» a Catalunya (per exemple, amb quatre fills a càrrec seu, però només dos dels quals estan per sota de l'edat prevista) actualment restin fora de la definició legal i, per tant, fora de l'àmbit de les mesures de protecció establertes o que es puguin establir per a donar suport a aquest col·lectiu, i augmenti la càrrega social i disminueixi la renda disponible d'aquestes famílies nombroses, «inexistents» per a la legislació actual, però amb les mateixes necessitats que les «legals». Aquesta situació serà important a l'hora d'apropar-nos a la realitat, tant estadística com social, de les famílies nombroses a la Catalunya actual.

3. Les famílies nombroses a Catalunya

3.1. Panorama general

Catalunya no ha estat diferent de l'evolució de la resta de l'Estat espanyol pel que fa als canvis en els nuclis familiars dels darrers anys, potser amb la característica que aquests s'han donat amb més antelació i profunditat que a la resta de l'Estat, i s'acosten una mica més a les pautes dels països europeus occidentals.

Els darrers trenta anys han estat protagonistes d'un cicle de canvis socials excepcionals, de gran intensitat i rapidesa. En poc temps, vam passar de ser un dels països amb la taxa de natalitat més elevada d'Europa a tenir la més baixa de tot el món. La dona ha assolit uns nivells educatius com mai s'havien experimentat, i això ha fet que la seva voluntat de desenvolupament professional passi moltes vegades per sobre de la maternitat o del matrimoni, no tant per voluntat pròpia com per les dificultats per a fer-los compatibles. L'augment dels divorcis, el descens sobtat de la nupcialitat, el retardament creixent de l'emancipació de la llar paterna i de l'edat de matrimoni, la inestabilitat laboral, o les reivindicacions per a legitimar públicament diferents formes de convivència afectiva, són alguns dels molts factors que han capgirat amb la seva novetat la realitat social en la qual es mou la família actualment respecte a la de generacions anteriors.

Malgrat aquest *totum revolutum*, la família segueix apareixent any rere any en tots els estudis d'opinió –i dins de tots els grups socials– com la institució social més valorada. A les enquestes segueix apareixent la voluntat de tenir més fills que els que faria pensar la realitat dels indicadors, i s'assenyala els obstacles econòmics com la causa principal de no poder-ho fer (Iglesias de Ussel, Flaquer et al., 1994; Direcció General d'Acció Cívica, 1997; Orizo i Elzo, 2001).

Si a tot aquest procés sumem l'absència quasi absoluta d'una política familiar o de suport a les famílies, integral i pensada segons les circumstàncies actuals, tant en l'àmbit estatal com l'autonòmic i el local, tal com s'ha fet als països del nostre entorn europeu per a reaccionar davant de les dificultats de les famílies, enfrontades a les noves realitats econòmiques, socials i culturals, és possible començar a entendre el descens tan important del col·lectiu de famílies nombroses i l'augment creixent de llars sense fills o monoparentals a Catalunya els darrers anys. Aquesta absència de política familiar global, tal com va manifestar el professor Lluís Flaquer a la presentació del seu darrer estudi sobre polítiques familiars (Flaquer, 2000),⁷ es tradueix

7. *La Vanguardia*, 1 de novembre de 2000.

en discriminacions diverses, de les quals les famílies amb fills, i especialment les dones mares de família, en són víctimes.

Així, si observem la distribució de les llars a Catalunya segons el nombre de persones que les componen, veurem que, per exemple, les famílies de cinc membres s'han reduït en el període 1981-1996 del 12,8% al 8,1%, mentre que les compostes per una sola persona han passat del 9,9% al 17,3%; xifres que parlen per si mateixes; per no parlar de les de 8 i més persones, que han passat de representar l'1,2% el 1981 a només el 0,3% de les llars el 1996, una presència gairebé testimonial (taula 1).

**Taula 1. Llars segons el nombre de persones que les componen.
Catalunya 1981-1996**

Nombre de persones per llar	Nombre de llars			Distribució percentual		
	1981	1991	1996	1981	1991	1996
1	174.713	262.719	363.115	9,9	13,6	17,3
2	404.483	488.970	557.990	22,9	25,3	26,6
3	383.704	428.596	471.163	21,7	22,2	22,5
4	412.486	451.154	464.174	23,3	23,3	22,1
5	226.609	201.742	170.490	12,8	10,4	8,1
6	104.816	72.755	49.277	5,9	3,8	2,4
7	40.966	17.488	14.279	2,3	0,9	0,7
8 i més	21.181	9.620	7.467	1,2	0,5	0,3
Catalunya	1,768.958	1,933.044	2,097.955	100	100	100

Font: Jordi Oliveras i Prats (1998). *Les famílies en el si de la societat catalana*. Institut d'Estadística de Catalunya.

Malgrat això, i tal com assenyalen els estudis més recents (Pérez Díaz, Chuliá y Valente, 2001), la família nuclear tradicional segueix essent el referent central en el nostre paisatge familiar, encara que diversos obstacles van impeding aquesta opció majoritària (les llars amb nucli familiar eren a Catalunya el 1996 el 80,1%).

Finalment, una consideració que creiem important. Anys enrere, amb uns nivells culturals i educatius molt més baixos, podríem dir que moltes famílies nombroses havien arribat a ser-ho potser sense la voluntat expressa dels pares. Avui dia, les famílies nombroses a casa nostra podem afirmar que la seva immensa majoria ho són per voluntat lliure, conscient, perquè volen expressament constituir-se com a tals. I si contemplem l'entorn en què ho fan, sense eines de suport per part de les administracions públiques i –tot s'ha de dir– amb una opinió pública i social durant molt de temps contrària o indiferent, tot això dóna un valor especial als qui han pres aquesta decisió.

3.2. Les dades estadístiques

És evident que la caiguda tan intensa de la natalitat que ha patit Catalunya ha afectat molt el nombre i la composició del col·lectiu de famílies nombroses. En aquest sentit, cal destacar l'estudi realitzat per l'Institut d'Estadística de Catalunya sobre aquest col·lectiu específic a partir de les dades censals del 1991 i el 1996. Aquest estudi és el primer que s'adapta a la definició de família nombrosa que determina la llei de 1971, amb les modificacions que actualment són vigents (Oliveras i Prats, 1998).

Les dades són contundents: si el 1991 teníem a Catalunya 160.680 famílies nombroses, en només cinc anys s'havien reduït en 55.000, és a dir, el 1996 la xifra era de 105.095 famílies.⁸

Cal precisar, no obstant, que l'estudi només recull el cas de les famílies que compleixen els requisits legals, especialment pel que fa a l'edat dels fills. Recordem que, segons la llei, es consideren fills dependents només els solters fins a 21 anys o bé fins a 25, si estudien. Però tal com ja comentàvem, el retard en l'emancipació de la llar dels pares ha fet que moltes famílies nombroses hagin perdut la consideració «legal», però no pas la situació «real» de família nombrosa. I aquestes haurien també de ser comptabilitzades. Per a posar-ne un exemple, seria el cas de la família amb fills amb edats de 27 (ampliant estudis), 25 (no ha trobat feina), 23 (que ja treballa), 19 i 16 anys (estudiants). Tots a càrrec dels pares, dependents de la seva llar, però sense complir els requisits per a rebre els ajuts –mínims– de la legislació. No es poden treure el Títol de família nombrosa perquè la llei no els considera ja família nombrosa, malgrat que suporten les mateixes càrregues familiars o superiors. I això té una traducció econòmica; per exemple, hauran de pagar la matrícula completa dels tres fills que estudien, quan abans només en pagaven el 50%.

Per això, no és fàcil abastar el total de famílies nombroses reals, i no tan sols legals, que hi ha a Catalunya. Per a fer-ne una aproximació, ens podem valdre de les dades que ens proporciona l'Enquesta de Població Activa. Aquesta ens permet identificar les persones que formen part d'una família nombrosa, comparar-les amb el total de la població i també contrastar-les amb les de la resta de l'Estat.

Així, a la taula 2 podem observar que Catalunya, juntament amb l'Aragó i Astúries, amb un 12% de persones membres de famílies nombroses respecte del total de la població, figura en una de les darreres posicions de l'Estat en una llista que encapçalen Ceuta i Melilla, amb un 47%, seguides de Canàries i Andalusia, amb el 29% i el 27%, respectivament.

Si ens fixem en canvi en el nombre de llars constituïdes per famílies nombroses respecte del total de llars de cada comunitat autònoma, Catalunya segueix en tercera posició, però el percentatge d'aquestes és encara més petit que si ho mirem per persones: el 6,6%, quan la mitjana a Espanya és del 10,5%.

Si observem les famílies nombroses segons el nombre de fills, veurem que la gran majoria d'aquestes tenen només tres fills. Aquest és el gran col·lectiu dins de les famílies nombroses de Catalunya, un total de 120.580 famílies, el 82,5% del total de Catalunya, mentre que les de sis fills o més no són més de 900 famílies. Les «grans famílies» de molts fills són una xifra quasi testimonial a casa nostra, cosa lò-

8. Institut d'Estadística de Catalunya (octubre del 1998), Les famílies nombroses a Catalunya l'any 1996.

Taula 2. Nombre de personas miembros de familia nombrosa, respecte de la població total, per comunitats autònomes. Espanya, 2000

	Comunitat autònoma	Nre.persones fam. nombrosa	% de la població total
1	Andalusia	2.057.000	27%
2	Madrid	1.025.000	20%
3	Catalunya	738.000	12%
4	València	666.000	18%
5	Castella-Lleó	423.700	18%
6	Galícia	422.300	17%
7	Canàries	413.800	29%
8	Castella-La Manxa	384.700	22%
9	Múrcia	305.400	29%
10	País Basc	287.700	15%
11	Extremadura	235.600	20%
12	Aragó	139.700	12%
13	Astúries	140.000	12%
14	Balears	117.000	16%
15	Cantàbria	98.500	20%
16	Navarra	97.000	19%
17	La Rioja	39.300	14%
18	Ceuta	32.500	47%
19	Melilla	22.800	47%
	Total Espanya	7.646.000	19,6%

Font: Enquesta de Població Activa, any 2000, Institut Nacional d'Estadística.

gica si pensem que les dificultats que fan que hom no tingui més de dos fills es multipliquen en aquests casos, i creen problemàtiques per a les quals no troben resposta en les polítiques públiques.

Això ha fet que s'iniciïn algunes mesures primeres de protecció per a aquests tipus de famílies nombroses, ja que el cost pressupostari és molt menor que si es volguessin atendre totes. Per exemple, el recent decret sobre habitatges de protecció oficial preveu mesures per a facilitar l'accés només per a famílies de cinc fills o més; s'explica al capítol sobre les mesures autonòmiques de suport.

Pel que fa a la distribució territorial, les famílies nombroses es concentren a l'àrea metropolitana de Barcelona, en concret el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental, aquestes darreres amb un creixement important a causa dels preus més favorables per a accedir a un habitatge gran. Per províncies ens fem una idea completa del predomini de l'àrea d'influència barcelonina, en aquest cas, sense massa distorsions respecte a la distribució territorial general de la població a Catalunya. Així, el nombre de famílies nombroses per províncies al 1996 era el que s'indica a la taula 5.

Pel que fa a la distribució de famílies nombroses per comarques ens trobem amb algunes paradoxes, com ara el fet que el Barcelonès és la comarca que té un per-

**Taula 3. Nombre de llars constituïdes per famílies nombroses,
per comunitats autònomes.
Espanya, 2000**

			Família Nombrosa			
	TOTAL		Si		No	
		%		%		%
<i>Total Espanya</i>	1.358.200	10,5			11.565.400	89,5
ANDALUSIA	360.800	16,6			1.815.700	83,4
ARAGÓ	27.300	6,7			381.900	93,3
ASTÚRIES	25.000	7,0			332.900	93,0
BALEARS	23.400	9,0			235.500	91,0
CANÀRIES	74.200	15,1			417.300	84,9
CANTÀBRIA	16.900	10,4			145.100	89,6
CASTELLA-LA MANXA	66.100	11,8			496.100	88,2
CASTELLA-LLEÓ	75.400	8,9			772.300	91,1
CATALUNYA	139.900	6,6			1.988.300	93,4
VALÈNCIA	120.600	8,9			1.235.900	91,1
EXTREMADURA	41.300	11,6			313.300	88,4
GALÍCIA	72.600	8,5			780.100	91,5
MADRID	178.100	10,9			1.450.500	89,1
MÚRCIA	50.700	14,8			291.600	85,2
NAVARRA	17.600	9,7			164.300	90,3
PAÍS BASC	54.300	7,9			629.600	92,1
RIOJA	6.000	6,5			86.300	93,5
CEUTA	4.800	25,4			14.100	74,6
MELILLA	3.200	18,0			14.600	82,0

Font: Enquesta de Població Activa, any 2000, Institut Nacional d'Estadística.

centatge més baix de famílies nombroses respecte al total d'unitats familiars, o que les comarques amb una proporció de famílies nombroses més alta en relació amb el total de famílies siguin comarques rurals com l'Anoia, el Tarragonès, el Priorat i l'Urgell o les Garrigues. En línies generals podem dir que com més urbana és una comarca, més baix és el percentatge de famílies nombroses que hi ha. Aquesta dada segurament té relació amb la dificultat de compatibilitzar la vida familiar i la laboral en aquests entorns i amb la proporció més elevada de dones que s'incorporen al mercat laboral a les zones urbanes, cosa que desanima o retarda més la fecunditat en aquestes àrees.

Tots aquests indicadors confirmen que el fenomen de la baixa fecunditat i de les dificultats o la inhibició per a tenir més fills és més acusat a Catalunya que a la resta de l'Estat, especialment durant els darrers deu anys. Estem més a prop que la resta d'Espanya dels indicadors europeus quant a incorporació de la dona al mercat laboral, però a Catalunya les mesures de suport a les famílies no han experimentat millo-

Taula 4. Famílies nombroses segons el nombre de fills, per comunitats autònomes (en milers). Espanya, 2000

*	Menys de 3 fills				3 fills				4 fills			
	Llars		Persones		Llars		Persones		Llars		Persones	
	%		%		%		%		%		%	
Total Espanya	1.119,8	88,99	3.180,8	81,32	1.066,60	8,50	5.293,93	13,53	241,33	1,92	1.448,61	3,70
Andalusia	1.770,66	83,29	5.235,73	73,19	255,68	12,03	1.276,69	17,85	74,22	3,49	447,70	6,26
Aragó	375,32	93,85	1.033,63	88,86	18,76	4,69	91,68	7,88	4,86	1,22	30,00	2,58
Astúries	325,03	92,73	919,74	87,29	19,58	5,59	96,52	9,16	4,63	1,32	27,96	2,65
Balears	229,5	92,18	629,44	86,03	16,34	6,56	81,56	11,15	2,22	0,89	13,58	1,86
Canàries	393,90	84,10	1.183,11	74,77	56,28	12,02	281,89	17,81	13,32	2,84	80,69	5,10
Cantàbria	142,30	88,34	423,55	81,21	15,23	9,45	75,43	14,46	2,67	1,66	16,09	3,09
Castella-La Manxa	468,88	86,79	1.319,34	77,83	54,74	10,13	273,76	16,15	13,17	2,44	77,20	4,55
Castella-Lleó	749,34	90,09	2.037,88	82,69	65,90	7,92	322,90	13,10	12,05	1,45	69,72	2,83
Catalunya	1.930,03	92,98	5.263,66	87,45	120,58	5,81	593,66	9,86	18,53	0,89	110,92	1,84
València	1.187,38	90,95	3.300,65	84,29	95,14	7,29	469,07	11,98	18,58	1,42	112,34	2,87
Extremadura	300,63	87,49	842,62	78,47	32,75	9,53	164,93	15,36	7,53	2,19	46,28	4,31
Galícia	772,14	92,06	2.344,66	86,74	53,40	6,37	274,50	10,15	10,51	1,25	64,99	2,40
Madrid	1.379,03	87,65	3.978,27	79,64	148,79	9,46	731,45	14,64	35,89	2,28	211,58	4,24
Múrcia	272,30	83,41	809,76	74,04	42,67	13,07	210,44	19,24	9,70	2,97	58,58	5,36
Navarra	151,45	88,96	423,16	81,07	14,95	8,78	73,45	14,07	2,84	1,67	17,90	3,43
Pais Basc	643,68	92,07	1.764,42	86,64	44,03	6,61	217,38	10,67	7,09	1,06	41,57	2,04
Rioja	80,79	91,35	216,2	84,26	5,95	6,72	29,37	11,45	1,32	1,49	8,07	3,15
Ceuta	13,67	72,31	42,38	58,89	2,84	15,02	13,98	19,43	1,33	7,03	7,58	10,53
Melilla	13,81	77,43	40,61	64,41	2,98	16,70	15,25	24,19	0,86	4,83	5,85	9,27

Font: Enquesta de població activa, any 2000, Institut Nacional d'Estadística.

*	5 fills				6 fills				Més de 6 fills			
	Llars		Persones		Llars		Persones		Llars		Persones	
		%		%		%		%		%		%
Total Espanya	53,34	0,42	379,39	0,97	14,37	0,11	117,86	0,30	6,82	0,05	68,22	0,17
Andalusia	18,11	0,85	130,91	1,83	5,81	0,27	48,53	0,68	1,54	0,07	14,51	0,20
Aragó	0,55	0,14	4,12	0,35	0,43	0,11	3,74	0,32
Astúries	0,85	0,24	5,54	0,53	0,2	0,06	1,63	0,15	0,22	0,06	2,31	0,22
Balears	0,4	0,16	2,95	0,40	0,3	0,12	2,28	0,31	0,20	0,08	1,86	0,25
Canaries	3,50	0,75	24,85	1,57	0,71	0,15	5,93	0,37	0,62	0,13	5,96	0,38
Cantàbria	0,59	0,36	4,13	0,79	0,19	0,12	1,36	0,26	0,11	0,07	0,97	0,19
Castella-La Manxa	2,79	0,52	19,12	1,13	0,53	0,10	4,33	0,26	0,15	0,03	1,33	0,08
Castella-Lleó	3,02	0,36	21,34	0,87	1,22	0,15	10,42	0,42	0,25	0,03	2,29	0,09
Catalunya	6,04	0,29	43,89	0,73	0,03	0,00	0,22	0,00	0,6	0,03	6,93	0,12
València	3,64	0,28	27,00	0,69	0,53	0,04	4,14	0,11	0,27	0,02	2,46	0,06
Extremadura	1,85	0,54	13,19	1,23	0,84	0,24	6,73	0,63
Galícia	2,50	0,3	17,22	0,64	0,17	0,02	1,87	0,07
Madrid	5,65	0,36	37,35	0,75	2,17	0,14	17,59	0,35	1,78	0,11	18,87	0,38
Múrcia	1,27	0,39	9,54	0,87	0,16	0,05	1,33	0,12	0,36	0,11	4,00	0,37
Navarra	0,55	0,32	3,59	0,69	0,34	0,2	2,66	0,51	0,12	0,07	1,18	0,23
País Basc	0,98	0,15	6,92	0,34	0,52	0,08	4,06	0,20	0,21	0,03	2,05	0,10
Rioja	0,29	0,33	2,25	0,88	0,09	0,11	0,69	0,27
Ceuta	0,62	3,29	4,44	6,17	0,27	1,41	1,93	2,68	0,18	0,94	1,65	2,29
Melilla	0,15	0,84	1,04	1,65	0,04	0,21	0,31	0,49

Taula 5. Distribució de les famílies nombroses catalanes, per províncies

<i>Província</i>	<i>Nre. famílies nombroses</i>	<i>Percentatge*</i>
Barcelona	76.597	72,8%
Girona	10.120	9,6%
Lleida	6.530	6,2%
Tarragona	11.848	11,2%
Total	105.095	

* Percentatge respecte del total de famílies nombroses catalanes.

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1996.

res en els darrers anys. Això dona potser un sentit més gran d'urgència a Catalunya a l'hora de trobar mesures socials i polítiques que donin resposta a aquests problemes que reflecteixen els indicadors.

Hem de tenir en compte que amb aquestes dades encara no abastem el total de famílies nombroses a Catalunya. Per a tenir-ne el nombre complet ens mancava comptabilitzar les famílies que tenen dos fills, un dels quals sigui discapacitat, o ho siguin els progenitors, que també entren en la consideració de família nombrosa, si més no, per la càrrega més gran que suporten. Aquesta circumstància caldria valorar-la estadísticament per a tenir un diagnòstic real respecte al nombre i distribució de les famílies nombroses.

Podem obtenir una aproximació a la qüestió a través de les dades de les famílies amb un fill discapacitat que van tramitar o renovar el Títol oficial de família nombrosa. Trobem que el 1997 a Catalunya van fer alguna d'aquestes operacions 21.238 famílies, mentre que el 1999 ho feien 14.039 famílies, fet que requereix aproximadament la mateixa tendència a la baixa que les famílies nombroses en general.⁹

Hi ha altres dades significatives que es troben a faltar per a conèixer a fons el col·lectiu i poder elaborar polítiques específiques, com ara la renda mitjana d'aquestes famílies, l'edat dels pares, la professió o estudis, les característiques de l'habitatge familiar, el tipus de transport que fan servir els seus membres o els hàbits de sortides de cap de setmana o de vacances. Aquestes dades ens donarien un perfil més complet, necessari per a abordar les problemàtiques que afecten aquestes famílies, cosa que, ara per ara, no s'ha fet.

Un apropament a aquest coneixement més profund del col·lectiu l'ha realitzat l'Associació de Famílies Nombroses de Catalunya, amb una enquesta telefònica a 100 famílies nombroses, distribuïdes proporcionalment segons poblacions i nombre de fills, feta el mes de juny del 2001.¹⁰ La xifra de famílies enquestades és petit, 150 famílies, i per tant els resultats són poc significatius des d'un punt de vista estadístic, però ens ajuden a fer-nos una idea del perfil d'aquest col·lectiu.

Per exemple, es destaca que el 91% fan la compra d'alimentació i altres productes ordinaris de consum a grans superfícies (hipermercats), el 64% un cop per set-

9. Anuario de Estadísticas Laborales y de Asuntos Sociales 1997 a 1999 del Ministeri de Treball.

10. Associació de Famílies Nombroses de Catalunya (juny 2001), Enquesta sobre hàbits de consum de les famílies nombroses.

Taula 6. Nombre de famílies nombroses respecte del total de llars familiars amb fills, per comarques. Catalunya, 1996

<i>Comarca</i>	<i>Nombre de famílies nombroses</i>	<i>%</i>
Alt Camp	669	12,82
Alt Empordà	1.795	12,7
Alt Penedès	1.406	12,63
Alt Urgell	266	10,15
Alta Ribagorça	51	11,09
Anoia	2.017	14,83
Bages	2.422	10,62
Baix Camp	3.036	13,51
Baix Ebre	1.140	11,57
Baix Empordà	1.834	12,24
Baix Llobregat	12.368	11,37
Baix Penedès	1.009	13,55
Barcelonès	28.040	9,30
Berguedà	474	8,99
Cerdanya	224	11,99
Conca de Barberà	327	13,28
Garraf	1.645	11,35
Garrigues	325	13,39
Garrotxa	683	10,22
Gironès	2.879	13,94
Maresme	6.550	12,56
Montsià	994	12,15
Noguera	589	12,51
Osona	2.276	12,01
Pallars Jussà	175	11,67
Pallars Sobirà	80	11,66
Pla d'Urgell	552	13,48
Pla de l'Estany	498	13,24
Priorat	143	13,58
Ribera d'Ebre	412	12,98
Ripollès	327	8,70
Segarra	315	12,88
Segrià	3.259	12,91
Selva	1910	11,41
Solsonès	196	12,22
Tarragonès	3.954	14,25
Terra Alta	164	10,58
Urgell	545	13,01
Val d'Aran	137	12,30
Vallès Occidental	13.741	11,92
Vallès Oriental	5.668	11,89
Catalunya	105.095	11,25

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

Taula 7. Famílies nombroses segons l'edat dels fills, per comunitats autònomes i percentatge respecte del total. Espanya, 2000

	menors de 5 anys		5-8 anys		9-13 anys		14-17 anys		18-27 anys		28 anys o més	
		%		%		%		%		%		%
Total Espanya	288.100	18,8	359.400	23,1	676.000	30,5	774.600	37,6	2.153.000	35,1	3.243.200	12,7
Andalusia	90.000	26,0	108.900	30,8	215.000	43,0	222.600	49,5	560.500	45,6	863.200	20,0
Aragó	5.300	11,7	5.600	13,3	10.900	20,7	10.700	22,9	45.400	26,7	63.200	7,9
Astúries	3.900	14,4	4.400	14,1	10.100	21,9	13.900	29,6	42.200	26,8	64.600	8,8
Balears	5.300	13,0	6.900	23,5	14.900	34,4	13.300	33,8	24.300	24,7	52.700	10,8
Canàries	19.000	250,0	18.900	26,7	37.700	35,0	36.700	38,6	108.700	39,8	173.500	17,8
Cantàbria	1.500	9,6	2.600	14,4	6.100	23,5	11.400	41,3	30.300	34,0	40.900	11,9
Castella-La Manxa	15.400	19,1	21.200	28,6	37.700	36,2	43.800	48,5	93.500	62,9	150.900	13,6
Castella-Lleó	9.900	12,7	12.800	15,5	29.800	24,9	44.100	35,1	130.300	36,0	184.100	10,9
Catalunya	31.100	12,1	38.200	17,2	71.800	23,9	72.000	27,6	217.300	24,2	320.100	7,9
València	27.200	15,3	29.800	19,6	62.800	28,9	61.700	30,2	200.100	32,7	280.300	10,9
Extremadura	10.800	21,0	14.300	27,7	2.600	3,7	27.600	44,7	54.700	35,5	91.100	13,2
Galícia	11.400	13,3	16.600	19,6	37.600	27,2	43.200	30,8	103.300	26,0	187.300	10,1
Madrid	29.200	14,8	45.600	24,5	83.600	29,2	100.900	37,9	307.900	34,6	419.800	13,2
Múrcia	13.300	233,3	16.400	27,7	26.400	37,3	31.700	50,0	85.400	44,6	122.900	18,6
Navarra	2.800	12,8	4.000	21,4	5.400	22,1	8.100	34,0	27.400	36,4	44.600	12,4
País Basc	5.400	7,5	7.000	11,5	15.300	17,4	23.100	24,1	99.000	30,1	147.100	10,7
Rioja	2.000	18,5	1.900	22,6	2.800	23,9	3.000	24,2	10.200	27,7	15.100	8,6
Ceuta	2.700	57,4	2.100	63,6	3.500	66,0	3.700	63,8	7.800	53,4	12.700	32,6
Melilla	1.900	45,2	2.200	47,8	2.000	46,5	3.100	67,4	4.700	41,6	9.100	25,9

Font: Enquesta de Població Activa, any 2000, Institut Nacional d'Estadística.

mana. El 61% té una assegurança de la llar (possiblement perquè tenen una hipoteca, ja que moltes entitats bancàries obliguen a fer-se'n una); el 49% te una assegurança mèdica; el 23% de vida, i només el 4% té un pla de pensions. El 85% porten els nens a una escola privada, i només el 50% diuen que obtenen algun avantatge en els costos escolars per ser família nombrosa.

Un indicador que se sol fer servir en tractar de les famílies nombroses, i que a vegades distorsiona les informacions sobre el volum, és el nombre de les que tenen el Títol oficial de família nombrosa, que és gestionat pels governs autonòmics, però que constitueix un document amb validesa estatal. El Ministeri de Treball i Afers Socials del govern central facilita cada any aquestes dades per al conjunt de l'Estat,¹¹ els mitjans de comunicació habitualment les publiquen com si es referissin al total de famílies nombroses que hi ha, i confonen l'opinió pública sobre aquesta qüestió. Així, molts mitjans de comunicació recollien aquestes dades relatives a l'any 2000 afirmant que el nombre de famílies nombroses a Espanya era de 223.613,¹² quan en realitat arriba quasi al milió i mig, i que a Catalunya havien augmentat en 14.382, sense especificar que es referia als documents acreditatius i no al nombre de famílies nombroses, que aquestes sí que s'havien reduït.

Aquest indicador, el dels títols, té utilitat en canvi per a comprovar la poca eficàcia que tenen per a aquestes famílies les mesures de suport que comporta aquest document oficial. Una enquesta d'opinió pública sobre la família realitzada el 1997 pel Departament de Benestar Social de la Generalitat demanava a les famílies nombroses per a quins dels ajuts previstos feien servir el Títol de família nombrosa. Els resultats eren decebedors: molts no el feien servir, moltes vegades perquè ni tan sols coneixien que ho podien fer.

Taula 8. Ús dels descomptes en transport, compra d'habitatge i ensenyament, per part de les famílies nombroses amb Títol oficial

Descomptes	En transport	En adquisició d'habitatge	En ensenyament
% ús	24,2%	0,9%	39,3%
Base	400	400	400

Font: *La situació actual de la família a Catalunya*. Enquesta d'opinió pública, Institut DEP, per al Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya (1997).

També es va demanar a les famílies que fessin una valoració global dels beneficis del títol, i els resultats eren demolidors: el 40% hi donava la valoració més baixa i el 19% la baixa. Només el 4,5% hi donava una qualificació alta. Aquestes dades són les que van animar el govern català a posar en marxa un carnet propi, complementari de l'oficial, que comportés alguns avantatges addicionals que no recollia la llei estatal i que, sobretot, anés acompanyat d'una guia amb informació sobre els avantatges existents.

11. *Anuario de Estadísticas Laborales y de Asuntos Sociales* del Ministeri de Treball.

12. *La vanguardia*, 9 d'abril de 2000.

Taula 9. Valoració global dels beneficis del Títol de família nombrosa. Catalunya, 1997

<i>Valoració global del carnet</i>	<i>Família nombrosa amb carnet</i>
Molt alta	4,5%
Alta	10,7%
Mitjana	21,3%
Baixa	19,3%
Molt baixa	40,0%
ÍNDEX DE VALORACIÓ	3,68
Base	400

ÍNDEX DE VALORACIÓ (1 = molt baixa; 10 = molt alta)

Font: *La situació actual de la família a Catalunya*. Enquesta d'opinió pública, Institut DEP, per al Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya (1997).

Totes aquestes dades tenen lògicament conseqüències pràctiques immediates, que són les que desvirtuen el valor dels indicadors sobre el nombre de títols oficials: moltes famílies nombroses senzillament no se'l fan. A Catalunya aquesta desproporció és evident, ja que coneixem les dades de les famílies que compleixen els requisits per a treure'l i de les que efectivament tenen el títol.

Taula 10. Proporció del nombre de famílies nombroses que disposen del títol oficial. Catalunya, 1999

Província	Nombre de famílies nombroses	Total famílies amb títol	%
Barcelona	76.597	29.361	38,3%
Tarragona	11.848	4.480	37,8%
Girona	10.120	3.752	37%
Lleida	6.530	2.457	37,6%
<i>Catalunya</i>	<i>105.095</i>	<i>40.050</i>	<i>38,1%</i>

Font: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya, 1999.

Tal com hem vist, el nombre de famílies nombroses que tenen el títol oficial, si bé no té utilitat per a estudiar el nombre de famílies nombroses existents, sí que té importància per a conèixer la problemàtica i la manca d'ajuts per a aquestes famílies, tal com tractarem en l'apartat corresponent. S'ha de dir, però, que a Catalunya la proporció de famílies posseïdores del títol és més elevada que a d'altres comunitats autònomes. Això s'explica per l'existència d'ajuts propis, que motiven una mica més les famílies nombroses catalanes a adquirir aquest document, encara que és evident que més del 60% de famílies nombroses catalanes no consideren suficients els beneficis que comporta com per a tramitar-lo.

4. Prestacions destinades a les famílies nombroses actualment

4.1. Prestacions d'àmbit estatal

Quan ens referim a les mesures estatals respecte a les famílies nombroses, no podem oblidar que el nostre país pertany a la Unió Europea. Tal com han assenyalat alguns experts, es pot començar a parlar d'una incipient europeïtzació de la política familiar, encara que la Unió Europea no té competències pel que fa a les polítiques familiars dels estats membres.¹³ La Unió Europea ha impulsat, per exemple, mesures legislatives de conciliació de la vida familiar i laboral o plans d'igualtat entre homes i dones, que han tingut una repercussió important al nostre país. Podríem dir que algunes de les seves actuacions comencen a influir en les polítiques generals, com les directives sobre permisos maternals o algunes sentències del Tribunal Europeu, però aquestes qüestions ja es tracten en altres capítols d'aquest Informe, i pel que fa a les famílies nombroses no hi ha res destacable a comentar. Una de les incidències directes de la Unió Europea, quasi anecdòtica, ha estat la necessitat de modificar l'actual llei espanyola de protecció a les famílies nombroses per a incloure sota el seu àmbit normatiu els ciutadans comunitaris que tinguin la residència a Espanya. En conclusió, la Unió Europea comença a tenir una certa rellevància a l'hora de *coordinar* les legislacions que afecten les famílies, però no pas encara a l'hora d'*harmonitzar-les*. Pel que fa a la política familiar, Espanya es troba molt lluny dels nostres veïns europeus, i això provoca greuges comparatius importants per als ciutadans espanyols.

Els nous factors socials, econòmics i culturals que s'han donat a Espanya, i que han influenciat amb tanta força el comportament de les famílies i les seves necessitats, haurien d'haver suposat un estímul important per a desenvolupar tot un conjunt de mesures englobades dins el que es coneix com a política familiar, com van fer la majoria de països del nostre entorn europeu, o si més no per a generar un debat públic sobre la família, la seva vinculació amb el futur de l'estat del benestar i els efectes sobre el comportament social. No ha estat així.

La Constitució espanyola del 1978, «principi rector de la política social i econòmica», manifesta a l'article 39.1 que «els poders públics asseguruen la protecció social, econòmica i jurídica de la família. Els poders públics asseguruen, així mateix, la protecció integral dels fills...». Aquest manament constitucional, d'acord amb l'article 53.3, ha d'informar en tot moment «la legislació positiva, la pràctica judicial i l'actuació dels poders públics».

Hi ha dos instruments bàsics a l'hora d'elaborar la política familiar: les mesures legislatives i les mesures de transferències socials (econòmiques o de serveis). Tant l'un com l'altre han estat ben poc utilitzats, entesos com a eines de política familiar, és a dir, que arribin al conjunt de les famílies, i no com a eines de política social, amb altres destinataris i finalitats.

Les mesures legislatives estatals específiques per a les famílies nombroses es resumeixen en les següents: la Llei de protecció a les famílies nombroses de 1971, encara vigent i amb les úniques modificacions que recollíem sobre els requisits per a ser considerat família nombrosa, l'establiment d'una prestació per fills a càrrec i una

13. Resposta E-2882/00 (Parlament Europeu, 8 de març de 2001).

altra per al naixement del tercer fill i ulteriors, gestionades per la Seguretat Social¹⁴ (prestacions que, tret de les previstes per part múltiple, entrarien més en l'àmbit de l'assistència social que en el de política familiar) i la reducció de l'Impost de Matriculació per a les famílies nombroses, recollida a la Llei d'acompanyament dels pressupostos per al 2001.

La llei de 1971 és de les escasses que encara hi ha vigents amb caràcter pre-constitucional, i el fet que perduri no fa més que constatar el desinterès que han mantingut els poders públics respecte a la família durant l'etapa de consolidació democràtica. La Llei 25/71 distribueix les famílies nombroses en tres categories diferents: les que tenen de tres a sis fills pertanyen a la primera categoria; les que tenen de set a nou fills a la segona, i les que tenen més de deu fills a la tercera o categoria d'honor. Les prestacions, variables segons la categoria, es poden resumir en:

- Accés preferent, per més puntuació en els barems d'adjudicació, per a l'adquisició d'habitatges de protecció oficial.
- Reduccions en el preu del transport interurbà per carretera o ferrocarril: 20% per a la primera categoria, 40% per a la segona i 50% per a la tercera. Aquesta mateixa reducció s'aplica en el transport marítim i aeri en empreses públiques; en aquest darrer cas, amb la condició de viatjar junts un mínim de tres membres de la família.
- Reducció del 50% del pagament de les taxes per matrícula universitària a les de primera categoria, i exempció total a les de segona i tercera categoria.
- Preferència en l'accés a centres d'ensenyament públics, amb una bonificació a Catalunya de 3 punts en el barem.

La Llei recull tota una sèrie d'altres prestacions, que en uns casos no són aplicables per desaparició dels organismes a què fan referència i en d'altres han quedat obsoletes per altres normatives posteriors a la Constitució espanyola. Per exemple, la preferència d'estada en albergs i balnearis de l'organització sindical del Movimiento Nacional, que encara apareix en el text legislatiu, o els beneficis que preveu en matèria laboral, que no han estat recollits posteriorment en cap dels plans nacionals d'ocupació.

La prestació de la Seguretat Social per fill a càrrec es tracta d'una quantitat de 47.460 pessetes anuals, condicionada al fet que els ingressos familiars màxims no superin la quantitat d'1.237.899 pessetes anuals. És difícil que una família nombrosa, si no és que es troba en risc d'exclusió social o de marginació, pugui accedir a aquest tipus de prestació. La quantia de la prestació prevista es va mantenir sense actualitzar durant el darrer decenni.

La prestació per naixement, també de la Seguretat Social, es va establir l'any 2000 i consisteix en un pagament únic de 75.000 pessetes per naixement de tercer fill i posteriors, i està condicionada als mateixos ingressos familiars anuals màxims que l'anterior. Per tant, també és una prestació poc accessible, especialment perquè a diferència de l'anterior aquesta sí que està pensada específicament per a les famílies nombroses, però amb aquest límit d'ingressos està clarament llunyana de les rendes d'aquest col·lectiu, i entraria més dins de l'àmbit de les polítiques socials que de les pròpiament familiars.

14. Reial decret-Llei 1/2000, de 14 de gener, i Reial decret 1368/2000, de 19 de juliol.

Quan es tracta de parts múltiples, ja trobem una diferència substancial, car en aquest cas no hi ha cap límit d'ingressos fixat; es tracta doncs d'una prestació universal, i consisteix, si són bessons, a rebre quatre vegades el salari mínim interprofessional, si són tres fills vuit vegades, o quatre fills o més, dotze vegades. Aquesta és la primera prestació que no fixa uns límits de renda, en el benentès que la quantitat de famílies que es troben amb un part múltiple és reduïda i per tant les quantitats a pressupostar per aquest concepte també. Pel que fa als parts múltiples, cal destacar l'ampliació en dues setmanes del període de descans per maternitat, millora que recull la llei per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral del 1999.¹⁵

La reducció de l'impost de matriculació consisteix en una bonificació del 50% en la compra d'un vehicle nou de cinc o més places per part d'una família nombrosa, i té efectes des de primer de gener de l'any 2001, gràcies a l'aprovació d'una esmena a la Llei d'acompanyament dels pressupostos per al 2001, que en principi oferia a les famílies nombroses l'exempció total de l'impost per als vehicles de set o més places (monovolums), però que finalment no va ser recollida a causa de les pressions de l'Associació Nacional de Fabricants d'Automòbils.

Les desgravacions fiscals són una manera d'ajudar indirectament les famílies, compensant la seva pèrdua de capacitat adquisitiva. Pel que fa a aquest tipus de transferències econòmiques, no en trobem cap altra en l'àmbit estatal, tret de la bonificació ressenyada anteriorment, que consideri la situació específica de família nombrosa. Per exemple, la modificació de l'impost de la Renda de les Persones Físiques que es va fer l'any 1998,¹⁶ i que establia uns mínims vitals a deduir de la base imposable per cada fill, no té cap variació en cas que la família sigui nombrosa respecte a les altres famílies, malgrat que en l'exposició de motius de la nova llei es diu que els punts que fan necessària la reforma són «*el cumplimiento del compromiso político del Gobierno de introducir mayor equidad en el reparto de los tributos, y mejorar el tratamiento fiscal de las rentas del trabajo y de las personas con mayores cargas familiares*». Tampoc no s'ha actualitzat en els anys fiscals següents la quantitat prevista com a mínim vital dels fills, i per tant les famílies amb fills estan pagant cada vegada més respecte al primer any que es va aplicar.

No trobem cap mesura específica per a les famílies nombroses en l'apartat de les prestacions o serveis socials d'àmbit estatal, però hem de tenir en compte que la major part de les competències –per no dir totes, tret de les de la Seguretat Social– estan en mans de les comunitats autònomes o de les administracions municipals.

Cal ressenyar que el mes de maig del 2001 es va votar al Congrés dels Diputats una proposició de nova llei de protecció de les famílies nombroses, presentada pel grup parlamentari de Convergència i Unió, que contenia tot un ventall de prestacions i serveis per a les famílies nombroses, dins del context de les seves necessitats actuals. Va ser rebutjada amb els únics vots contraris del Partit Popular, al·legant deficiències tècniques, però aquesta iniciativa va suscitar el compromís del Govern d'elaborar-ne una abans de finalitzar la legislatura. Per iniciativa del Partit Popular, el mes de febrer del 2001 es va posar en marxa al Senat espanyol una Ponència per a

15. Llei 39/1999 per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores.

16 Llei 40/1998, de 9 de desembre.

l'estudi d'una nova llei de famílies nombroses. Aquestes iniciatives legislatives han començat a fer camí mogudes en gran part per les reivindicacions de les mateixes famílies nombroses, que en els darrers anys s'han anat organitzant en associacions civils, agrupades en una federació d'àmbit estatal, que han fet de grup de pressió per a reivindicar la modificació de la llei del 1971 i l'establiment de prestacions familiars equiparables a les europees.

Finalment, un fet que indica que les coses estan canviant respecte de la política familiar és que, quan tingué lloc el debat sobre l'estat de la nació al final de juny del 2001, tant en el discurs del govern com en el del principal partit de l'oposició es va fer referència a la insuficiència dels ajuts a les famílies espanyoles. I en les resolucions adoptades pel Ple del Congrés dels Diputats després del debat,¹⁷ es va acordar instar el Govern espanyol que «impulsi mesures que promoguin una discriminació positiva per als nuclis familiars amb fills a càrrec, amb especial consideració en els àmbits de l'educació, la fiscalitat, l'habitatge, el transport, i al mateix temps continuï impulsant mesures que possibilitin la conciliació de la vida familiar i laboral». En les concrecions, s'insta el Govern a promoure l'elaboració d'una nova normativa a favor de les famílies nombroses, d'acord amb les conclusions de la Ponència d'Estudi que amb aquesta finalitat s'ha constituït a la Comissió de Treball i Afers Socials del Senat.

4.2. Prestacions d'àmbit autonòmic

Tal com hem assenyalat, moltes de les competències que fan referència a les eines de suport a les famílies són en mans de les comunitats autònomes. L'absència d'una legislació que reculli aquesta realitat ha fet que els governs autonòmics s'hagin trobat en algunes qüestions lligats de mans i que les seves actuacions siguin escassament coordinades i harmòniques, cosa que provoca diferències importants entre els ciutadans de diversos indrets del territori estatal.

A Catalunya no hi ha cap normativa específica per a les famílies nombroses. Malgrat això, s'han concretat algunes de les prestacions recollides a la llei de 1971 en funció de l'especificitat de les normatives autonòmiques i així s'ha impulsat la renovació de la legislació estatal vigent. D'aquesta manera, s'han concretat els avantatges de la llei estatal en la reglamentació autonòmica dels preus públics d'accés a centres d'ensenyament o en les tarifes del transport públic de titularitat autonòmica. En aquest darrer cas, cal ressaltar la creació, el febrer del 2001, dins dels serveis oferts pels Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya, de la targeta 50/30 (cinquanta viatges en trenta dies) específica per a famílies nombroses en trajectes interurbans, que té un 25% de descompte respecte de la targeta homòloga de la resta d'usuaris. Aquest cas té especial relleu perquè es tracta de la primera targeta multiviatge pensada per a famílies nombroses, ja que fins ara les companyies apliquen els descomptes a què es refereix la llei del 1971 exclusivament als bitllets senzills, tret d'aquesta en particular. S'ha obert així una porta perquè les altres companyies puguin oferir avantatges similars.

17. Congreso de los Diputados. *Resoluciones del debate sobre el estado de la nación* (exp. 200/000001), juny 2001.

Igualment, en la capacitat normativa que té la Generalitat sobre el tram autonòmic de l'IRPF, s'ha establert una deducció pròpia de 50.000 pessetes pel naixement del segon fill o posteriors. També el cànon de l'aigua, impost que s'incorpora als rebuts de l'aigua de tota Catalunya, contempla una bonificació per a les famílies nombroses. En l'àmbit de l'àrea metropolitana de Barcelona es contempla una bonificació en el preu de l'aigua per a les famílies de quatre membres o més, que va ser imposada per sentència del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya dictada l'any 1997, davant la reclamació de famílies nombroses afectades per la modificació del rebut en trams de consum.

Potser la mesura més important és la posada en marxa el desembre del 1997 de l'anomenat Carnet familiar. Es tracta d'un carnet individual per a cada membre de la família nombrosa, que s'envia a casa de les famílies després que se'ls hagi expedit el Títol oficial de família nombrosa. Aquest carnet s'acompanya d'una «Guia de recursos i serveis per a famílies nombroses», que informa de les prestacions a les quals tenen dret i que recull tota una sèrie de descomptes del petit comerç de Catalunya per a famílies nombroses. Aquesta és l'única partida pressupostària que la Generalitat destina directament a les famílies nombroses, amb uns 14 milions de pessetes el 1999. L'aparició d'aquest carnet va fer que els dos anys posteriors s'incrementés notablement el nombre de famílies que tramitaven el títol oficial, requisit per a obtenir el carnet autonòmic. D'altra banda, aquesta guia va intentar resoldre el problema de la manca d'informació que tenia en les famílies en el moment de passar a ser nombroses.

Molt recentment, s'ha aprovat un nou decret sobre els habitatges de protecció oficial que preveu per a les famílies de cinc fills o més, i amb una determinada renda màxima (2,5 milions), la possibilitat d'adquirir dos habitatges, mentre estiguin junts horitzontalment o verticalment.¹⁸

No trobem més mesures concretes respecte a les famílies nombroses, fora de les que s'adrecen al conjunt de les famílies amb fills, que darrerament s'estan desenvolupant amb més força que en anys anteriors.¹⁹ Interessa destacar la creació, l'any 1999, de la Secretaria de la Família de la Generalitat de Catalunya, dins del Departament de Benestar Social. Es trobava a faltar en l'àmbit de l'Administració autonòmica un organisme amb una certa capacitat executiva i de coordinació per a impulsar les mesures de suport a les famílies, funcions que ara exerceix aquesta secretaria.

Pel que fa a les administracions locals catalanes, no tenim coneixement de gairebé cap mesura específica per a les famílies nombroses. Altres municipis de l'Estat, com ara Vitòria o Saragossa, sí que han començat a adoptar-ne algunes, amb rebaixes en diversos impostos locals o en les quotes de serveis municipals esportius, d'oci o culturals.

Precisament la Generalitat de Catalunya, conjuntament amb l'Associació de Famílies Nombroses de Catalunya, està fent una enquesta als municipis de Catalunya

18. Decret 195/2001, de 10 de juliol (DOGC 3436, de 23 juliol de 2001, pàg. 11452).

19. Per exemple, l'ajut de 60.000 pessetes anuals per a les famílies amb fills de 0 a 3 anys amb un màxim d'ingresos de 3,5 milions anuals, iniciat pel Departament de Benestar Social l'any 1999, i del qual ja ha estat anunciat públicament l'augment d'aquesta renda màxima fins a 5 milions per a l'any 2002, cosa que farà que s'ampliï considerablement el ventall de famílies que hi podran accedir.

per tal de conèixer si s'està aplicant alguna mesura de suport a les famílies nombroses. Amb data de maig del 2000, i amb uns 300 ajuntaments que ja han respost, les mesures són pràcticament inexistentes, reduïdes a algun descompte en els casals i activitats d'estiu (com es va decidir el 1999 a la Seu d'Urgell). Trobem aquí un buit importantíssim, i per tal d'omplir-lo caldria desenvolupar mesures de suport, que s'adaptessin a les necessitats de les famílies nombroses de cada població concreta.

5. Problemàtica del col·lectiu

Durant molts anys les famílies nombroses han respost a l'esquema que caracteritzava Catalunya i la resta de l'Estat: absència d'organitzacions representatives de les famílies que, a diferència del que succeeix a la resta d'Europa, presentin amb força els seus interessos davant l'opinió pública i dels poders públics. A Catalunya fa uns deu anys que treballa l'Associació de Famílies Nombroses de Catalunya. Agrupa actualment més de 4.000 famílies nombroses de Catalunya i ha estat la impulsora de la Federació Espanyola de Famílies Nombroses, que aglutina unes 40 associacions. Aquesta associació catalana ha fet present darrerament la problemàtica d'un col·lectiu que fins ara estava poc organitzat, i per tant era poc escoltat pels responsables de les polítiques públiques.

Entre els arguments que planteja destaca la insistència en el fet que no es garanteix la igualtat d'oportunitats de les famílies nombroses respecte de la resta dels ciutadans, ni la llibertat de tenir el nombre de fills que hom vulgui sense patir discriminacions. Per aquest col·lectiu, les polítiques socials i l'activitat legislativa en general no tenen en compte la condició peculiar de les famílies nombroses, i això ha provocat una sèrie de situacions injustes i àdhuc discriminatòries.

Per aspectes concrets, si estudiem l'oferta d'habitatge trobem que no es fan promocions d'habitatges protegits de dimensions adients per a famílies nombroses; fins fa molt poc el límit de metres quadrats d'aquest tipus d'habitatge era de 90. Malgrat que a Catalunya s'hagi ampliat darrerament el màxim fins a 120 metres quadrats, no hem trobat cap promoció d'habitatge que s'hagi acollit a aquesta ampliació, amb una oferta específica per a les famílies nombroses. Això suposa que aquestes famílies han d'anar al mercat lliure, amb preus molt elevats –cosa que redueix encara més la seva capacitat adquisitiva–, viure en condicions precàries, o deixar per més endavant el desig d'ampliar la família, si fos el cas.

Respecte als impostos, considera que haurien de tenir en compte la càrrega familiar, car la renda disponible d'una família nombrosa no és igual que la d'altres contribuents. En aquest sentit, reclama bonificacions, per exemple, en l'impost de circulació i l'impost de béns immobles, i una equitat més justa en l'Impost sobre la Renda, així com en els impostos indirectes, amb un IVA més reduït en els articles més necessaris i freqüents en una família amb molts fills (com pot ser la roba infantil o els cotxets per a nadons).

D'altra banda, les famílies nombroses descobreixen que la majoria dels ajuts públics d'aquest país, en contrast amb el que sol donar-se als països europeus, no són universals, és a dir, s'atorguen sota condició de recursos, amb uns límits fixats en unes rendes excessivament baixes que, a més a més, habitualment no tenen en compte la càrrega familiar. Això fa que sovint moltes famílies nombroses restin ex-

closes d'aquests ajuts (de vegades perquè superen per poc els límits establerts d'ingressos màxims).

Taula 11. Prestacions familiars per fill a càrrec. Europa, 2001

	1r fill	2n fill	3r fill	4t fill	5è fill i següents	Característiques	Límit d'edat
Alemanya	22.961	22.961	25.457	29.783	29.783	Universal	18-27 anys
Bèlgica	11.314	21.131	31.446	31.446	31.446	Universal	18-25 anys
Espanya	4.035*	4.035	4.035	4.035	4.035	Límit de renda**	18 anys
Finlàndia	14.975	18.302	21.796	25.290	25.920	Universal	17 anys
França	0	17.470	39.932	62.395	84.856	Universal	19-22 anys
Grècia	1.008	2.995	6.821	8.319	8.319	Universal	18-22 anys
Irlanda	7.325	7.325	9.650	9.650	9.650	Universal	16-19 anys
Luxemburg	22.628	55.406	103.325	151.244	254	Universal	18-27 anys
Països Baixos	12.645	14.142	14.802	15.973	16.638	Universal	17-24 anys
Regne Unit	16.386	22.786	22.786	22.786	22.786	Universal	16-19 anys

* per a l'any 2001

** rendes menors d'1.288.653 pessetes per unitat familiar (any 2001)

Font: Institut de Política Familiar, Madrid, juny 2001.

És important destacar que, quan aquest col·lectiu demana prestacions econòmiques, no està sol·licitant «ajuts», en el sentit de solucionar una dificultat social, sinó una simple «compensació». La raó s'entén fàcilment quan advertim els beneficis de les unitats familiars amb fills envers el conjunt social, és a dir, l'estalvi de costos en cohesió social que representen per a les administracions públiques les funcions que realitza la família, i els que deriven de la conversió d'aquesta en un autèntic refugi gratuït per a atendre un munt de problemàtiques socials. Tot això suposaria unes quantitats molt elevades de despesa pública si es mesurés en termes pressupostaris a càrrec de les administracions, és a dir, dels diners de tots. I aquests beneficis, presents i futurs, ho són a costa d'un descens de la qualitat de vida d'aquestes famílies.

6. La situació a Europa: una conclusió

A la majoria de països de la Unió Europea ja es va detectar fa temps la necessitat d'elaborar polítiques integrals de suport a les famílies. Arran de la integració d'Espanya a la Unió Europea, i potser dels lligams més forts i propers que Catalunya manté amb la realitat europea, les diferències de tractament entre les famílies catalanes amb fills a càrrec i les de gran part dels nostres veïns europeus es fan més patents i ocasionen contrastos cridaners. Vegeu si més no els baixíssims percentatges que representen les prestacions familiars al nostre país en relació amb el salari mitjà net en comparació amb la tònica majoritària a Europa (taula 12).

Taula 12. Valor de les prestacions familiars en relació amb el nivell del salari mitjà (percentatge del salari net). Europa, 1993

	1 fill	2 fills	3 fills
Alemanya	6	12	21
Bèlgica	7	20	38
Dinamarca	6	11	15
Espanya	2	3	5
França	1	22	50
Grècia	4	8	12
Irlanda	2	4	6
Itàlia	3	6	11
Luxemburg	22	28	40
Països Baixos	4	10	16
Portugal	4	9	14
Regne Unit	5	9	13
Mitjana UE	6	12	20

Font: Commission des Communautés Européennes (1993). *La protection sociale en Europe 1993*. Brussel·les.

L'Observatori Europeu de Política Familiar, actualment amb seu a Viena, ressalta aquestes diferències en els seus informes anuals, igual que les dades que publica periòdicament Eurostat, l'oficina d'estadística de la Unió Europea. És cert que als països europeus no existeix la figura legal de la família nombrosa, tal com la tenim al nostre país. La cultura de suport a les famílies a Europa es caracteritza per què s'adreça a totes les famílies, de manera que les prestacions en general són de caràcter universal, independents de les rendes familiars, i progressives, és a dir, els ajuts augmenten proporcionalment segons el nombre de fills.

El procés imparabile d'unió europea, especialment en els països de la zona euro, estimula que aquests contrastos facin de motor perquè els nostres poders públics donin resposta a les perplexitats de les famílies nombroses catalanes, que contemplen amb enveja el tracte que rep el seu col·lectiu en les legislacions i polítiques europees.

D'un temps ençà són cada vegada més els estudiosos que publiquen informes i anàlisis sobre les polítiques familiars europees, que a la vegada serveixen d'eines als polítics per tal de contemplar el ventall de mesures que s'han aplicat i l'avaluació posterior. En aquest sentit, la situació de retard al nostre país es pot aprofitar per aprendre de l'experiència dels països veïns, i saber agafar aquelles mesures que han funcionat i que poden adaptar-se a la nostra idiosincràsia i cultura.

Un dels elements de què ens trobem mancats a Catalunya és una institució d'estudi, anàlisi, documentació i investigació sobre política familiar, d'àmbit universitari i interdisciplinària, mancança que també es detecta a l'Estat espanyol. Atès que a diverses universitats d'arreu d'Europa disposen de centres de recerca d'aquestes característiques, aquesta és una de les iniciatives que caldria constituir i impulsar.

Darrerament s'estan publicant un munt d'estudis sobre les prestacions i serveis familiars a Europa en comparació amb el nostre país, especialment dins l'àmbit de la sociologia (vegeu, per exemple, Flaquer, 2000). Estem convençuts que són un estímul tant per als polítics com per al conjunt de famílies nombroses per tal d'avançar cap a polítiques familiars àmplies i generoses, que no tan sols corregeixin les discriminacions actuals que pateix aquest col·lectiu, sinó que possibilitin que els ciutadans de Catalunya puguin escollir, en igualtat de condicions, el nombre de fills que volen tenir, que la maternitat i la paternitat siguin valorades en la mesura justa i que les polítiques adreçades a les famílies se situïn dins dels estàndards generals de la Unió Europea.

Bibliografia

- BAREA, J., et al. (2000). *Dimensiones económicas y sociales de la familia*. Ed. Visor y Fundación Argentaria.
- CARBONERO, M. A. (1997). *Estrategias laborales de las familias en España*. Col. Estudios 49, Consejo Económico y Social.
- FLAQUER, L. (1999). *La estrella menguante del padre*. Barcelona, Ariel.
- FLAQUER, L. (2000). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Barcelona, Fundació La Caixa.
- FLAQUER, LL., i BRULLET, C. (1999). «Política familiar a Catalunya: Una primera aproximació». A NAVARRO, V. ET AL. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona, Editorial Mediterrània, p. 75-191.
- DIRECCIÓ GENERAL D'ACCIÓ CÍVICA (1997). *La situació actual de la família*. Dep. Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
- LÓPEZ, M. T. (1999). *Protección social a la familia en los estados de la Unión Europea*, a CARPIO, M. (ed.). *Política fiscal y familia*. Madrid, Visor y Fundación Argentaria.
- OLIVERAS I PRATS, J. (1998). *Les famílies en el si de la societat catalana*. Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya.
- ORIZO, F. A., i ELZO, J. (coord.) (2001). *España 2000, entre el localismo y la globalidad*. Ed. Fundación Santa María i Universitat de Deusto.
- PÉREZ DÍAZ, V., CHULIÁ, E., i VALENTE, C. (2001). *La familia española en el año 2000*. Madrid, Visor y Fundación Argentaria.
- IGLESIAS DE USSEL, J., FLAQUER, LL. ET AL. (1994). «Familia», a Juárez, M. (ed.). *V Informe sociológico sobre la situación social en España*. Madrid, Fundación Foesa, 1, p. 416-547.

Les famílies monoparentals i les ruptures matrimonials

Elisabet Almeda

1. Introducció

Les famílies monoparentals són un fenomen creixent als països occidentals, però també a l'Estat espanyol i a Catalunya. L'anàlisi d'aquestes famílies formades per mares i pares sols amb fills i filles és fonamental si volem comprendre els nous papers que les dones i els homes tenen en els models de família emergents i els replantejaments que estan tenint, actualment, les polítiques familiars i els estats del benestar en general.

Certament, les famílies monoparentals no constitueixen un tot homogeni afectat de la mateixa manera per la marginació, les situacions discriminatòries o els avantatges o menyscapes econòmics. Les vies d'accés a la monoparentalitat són variades i les realitats familiars que s'hi amaguen multidimensionals i molt àmplies. El coneixement de les diferències internes que viuen les mares i els pares sols amb fills ens pot ajudar a entendre millor les diverses dificultats que es plantegen en cada cas. Perquè, tot i que la monoparentalitat no és un fenomen recent, les seves problemàtiques actuals i les implicacions socials que suposa són, en molts aspectes, radicalment noves. S'hauria d'establir quines són les ruptures que presenta amb el passat la nova monoparentalitat, i fins a quin punt vertaderament ho són, però també caldria cercar quines són les continuïtats entre l'una i l'altra.

Les famílies monoparentals estan majoritàriament encapçalades per dones i, segons les dades disponibles, ho continuaran estant en un futur proper. Sens dubte, el nou paper assumit per les dones en la societat actual, després del procés d'emancipació iniciat als anys seixanta i setanta, està associat a la creixent importància de la monoparentalitat com a fenomen social. La incorporació de les dones a l'educació superior i al treball remunerat en condicions d'igualtat, si més no des d'un punt de vista legal, ha suposat una independència econòmica i afectiva per a moltes d'elles. Amb tot, les seves vides continuen encotillades, molt sovint, per una societat a la qual li costa d'acceptar que les funcions masculines i femenines ja no són el que eren. I aquest entossudiment social es fa palès en tots i cadascun dels diversos grups socials, siguin quins siguin els seus antecedents ètnics, educatius o de classe. Les dones dels països occidentals són avui molt més lliures per a gaudir d'un ventall més ampli d'opcions de vida que en cap altra època de la història:

opcions sobre la seva carrera formativa i laboral, els rols sexuals, la maternitat...

La transformació del paper de les dones en la societat ha permès establir nous contextos per a la família, que s'ha anat adaptant gradualment a aquests canvis, i la monoparentalitat està essent, naturalment, protagonista dels més importants. Les transformacions dels papers tradicionals que comporta la monoparentalitat ha fet variar, evidentment, les relacions entre la família, d'un costat, i l'Estat o el mercat, de l'altre. Però, en la societat actual, l'autoritat familiar continua estant associada simbòlicament a l'home. Això suposa que a la precarietat econòmica i l'exclusió social que experimenten moltes dones –i les mares soles en són un dels col·lectius més afectats– s'hi hagi d'afegir la minusvaloració i la subtil rebel·lia que comporta tota autoritat que s'ha vist disminuïda i, per tant, incompleta. Mal que l'opinió pública i la publicada, com també les administracions, accepten, ara per ara, l'existència de les famílies monoparentals com un fet consumat, no ofereixen a les dones afectades –i tampoc a alguns homes– el recolzament econòmic, social i assistencial que la seva situació mereixeria. De manera que els pares i mares soles amb càrregues familiars esdevenen un col·lectiu específic que reclama urgentment voluntat i resposta política per a iniciar actuacions de discriminació positiva que permetin atenuar les dificultats amb què es van trobant.

Totes les qüestions anteriors s'han de plantejar, òbviament, en relació amb els diversos continguts de la monoparentalitat, ja que, és legítim i útil des d'un punt de vista analític i explicatiu agrupar sota el mateix paraigua situacions familiars tant diverses? S'assemblen entre si les famílies monoparentals encapçalades per homes i per dones i les encapçalades per dones solteres, divorciades o vídues? El fet de viure en aquesta forma de llar independent unifica problemàtiques i homogeneïtza situacions, o bé tot és molt més complicat?

D'altra banda, si s'accepta la utilitat conceptual del terme *monoparentalitat*, és important plantejar-nos quins han de ser els criteris establerts per a definir una tipologia de les famílies monoparentals. Sens dubte, resulten operatives les tipologies que tenen en compte el sexe, l'estat civil de la persona que encapçala la família, l'edat del progenitor sol, l'edat dels fills/es... Tanmateix, aquestes tipologies no haurien de ser tan sols formals, sinó que també haurien de tenir molt present altres aspectes relacionats, com és ara l'organització domèstica, les relacions entre els progenitors i els seus fills/es, els estils de socialització familiar, l'absència o no de figures masculines (o femenines) en l'entorn familiar, etc., tal com alguns estudiosos ja comencen a tenir present (González i Triana, 1998).

Però, en la majoria de països, les estadístiques sobre famílies monoparentals són incompletes i no estan suficientment desagregades en funció de les variables que hom desitjaria. És difícil, posem per cas, que es facilitin dades sobre la qualitat de vida a les llars monoparentals, els hàbits culturals o de consum d'aquestes famílies o la seva relació amb l'entorn. Altrament, les estadístiques rarament aporten informació sobre situacions que també poden generar la monoparentalitat o la ruptura matrimonial, fora de les ja conegudes de la viduïtat, el divorci o el naixement de fills/es de mares solteres: les separacions de fet, l'abandonament de la família, l'adopció per solters/es, l'hospitalització, l'emigració, l'empresonament d'homes o dones o el treball d'un dels cònjuges en localitats distanciadades. Catalunya i Espanya no en són cap excepció, de manera que les dades sobre monoparentalitat són difícils d'aconseguir i no sempre estan disponibles.

L'objectiu d'aquest treball és analitzar a partir de les dades disponibles l'evolució recent de les famílies monoparentals a Catalunya amb la finalitat d'identificar els trets principals d'aquestes formes de convivència familiar, i exposar algunes idees i reflexions que siguin operatives amb vista a estructurar una política familiar i una política social envers aquest col·lectiu.

La pretensió d'aquest breu estudi és de fer una primera aproximació al tema i ser sintètica però clara en l'exposició de les dades i els arguments que es van comentant. Per aquest motiu, s'inclouen diverses taules estadístiques on el lector/a pot constatar millor les tendències examinades. L'estudi comença amb l'anàlisi de les pautes generals de la monoparentalitat a Catalunya i després se centra en quatre variables concretes: les separacions de fet com un fenomen creixent al nostre país, l'edat dels fills/es de les mares i pares sols, l'activitat laboral i el nivell d'instrucció dels progenitors sols que encapçalen els nuclis monoparentals, i la incidència territorial de la monoparentalitat a Catalunya. Finalment, s'acaba amb unes conclusions en les quals es resumeixen algunes de les línies bàsiques que caldria desenvolupar per a dur a terme polítiques familiars que incidissin en una millora del benestar de les famílies monoparentals.

2. Pautes generals de la monoparentalitat a Catalunya

Tal com podem apreciar a la taula 1, sobre les llars familiars segons la composició a Catalunya, els tipus de llars que més creixen durant el període 1981-1996 són les unipersonals (107%) i els pares i mares soles amb fills/es i sense altres persones

**Taula 1. Llars familiars segons tipus
Creixement percentual. Catalunya 1981-1991-1996**

	1981	1991	1996	% 1981-1996	% 1991-1996
SENSE NUCLI	233.194	313.595	417.971	79,2	33,3
unipersonals	174.713	262.719	363.115	107,8	38,2
amb dues persones o més	58.481	50.876	54.856	-6,2	7,8
AMB UN NUCLI	147.5575	1.569.013	1.629.186	10,4	3,8
parella sense fills	35.3822	403.689	442.970	25,2	9,7
parella amb fills	1.008.585	1.007.266	989.144	-1,9	-1,8
mares soles amb fills/es	92.611	131.227	156.185	68,6	19
sense altres persones	73.949	113.139	139.447	88,6	23,3
amb altres persones	18.662	18.088	16.738	-10,3	-7,5
pares sols amb fills/es	20.557	26.831	40.887	98,9	52,4
sense altres persones	1.4473	22.728	36.890	154,9	62,3
amb altres persones	6.084	4.103	3.997	-34,3	-2,6
AMB DOS NUCLIS O MÉS	60.189	50.436	50.798	-15,6	0,7
TOTAL LLARS	1.768.958	1.933.044	2.097.955	18,6	8,5

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

(154% i 88%, respectivament). Certament, les llars formades per una parella amb fills/es són les que tenen una presència més gran dins del conjunt, però el seu pes relatiu ha tendit a disminuir en els darrers anys i les dades indiquen que continuarà perdent importància en el futur. Les llars que més disminueixen són les extenses de dos o més nuclis i les monoparentals amb altres persones. Ara bé, en conjunt, aquestes darreres llars, formades per pares o mares sols amb fills/es amb altres persones o sense són, després de les unipersonals, les que més han augmentat. Els pares ho han fet un 99% i les mares un 69% i en total, el conjunt d'aquestes famílies ha crescut un 74%. Aquestes dades ratifiquen la importància creixent de la monoparentalitat a Catalunya i la rellevància que s'hauria de donar als treballs de recerca que estudien les diferents situacions i problemàtiques que comporta aquesta forma de convivència familiar uniparental.

La taula 2 mostra que en el conjunt de totes les llars familiars, les monoparentals representaven l'any 1996 tan sols una desena part, per bé que, tal com ja s'ha comentat, el seu creixement és constatable en els darrers anys i totes les dades indiquen que continuaran augmentant en el futur, encara que no de manera dràstica, atès que l'increment de la monoparentalitat a causa del divorci o la separació queda en molts casos compensat per la disminució de la generada per la viduïtat.

Tal com es constata també en aquesta taula, la majoria de les famílies monoparentals estan encapçalades per dones. Concretament, el 1996 hi havia 156.185 famílies encapçalades per una mare sola amb fills/es, en contrast amb només 40.887 per un pare sol amb fills/es. Tot i així, a la taula anterior observàvem que en els darrers anys, i en termes absoluts, hi ha hagut un creixement molt més gran de les famílies encapçalades per pares sols, la qual cosa podria ser indicatiu de nous canvis de composició familiar en futures dècades. Amb tot, ara per ara la monoparentalitat continua essent una situació familiar que sobretot afecta les dones.¹ Els canvis en

Taula 2. Llars monoparentals segons el sexe i respecte al total de llars familiars
Distribució percentual. Catalunya 1981-1991-1996

Distribució de llars monoparentals segons el sexe						
	1981	%	1991	%	1996	%
Pares sols amb fills/es	20.557	18,1	26.831	17	40.887	20,7
Mares soles amb fills/es	92.611	81,9	131.227	83	156.185	79,3
TOTAL LLARS MONOPARENTALS	113.168	100	158.058	100	197.072	100
Distribució de llars monoparentals respecte al total de llars familiars						
	1981	%	1991	%	1996	%
TOTAL LLARS MONOPARENTALS	113.168	6,3	158.058	8,1	19.7072	9,3
Mares soles amb fills/es	92.611	5,2	131.227	6,8	156.185	7,4
Pares sols amb fills/es	20.557	1,1	26.831	1,3	40.887	1,9
TOTAL LLARS FAMILIARS	1.768.958	100	1.933.044	100	2.097.955	100

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

1. És per això que alguns autors parlen sovint de *monomarentalitat*.

els models familiars solen ser protagonitzats per dones i la monoparentalitat no n'és cap excepció.

Quan analitzem la distribució de les llars formades per mares i pares sols per grups d'edats, l'evolució durant el període 1991-1996 és completament diferent. En el cas dels pares sols, els augments els constatem en totes les edats, si bé els més elevats se situen en el grup dels 30 als 40 anys –gairebé el 100%– i en tot cas en les edats inferiors als 55 anys. En canvi, en el cas de les mares soles l'increment més fort, gairebé del 79%, el trobem en el grup de 75 anys i més i, endemés, constatem decrements importants en algunes categories de dones de menys de 30 anys i entre 55 i 59 anys. És cert que també hi ha augments significatius entre els 35 i els 50 anys, però només són lleugerament superiors a la mitjana (Institut d'Estadística de Catalunya, 1997, 2000).

Aquest comportament diferencial de la maternitat i la paternitat en solitari permet constatar, d'entrada, tal com comenta Lluís Flaquer (1998), l'existència de dues modalitats de llars monoparentals a Catalunya, una de més «tradicional» i una de més «moderna», segons si la persona principal té veritablement fills/es a càrrec o bé aquesta persona és dependent d'un fill/a adult. I en aquest sentit, l'edat de qui encapçala aquesta família constituïria un bon indicador per a distingir entre aquestes dues situacions. Segurament, els casos en què la mare –o el pare– és vídua estarien més associats amb la versió tradicional i els casos en què la mare –o el pare– fossin separats o divorciats estarien més relacionats amb la versió moderna. Les dades sobre el creixement del nombre de pares i mares en solitari distribuïts per grups d'edat ens indicarien, d'aquesta manera, que l'increment d'homes sols amb càrregues familiars sobretot es donaria seguint una pauta moderna i, per contra, en el cas de les dones soles, la pauta de creixement s'acostaria més a la versió tradicional de la monoparentalitat. Cal fer aquesta distinció dins les llars monoparentals perquè, evidentment, les dues situacions són ben diverses i requereixen un enfocament molt diferent des del punt de vista de la política social i de la política familiar. En el cas de les mares soles amb fills/es petits a càrrec, en general solteres o separades, la situació més problemàtica que es planteja és de manteniment d'ingressos i de conciliació entre la vida laboral i la vida familiar. En canvi, en el cas de les mares vídues –de més edat, com són la majoria– les actuacions haurien d'englobar-se més aviat dins de l'àmbit de les polítiques d'atenció a la gent gran. Així tenim dues modalitats de monoparentalitat que, tot i que tenien punts en comú, requereixen formes d'intervenció pública diferents, ja que les necessitats són diverses i si no es tenen en compte, les polítiques que es duguin a terme poden ser imprecises i molt poc efectives.

La taula 3 ens permet afegir més idees als arguments anteriors, ja que fa referència a la distribució dels nuclis monoparentals segons l'estat civil de la persona principal.² S'ha de tenir present que els nuclis monoparentals, a diferència de les llars monoparentals, comprenen no tan sols els nuclis inclosos en llars formades per un pare o una mare sols o sense altres persones, sinó també els que apareixen en llars de dos o més nuclis. Conseqüentment, les magnituds corresponents als nuclis

2. S'entén per nucli monoparental el format per un progenitor sol i algun dels fills. Els nuclis monoparentals poden constituir una llar independent o bé formar llars complexes ensems amb altres persones o nuclis.

monoparentals que apareixen a les taules de l'estudi sempre són una mica més elevades que les corresponents a les llars monoparentals, però s'apropen més a la realitat d'aquesta forma de convivència familiar.³

Doncs bé, constatem clarament a la taula 3 que durant el període 1991-1996, els nuclis monoparentals que creixen per damunt de la mitjana són, per ordre d'importància, els encapçalats per pares solters, casats, divorciats i separats i per mares divorciades, casades, solteres i separades. En el conjunt de nuclis monoparentals, l'augment s'observa sobretot en els nuclis encapçalats per casats/des, divorciats/des, solters/es i separats/des. Els nuclis de casats/des entrarien en la categoria de separats/des de fet, un col·lectiu de famílies cada vegada més important a Catalunya, tal com mostren aquestes dades. Això no obstant, gairebé mai surt reflectit a les estadístiques i rarament rep alguna consideració en els estudis sobre monoparentalitat. Veritablement, aquest col·lectiu mereix un estudi aprofundit, i tot i que aquest no és l'objectiu de l'article, comentarem algunes dades i idees en l'apartat següent dedicat específicament a aquesta situació familiar.

En examinar la taula 3 constatem que els nuclis amb una persona principal vídua no tan sols creixen molt per sota de la mitjana, sinó que podríem dir que pràcticament estan estancats, ja que el creixement és només del 2,6%. De fet, veiem que experimenten una reducció important del pes que tenen dins del conjunt de nuclis monoparentals. Així, mentre que en el cas dels pares sols, els vidus perden gairebé 18 punts percentuals, en el cas de les mares soles, les vídues en perden 9. Definitivament, la monomarentalitat continua essent encapçalada per vídues, però les dades indiquen clarament un canvi de tendència cap a una monomarentalitat més «moderna», amb nuclis cada vegada més encapçalats per dones separades i divorciades. I en el cas dels pares sols, aquesta tendència encara és molt més acusada. La monoparentalitat acull ja un 20% de pares sols (taula 2) i l'augment d'aquests nuclis en els darrers anys s'encamina clarament cap a una pauta més «moderna» de monoparentalitat causada sobretot per les separacions i els divorcis. D'alguna manera, podríem afirmar que quan els pares sols s'incorporen a la monoparentalitat ho fan seguint una pauta més «moderna».

Pel que fa a les dades existents sobre separacions i divorcis a Catalunya, les estadístiques generals ens indiquen una tendència clara al creixement de la ruptura matrimonial. Si establim una taxa per 1.000 parelles matrimonials existents, observem que el 1986 es produïen 3,6 separacions, l'any 1991 aquest valor havia passat a 5,4 i l'any 1996 ja era de 6,9. Pel que fa al divorci, aquest indicador ha passat del 2,9 el 1986 al 4,1 el 1991 i al 5,0 el 1996 (Flaquer, 1998). Definitivament, les taxes de divorci estan augmentant a Catalunya i també ho fan a la resta de l'Estat espanyol. Tanmateix, és cert que encara estem lluny de les mitjanes europees, que són gairebé més del doble que les espanyoles. De fet, ja fa dècades que a la majoria de països europeus, sobretot del nord i del centre d'Europa, la tònica de la monoparentalitat correspon a una pauta «moderna», tal com han fet palès algunes dades que ofereix Meil (1999) al seu article sobre la família espanyola des d'una perspectiva comparada.

Per això, la gran majoria de les famílies monoparentals a Europa són fruit de ruptures matrimonials i, per tant, estan encapçalades per persones divorciades, sobre-

3. A partir d'aquest punt una bona part de les taules es refereixen als nuclis monoparentals.

**Taula 3. Nuclis monoparentals segons l'estat civil del pare i de la mare
Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996**

Pares sols					
	1991	%	1996	%	%1991-1996
Solters	1.161	3,7	3.815	8,0	228,6
Casats	7.293	23,4	16.676	35,1	128,7
Vidus	18.032	57,8	19.012	40,0	5,4
Separats judicials	3.321	10,6	5.207	11,0	56,8
Divorciats	1.404	4,5	2.803	5,9	99,6
Totals	31.211	100,0	47.513	100,0	52,2
Mares soles					
	1991	%	1996	%	%1991-1996
Solteres	10.105	6,9	14.265	8,2	41,2
Casades	15.664	10,7	24.567	14,1	56,8
Vídues	88.818	60,8	90.637	52,0	2,0
Separades judicials	21.807	14,9	28.918	16,6	32,6
Divorciades	9.711	6,6	15.954	9,2	64,3
Totals	146.105	100,0	17.4341	100,0	19,3
TOTALS					
	1991	%	1996	%	%1991-1996
Solters/es	11.266	6,4	18.080	8,1	60,5
Casats/des	22.957	12,9	41.243	18,6	79,7
Vidus/vídues	106.850	60,3	109.649	49,4	2,6
Separats/des judicials	25.128	14,2	34.125	15,4	35,8
Divorciats/des	11.115	6,3	18.757	8,5	68,8
Total	177.316	100,0	22.1854	100,0	25,1

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

Nota: Les dades de l'any 1991 no inclouen els 1.288 casos de transeünts.

tot dones. En comparar les dades espanyoles amb les europees, veiem, per exemple, que el 1990 mentre la mitjana europea era de 27,8 divorcis cada 100 matrimonis contrets el mateix any, l'espanyola només era de 10,5, i l'any 1996 les xifres eren de 36,2 i 17,1, respectivament (Eurostat, 2000). Cal dir, però, que el fet que a l'Estat espanyol les separacions i els divorcis es comptin separatament, fruit de la llei del divorci, que marca aquestes dues fases ben diferents de la ruptura matrimonial, dificulta molt les comparacions de les nostres dades amb les europees, en les quals majoritàriament només hi ha la fase del divorci. Naturalment, aquesta manera de quantificar les dades també complica les conclusions que es poden establir de la ruptura matrimonial en general.

L'examen de la taula 4 sobre l'evolució del contingent de separats/des i divorciats/des entre el 1991 i el 1996 també ens mostra l'espectacular augment que experimenta el divorci en el conjunt de la població catalana. Així mateix, constatem el

gran creixement de les presumptes separacions de fet, circumstància que comentarem més endavant.

El nombre d'homes divorciats s'ha incrementat gairebé un 200% i els efectius de dones divorciades ho han fet un 168%. Ara bé, aquestes dades quedarien incompletes si no tinguéssim en compte que, per contra, el nombre de separats i separades ha anat disminuint consegüentment durant aquest lustre i el decrement s'ha de situar entorn del 7%. Naturalment, totes aquestes dades ens reiteren que en els propers anys el fenomen de la monoparentalitat tindrà dimensions importants i que cal establir urgentment algun tipus d'intervenció pública que canalitzi les diverses problemàtiques que aquesta situació familiar comporta.

**Taula 4. Efectius de la població per sexe i estat civil
Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996**

HOMES					
	1991	%	1996	%	%1991-1996
Solters	1.352.853	45,7	1.330.319	44,3	-1,7
Casats	1.475.376	49,8	1.453.486	48,4	-1,5
Vidus	66.754	2,3	76.546	2,6	14,7
Presumptes separats de fet	25.192	0,9	71.459	2,4	183,6
Separats judicials	28.503	1,0	26.308	0,9	-7,7
Divorciats	14.264	0,5	42.565	1,4	198,4
Totals	2.962.942	100,0	2.971.789	100,0	1,3
DONES					
	1991	%	1996	%	%1991-1996
Solteres	1.201.452	38,8	1.190.199	38,2	-0,9
Casades	1.481.351	47,8	1.418.200	45,5	-4,3
Vídues	319.623	10,3	345.144	11,1	8,0
Presumptes separades de fet	29.586	1,0	66.336	2,1	124,2
Separades judicials	42.569	1,4	39.542	1,3	-7,1
Divorciades	21.971	0,7	58.830	1,9	167,8
Totals	3.096.552	100,0	3.118.251	100,0	0,7

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

Segons un estudi inèdit i encara inacabat de l'Associació Catalana de Dones de Carreres Jurídiques sobre 3.317 sentències de separació i divorci iniciades per dones l'any 1998 a cinc jutjats de família de Barcelona, en el qual ha participat intensament l'autora del treball, la mediana de la pensió d'aliments per un fill/a solter no emancipat del conjunt de les sentències és només de 36.350 pessetes mensuals i la moda d'aquesta pensió és de 27.000 pessetes. Quan hi ha dues persones amb dret a pensió d'aliments, la mediana arriba a les 40.250 pessetes i si són tres és de 42.933 pessetes. Efectivament, amb aquestes quantitats, queda força evident el tipus de problemàtiques que pateixen aquestes dones: una precària situació econòmica que, certament, no els facilita gens poder mantenir els fills/es dependents que conviuen amb elles.

Si examinem les edats dels progenitors dels nuclis monoparentals observem clarament que en més de la meitat d'aquests contingents les edats superen els 55 anys. Aquesta distribució contrasta amb la corresponent als nuclis formats per parelles i matrimonis amb fills/es, en què aquesta proporció tan sols arriba a un 20% (Institut d'Estadística de Catalunya, 1997, 2000). Tal com acuradament indica Flaquer (1998), el fet que en una proporció tan important de nuclis monoparentals els progenitors estiguin en els trams d'edat més elevats significa que aquestes famílies, tant si són encapçalades per un pare com per una mare, no són pròpiament monoparentals en el sentit estricte del terme: pares o mares joves o de mitjana edat amb fills a càrrec. De fet, aquests nuclis envellits correspondrien, una vegada més, a la pauta de monoparentalitat tradicional que, ara per ara, està perdent cada vegada més pes en el conjunt de la maternitat i paternitat en solitari.

Segurament la naturalesa d'aquesta monoparentalitat revela dues realitats ben clares. D'una banda, una situació familiar en la qual es produeix una continuació de la convivència i la col·laboració entre la generació jove o vella un cop els fills/es ja són adults i emancipats o bé, de l'altra, una forma d'acolliment de les persones grans per part d'alguns dels seus descendents. Així doncs, aquestes llars, almenys des del punt de vista de les seves funcions, haurien de ser assimilades –i conceptualitzades– en la categoria de llars uninuclears amb altres persones, proposta que defensem si volem discernir la veritable situació de la monoparentalitat.

Efectivament, la constatació anterior és molt important, ja que posa de manifest que una part molt considerable de les llars que normalment es classifiquen com a monoparentals tenen molt poc a veure amb la realitat de les noves famílies encapçalades sobretot per dones de mitjana edat, divorciades, separades, solteres o vídues amb fills/es que estan reclamant i aconseguint amb èxit, en algunes ocasions, l'atenció de les autoritats en matèria de serveis socials (Almeda i Flaquer, 1995). Aquestes darreres situacions familiars són les que estan creixent avui a Catalunya i són les que caracteritzarien allò que ja hem anomenat la pauta «moderna» de la monoparentalitat. Per contra, la pauta tradicional de monoparentalitat caracteritzada per llars encapçalades sobretot per vídues s'ha d'ubicar en una fase posterior del cicle familiar, atès que en moltes d'aquestes llars són els fills/es els qui es fan càrrec de les mares, i no pas a l'inrevés.

3. La importància creixent dels separats i separades de fet

Un estudi complert sobre les ruptures matrimonials ha de tenir en compte algun tipus d'estimació sobre les separacions de fet. Perquè si tan sols es fa referència a les separacions judicials i als divorcis i no es contempla també aquesta altra situació de trencament de la parella, no es copsarà ni l'envergadura ni l'abast real de les ruptures matrimonials. Per aquest motiu, hem dut a terme una primera estimació estadística de les presumptes separacions de fet a Catalunya durant el 1991 i el 1996. El criteri d'estimació ha estat quantificar aquells casos en els quals trobem persones casades vivint en formes de residència atípica, ja que presumim que aquesta darrera circumstància reflecteix una situació de separació de fet. Concretament, entenem per residència atípica aquells casos en què les persones casades viuen en llars unipersonals, encapçalant llars monoparentals o formen part de parelles de fet. Per tant,

per fer aquesta primera aproximació al tema que, evidentment, requerirà fer estudis molt més aprofundits en el futur, examinem si hi ha o no consonància entre la situació residencial i l'estat civil. Així, per exemple, quan trobem persones casades que encapçalen nuclis monoparentals (vegeu la taula 3) suposem que es tracta de persones separades de fet. O sia persones casades que han experimentat una ruptura matrimonial, però sense haver tingut ocasió de passar pel jutjat o tramitar els papers del conveni de separació legal, tal com s'hauria de procedir, segons la llei, en cas de trencament del matrimoni. Així mateix, també estaríem davant de casos de separacions de fet quan trobem persones casades que viuen en llars unipersonals o que formen parelles de fet. En tots tres casos no hi ha, certament, consonància entre l'estat civil i la forma de residència i, consegüentment, deduem que hi ha hagut una situació de ruptura matrimonial no absorbida pels jutjats de família. Probablement, si tinguéssim moltes més dades sobre els estats civils dels diferents membres que formen les distintes llars familiars, encara trobaríem altres casos de persones casades, però separades de fet. L'anàlisi per l'estat civil d'altres membres de les llars com ara els que formen llars «sense nucli» o bé dels que constitueixen la categoria «altres persones» podria revelar l'existència de nous separats de fet. Tanmateix, aquestes dades no estan publicades per l'IDESCAT i analitzar-les requeriria una explotació específica.

Per contra, sí que podem extreure algunes conclusions de la taula 5, que mostra l'estimació que s'ha dut a terme sobre el nombre de persones casades, que presumptament eren separades de fet a Catalunya els anys 1991 i 1996. Les dades de la taula s'han obtingut de la manera següent. En primer lloc, s'han recollit les dades sobre casats/des que encapçalen nuclis monoparentals (taula 3); en segon lloc, les que fan referència a aquelles persones casades que viuen en llars unipersonals i, en tercer lloc, les que contempen dones o homes casats però que cohabituen amb persones vídues, separades/divorciades o solteres. I, tal com queda reflectit a la taula, el conjunt d'aquestes dades demostra que la separació de fet és molt important a Catalunya i, a més a més, està augmentant espectacularment. Les xifres són realment sorprenents, sobretot en els casos de les parelles de fet, ja que entre el 1991 i el 1996, l'augment de les persones que consten com a casades i cohabituen és de més del 320%, indistintament del sexe.

En total, els homes separats de fet an augmentat un 183,6% i les dones separades de fet ho fan en un 124,2% (vegeu la taula 5 i també la 4). D'aquesta manera, queda palès en les dues taules anteriors que a Catalunya la disminució de les separacions judicials és compensada amb escreix per l'augment de les separacions de fet. En aquest sentit, queda també demostrat que l'estudi de les ruptures matrimonials ha de considerar les separacions de fet com una variable important si es pretén captar l'abast real d'aquest fenomen. Atès que si no es tenen en compte, i tan sols s'utilitzen les xifres de separacions judicials s'emascara tota una altra realitat de la ruptura que, malgrat que no és oficial ni té paperam judicial entremig, no deixa de ser una situació de trencament del matrimoni.

Tenint en compte les estimacions dels presumptes separats/des de fet a Catalunya i les xifres de separats/des i de divorciats/des, la taula 5 ens mostra, endemés, que el 1996 el total de les persones que han experimentat una ruptura matrimonial (i que no s'han tornat a casar) representen entorn del 6% de la població de 15 anys i més. L'important augment d'aquest grup entre el 1991 i el 1996 augura una tendèn-

cia creixent en els propers anys i planteja importants interrogants sobre les raons que avalen aquest creixement.

Taula 5. Persones casades presumptament separades de fet i tipus de ruptures matrimonials. Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996

1. Persones casades presumptament separades de fet. Creixement percentual						
Persones casades amb formes de residència atípica	HOMES			DONES		
	1991	1996	% 1991-1996	1991	1996	% 1991-1996
Llars unipersonals	10.927	24.977	128,5	8.929	20.769	132,6
Llars monoparentals	7.293	16.676	128,6	15.664	24.567	56,84
Parelles de fet	6.972	29.806	327,5	4.993	21.000	320,5
Total presumptes separats/des de fet	25.192	71.459	183,6	29.586	66.336	124,2
Població de 15 anys i més	2.405.600	2.516.321	4,6	2.577.616	2.681.288	4
2. Ruptures matrimonials. Percentatge respecte a la població de 15 anys i més						
Tipus de ruptura matrimonial	HOMES		DONES			
	1991	1996	1991	1996		
Presumptes separats/des de fet	1,0	2,8	1,1	2,5		
Separacions judicials	1,2	1,0	1,7	1,5		
Divorciats/des	0,6	1,7	0,9	2,2		
Total separats/des i divorciats/des	2,8	5,5	3,7	6,2		

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000) .

4. L'edat dels fills dels nuclis monoparentals com una de les variables explicatives principals

Per tal d'examinar a fons la naturalesa de la monoparentalitat és molt important tenir en compte el criteri de l'edat dels pares o mares que encapçalen les famílies monoparentals, però també, naturalment, l'edat dels fills o filles que viuen en aquestes llars. De fet, les dues edats estan sovint relacionades i l'anàlisi conjunta d'ambdues variables permet aportar noves idees en l'estudi de la monoparentalitat. Anteriorment ja hem fet algunes reflexions sobre l'edat dels progenitors i tot seguit n'aportarem d'altres que les complementaran en tenir present l'edat dels fills/es. Concretament, a les taules 6 i 7 presentem les distribucions dels nuclis monoparentals amb fills/es menors de 16 o 26 anys.

A més a més, a la segona part de la taula 6, hem considerat interessant aportar una estimació del nombre de fills menors de 16 segons el tipus de nucli en què viuen l'any 1991 i el 1996. Per començar, fem palès que entre aquests anys hi ha hagut un

increment important dels menors de 16 anys que formaven part de nuclis monoparentals. Així mateix constatem que al 1996 l'11,3% de tots els fills/es menors d'aquesta edat vivien en famílies encapçalades per pares o mares sols, xifra que ja comença a ser significativa i que pot tenir implicacions futures en la socialització d'alguns dels joves catalans. Si hi afegim els que vivien amb pares no casats entre ells (6,6%), tenim que el 18% dels catalans menors de 16 anys formaven part de famílies poc convencionals.

Quan retornem a l'examen de les dues taules esmentades queda ben reflectit que quan es restringeix l'edat dels fills/es el nombre de nuclis monoparentals disminueix notablement. Si l'any 1996 teníem 221.854 nuclis monoparentals, fos quina fos l'edat dels fills/es, aquesta xifra es redueix gairebé a una tercera part (30%) quan els fills/es són menors de 16 anys (69.096 nuclis) i més de la meitat (60%) en el cas dels menors de 26 anys (132.697 nuclis). A l'hora d'interpretar la monoparentalitat en el sentit estricte del terme haurem de tenir en compte el 60% de fills/es menors de 26 anys, atès que el límit dels 16 anys és massa restrictiu, si tenim en compte que avui dia l'emancipació juvenil és molt tardana i, certament, es dona majoritàriament quan els joves tenen més de vint anys. La prolongació dels estudis, la precarietat del mercat laboral, l'escassa oferta d'habitatge social i especialment la manca de polítiques socials per a joves són, entre d'altres, algunes de les raons que expliquen aquest retard en l'emancipació dels joves i, en aquest sentit, sembla més raonable tenir en compte sobretot el criteri dels 26 anys. Segons el nostre punt de vista, la recerca sobre la monoparentalitat s'hauria de cenyir solament a l'estudi de les característiques d'aquest 60% de nuclis que, amb tota evidència, no només són la majoria sinó que recullen les problemàtiques més importants d'aquesta nova forma de convivència familiar.

El resum que s'ofereix al final de la taula 7 posa de manifest que els nuclis monoparentals formats per fills/es de 26 anys o més que conviuen amb algun dels seus progenitors representen un 40% del conjunt de les llars amb pares o mares sols. Si a més relacionem aquesta dada amb el fet, suara comentat, que la meitat dels progenitors dels nuclis monoparentals superen els 55 anys, no seria gens agosarat afirmar que poc menys de la meitat de les famílies monoparentals estan formades per fills/es adults i progenitors sols –sobretot mares– vidus d'edats madures o avançades. El resum de la taula 7 també constata, tal com s'ha fet en diverses ocasions, que aquest tipus de nuclis monoparentals està disminuint, com ho prova el fet que entre el 1991 i el 1996 el pes que tenen dins el conjunt ha perdut dos punts de percentatge.

Una vegada més apareixen nítidament les dues versions de la monoparentalitat a Catalunya. Unes llars monoparentals «tradicional» en progressiva davallada, amb fills/es adults, que acullen i atenen a un dels seus progenitors vidus, i unes de més «modernes», majoritàries i que estan augmentant cada vegada més, amb fills/es menors o bé no emancipats, dependents en gran mesura del pare o la mare sols separats o divorciats.

D'altra banda, a les dues taules també observem que els nuclis monoparentals encapçalats per persones vídues són els únics que han disminuït durant els anys analitzats, sobretot en el cas dels nuclis amb fills/es menors de 16 anys, puix que gairebé es redueixen un 20%. Per contra, els nuclis de pares o mares divorciats augmenten de manera espectacular i, a diferència dels casos de viduïtat, aquest incre-

ment és molt més notable quan els fills/es són menors de 26 anys. Cal destacar, en demés, el gran augment que experimenten, entre el 1991 i el 1996, els nuclis monoparentals encapçalats per parets divorciats, sobretot en el cas dels menors de 26 anys (taula 7). L'increment és d'un 90% enfront del 60% en el cas de les mares divorciades, i en conjunt hi ha un augment de més del 60% de tots els nuclis encapçalats per persones divorciades. Aquestes dades són força similars a les que s'obtenen a l'Estat espanyol i que han estat molt treballades per Ruiz Becerril (1999) en el seu llibre sobre el divorci i les ruptures matrimonials.

Aquesta taula posa de manifest que els nuclis de separats/des de fet i divorciats/des són els que més han augmentat en aquests dos anys de tots els nuclis monoparentals. Aquest fet, conjuntament amb l'augment també important dels nuclis de solters/es –que en molts casos reflecteixen també ruptures de parelles cohabitants– evidencia, d'una banda, la importància creixent de la ruptura matrimonial a Catalunya i, de l'altra, l'augment de les separacions de fet, sobretot, però també del divorci com a causes principals de la monoparentalitat. Tot i que caldria aprofundir molt més en les dades sobre separacions de fet, no seria del tot erroni afirmar que el final de la crisi econòmica del principi dels noranta ha representat un augment tan gran de les ruptures de parella que el sistema judicial s'ha vist desbordat i no les ha pogut absorbir. O aquesta hipòtesi no té sentit i més aviat hauríem de parlar de separats/des de fet permanents que ja no pensen legalitzar la seva situació, potser perquè els fills/es són majors d'edat. La tònica dominant des de l'aprovació de la llei del divorci és que sobretot se separaven i divorciaven els matrimonis de classe mitjana o alta (Ruiz Becerril, 1999). Pot ser que hagi canviat la tendència i ara comencin a trencar-se matrimonis de gent amb poc poder adquisitiu i que tinguin, en aquest sentit, pocs recursos per a dur a terme el costós procés de separació i divorci al nostre país. Veritablement, caldria realitzar molta més recerca sobre les ruptures matrimonials tenint en compte moltes més dades que les que s'ofereixen en aquest article per poder extreure conclusions definitives de tot plegat.

Continuem amb l'anàlisi de les dues taules i, tal com era previsible per dades comentades anteriorment, els nuclis monoparentals, tant si són amb fills/es menors de 16 anys com menors de 26, una gran majoria són encapçalats per les mares, aproximadament un 82% dels casos l'any 1991 i un 77% l'any 1996. Si no teníem en compte l'edat, els percentatges d'aquests anys eren molt similars i, per tant, en aquest sentit, no hi ha cap diferència destacable (taula 2). Ara bé, si comparem la primera part de la taula 6 amb l'anterior taula 3 (en la qual no hi havia cap restricció pel que fa a l'edat dels fills), advertim variacions importants que convé subratllar en relació amb la composició dels col·lectius dels pares o mares sols segons l'estat civil. Per començar, si no restringim l'edat dels fills, la majoria de mares soles són vídues, un 60%, i només un 15% són separades judicialment (taula 3), mentre que si tan sols ens centrem en les mares soles amb fills menors de 16 anys, les separades judicialment constitueixen –l'any 1996– el 31% i les vídues només un 14% (taula 6). Certament, aquest 30% de mares separades a les quals podríem afegir el 14% de divorciades i el 23% de separades de fet, constitueixen famílies monoparentals en el sentit més estricte, ja que, evidentment, els joves de menys de 16 anys necessiten, avui dia, l'atenció i cura dels seus progenitors en molts i molts aspectes... Per aquest motiu, si haguéssim d'afinar al màxim els trets de la monomarentalitat, la que acabem de descriure seria la més important i la que, amb tota probabilitat, necessitaria

més atenció per part de la política familiar. Sens dubte, dins els nuclis monoparentals, les mares soles fruit de la ruptura matrimonial amb fills/es menors de 16 anys constitueixen el col·lectiu monoparental amb més dificultats i, en conseqüència, amb més possibilitats de patir situacions d'exclusió social o precarietat econòmica. Cal dir que aquestes dades reforcen la importància de tenir en compte l'edat dels fills/es si es pretén identificar els col·lectius de dones que integren les famílies monoparentals, ja que és aleshores quan constatem la importància de les separades i divorciades enfront de les vídues.

Si a continuació tenim en compte els nuclis amb fills/es menors de 26 (taula 7) encara reforcem més l'argument anterior. Perquè encara que en aquest tram d'edat el percentatge de mares soles vídues és, l'any 1996, una mica superior al de mares

Taula 6. Nuclis familiars, nuclis monoparentals i fills/es menors de 16 anys

1. Nuclis monoparentals segons l'estat civil del pare i de la mare i fills/es menors de 16 anys									
Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996									
Nombres absoluts i (%)	1991			1996			%1991-1996		
	parees	mares	total	parees	mares	total	parees	mares	total
Solters/es	834 (8,9)	7.410 (16,4)	8.244 (15,1)	2.549 (16,3)	9.733 (18,2)	12.282 (17,8)	205,6	31,3	49,0
Casats/es (separats/des de fet)	3.655 (39)	8.436 (18,7)	12.091 (22,2)	7.568 (48,4)	12.469 (23,3)	20.037 (29)	107,1	47,8	65,7
Vidus/vídues	2.388 (25,5)	9.97 (20,4)	11.585 (21,3)	2.125 (13,6)	7.336 (13,7)	9.461 (13,7)	-11,0	-20,2	-18,3
Separats/des judicialment	1.825 (19,5)	14.195 (31,5)	16.020 (29,4)	2.341 (15)	16.583 (31)	18.924 (27,4)	28,3	16,8	18,1
Divorciats/des	668 (7,1)	5.810 (12,9)	6.478 (11,9)	1.059 (6,8)	7.333 (13,7)	8.392 (12,1)	58,5	26,2	29,5
Total	9.370 (100)	45.048 (100)	54.418 (100)	15.642 (100)	53.454 (100)	69.096 (100)	66,9	18,7	27,0
2. Nombre de fills/es menors de 16 anys segons el tipus de nucli familiar									
Distribució percentual. Catalunya 1991-1996									
Tipus de nucli	1991		%	1996		%			
Nuclis de matrimoni	1.005.573		89,3	78.0157		82,1			
Nuclis de parelles de fet	36.271		3,2	62.543		6,6			
Nuclis monoparentals	84.254		7,5	106.968		11,3			
Total fills/es menors de 16 anys	1.126.098		100,0	949.668		100,0			

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

Nota: Les dades de l'any 1991 no inclouen els 1.288 casos de transeünts.

Taula 7. Nuclis monoparentals segons l'estat civil del pare i de la mare i fills/es menors de 26 anys.
Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996

Nombres absoluts i (%)	1991			1996			% 1991-1996		
	pares	mares	total	pares	mares	total	pares	mares	total
Solters/es	1.007 (5,2)	8.787 (10,6)	9.794 (9,6)	3.215 (10,3)	12.064 (11,9)	15.279 (11,5)	219,3	37,3	56,0
Casats/es (separats/des de fet)	6.074 (31,3)	12.819 (15,4)	18.893 (18,4)	13.115 (42)	19.869 (19,6)	32.984 (24,9)	115,9	55,0	74,6
Vidus/vídues	8.032 (41,4)	32.514 (39,1)	40.546 (39,6)	7.810 (25)	28.953 (28,5)	36.763 (27,7)	-2,8	-11	-9,3
Separats/des judicialment	3.019 (15,6)	19.992 (24,1)	23.011 (22,5)	4.633 (14,8)	26.355 (26)	30.988 (23,4)	53,5	31,8	34,7
Divorciats/des	1.282 (6,6)	8.968 (10,8)	10.250 (10)	2.436 (7,8)	14.247 (14)	16.683 (12,6)	90,0	58,9	62,8
TOTAL	19.414 (100)	83.080 (100)	102.494 (100)	31.209 (100)	10.1488 (100)	132.697 (100)	60,8	22,2	29,5
Resum de la distribució dels nuclis monoparentals segons l'edat dels fills/es									
Edats	1991		1996						
	Nres. absoluts	Percentatge	Nres. absoluts	Percentatge					
Menys 26 anys	102.494	57,9	132.697	59,9					
0-15 anys	54.418	30,8	69.096	31,2					
16-25 anys	48.076	27,1	63.601	28,7					
26 anys o més	74.822	42,1	89.157	40,1					
TOTAL NUCLIS MONOPARENTALS	177.316	100	221.854	100					

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

Nota: Les dades de l'any 1991 no inclouen els 1.288 casos de transeünts.

separades legalment, concretament és del 28% enfront d'un 26%, la diferència és poc significativa. Si, a més a més, hi afegim la proporció de les divorciades, 13%, ratifiquem que bona part de les mares soles amb fills/es no emancipats són dones separades i divorciades i no pas vídues.

5. L'activitat laboral i el nivell d'instrucció dels pares i mares sols

La taula 8 mostra les proporcions de pares o mares actius en la població de pares o mares sols en el cas de tenir fills/es menors de 16 o 26 anys. En primer lloc, podem destacar que el percentatge d'activitat dels pares o mares sols amb fills/es, en els dos intervals d'edats considerats, ha augmentat lleugerament entre el 1991 i el 1996, tot i que quan els descendents tenen menys de 16 anys aquest percentatge d'actius/ves és més elevat que no pas quan tenen fills/es menors de 26. De fet, en el

primer cas el percentatge d'actius dels dos progenitors sols ronda el 80% i en el segon cas no arriba ni al 70%. Deu punts percentuals de diferència que són importants i que ja era previsible constatar-los, ja que els fills/es menors de 16 estan, generalment, en una edat amb més necessitats de tot tipus i, per tant, els pares i mares soles necessiten ingressar més recursos monetaris, és a dir, que estar actiu és una condició més indispensable per a poder mantenir la família.

En segon lloc, si ens fixem en les taxes d'activitat dels pares i de les mares que tenen fills menors de 16 anys, constatem que en els dos anys estudiats els pares sols estan pràcticament tots actius (91,5%-89,3%) i també ho estan la gran majoria de mares (75,7%-76,7%). La diferència entre les taxes d'activitat dels pares i les mares és força significativa (16 punts el 1991; 13 punts el 1996); ha disminuït tres punts percentuals entre aquests anys. La divergència dels actius i actives és més elevada quan els fills/es són menors de 26 anys, gairebé és de quatre punts (19% l'any 1991 i 15% el 1996). Aquesta dada indica clarament la importància que té per a les dones estar actives en el mercat laboral quan els fills/es són més joves. Encara que també pot reflectir que quan les dones són més grans, i ho són quan els fills/es tenen menys de 26 anys, troben més dificultats per a inserir-se en el mercat laboral actual.

En tercer i darrer lloc, si desglossem la proporció d'actius en les dues categories d'ocupació i atur obtenim unes dades interessants. D'entrada, i tal com succeïa anteriorment, les dades d'ocupació també són més altes per als dos sexes quan els fills/es són menors de 16 anys que no pas de 26, i la diferència gira al voltant dels 8 punts percentuals, gens menyspreables, per als dos anys disponibles. Però el que cal remarcar més és que les diferències de sexe quan tenim en compte l'ocupació són molt més altes que quan consideràvem l'activitat, ja que si en aquesta darrera les distàncies no passaven de 15 punts en el cas dels menors de 16 anys, ara se situen per damunt dels 20 punts. En el cas dels nuclis monoparentals amb menors de 26 anys, també existeix aquesta diferència de 20 punts percentuals entre les taxes d'ocupació masculines i femenines. I en ambdós intervals d'edat, el pas de 1991 a 1996 no ha representat una millora, atès que la diferència sols baixa un punt percentual.

Pel que fa a l'atur a Catalunya, i tal com ja és sabut, les dones acaparen en nombres absoluts i relatius les xifres més altes. En el cas dels nuclis monoparentals encapçalats per mares soles la situació es repeteix. És veritat que de l'any 1991 a l'any 1996, la proporció de mares soles aturades del conjunt d'aturats que encapçalen els nuclis monoparentals ha disminuït uns quatre punts percentuals, però també és cert que en nombres absoluts l'atur ha augmentat tant per a les mares com per als pares sols i que la proporció de mares soles aturades continua essent exageradament alta en comparació amb la dels homes. Per exemple, en el cas dels nuclis amb menors de 16 anys, el nombre d'aturats d'aquests dos col·lectius l'any 1991 era de 8.907 persones, el 89% de les quals eren dones, i l'any 1996 arribava a 13.759 persones, de les quals un 85% eren mares soles. I la situació és molt similar quan els fills/es són menors de 26 anys, o bé pitjor, ja que el nombre d'aturats/des és més gran i, d'altra banda, la proporció de mares soles dins d'aquest col·lectiu segueix estant per damunt del 80%. En conjunt, la majoria d'aquestes dades són comparables amb les que s'obtenen a la resta de l'Estat espanyol i en aquest sentit val la pena examinar l'article d'Almudena Moreno (2000).

Taula 8. Nuclis monoparentals amb fills/es menors de 16 o 26 anys segons activitat laboral del pare o la mare
Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996

MENORS DE 16 ANYS	1991			1996			% 1991-1996		
	Nombres absoluts i (%)			Nombres absoluts i (%)			pares	mares	total
	pares	mares	total	pares	mares	total			
Actius/ves:	8.572 (91,5)	34.110 (75,7)	42.682 (78,4)	13.937 (89,3)	40.998 (76,7)	54.935 (79,5)	62,6	20,2	28,7
ocupats/des	7.631 (81,5)	26.144 (58)	33.775 (62,1)	11.894 (76,2)	29.282 (54,8)	41.176 (59,6)	55,9	12,0	21,9
aturats/des	941 (10)	7.966 (17,7)	8.907 (16,3)	2.043 (13,1)	11.716 (21,9)	13.759 (19,9)	117,1	47,1	54,5
No actius/ves	798 (8,5)	10.938 (24,3)	11.736 (21,6)	1.674 (10,7)	12.456 (23,3)	14.130 (20,5)	109,8	13,9	20,4
Total nuclis monoparentals	9.370 (100)	45.048 (100)	54.418 (100)	15.611 (100)	53.454 (100)	69.065 (100)	66,6	18,7	26,9
MENORS DE 26 ANYS	1991			1996			% 1991-1996		
	Nombres absoluts i (%)			Nombres absoluts i (%)			pares	mares	total
	pares	mares	total	pares	mares	total			
Actius/ves :	15.502 (79,8)	50.718 (61)	66.220 (64,6)	24.875 (79,8)	65.507 (64,5)	90.382 (68,1)	60,5	29,2	36,5
ocupats/des	13.778 (71)	40.218 (48,4)	53.996 (52,7)	21.334 (68,4)	48.930 (48,2)	70.264 (53)	54,8	21,7	30,1
aturats/des	1.724 (8,8)	10.500 (12,6)	12.224 (11,9)	3.541 (11,4)	16.577 (16,3)	20.118 (15,1)	105,4	57,9	64,6
No actius/ves	3.912 (20,2)	32.362 (39)	36.274 (35,4)	6.303 (20,2)	35.981 (35,5)	42.284 (31,9)	61,1	11,2	16,6
Total nuclis monoparentals	19.414 (100)	83.080 (100)	102.494 (100)	31.178 (100)	101.488 (100)	132.666 (100)	60,6	22,2	29,4

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997, 2000).

Nota: Les dades del nombre de pares de l'any 1996 no inclouen els casos en què els pares estan realitzant el servei militar.

A la taula 9 s'examinen les taxes d'activitat de les mares soles amb fills/es menors de 16 anys l'any 1991, en comparació amb les taxes d'activitat femenina en general, tenint en compte l'edat de les dones. Les mateixes dades per a l'any 1996 no estan disponibles, però s'ha considerat interessant comentar les del 1991 igualment, ja que reflecteixen algunes idees importants.

D'antuvi, la taula mostra clarament que les taxes d'activitat d'aquest col·lectiu de mares estan molt per sobre de les de la població femenina catalana en conjunt, tal com era lògic pel que hem anat comentant al llarg d'aquest treball. És interessant remarcar que les mares soles tenen l'activitat més alta en l'interval d'edat entre els 30 i els 34 anys. A més, en aquest interval d'edat superen en 18 punts percentuals la taxa d'activitat de la població femenina. Això indica que en assumir la maternitat en solitari han de procurar-se, amb molta més insistència que no pas la majoria de dones de la població, que poden comptar, en el cas de tenir una convivència estable,

amb el salari de la parella, d'un treball remunerat que els permeti poder mantenir la seva família. D'altra banda sembla força obvi que sigui en aquest interval d'edat que les mares soles tenen la taxa més elevada d'activitat, ja que és entre aquestes edats que hem de situar l'edat de la primera maternitat de la majoria de les dones catalanes, també la d'aquest col·lectiu de mares. Una altra dada que diferencia els dos perfils laborals esmentats és que a partir dels 29 anys, la població femenina en general comença a reduir la taxa d'activitat i, per contra, les mares soles no la redueixen fins als quaranta anys. És a dir, deu anys de diferència que marcaran divergències laborals en les trajectòries d'ambdós col·lectius i que permetran a les mares soles, en certa manera, i sense pretensió de fer cap afirmació categòrica, treure algun benefici a llarg termini, atès que estan més temps incorporades al treball remunerat i podrien tenir, en moltes ocasions, més possibilitats de promocionar-se, formar-se i, en definitiva, realitzar-se laboralment, en els casos en què això sigui possible.

La taula 10 de l'estudi torna a fer referència a l'any 1991 i a les mares amb fills/es menors de 16 anys i, com en l'anterior cas, les xifres de 1996 no estan disponibles. Doncs bé, queda palès que una tercera part de les dones que encapçalen nuclis monoparentals amb fills/es menors de 16 anys, és a dir, el col·lectiu al qual acabem de fer referència en comentar les taxes d'activitat, tenen estudis complets fins a la primera etapa de l'escolarització; una quarta part té acabada l'educació secundària, i més d'una cinquena part han obtingut algun títol d'estudis professionals, mitjans o superiors. Malgrat que aquestes dades no són de tot il·lustratives del nivell d'instrucció de les mares soles, ja que caldria precisar millor els conceptes i, naturalment, disposar de més dades i anys de referència, sí que són una bona mostra de la diversitat de perfils educatius –que també suposarà perfils laborals diferents– de les mares soles amb fills/es joves. Certament, el conjunt de nuclis monoparentals, especialment els monomarentals, és molt divers i cal analitzar molt a fons totes les variables que se seleccionin per tal d'establir quins són els perfils majoritaris.

Taula 9. Taxes d'activitat de la població femenina i dels nuclis monoparentals de mares amb fills/es menors de 16 anys. Catalunya-1991

Edats	Taxa d'activitat de la població femenina catalana	Taxa d'activitat dels nuclis monoparentals amb fills/es menors de 16 anys
20-24 anys	67,5	79,4
25-29 anys	73,6	83,8
30-34 anys	67,2	85,6
35-39 anys	57,1	83,4
40-44 anys	47,4	73
45-49 anys	39,5	60,4
50-54 anys	32,9	44,1

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1997).

Taula 10. Nuclis monoparentals de mares amb fills/es menors de 16 anys segons el nivell d'instrucció
Distribució percentual. Catalunya 1991

	%
No sap llegir o escriure	1,76
Sense estudis	10,78
EGB 1a etapa	34,21
EGB 2a etapa	25,45
FP 1r grau	5,08
FP 2n grau	1,93
BUP i COU	7,88
Títol mitjà	7,71
Títol superior	5,21
TOTAL	100

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1997).

6. La incidència territorial de la monoparentalitat a Catalunya: cap a una dualitat en les pautes de monomarentalitat

Els percentatges més elevats de famílies monoparentals a Catalunya es troben, d'una banda, a les comarques pirinenques i d'alta muntanya i, de l'altra, a les comarques més urbanes del litoral mediterrani (Flaquer, 1998). Aquesta dualitat en la incidència territorial de la monoparentalitat fa sospitar, evidentment, que en realitat es tracta de dos tipus diferents de llars. D'una banda, la versió tradicional de la monoparentalitat, o sia, llars encapçalades per persones vídues ancianes, implantada en les comarques més muntanyoses, i de l'altra, la versió més moderna ubicada en les comarques litorals i caracteritzada per llars a càrrec de dones joves, separades, divorciades o solteres.

Doncs bé, la taula 11 reforçaria aquestes idees preliminars, per bé que molt més matisades i amb més dades explicatives, encara que tampoc del tot precises ni suficientment desagregades per a poder establir conclusions definitives. Tanmateix, el que sí que es pot afirmar amb rotunditat és que la gran majoria de nuclis monoparentals es troben a l'àmbit metropolità (72% de tots els nuclis), és a dir, a les comarques urbanes i litorals del mediterrani català. Aquesta és la zona territorial amb el nombre més elevat de nuclis monoparentals i, de fet, el pes relatiu que té en el conjunt de les àrees geogràfiques estudiades és tan alt que fins i tot podria semblar que hi ha dos models familiars totalment diferents, un en aquesta zona i l'altre a la resta. Encara que s'ha de tenir en compte que en aquesta zona és on resideix també la major part de la població catalana, gairebé el 70%. En canvi, però, només hi viuen el 67,7% dels nuclis de matrimonis (Institut d'Estadística, 1997) i, en aquest sentit, els nuclis monoparentals hi estan sobrerrepresentats.

La proporció de nuclis monoparentals a la resta d'àrees geogràfiques definides a la taula, les comarques gironines, el camp de Tarragona, les terres de l'Ebre, l'àmbit

**Taula 11. Nuclis monoparentals amb fills/es menors de 16 o 26 Àmbits territorials
Distribució i creixement percentual. Catalunya 1991-1996**

1991					
Àmbits territorials	Total nuclis monoparentals sense distinció de l'edat (percentatge de cada àmbit)	Menors 26 (Nombres absoluts)	Menors 16 (Nombres absoluts)	% Menors 26 del total de nuclis monoparentals (*)	% Menors 16 del total de nuclis monoparentals (*)
Àmbit metropolità	131.392 (73,5)	76.504	4.0041	58,2	30,5
Comarques gironines	12.846 (7,4)	7.490	4.239	58,3	33
Camp de Tarragona	10.232 (5,7)	6.124	3.448	59,9	33,7
Terres de l'Ebre	3.582 (2)	1.750	934	48,9	26,1
Àmbit de ponent	9.694 (5,4)	4.875	2.629	50,3	27,1
Comarques centrals	10.858 (6)	5.751	3.127	53	28,8
CATALUNYA	178.604 (100)	10.2494	5.4418	57,4	30,5
1996					
Àmbit metropolità	160.190 (72,2)	96967	49.154	60,5	30,7
Comarques gironines	1.7503 (8,1)	10.808	62.57	61,7	35,7
Camp de Tarragona	13.912 (6,2)	8.723	4.852	62,7	34,9
Terres de l'Ebre	4.367 (1,9)	2.231	1.307	51,1	29,9
Àmbit de ponent	12.334 (5,5)	6.551	3.676	53,1	29,8
Comarques centrals	13.548 (6,1)	7.417	3.850	54,7	28,4
CATALUNYA	221.854 (100)	132.697	69.096	59,8	31,1
%1991-1996					
Àmbits territorials	Menors 16	Menors 26	Totals nuclis monoparentals sense distinció de l'edat		
Àmbit metropolità	22,8	26,7	21,9		
Comarques gironines	47,6	44,3	36,3		
Camp de Tarragona	40,7	42,4	36		
Terres de l'Ebre	39,9	27,5	21,9		
Àmbit de ponent	39,8	34,4	27,2		
Comarques centrals	23,1	29	24,8		
CATALUNYA	27	29,5	24,2		

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1991, 2000).

Nota: Les dades sobre els totals dels nuclis monoparentals de l'any 1991 inclouen els 1.288 casos de transseünts.

(*) La suma d'aquestes dues columnes no dona el 100%, ja que faltaria comptar la proporció de nuclis amb fills/es amb 26 anys o més.

de ponent o les comarques centrals, no arriba en cap cas al 10%. El nombre més baix de nuclis monoparentals el trobem a les terres de l'Ebre, que tenen tan sols un 2% de tots els nuclis, i el més alt a les comarques gironines, amb un 8% de tots els casos. Entre aquestes dues àrees se situa la resta, amb percentatges del 5 o 6% de nuclis monoparentals. Naturalment, aquestes dades són molt poc significatives i caldrien moltes més dades desagregades per províncies o fins i tot per ciutats per a analitzar més a fons el tema i treure'n reflexions clares.

Ara bé, amb les dades que tenim sí que es podria afirmar que entre els anys 1991 i 1996, hi ha un augment dels nuclis monoparentals en totes les àrees geogràfiques esmentades. Aquest increment és de més del 20% en totes les zones, però sobretot a les comarques gironines i al camp de Tarragona, on el creixement és del 36%. De fet, l'increment més petit es dona precisament en els dos casos extrems, en l'àmbit metropolità i a les terres de l'Ebre.

Pel que fa a la proporció dels nuclis monoparentals amb fills/es menors de 16 o 26 anys, les xifres són en conjunt molt similars a les que obteníem per al conjunt de Catalunya, o sia entre un 50 i un 60% dels casos els fills/es són menors de 26 anys, i d'aquests al voltant del 30% tenen menys de 16 anys. Amb tot, si volguéssim afinar les xifres i donar alguna idea sobre la pauta de monoparentalitat en funció del territori, sense però cap mena d'intenció d'extreure'n conclusions definitives a causa de la imprecisió de les dades que exposem, podríem distingir dos grups de zones geogràfiques. Un primer grup, format per l'àmbit metropolità, les comarques gironines i el camp de Tarragona, tindria més d'un 60% dels nuclis monoparentals amb fills/es menors de 26 anys i per tant al voltant d'un 40% amb fills amb més de 26 anys, i un segon grup, format per la resta d'àrees geogràfiques –terres de l'Ebre, àmbit de ponent i comarques centrals–, on aquesta proporció seria del 50% en cada cas i, per tant, aquest 10% de diferència podria apuntar, en certa manera, cap a pautes divergents pel que fa a la monoparentalitat. El primer grup territorial acapararia el major nombre de nuclis monoparentals de Catalunya, a excepció de l'àmbit metropolità, seria la zona on en conjunt augmentaria més el nombre de famílies monoparentals entre els anys estudiats i, a més a més, tindria la proporció de nuclis amb fills/es majors de 26 anys més baixa i, per tant, la majoria estarien encapçalats per mares joves separades o divorciades. Per aquest motiu, podria representar la pauta més «moderna» de la monoparentalitat, enfront de l'altre grup de comarques amb menor incidència de la monoparentalitat i amb més tendència a seguir una pauta tradicional, ja que la majoria de nuclis monoparentals tenen fills/es amb més de 26 anys i, per tant, suposem que els pares o mares soles són vidus i amb edats avançades.

7. Conclusions

Les polítiques familiars al nostre país es troben fragmentades entre les accions que tenen lloc en relació amb diversos actors familiars –infància, joventut, vellesa– o en relació amb diversos àmbits –habitatge, mercat de treball, fiscalitat, etc. No hi ha una visió general ni una previsió de conjunt de les problemàtiques familiars en què estan implicats conjuntament homes i dones. I les famílies monoparentals representen un dels col·lectius familiars més afectats per aquesta minsa i poc desenvolupada política familiar catalana.

L'estat del benestar espanyol s'ha desenvolupat tardanament i de manera molt escassa, i encara que en els últims anys i en el cas de la sanitat i l'educació s'ha augmentat la cobertura i la intensitat de les prestacions i serveis, no s'ha propiciat, en canvi, un desenvolupament ferm de polítiques familiars que atenguin les noves necessitats i preocupacions que han anat sorgint al si de les famílies en els darrers anys. I les famílies monoparentals constitueixen una de les situacions familiars amb més necessitats i mancances no cobertes que cal prevenir, per tal que no acabin en situacions de desprotecció i marginació.

Les polítiques d'igualtat d'oportunitats entre tots dos sexes, promogudes tant en l'àmbit laboral com en l'educatiu, han facilitat l'accés creixent de les dones a l'educació secundària i universitària i també l'augment de la taxa d'activitat femenina. Però la participació de les dones en el mercat de treball remunerat encara té molt marge per créixer i la discriminació laboral segueix essent notable. I això afecta molt precisament les mares soles, que amb les càrregues familiars que tenen haurien de tenir millors oportunitats laborals per a poder tirar endavant la seva família. Els criteris d'equitat que tota democràcia hauria de tenir molt presents a l'hora de proposar reformes laborals semblen oblidats pels poders públics, que haurien de vetllar molt més per les situacions familiars que des d'un punt de vista objectiu necessiten molt més suport econòmic que el que tenen. Així mateix, el tarannà sovint androcèntric dels sindicats tampoc no afavoreix una millora del treball remunerat per a les dones, puix que no acaben d'estar del tot interessats en aquelles reformes que podrien perjudicar els caps de família masculins. Per aquest motiu, les polítiques de discriminació positiva que afavoreixin la integració de les dones al mercat laboral continuen essent necessàries, especialment per a les dones que encapçalen nuclis monoparentals. Així mateix, s'haurien de recolzar projectes d'ocupació i autoocupació entre les mares soles per tal de facilitar-ne l'accés al mercat de treball o una millora de la situació laboral.

A la vegada, caldria incrementar el volum d'habitatges socials i de protecció oficial i facilitar l'accés al lloguer subvencionant-ne una part del cost o donant alguns avantatges fiscals. En aquest sentit, es podrien concedir crèdits privilegiats a les mares soles a un interès baix i amb garanties públiques o subvencions a fons perdut per a facilitar l'accés d'aquest col·lectiu a l'habitatge.

Definitivament, són necessaris programes de sosteniment de rendes per a les famílies monoparentals, especialment les que recauen en mares soles, ja que aquestes tenen una situació laboral, i per tant econòmica, molt més deficitària que la dels homes i és urgent cercar mecanismes que puguin atenuar-la i fer front a les discriminacions que, certament, encara l'agreugen més i, amb molta probabilitat, en són la causa.

Caldria que les estadístiques sobre famílies monoparentals contemplessin els casos de les separacions de fet, que tal com hem vist representen un fenomen creixent a Catalunya i si no es consideren quantitativament es fa molt difícil poder copsar l'abast de les ruptures matrimonials en conjunt. En aquest sentit, s'haurien d'incloure dades sobre persones casades que encapçalin nuclis monoparentals, unipersonals i cohabitants. Endemés, per poder estudiar no només les ruptures matrimonials sinó també les ruptures d'unions en general, faria falta tenir en compte les separacions de les parelles cohabitants i, sobretot, tenir moltes més variables socio-demogràfiques de totes aquestes situacions familiars.

La creixent incorporació de la dona al mercat laboral ens porta ineludiblement a plantejar accions i polítiques dirigides a facilitar una redistribució més justa del treball familiar no remunerat i del treball remunerat entre els membres adults i joves de la llar (homes i dones). Polítiques que permetin afavorir un repartiment equitatiu entre el treball remunerat i el treball familiar, específicament en aquells casos en què ambdós treballs els ha d'assumir sobretot un sol progenitor, com és el cas de les famílies monoparentals.

Però, a més, també ha d'implicar una expansió i/o una millora dels serveis de benestar externs, tals com les escoles bressol, les escoles infantils, els centres de dia per a la gent gran i per als incapacitats, els ajuts personalitzats per als malalts i la gent gran, residències, ampliació d'horaris dels serveis públics de «benestar» en general i dels comerços particularment. etc. I tot això, potenciant a la vegada un ús del temps social que permeti a totes les persones, tant si formen família com si no, atendre de manera compatible les seves pròpies necessitats i les que vulguin solucionar envers tercers.

Cal desenvolupar, per tant, «polítiques de suport a les famílies» destinades a aportar recursos, ajudes i serveis a les persones amb responsabilitats familiars perquè puguin realitzar, en les millors condicions possibles i en les diverses combinacions desitjades, les activitats de cura i atenció a les persones dependents (infants, vells, malalts, discapacitats...) sense que hi hagi cap mena de penalització econòmica o social.

I de tot això se n'han de beneficiar especialment les famílies monoparentals, ja que aquestes penalitzacions recauen amb més força sobre aquestes perquè no hi ha actuacions que permetin suavitzar les seves problemàtiques més quotidianes.

A la majoria de països europeus, les primeres mesures polítiques destinades a les famílies han estat les transferències monetàries, les desgravacions fiscals i els permisos de maternitat retribuïts. Totes aquestes prestacions econòmiques, que amb més o menys grau encara persisteixen, es van iniciar amb un caràcter marcadament natalista i contrari a l'emancipació femenina. Tanmateix, també són necessàries; és més, caldria una prestació econòmica específica per la monoparentalitat en casos de necessitat. Endemés, fóra necessari millorar les quantitats dels programes de rendes mínimes en el cas de la monoparentalitat. Específicament en els casos de ruptura matrimonial fóra important crear un fons de garantia estatal per les pensions d'aliments impagades per incompliment del cònjuge corresponent, així com fer efectives les mesures judicials pertinents en aquests casos.

Ara bé, arran de la creixent participació de la dona en el mercat laboral, una bona part dels països europeus han anat desenvolupant paral·lelament a moltes d'aquestes mesures econòmiques i en el marc de l'estat del benestar, altres menes de polítiques familiars, que focalitzen, principalment, en l'oferta de serveis públics per a persones amb responsabilitats de cura i assistència a familiars dependents. Són els anomenats «serveis de proximitat»: les escoles bressol, les guarderies, els centres de dia per a la gent gran i per als incapacitats, les residències, els serveis d'assistència domiciliària per a malalts o vells, etc. Precisament a causa del poc desenvolupament de l'estat del benestar al nostre país, particularment en l'àmbit de les tasques de cura a membres dependents dins de les famílies, els serveis de proximitat són totalment minoritaris i escassament desenvolupats. I cal, d'una vegada, posar fil a l'agulla, com diuen les dones, per a afavorir les dones i els homes que han decidit assumir una maternitat o paternitat en soledat.

Bibliografia

- ALMEDA, E., i FLAQUER, LI. (1995). «Las familias monoparentales en España: Un enfoque crítico». *Revista Internacional de Sociología*, 11: 21-45. Madrid, CSIC.
- FLAQUER, LI. (1998). «Família i noves formes de convivència», a GINER, S. (ed.). *La societat catalana*. Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, p. 401-415.
- EUROSTAT (2000). *International Statistical Yearbook*.
- GONZÁLEZ, M., i TRIANA, B. (1998). «Divorcio, monoparentalidad y nuevos emparejamientos», a RODRIGO, M. J. i PALACIOS, J. (coord.). *Familia y desarrollo humano*. Madrid, Alianza Editorial, p. 373-397.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997). *Llars i famílies a Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000). *Llars i famílies a Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- MEIL, G. (1999). *La postmodernización de la familia española*. Madrid, Acento Editorial.
- MORENO, A. (2000). «Las familias monoparentales en España». *Revista Internacional de Sociología*, 26. 39-59. Madrid, CSIC.
- RUIZ BECERRIL, D. (1999). *Después del divorcio. Los efectos de la ruptura matrimonial en España*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

Gent gran i família

Francesc Xavier Altarriba

«La família és la unitat fonamental de la comunitat. S'han d'aplicar tots els recursos possibles, per tal de recolzar-la, d'acord amb el sistema de valors de cada societat, tot tenint cura de les necessitats dels seus membres d'edat més avançada. Els governs promouran polítiques socials adreçades al manteniment de la solidaritat familiar intergeneracional.»

Assemblea mundial de les Nacions Unides sobre l'envelliment
(Recomanació núm. 18)

«En Taxonomia, la família és la categoria que segueix a l'ordre, precedint el gènere. La sociobiologia familiar de les edats permet incloure en aquesta definició estàtica, la seva comprensió dinàmica.»

Dr. Francesc Xavier Altarriba

1. Introducció

Segons l'Informe de les Nacions Unides (*Informe Mundial de Prospectiva de Creixement Demogràfic per al 2050*. ONU. Washington 2001), a l'any 2050, l'Estat espanyol serà l'estat amb la mitjana d'edat més vella del món (55,2 anys), i la seva població s'haurà reduït un 21,6%. Es preveu, segons l'esmentat informe, que el 44,1% superarà els 60 anys.

La família ha evolucionat extraordinàriament als països de caire occidental en general, i a Catalunya en particular depenent de les característiques geogràfiques, socioeconòmiques i politicodemogràfiques dels últims cent anys.

Del model familiar rural, extens i trigeneracional, s'ha passat al format urbà, nuclear i bigeneracional. Aparentment, amb aquest canvi s'ha guanyat independència per al nucli familiar, però tanmateix s'ha produït com a conseqüència fragilitat i necessitat de trobar al mercat, a l'Administració o bé mitjançant el voluntariat, els recursos substitutoris enfront de les necessitats produïdes per la gestió del desenvolupa-

ment familiar quotidià, és a dir, cura dels infants i malalts, persona que es faci càrrec dels serveis domiciliaris, etc.

A Catalunya, el concepte de família ha rebut diverses influències de caire històric, social, cultural i fins i tot econòmic, fet que ha configurat un marc demogràfic d'expansió.

Les famílies catalanes, al llindar del segle XXI, es defineixen majoritàriament mitjançant un disseny estructural i funcional de tipus urbà. Fins i tot les rurals, de nuclis no disseminats, segueixen aquest model. De la família trigeneracional típica de l'àmbit rural s'ha passat a la família mononuclear, amb un important nombre d'unitats familiars de caire monoparental.

La família rural i/o marinera, reduïda en nombre degut a fenòmens de desertització del camp, es caracteritza per l'autosuficiència i la convivència intergeneracional; assumeix i desenvolupa al seu si tant aspectes productius com de serveis assistencials i socials, els quals a la família urbana s'hauran d'adquirir, tal com s'ha dit, en el mercat, a les ONG o a l'Administració.

La família mononuclear i la monoparental, per causa de la participació en el món del treball dels adults que la conformen, pot entrar fàcilment en crisi per la dificultat de conciliar el món del treball amb el món familiar, a causa de la irrupció de qualsevol situació atípica, com per exemple la malaltia d'algun dels membres, o la incorporació d'un familiar ascendent d'edat avançada. Cal destacar en aquest punt la necessitat que els poders públics afavoreixin polítiques familiars en aquesta direcció, principalment, quan la família entra en crisi per aquest motiu.

2. Àmbits de la família

Fruit del disseny i la coordinació tècnica que hem realitzat a la gènesi i desenvolupament del *Pla Integral Comarcal Gerontològic*¹³; elaborat l'any 1993, des del Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, són les reflexions posteriors.

La família, en el decurs del seu procés evolutiu, ha desenvolupat diverses tasques, a partir de les funcions dels seus membres. En destaquem com a més importants:

Tasques familiars: producció, consum, relació, referent afectiu, satisfacció de necessitats, centre logístic de serveis, espai de socialització, nucli de culturalització, dimensió de seguretat, cèl·lula social de reproducció, nucli de protecció, context i marc d'ubicació i intenció.

La família, com a institució sociològica intangible, s'ubica de forma tangible a la llar. La llar és l'espai íntim on la família desenvolupa globalment la seva funció més específica. Per tant ens trobem amb dos àmbits que necessiten suport.

Àmbit del contingut, és a dir, la família en si mateixa, amb tota la complexitat i xarxa de relacions que comporta.

Àmbit del continent: la llar en si mateixa, com a espai real i simbòlic on es produeixen la major part de les vivències i interaccions de la família.

Difícilment es podrà millorar el contingut (la família), si no es disposa d'un mínim espai de qualitat, el continent (és a dir, la llar), que així ho permeti. Per tant, tota millora en la qualitat de l'habitatge serà fàcilment extrapolable a la família com a

col·lectiu. (Destaquem aquí la importància de les polítiques públiques d'ajut en l'adquisició de l'habitatge.)

La família actua com una institució connectiva entre la societat i l'individu, a través de la constitució d'un protogrup primari. És en aquest context on cal iniciar una reflexió sobre el paper, posicionament, funció, expectatives, ubicació, integració, participació, dependència, autonomia i interacció de la persona gran al si de la institució familiar.

Recordem que els joves i els vells ocupen sovint els espais públics, en una bona part del seu temps de lleure. Això és així en part perquè tots dos col·lectius participen poc en les decisions de pes, que pren el nucli familiar hegemònic. També són força aliens a les aportacions més substancials a l'economia familiar, fet que fa disminuir la seva opinió i parer en la presa de decisions familiars que els impliquen. La família d'avui acostuma a repartir funcions entre els seus membres, però el control de les decisions continua força lligat al determinant econòmic que detenta el poder, malgrat que els vells puguin representar simbòlicament l'autoritat moral.

Val a dir que la persona que posseeix béns materials, acostuma generalment a ésser acollida amb més sol·licitud per part de la seva família.

3. Persones grans i estructura familiar

A la recerca *La Gent Gran a Catalunya* (Fundació Catalana) ja observàvem que en general avui dia les persones grans a Catalunya viuen soles, principalment quan els dos membres de la parella són vius, o viuen amb els fills, majoritàriament quan són vidus. També hi ha casos en què parelles joves amb problemes econòmics comparteixen la llar amb uns pares grans. Tanmateix, es constata, quan se separa la parella jove, que un membre o tots dos poden retornar a la llar dels ascendents, sovint per motius d'optimització de la logística familiar, per tal de no iniciar una llar monoparental, amb tot el decurs de dificultats que comporta.

A l'estructura familiar actual, ja no s'hi troba la persona gran com a eix històric de transmissió oral de valors. Amb massa freqüència, la seva posició en l'estructura familiar és assumir funcions, sense tenir-ne el control decisonal.

La voluntat, o el fet de conviure amb persones grans a la família nuclear, pot obeir tant a un desig com a un atzar, com a una necessitat. Amb tot, cal diferenciar el fet d'assumir la persona gran en el si familiar per voluntat, per conveniència, o bé per a evitar rebuig social o sentiment de culpa personal. Les actituds seran ben diferents, segons el cas.

4. Algunes dades sociodemogràfiques sobre la vellesa a Catalunya i a l'Estat

Aquestes dades han estat actualitzades a partir de l'extensa documentació gerontològica generada pel disseny, gènesi, realització i producció del programa de TV3, adreçat principalment a les persones grans, segons un projecte de J. M. Puyal i F. X. Altarriba, anomenat *L'indret de la memòria*.

Descriurem a continuació alguns indicadors objectius, per tal de conèixer i reflexionar sobre la dimensió de les persones a Catalunya i a l'Estat.

Taula 1. Algunes dades sociodemogràfiques sobre la vellesa a Catalunya i a l'Estat

		Barcelona (ciutat)	Barcelona (província)	Girona (província)	Lleida (província)	Tarragona (província)	(Catalunya)	(Espanya)
1	Població	1.505.581	4.666.271	543.191	357.903	580.245	6.147.610	39.852.651
2	Edat mitjana poblacional	42,9	39,6	39,4	41,3	39,5	39,6	38,8
3	Taxa de natalitat	8,5	9,3	5,8	8,5	9,1	9,3	9,2
4	Taxa de mortalitat	11,1	8,8	9,1	11,0	9,3	9,0	8,7
5	Taxa de nupcialitat	4,8	5,2	4,6	4,5	5,1	5,1	4,9
6	Creixement vegetatiu	-3.795	2.277	359	-915	-96	1.625	21.201
7	Índex d'infància	11,7	13,7	14,9	13,6	14,6	13,9	15,2
8	Índex de joventut	20,8	23,7	22,5	21,4	23,1	23,4	23,9
9	Índex de dependència	49,6	43,1	47,7	52,2	47,1	44,3	46,0
10	Població de 65 anys i més	323.271	767.331	94.246	74.145	100.907	1.036.629	6.507.095
11	Índex de vellesa	21,5	16,4	17,4	20,7	17,4	16,9	16,3
12	Places de residència	8.099	26.198	3.813	3.017	3.263	36.291	194.367
13	Esplais de gent gran	218	787	130	198	171	1.286	5.240
14	Centres escolars	734	2.283	387	371	400	3.441	23.536

Fonts: Cens any 1998. Anuari social "la Caixa" 2000 i elaboració pròpia.

Llegenda: Població: Nombre de persones, segons el Padró d'Habitants, corresponent a l'1 de gener de 1998, que habiten a Catalunya, o als altres indrets que es citen. Edat mitjana poblacional: és la mitjana aritmètica del conjunt d'edats dels habitants de cada municipi que configuren la totalitat de Catalunya o dels altres indrets amb què es compara. Taxa de natalitat: nombre de persones nascudes vives per cada 1.000 habitants. Taxa de mortalitat: nombre de persones mortes, per cada 1.000 habitants. Taxa de nupcialitat: nombre de matrimonis, per cada 1.000 habitants. Creixement vegetatiu: diferència existent entre el nombre de naixements i el nombre de defuncions, en l'interval d'un any. Índex d'infància: nombre de nens de 0 a 14 anys per cada 100 habitants. Índex de joventut: nombre de joves de 15 a 29 anys per cada 100 habitants. Índex de dependència: nombre de nens de 0 a 14 anys i de persones més grans de 64 anys, per cada 100 adults en edat activa (15-64 anys). Població de 65 anys i més: nombre de persones de 65 anys i més, de Catalunya o de l'indret específic citat. Índex de vellesa: nombre de persones de 65 anys i més, per cada 100 habitants. Places de residència: nombre de places de residències, públiques i privades, destinades a les persones grans. Esplais de gent gran: nombre de centres destinats a l'oci i/o a l'entreteniment de la gent gran. Centres escolars: nombre de centres escolars (d'ensenyament no universitari) que hi ha a Catalunya o bé als indrets citats.

En aquesta taula 1 destaca, entre d'altres indicadors, una edat mitjana poblacional lleugerament superior a Catalunya en relació amb la resta de l'Estat. No passa el mateix si considerem l'índex d'infància, que és una mica més reduït (13,9% per 15,2%). És menor també a Catalunya l'índex de dependència (44,3% enfront de 46%).

Taula 2. Algunes dades sobre la convivència col·lectiva de gent gran en residències

	públiques	privades	TOTAL
Residències	16.300	25.696	41.996
Centres de dia	2.571	4.159	6.730
Pisos tutelats	323	122	445
TOTAL	19.194	29.977	49.171

Font: Departament de Benestar Social, 2001.

Segons dades de l'any 2000, a Catalunya existien 3,98 places de residència per cada 100 habitants més grans de 65 anys. La mitjana espanyola era de 3,2. A Europa és de 5. Actualment a Catalunya hi ha més d'1.100.000 persones de 65 anys; la franja d'edat superior als 80 anys és la que requereix i requerirà més atencions. Al 1998 eren 270.000 persones, i es preveu que al 2005 siguin uns 325.000 individus.

A la taula 3 podem observar que la província de Barcelona, Catalunya i fins i tot l'Estat espanyol en general, aglutinen la major part de la gent gran en els nuclis ur-

Taula 3. Altres indicadors a Catalunya i Espanya

Altres indicadors socials a Catalunya i a tot l'Estat.
(Tipus de Municipis, Esperança de vida, Preu mig de vivenda i tipus Pensions)

Unitat territorial (per província)	TIPUS DE MUNICIPI			Esperança de vida	Preu mitjà habitatge	PENSIONS		
	Urbà	Semi-urbà	Rural			Contributives	No contributives	Assistencials
Barcelona	64 amb 88% població	66 amb 8% població	181 amb 4% població	78,5	212.928	587.811	20.544	3.001
Girona	12 amb 53% població	26 amb 23% població	183 amb 24% població	78,3	137.156	79.996	1.772	241
Lleida	4 amb 41% població	24 amb 7% població	203 amb 32% població	78,1	98.844	53.967	3.001	299
Tarragona	12 amb 62% població	28 amb 21% població	143 amb 17% població	78,2	114.304	76.508	2.879	362
Catalunya	92 amb 80% població	144 amb 12% població	710 amb 9% població	78,2	191.400	798.282	28.196	3.093
Espanya	626 amb 76% població	1.123 amb 13% població	6.356 amb 11% població	78	148.000	4.400.867	216.966	36.125

Fonts: Cens any 1998. Anuari Social "la Caixa" 2000 i elaboració pròpia.

Llegenda: Tipologia dels municipis: urbans (10.000 habitants i més), semiurbans (2.000 a 9.999 habitants) i rurals (menys de 2000 habitants); esperança de vida: nombre mitjà esperat d'anys de vida en el moment del naixement; preu mitjà de l'habitatge en PTA/m²; pensions: nombre de beneficiaris de pensions vitalícies atorgades als jubilats en general i a persones de 65 anys i més (desglossades en contributives, no contributives i assistencials).

bans més extensos (88%, 80% i 76%, respectivament). Destaca la província de Lleida, amb sols un 41% urbà. L'esperança de vida és molt similar, tant a Catalunya (78,2) com a la resta de l'Estat (78). Actualment, l'any 2001, se situa entorn dels 80 anys.

El preu mitjà de l'habitatge a Catalunya és força més alt que la mitjana de la resta de l'Estat, fet que redueix les possibilitats de canvi d'habitatge per a les persones grans.

5. Alguns indicadors socials d'altres països

Descriurem a continuació alguns indicadors mundials, a tall d'exemple, per tal d'emmarcar les dades catalanes en un referent global.

Taula 4. Alguns indicadors socials d'altres països

País	Població urbana	Relació de dependència	Persones de 65 anys i més	Esperança de vida en néixer
Alemanya	87,1%	46,6	15,9%	77,3
Anglaterra	89,4%	54,0	16,0%	77,3
Canadà	76,9%	47,0	12,5%	79,1
EUA	76,8%	52,4	12,5%	76,8
França	75,2%	53,0	15,6%	78,2
Itàlia	66,8%	47,1	17,6%	78,3
Noruega	73,8%	54,4	15,7%	78,3
Portugal	37,0%	47,3	15,4%	75,5
Suècia	83,2%	56,2	17,4%	78,7
Suïssa	61,9%	47,4	14,5%	78,7
Espanya	77,1%	48,1	16,5%	78,2

Any 1998. Fonts: *Informe sobre el Desarrollo Humano 2000*. Madrid, Mundi-Prensa, 2000. *United Nations Development Programme*.

Llegenda: Població urbana: proporció de persones que viuen en nuclis urbans extensos. Relació de dependència: persones de 0 a 14 anys i majors de 64 anys, per cada 100 adults en edat activa laboral (15-64 anys). Persones de 65 anys i més: nombre de persones que tenen 65 anys i més, en una unitat territorial determinada. Esperança de vida en néixer: nombre d'anys que pot esperar viure un nadó, prenent com a base les pautes de mortalitat en un indret concret.

A la taula 4 observem que la població urbana es reparteix principalment entre Anglaterra (89,4%), Alemanya (87,1%) i Suècia (83,2%). Destaca Portugal, on sols un 37,0% de persones viuen a les grans ciutats. A Espanya la proporció és d'un 77,1%. Si ens basem en la relació de dependència, es constaten els nivells més alts a Suècia (56,2%), Noruega (54,4%) i Anglaterra (54,0%). A Espanya és del 48,1%. El nombre més elevat de persones de 65 anys i més dels països reflectits a la taula 4, a tall de mostra, és a Itàlia (17,6%), Suècia (17,4%) i Anglaterra (16,0%). A Espanya, la proporció és del 16,5%.

**Taula 5. Esperança de vida en néixer al món
2000 i 2050**

Anys		
Esperança de vida en néixer	2000	2050
Àfrica	51,4	69,5
Àsia	65,8	77,1
Amèrica Central i Sudamèrica	69,3	77,8
Amèrica del Nord	76,7	82,7
Europa	73,2	80,8
Oceania	73,5	80,6
Mitjana mundial	65,0	76,0

Font: ONU. Any 2000 i estimació a l'any 2050.

En relació amb l'esperança de vida en néixer, els nivells més alts són al Canadà, a Suècia i a Suïssa. Espanya es troba entre els països amb una esperança de vida més alta del món. Destaquem que l'esperança de vida en néixer a l'Àfrica és de 51,4 anys, i es preveu que l'any 2050 serà de 69,5. La mitjana mundial és de 65,0 anys.

Taula 6. Població de la Unió Europea per cohorts d'edats

Anys	Cohorts d'edats (en percentatge)		
	0-19	20-59	60 i més
1975	31,5	50,3	18,2
1980	30,1	52,0	17,9
1985	27,8	53,4	18,8
1990	25,5	54,9	19,6
1995	24,2	55,4	20,4
2000	23,8	55,0	21,3
2005	23,4	54,6	22,0
2010	22,9	53,9	23,2
2015	22,2	53,5	24,3
2020	21,6	52,8	25,7

Font: Eurostat. *Europa en xifres*. Brussel·les, 2000.

Tal com es pot observar a la taula 6, hom constata a la Unió Europea un decremment constant de les cohorts de 0-19, seguida d'un increment, també constant, de les cohorts de 60 anys i més. Les projeccions de població fins a l'any 2020, també sembla que ho confirmen.

Taula 7. Estructura poblacional de l'Estat espanyol per trams d'edat

Anys	Trams d'edat		
	0-14	15-64	65 i més
1970	27,8	62,5	9,7
1981	25,7	63,1	11,2
1991	19,4	66,7	13,8
1996	16,5	68,1	15,4
2001	15,7	67,6	16,7

Fonts: *Anuario Estadístico*. Instituto de Demografía. Madrid: CSIC, 2000.

A la taula 7 s'observa que a partir del 1981 es produeix una pèrdua constant de població de 0 a 14 anys. Alhora, l'increment de persones de 65 anys i més és espectacular: passa del 9,7% l'any 1970 al 16,7% l'any 2001.

6. La «longevitat» a les famílies

A la nostra publicació *Aspectos biopsicosociales del proceso de envejecer* ja ens referíem a les característiques de l'envelliment, al si de l'estructura familiar. No obstant això, podríem destacar-ne alguns aspectes:

1. El fenomen de la longevitat afavoreix que a les famílies es produeixin dos fenòmens. Primer, la simultaneïtat d'existència d'ascendents i descendents que impliquen quatre o cinc generacions. Segon, la tendència a conviure cadascú a casa seva, és a dir, llars mononuclears aïllades, d'intimitat a distància.

2. Els canvis en la fecunditat i la natalitat incideixen en l'estructura i la funció familiar, entre d'altres variables, i compliquen el fet de poder fer-se càrrec d'un familiar ancià, sobretot si presenta algun tipus de dependència.

3. Els canvis econòmics i socials condicionen les modificacions en l'estructura i funció de les llars (variacions de gènere en la conciliació del treball familiar, l'ocupació laboral, la formació, les relacions i el lleure).

4. L'evolució ideològica i de valors.

Els nous plantejaments convivencials, amb una alta taxa de separacions i divorcis, condicionen tant el tipus d'ubicació de les persones grans com les relacions que s'estableixen amb les noves unitats familiars.

7. Expectatives de la persona gran en relació amb la seva família

Fruit de la recerca, publicada per l'INCANOP, sobre les persones grans, *Gerontologia*, deduïm que la persona gran vivència i racionalitza tot un seguit d'emocions i pensaments, en relació al seu àmbit familiar, entre els quals destacaríem:

Suport i seguretat enfront de les necessitats presents i futures, objectives i subjectives, que pugui presentar la persona anciana. Cal dir que els aspectes subjectius o autoperceptius en la persona gran són molt importants. A tall d'exemple desta-

quem també les accepcions del concepte *salut*, en l'aspecte objectiu d'estar sa i en l'aspect subjectiu de trobar-se bé.

Vivència d'afecte i d'acceptació en el si de la família. Lògicament l'afecte ni es pot forçar ni fingir; per tant, tampoc no és possible adquirir-lo al mercat. L'acceptació ha d'anar dirigida a la persona, independentment del seu estat psicofísic. El seu objectiu és el valor integral de l'ésser humà com a persona, no com a funció.

Percepció de comunicació i comprensió. Avui dia, la comunicació no sempre és fàcil al si de la unitat familiar. Els diferents horaris i activitats, les freqüents presses i la diversitat cultural entre els membres, així com un excés de tensió i estrès, són traves per a una comunicació espontània.

Cal recordar que la família és l'espai «príncep» perquè la persona gran rebi atencions, ja que tan sols poc més d'un 3% de la gent gran viu ubicada en residències, i la gran majoria d'aquest col·lectiu són ancians que no es poden valer per si mateixos. També volem posar èmfasi en el fet que una bona part de les persones grans que requereixen ajuda per a continuar vivint a la seva llar, ho fan mitjançant la contractació de persones immigrants, una part de les quals opera mitjançant l'«economia submergida» per dues causes: facilitat de contractació amb preus més baixos i disminució de cuidadors potencials dins l'àmbit familiar. Si no se'n pot assumir el cost, aleshores es depèn de l'Administració i/o del voluntariat. En aquest sentit, cal potenciar encara més polítiques de suport a les famílies amb ancians i/o persones dependents.

La persona gran espera i desitja també ser i sentir-se útil; i com a conseqüència valorada, més perquè és qui és en la biografia personal i familiar, que per «obligació», per tal d'evitar un cert sentiment de reprovació social o de culpa personal.

També l'avi i l'àvia en família tenen el dret d'esperar respecte per les seves idees i creences, malgrat que sintonitzin poc, per raons culturals i històriques, amb les de la resta de la unitat familiar. La sobreestructura ideològica sovint rep el suport de l'estructura econòmica hegemònica, que no és el cas de la majoria d'avis.

Alhora és lògic creure que la persona gran desitja una integració familiar que comporti participar en les decisions, més que assumir funcions delegades.

Un dels eixos de les expectatives de la gent gran, en relació a la seva família, és crear o assolir un clima de convivència a la llar, més que de coexistència. Això presuposa una actitud activa de reconeixement de les identitats mútues, en una situació d'igualtat i tolerància.

La persona gran també exerceix la persona gran a la família funcions de cohesió entre les generacions. Com a ascendents vius, conserven una memòria històrica dels fets rellevants, i són testimonis que afecten la història i l'evolució familiar.

Una de les principals expectatives de l'avi o àvia al si de l'estructura familiar és que se'ls identifiqui amb la totalitat de la seva persona, i no amb els dèficit de salut que puguin presentar.

Alhora la persona gran té tot el dret d'esperar de la seva família que se'expressi el màxim respecte per les seves manifestacions afectives, com també per la seva intimitat.

També cal destacar la importància que té per a la persona d'edat l'acceptació d'invertir el seu temps en allò que més li convingui, tot i que destini, això sí, un cert espai temporal de dedicació a la família, fet que no vol dir pas elaborar una expectativa familiar d'apropiació de tot el temps de lleure de la persona gran.

Finalment, la persona gran espera de la seva família que se li permeti dissenyar el seu projecte vital mitjançant un estil de vida personal i propi.

Es constata la gran importància que encara té avui dia la funció bàsica de la família com a font d'ubicació i d'integració de les persones d'edat avançada.

Tinguem en compte, no obstant això, que l'edat per si mateixa ha deixat de ser un referent interpretatiu de les condicions de salut, estat general, actitud i circumstàncies de la persona gran, avui dia no coincideix en absolut la jubilació amb la vellesa. La vellesa es manifesta mitjançant el dèficit i les mancances, principalment a través de la salut objectiva (estar sa), la salut subjectiva (trobar-se bé), el tipus de vincles, la situació econòmica, el nivell cultural, les habilitats relacionades, i el fet de tenir un «per què viure».

8. El benestar de la persona gran en família. Una reflexió a les polítiques de gent gran

També prenent com a base el *Pla integral comarcal gerontològic*, que ja hem esmentat, s'observa que un dels eixos que cal tenir en compte en relació amb la persona gran en família, fa referència al control de la seva vulnerabilitat, fruit de la fragilitat progressiva, que des del punt de vista psíquic, somàtic i social comporta el fet d'envellir.

La lògica i desitjable incorporació de la dona al món del treball, la reducció de la dimensió de les famílies, i també el desenvolupament de nous models familiars, han afectat i afectaran cada cop més la seguretat i l'acolliment de les persones grans, ja que hi ha menys cuidadors familiars de gent gran, fet que ha produït que s'hagin generat dues professions, el/la gerocultor/a i el/la cuidador/a familiar.

Una part dels esforços de les administracions públiques en els propers anys s'ha de dirigir a afavorir una clara política formal de suport al sistema familiar, com a distribuïdor d'atencions a les persones grans.

S'ha de procurar que la persona gran envelleixi a casa seva, però també s'han de tenir en compte les necessitats de la família per tal de possibilitar-ho, intentant evitar que el sistema d'atencions familiars a la persona gran es trenqui, i llavors s'hagi de substituir la família per un equip de professionals mitjançant l'ingrés de la persona gran en una residència, amb menys confort i més cost per regla general.

Entenem com a principals recursos a potenciar:

- Assistència domiciliària, tant purament de suport a les tasques de la llar, com sobretot en relació amb les necessitats pròpies d'una resposta integral socio-sanitària a la gent gran.
- Ajuts econòmics als cuidadors/res, de manera directa (prestacions) i indirecta (exempció d'alguna càrrega impositiva).
- L'ajut a domicili: mitjançant aquesta intervenció, es procura que la persona gran rebi l'ajut extern, per tal que pugui assumir la seva autonomia domèstica.
- Teleassistència: és de gran ajut quan la persona gran passa hores sense els familiars, o bé està sola a la llar.
- Centres de dia: són espais dispensadors de serveis socio-sanitaris que ofereixen durant el dia, i mitjançant espais específics, una atenció acurada a les necessitats personals bàsiques, terapèutiques o bé de caire sociocultural per a

les persones grans amb alguns dèficits funcionals, tant de caire orgànic com psíquic i/o social.

- Estadets temporals en centres residencials: aquest tipus d'intervenció està pensat perquè les famílies puguin «descansar» temporalment de les obligacions que els comporta el fet de tenir cura d'una persona gran, principalment si presenten determinades minusvàlues.
- Programes de suport a les famílies cuidadores que tenen un o diversos familiars d'edat avançada. Caldria definir els diferents tipus de suports que s'ofereix d'acord amb les necessitats que es manifestin.
- Pisos tutelats: es tracta en aquest cas d'habitatges individuals que disposen d'uns serveis comuns determinats, com també incorporen la supervisió d'un professional del Treball Social, per tal de coordinar els recursos comunitaris més adients que pugui utilitzar la gent gran. Comporta la col·laboració d'un servei de consergeria, per tal de satisfer les seves necessitats puntuals, i aportar vigilància i seguretat. Lògicament els poden ocupar tant persones grans soles com una família d'edat avançada.

9. Promptuari d'aspectes que cal valorar en relació amb l'ajuda familiar vers la persona gran

Síntesi conceptual elaborada a partir de les recerques biopsicosocials gerontològiques, publicades amb els títols: *Guía pràctica de la tercera edat* i *Per un futur digne i segur. Vida als anys*. Cal evitar:

- El desinterès creixent per la persona gran. Aquest risc augmenta amb la dependència.
- La percepció, per part de la persona gran, que és una càrrega o destorb per a la família.
- El fet de responsabilitzar exclusivament un sol membre familiar de la cura i l'atenció a la persona gran al si de la família.
- Utilitzar els seus objectes sense el seu coneixement o autorització explícita.
- Tractar els senescents com si fossin senils; cal defugir tota actitud paternal o infantilitzadora.
- Que l'angoixa de la persona gran s'incrementi per un excés de solitud, de marginació o bé per desintegració del nucli familiar.
- L'aïllament en relació a persones, activitats, projectes i decisions que els afecten.
- Comportaments poc naturals o afectats, que pretenen dissimular el rebuig latent.
- Culpabilitzar l'avi o àvia de la frustració personal, i associar-la casualment als comportaments de la persona gran.
- Incorporar a la família un estil de vida poc realista si es té en compte les possibilitats i limitacions que implica el fet de tenir cura d'una persona gran, principalment si és dependent.
- La desinformació de tot el suport que es pot assolir, tant del mercat com del voluntariat, i dels recursos de l'Administració a què poden tenir dret.

- Les crítiques sistemàtiques de la situació. Cal ser positiu i realista, i procurar aplicar estratègies operatives, més que lamentar-se o bé aïllar-se.

Cal ser conscient també que el fenomen de la vellesa comporta a la nostra societat una forta contradicció entre la pèrdua de la funció social dels vells i l'expectativa que la família substituirà aquesta mancança. Cal dir que no es pot responsabilitzar la família de l'evolució biogràfica de la persona gran, ja que la dimensió de la seva llibertat i els condicionaments que l'emmarquen també s'han de valorar i tenir en compte. La família pot ajudar l'avi o àvia que hi conviu fent-li sentir que el seu passat s'ha de respectar, però que encara té un present, testimoni d'un futur pròxim. No es pot viure el present a través dels records. Cal ser realista i ocupar el màxim espai vital possible, sense cap més límit que el de les limitacions biopsicosocials.

Hem d'entendre la família com una doble construcció: orgànica i simbòlica. Per *família orgànica* entendrem la seva estructura i institució grupal, derivada de rols i funcions. Per *família simbòlica*, cal entendre l'assignada per mitjà del llenguatge, els valors i les tradicions. El seu eix és el pensament i la comunicació.

Actualment assistim a una crisi de la família que abraça la seva legitimació, amb absència d'una substitució eficaç. Observem ara com ara una descontextualització de les situacions, en el si de l'estructura familiar. Com a elements identificatius de la família, destaquem: posició socioeconòmica, nivell cultural, nombre d'individus, gèneres, edats, valors, estat de salut, aspectes biogràfics, relació poder/autoritat i capacitat participativa.

Volem destacar també aquests tipus estructurals de models familiars:

- Nuclear: pares i fills.
- Extensa: tres, quatre o cinc generacions.
- Extensa modificada: tres, quatre o cinc generacions, però alguna d'aquestes, malgrat que conserva una forta vinculació amb la resta de la família, manté una certa intimitat a distància, ja que conserva una altra llar, on habita temporalment o de manera permanent.
- Monoparental: un sol progenitor i fills.
- No biològica: diversos adults sols, que han escollit un model familiar de convivència.
- Senescent: dues persones grans o més que viuen soles.
- Simbiòtica: una persona gran o més que viuen soles, amb familiars i/o cuidadors que en tenen cura.

Cal potenciar, a les famílies en general i a les que incorporen persones grans en particular, la convivència enfront de la coexistència. Conviure equival a compartir, a viure en un sentit ple, juntament amb d'altres que també viuen amb el mateix atribut. Un dels eixos per a un bon conviure és el respecte a la privacitat. Hi ha el perill quan s'és gran, i sobretot quan s'és dependent d'alguna manera o altra, de perdre aquest dret a la intimitat i a la privacitat. Cal recordar als familiars i cuidadors la importància de fer sentir a la persona gran el més escrupolós respecte a la seva parcel·la de discreció.

També ens convé reflexionar sobre la força connectiva actual dels vincles de sang, a les famílies biològiques. L'afecte no es pot forçar, però les necessitats no es

poden suprimir, encara que sí que es poden derivar. Si realment la persona gran no és estimada per la seva família, és millor buscar una ubicació substitutòria o alternativa.

10. La persona gran en relació amb la «neofamília» i l'«antefamília»

Com a conseqüència de la nostra activitat d'investigació sociogerontològica, a l'Ajuntament de Barcelona (IMAE) vàrem realitzar la publicació: *Les persones grans: característiques i possibilitats d'una etapa vital*, on ja reflexionàvem sobre la família generada, que aquí anomenem la «neofamília», i la d'origen, o l'«antefamília». Pel que fa a aquest tema, diríem que per neofamília entenem l'estructura de relació formada per dues persones, sense llaços de parentiu primaris, que decideixen posar en comú un projecte vital que els vincula, és la família que escollim. Si tenen fills, serà una neofamília procreadora. Per antefamília s'entén aquella estructura de relació, constituïda per un teixit més o menys extens de persones vinculades per llaços de sang, que són receptores dels nous membres procreats, per la neofamília. És la família on es neix.

Fins que els fills no es casen i formen una neofamília, tota l'experiència relacional de caire familiar se situa majoritàriament a l'antefamília en què s'ha nascut. Cal destacar que els vincles de les neofamílies són molt intensos entre els membres, i amb una certa freqüència es produeixen tensions entre ambdues estructures, per raons de poder, tradició o hegemonia. L'existència humana s'inicia biològicament i socialment al si d'una família que no s'ha triat, i normalment finalitza en una família constituïda a partir de la llibertat humana, lògicament en un sentit dimensional.

Observem que l'antefamília representa la tradició, els vincles amb els ascendants que ja han mort, l'herència en si mateixa, tant genètica com econòmica, cultural i social, els cognoms, la posició, el prestigi o els atributs, socialment referits al seu desenvolupament històric. Sovint la neofamília encarna la innovació, l'originalitat i el canvi. Totes dues estructures familiars coincideixen a les famílies amb tres o més generacions en convivència.

Constatem que una gran part de les persones grans s'emparen preferentment en la pròpia neofamília, amb descendència o sense, encara que en cas de tenir-ne, biològica o adoptada, aquesta és un referent d'expectatives de seguretat i acolliment, per part de la persona anciana. Volem remarcar en aquest sentit que en una gran part de les famílies d'avui dia, hi trobem avis/àvies, besavis/besàvies i oncles/ties, fins i tot rebesavis/rebesàvies, és a dir, tres, quatre o cinc generacions en convivència presencial o a distància. En cap altre període històric s'ha produït aquest fenomen. Ens calen, doncs, referents d'estudis i experiències per tal de resoldre òptimament les claus d'aquesta convivència.

A l'hora d'entendre el paper de les persones grans al si de l'estructura familiar, hem de tenir en compte algunes constatacions. Els joves d'avui són els vells de demà, és a dir, demogràficament es van succeint etapes amb relació al cicle vital, es produeixen substitucions de persones concretes, però amb manteniment de cohorts genèriques. Els diversos nivells d'interacció de funcions al si de l'estructura familiar, estan condicionats històricament i socialment; per tant no hi haurà cohorts successives d'envelliments idèntics.

L'ajuda mútua és un eix important al si de les interaccions familiars. Evidentment, no sempre aquesta ajuda és cronològicament simultània i quantitativament equiparable o qualitativament similar, però si més no afavoreix unes expectatives entre els membres de la família de contenció i suport enfront de les dificultats.

Els rols familiars són evolutius al si de la família, a l'igual de la transició entre la neofamília i l'antefamília.

10.4.1. Fill/filla. És el primer rol de l'individu. El temps i el gènere el faran evolucionar amb expectatives socials i atributs personals ben diferenciats. Aquest rol és l'encarregat d'elaborar un pont de transició entre l'estructura antefamiliar i la neofamiliar quan s'independitzi i constitueixi una nova família. La persona gran, al si de l'estructura i ubicació familiar, elaborarà algunes crisis de seqüenciació previsible, encara que la seva temporització és imprevisible. La progressiva pèrdua funcional, tant física com psíquica, es pot produir lentament o de manera sobtada. La família ha d'assumir aquest fet cognitivament i emocionalment, però també és cert que se li han de facilitar «eines», principalment des dels poders públics, per tal de no fer excessivament feixuc el fet de responsabilitzar-se de totes les conseqüències de la convivència amb persones grans. Una família no és ni una residència assistida ni un hospital, malgrat que pot incorporar determinades funcions d'ambdues institucions. S'ha de saber quan, amb fortes condicions limitadores, s'aconsella la derivació institucional, temporalment o definitivament, de la persona gran dependent.

10.4.2. Pare-mare. Tots els pares i les mares han estat abans fills i filles, i combinen en l'educació dels propis fills/es, aspectes d'innovació personal, històrica i generacional, amb aspectes conservadors i tradicionals, inoculats mitjançant l'educació i la pròpia família de referència o antefamília. Els pares i les mares conviuen entre tres unitats familiars, és a dir, les seves específiques antefamílies i la pròpia neofamília.

10.4.3. Avi/àvia. Aquest rol ha experimentat, i encara ha d'experimentar, nombrosos i profunds canvis i adaptacions, tant en relació amb l'estructura com a la funció. Les persones grans actuals es diferencien notablement d'un patró típic, tant físic com psíquic, econòmic i social, sols fonamentat per l'edat cronològica. Als països més industrialitzats, la població laboral inicia la jubilació a edats relativament joves, i manté un bon estat de salut general durant molts anys. És aquesta capacitat funcional mantinguda la que els permet assolir objectius i satisfer il·lusions, cosa que abans només era permesa a cohorts més joves, cronològicament parlant.

L'avi i l'àvia del segle XXI són essencialment persones cada cop menys condicionades des del punt de vista de rols assumits i expectatives, per la variable edat. El que compta és l'estat de salut, els recursos i les habilitats.

Cal destacar que als països occidentals, la tendència és l'increment del nombre de persones grans, amb un decrement de la proporció d'infants, és a dir, més avis i àvies i menys néts i nètes.

10.4.4. Besavi/besàvia. Són cada cop més abundants, i s'observa una aproximació estètica i funcional al rol dels avis/àvies d'etapes anteriors. Els besavis d'avui s'assemblen als avis d'ahir.

11. Principals necessitats de la persona al si de la seva família

En el procés de realització del *Pla Integral Comarcal Gerontològic* vàrem sintetitzar les necessitats de les persones grans en les categories següents:

1. Físiques

Alimentació. Una nutrició adequada i equilibrada és recomanable a totes les edats, però és vital durant la vellesa. S'ha constatat que les persones grans que viuen soles mantenen en menor dimensió la qualitat i quantitat dels seus hàbits alimentaris, és a dir, tant la varietat com l'adequació de la dieta. Recordem que el menjar, a més de satisfer una necessitat fisiològica, es converteix en àpat en fer-se social. També millora en família la regularitat d'horaris.

Habitatge. L'habitatge, per a la vellesa és sinònim de seguretat, protecció i «microhabitat» on s'hi passen moltes hores. Caldria potenciar dins la llar els espais ergonòmics adaptats a les possibilitats i necessitats de la gent gran, sobretot amb la intenció d'evitar accidents i millorar la mobilitat i la qualitat de vida. Els banys i la cuina són els llocs on és necessari extremar la precaució instal·lant terres antilliscants. També les estores poden jugar males passades; cal fixar-les.

Salut. Les necessitats de salut de les persones grans presenten una forta interdependència des del punt de vista psíquic i físic, i es diferencia d'aquells aspectes referents a la salut objectiva o estar sa, de la salut subjectiva o trobar-se bé, tal com ja s'ha dit.

Tanmateix, l'estructura familiar constitueix un agent intermediari molt adequat per a la consolidació d'atencions sociosanitàries, principalment a caus de la fragilitat de la persona gran en situació de necessitat, i sobretot en subjectes de mobilitat reduïda o amb limitacions intel·lectuals.

2. Econòmiques

El fet normal és que en situacions de necessitat, la família és el principal, i el més accessible, recurs de satisfacció d'urgències econòmiques per part de la persona gran.

La responsabilitat de la família, en relació amb les necessitats econòmiques de les persones grans, s'expressa de diverses maneres: per afecte, per identificació i vincle, per pressió social, i per possibles sancions administratives, per a aquells fills/filles que no s'ocupessin d'uns pares amb necessitats. En serien bons recursos, per exemple: deduccions fiscals, ajuts per a l'assistència domiciliària, «xec-servei» a cost reduït, etc.

Cal subratllar que en aquests casos la responsabilitat econòmica i social es creua amb l'ètica. Observem, però, que en no poques situacions, són les persones grans les que amb els seus estalvis, i amb les reduïdes pensions, ajuden fills/filles aturats o bé en situacions econòmiques difícils.

3. Socials

La família s'estructura com un grup social, caracteritzat per la incorporació exounitària i endodiferencial de tots els membres.

Ara com ara, el fet social s'aprèn en el teixit familiar, a l'inici del procés d'interiorització. És clar que les relacions familiars es constitueixen com a models i referents per a les relacions socials posteriors.

12. Tipus bàsics de relacions familiars

Basant-nos en la recerca, publicada per TISA, denominada *Guía práctica para la tercera edad*, hem confegit cinc tipus de relacions familiars bàsiques:

1. De parella: són la base de les relacions familiars, ja que mitjançant aquesta unió s'inicia la família clàssica i tradicional a la nostra cultura occidental. Centre logístic i de serveis per als seus membres, espai de reproducció i socialització dels fills/filles, àmbit protector i receptor, així com espai de generació o distribució de recursos econòmics; són atributs d'aquest model sociocultural i administratiu de convivència anomenat família.

2. De parella a distància: es manifesta en persones, majoritàriament grans, en què un dels dos membres està ingressat en un centre. Aquest rol pot tenir elements en comú amb el de vidu/vídua.

3. Entre germans: sovint, en envellir, els germans retroben un punt de vincle que potser havien perdut a l'etapa adulta. Cal dir que amb relació als pares grans les germanes acostumen encara a sentir-se més vinculades-obligades a tenir-ne cura i atenció, en comparació amb els germans.

4. Pares-fills: després de la relació de parella, és la més intensa i probablement hi passa al davant quant a exigències. Educar és molt més que satisfer les necessitats que requereixen els fills/es.

5. Avis-nets: cal destacar la importància quantitativa i qualitativa d'aquest col·lectiu, tant en relació a la socialització de l'infant, com per causa de la seva millor forma física i intel·lectual, en comparació amb generacions anteriors de persones grans. Aquest fet permet, associat a la disponibilitat de temps lliure, un bon contacte amb el nét/néta.

Els rols d'avi/àvia-nét/a són nous en l'estil com s'estan produint a la societat moderna. Cal aprofundir teòricament i pràcticament en la funció d'avi/àvia al segle XXI, amb una altra expectativa de vida, amb nous valors emergents, amb més participació i recursos socials, i també amb més independència econòmica i autonomia personal.

També cal subratllar que a la vellesa les característiques de rol per diferenciació de gènere són més reduïdes, i per tant podem intercanviar rols socials i culturals de gènere amb més facilitat i naturalitat.

Finalment, volem destacar la necessitat d'incidir també sobre la família de la persona gran, quan aquesta és atesa individualment, ja que els seus problemes sempre s'estenen a la xarxa on està ubicada, i si aquesta és la família amb la seva pròpia problemàtica i dinàmica, necessitarà assessorament i suport.

Tant en l'aspecte econòmic com social, resulta més pràctic per als ciutadans, i fins i tot per a l'Estat, afavorir l'ajut a les famílies amb persones grans necessitades, que establir sistemàticament unitats assistencials substitutòries.

Creiem que caldria potenciar un treball social interdisciplinari, que consideri la família i el seu entorn com una unitat d'intervenció, en relació a tots i cadascun dels seus membres en general, i de les persones grans en particular.

13. Les persones amb disminució a Catalunya. Uns apunts

En parlar de persones amb disminució ens caldria diferenciar quatre àmbits conceptuals: deficiència, disfunció, discapacitat i minusvalidesa. Per deficiència entenem tota pèrdua de domini en la realització d'una acció. Per disfunció associem una reducció dimensional de la competència en la resolució d'una aplicació per part d'una estructura. Per discapacitat entenem la manifestació extrema d'una disfunció. Finalment, per minusvalidesa associem tota expressió social d'una deficiència.

Segons l'*Anuari estadístic de Catalunya* (2000), el gener del 1999, a Catalunya hi havia: 9 centres ocupacionals per a persones amb disminució física; 6 centres ocupacionals per a persones amb paràlisi cerebral; 2 centres ocupacionals per a persones amb síndrome autista; 144 centres ocupacionals per a persones amb disminució psíquica, i 7 centres ocupacionals per a d'altres disminucions.

Aquest recursos permeten les places següents: 316 places per a persones amb disminució física; 221 places per a persones amb paràlisi cerebral; 153 places per a persones amb síndrome autista; 7.546 places per a persones amb disminució psíquica; 154 places per a persones amb altres disminucions.

Amb relació al centre de dia d'atenció especialitzada, constatem que a Catalunya, el gener del 1999, hi ha: 2 centres per a persones amb disminució física, amb 31 places; 2 centres per a persones amb disminució psíquica, amb 34 places; 24 centres per a persones amb disminució profunda, amb 500 places; 1 centre per a persones amb paràlisi cerebral, amb 121 places; 1 centre per a persones amb altres disminucions, amb 15 places; el total de persones amb disminució física és de 122.435; el total de persones amb disminució visual és de 17.655; el total de persones amb disminució auditiva és de 8.065; el total de persones amb disminució psíquica és de 31.858; el total de persones amb malaltia mental és de 24.972; el total de persones amb altres disminucions és de 2.207. El total de persones a Catalunya amb algun tipus de disminució era de 207.192 l'1 de gener de 1999.

A l'Estat trobem les dades següents l'1 de gener de 1999, segons l'*Anuario Estadístico de España* (2000):

Subsidis de garantia d'ingressos en relació amb:

Disminuïts físics	69.899
Disminuïts psíquics	22.111
Disminuïts sensorials	10.430
Total	102.440

Subsidis per a ajuda de tercera persona

Disminuïts físics	12.393
Disminuïts psíquics	5.830
Disminuïts sensorials	1.990
Total	20.213

Subsidis per a mobilitat i compensació per despeses de transport

Disminuïts físics	7.856
Disminuïts psíquics	1.683
Disminuïts sensorials	912
Total	<u>10.451</u>

Cal potenciar tant com sigui possible la prevenció i la rehabilitació en el cas de les minusvàlues, com a continuïtat del model mèdic tradicional: diagnòstic, pronòstic, terapèutica. En relació a les persones que presenten algun tipus de disminució, cal dir que l'abordatge d'intervencions haurà de considerar la globalitat del subjecte, tenint especial cura de la interrelació biopsicosocial, cultural i econòmica en què s'insereix tota biografia. Cal optimitzar les campanyes comunitàries que afavoreixen la integració de ple dret a la comunitat de les persones amb minusvalideses, i potenciar-ne la capacitat d'utilitat, participació i servei. Millorar l'assistència de les persones disminuïdes, i l'ajuda de les famílies que les acullen, principalment a les zones rurals i més deshabitades. Reduir les duplicitats de serveis i incrementar les ofertes dels recursos necessaris i menys oferts. Incidir en un *Pla Estratègic Integral de Desenvolupament* de l'assistència a les persones amb disminucions i les seves famílies.

Cal actualitzar històricament i biopsicosocialment, tant els criteris, barems i exigències de les Unitats de Valoració, com la resposta adequada a les necessitats reals de la població afectada, i tant pel que fa a l'oferta de serveis com a la seguretat econòmica. Afavorir estudis epidemiològics sobre les xifres de persones amb disminucions, i també de les causes, conseqüències i evolució d'aquestes. Així mateix, caldria optimitzar la informació i la comunicació entre els afectats, les administracions, institucions i organitzacions implicades, amb un especial reconeixement a les famílies que incorporen persones amb disminució. Alhora caldria donar suport al voluntariat en aquest sector. Cal potenciar els programes d'ajuda, autoajuda i ajuda mútua, que impliquen persones amb disminució i teixit social. En aquest punt, la família hi té una importància cabdal. També s'hauria d'optimitzar l'assistència domiciliària, tant en els vessants sanitaris com socials. Alhora caldria potenciar les possibilitats que ofereixen les noves tecnologies, com són les telealarmes, Internet, càmeres i registres de posicionament per ones o làser, etc.

S'haurien d'incrementar les assignacions de la rehabilitació ambulatoria, ja que redueixen el període d'internament hospitalari, tot procurant una implicació familiar més gran en el procés rehabilitador i afavorint la progressiva integració de la persona amb minusvalideses en el seu espai domèstic, real i simbòlic. Els centres de dia també són recursos que faciliten la reinserció sociodomèstica. Cal dotar-los de totes les capacitats que els corresponen. Els centres assistencials de rehabilitació han de procurar realitzar la màxima orientació professional, tant als pacients com a les seves famílies. Cal augmentar quantitativament i qualitativament els equips professionals multidisciplinaris, per tal d'intervenir conjuntament en les situacions que ho requereixin, tot dotant-los dels suficients recursos tecnològics, formatius i actitudinals, perquè puguin realitzar la seva funció amb eficàcia. També cal avançar vers la sectorització progressiva dels equipaments i els serveis, adreçats tant a les persones que presenten alguna disminució com a les seves famílies. S'hauria d'aprofundir, a través de l'Administració, el teixit empresarial i el «tercer sector», en el màxim des-

envolupament de la LISMI (Llei d'integració social del minusvàlid), per tal d'aconseguir una plena integració sociolaboral i comunitària de la persona que té disminucions. Alhora cal avançar en relació amb programes de millora i adequació d'habitatges per a famílies amb persones que presenten algun tipus de disminució que ho requereix. Aquestes millores s'haurien de fer extensives i optimitzar les intervencions destinades a la suspensió de barreres arquitectòniques limitadores, tenint en compte les necessitats d'una població amb disminucions, que alhora envelleix. Cal potenciar tots els estudis i aplicacions referents a temes bioètics, com ara la incapacitació i la tutela. Cal intensificar la col·laboració de l'Administració amb les associacions i col·lectius de persones amb disminució, en la línia d'aglutinar tots els sectors implicats.

Bibliografia

- ADROHER, S. (2000). *Mayores y familia*. Madrid, Instituto Universitario de la Familia, ICADE, Universidad Pontificia de Comillas, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- ALTARRIBA, F. X. (1983). *La gent gran a Catalunya*. Barcelona, Fundació Catalana.
- ALTARRIBA, F. X. (1995). *Aspectos biopsicosociales del proceso de envejecer*. Barcelona, Boixareu.
- ALTARRIBA, F. X. i altres (1984). *Gerontologia*, 3. Barcelona, Càtedra de Gerontologia, Institut de Sociologia i Psicologia Aplicades.
- ALTARRIBA, F. X. i altres (1988). *Per un futur digne i segur. Vida als anys*. Barcelona, Departament de Sanitat, Generalitat de Catalunya.
- ALTARRIBA, F. X. i CAMMANY, R. (1993). *Les persones grans: característiques i possibilitats d'una etapa vital*. Dossiers Socioculturals. Barcelona, IMAE, Ajuntament de Barcelona.
- ALTARRIBA, F. X., CAMMANY, R., i COROMINAS, A. (1989). *La Tercera Edad*. Barcelona, Editorial TISA, La Vanguardia.
- ALTARRIBA, F. X., i TRESERRA, M. A. (1992). *Gerontologia*. Barcelona, Institut Català de Noves Professions. Generalitat de Catalunya.
- ÀREA DE SERVEIS SOCIALS (1996). *La gent gran a casa*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- BANC MUNDIAL (1994). *Envejecimiento sin crisis*. Barcelona, Informe del Banc Mundial sobre investigacions relatives a polítiques de desenvolupament. Washington D.C.
- BAZO, M. T. (1990). *La sociedad anciana*. Madrid, Centro de Investigaciones sociológicas.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1992). *10 anys de la Llei d'integració social dels minusvàlids (LISMI) a Catalunya: present i futur*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1993). *Pla Integral de Suport a les Famílies*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1993). *Pla Integral Comarcal de la Gent Gran*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1999). *Mapa de serveis socials*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

- FLAQUER, LI. (2000). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Col·lecció Estudis Socials, 3. Barcelona, Fundació la Caixa.
- FUNDACIÓ «LA CAIXA» (2000). *Anuari Social*. Barcelona, Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona.
- GARCÍA, M. C., i PÉREZ, A. (1994). *Ancianidad, familia e institución*. Salamanca, Amaru Ediciones.
- GUILLEMOUD, A. M. (1992). *Análisis de las políticas de vejez en Europa*. Madrid, Instituto Nacional de Servicios Sociales, Ministerio de Asuntos Sociales.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000). *Anuari estadístic de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2000). *Anuario estadístico 1999*. Madrid.
- MEDEROS, A. i PUENTE, A. (1996). *La vejez*. Madrid, Editorial Acento.
- MORAGAS, R. (1991). *Gerontología Social*. Barcelona, Editorial Herder.
- ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES (2001). *Informe mundial de perspectiva de creixement demogràfic per al 2050*. Washington.
- PUYAL, J. M., i ALTARRIBA, F. X. (1997). *L'Indret de la memòria*. Documentació. TV, Barcelona.
- SAN ROMÁN, T. (1990). *Vejez y cultura*. Barcelona, Fundació Caixa de Pensions.
- SERVICIOS SOCIALES (1997). *Envejecimiento en el mundo rural: problemas y soluciones*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

La violència familiar a Catalunya: polítiques i accions ciutadanes contra la violència envers les dones

Encarna Bodelón González i Engràcia Querol Rosell

1. Introducció

El model de família tradicional està essent superat en molts sentits per les noves realitats sociològiques i les noves estructures familiars, però també pel fet que avui dia tenim una imatge més real de les relacions familiars en aspectes que, fins fa poc, no eren considerats problemes socials. Les nostres societats havien construït al llarg dels dos últims segles una imatge de la família com un espai privat, els problemes del qual no adquirien dimensió social.

Aquesta imatge començà a esmicolar-se definitivament a partir de les crítiques dels diferents moviments feministes dels anys seixanta i setanta. La família, l'espai domèstic, va aparèixer com un espai de relacions de poder, on les dones i els fills perden sovint la condició de subjectes per ocupar la d'«objectes» de la violència patriarcal.

La violència familiar és avui dia una de les problemàtiques fonamentals que s'ha de tenir en compte quan s'analitzen les realitats de les famílies a Catalunya o a qualsevol altre país.

A l'hora d'abordar aquest tema és necessari fer algunes precisions prèvies. En primer lloc, cal explicar que utilitzarem el concepte de violència familiar, ja que permet incloure aquella violència que es dona tant dins com fora de la llar i que respon a una relació amb vinculacions afectives. En segon lloc, cal esmentar les dificultats que apareixen a l'hora de definir què hem d'entendre per violència familiar. Concretament ens referim al fet que sovint, quan es parla de violència familiar, es fa referència només als maltractaments físics. Nosaltres entenem que aquest concepte ha d'incloure tota mena de lesions, agressions, coaccions, amenaces i vulneracions de drets que es donen en l'àmbit familiar. Un tercer problema és el relatiu als subjectes afectats per la violència. Els estudis ens mostren que majoritàriament són les dones i els nens els subjectes agredits. També hi ha casos d'homes, però el nombre és, en tot cas, molt escàs. Ens centrarem en un dels col·lectius que majoritàriament és objecte d'aquesta violència, el de les dones. La violència que pateixen els nens en l'àmbit familiar també és molt notable, però per

raons metodològiques limitarem el nostre treball a l'anàlisi de la problemàtica de les dones.¹

De tota manera, s'ha de dir que una de les qüestions que encara han estat poc estudiades és en quina mesura la violència que pateixen els menors en la família és una conseqüència (directa o indirecta) de la violència de la qual són objecte les dones. Les situacions de violència familiar cap a les dones s'estenen molt sovint de manera directa o indirecta als infants.

El nostre objectiu és descriure quin abast té la violència familiar contra les dones a Catalunya, i explicar quines mesures s'han aplicat en els últims anys per tal de fer-hi front. Abans, però, ens interessa recordar que estem davant d'una qüestió que fins fa pocs anys no era objecte de debat públic. Recordar breument els elements que han marcat l'interès pel tema ens ajudarà a analitzar posteriorment les diferents accions que s'estan portant a terme actualment.

2. La visibilització del problema: les iniciatives feministes

Com ja hem dit, la discussió sobre la violència familiar ha vingut a Catalunya, com a altres llocs, de la mà del moviment feminista. Així, les primeres «Jornades Catalanes de la Dona», celebrades a Barcelona l'any 1976, ja van posar de manifest la necessitat de criticar la família i el seu model de relacions patriarcals. Aquelles primeres crítiques es van ampliar i aprofundir en anys posteriors.

Les dones dels anys setanta i vuitanta van redescobrir la realitat de violència en la qual vivien moltes d'elles. Semblava sorprenent que una societat que havia lluitat per les llibertats i contra el franquisme, descobrís un nou espai de violència: la llar. Se subratllava que l'arrel de la violència patriarcal es trobava en l'estructura d'una societat que subordinava les dones. Per tant, l'única forma efectiva de lluita era un canvi social que modifiqués les relacions entre home i dona.

Aquesta anàlisi es completà a partir dels anys vuitanta amb la idea de la necessitat de portar a terme accions específiques contra algunes de les manifestacions d'aquesta violència. Comencen a elaborar-se estratègies concretes per a treballar tant el tema de la violència familiar, com el de la violència sexual. A Catalunya aquesta atenció específica al problema de la violència domèstica es va manifestar en els grups i vocalies de dones als barris i en la creació de la primera casa d'acollida a Barcelona l'any 1986. Un exemple molt significatiu de les iniciatives dels grups de dones dels anys vuitanta és la del Grup Alba, que va començar a treballar la temàtica dels maltractaments al començament dels anys vuitanta.

La denúncia que el moviment feminista havia plantejat sobre el problema de la violència familiar havia estat mancada d'accions institucionals. Hem d'esperar fins a la meitat dels anys vuitanta per veure algunes de les primeres mesures institucionals, que al començament no van adoptar la forma d'autèntiques polítiques públiques, ni per l'abast de les accions, ni pels recursos invertits. És significatiu, en aquest sentit, l'informe que l'any 1989 el Senat va fer sobre la violència domèstica.

1. Recentment ha aparegut un estudi sobre els maltractaments infantils a Catalunya, que utilitza un concepte de maltractament ampli que inclou diferents accions vulneradores dels drets dels infants (des del maltractament físic fins a l'abandonament, l'absentisme escolar, etc.) (Inglès, 2000).

L'informe assenyalava l'enorme abast del problema i la manca de recursos que s'hi dedicaven. L'impacte de l'informe va ser molt notable i va generar una forta demanda social de respostes al problema. Les mesures que es van impulsar van ser fonamentalment l'adopció de noves sancions penals. Això era una paradoxa, atès que el moviment feminista havia subratllat en tot moment que les mesures penals no podien ser el centre de les actuacions contra la violència sexista, sinó en tot cas un element més dintre d'una política pública d'abast més ampli.

Així, mentre que els grups de dones havien iniciat la denúncia i la lluita contra la violència a les dones des dels anys setanta, les institucions es van centrar en aquest tema, tal com veurem, a partir dels anys noranta.

3. Dibuixar mapes sobre la violència familiar: la inabastable realitat

A l'hora de tractar de copsar l'abast del problema hem de tenir en compte unes quantes qüestions preliminars. En primer lloc cal recordar que la major part de les estadístiques fetes a Catalunya, Espanya i altres països quantifiquen separadament les diferents situacions de violència familiar envers les dones, els menors i altres membres del nucli familiar. És a dir, la major part de les estadístiques que s'han fet analitzen separadament els diferents col·lectius. En segon lloc, cal tenir en compte que la informació que tenim sobre l'abast de la violència familiar prové, majoritàriament, de les estadístiques elaborades a partir de les estadístiques policiaques, és a dir, reflecteixen la violència familiar denunciada, però no la totalitat del problema. L'anomenada «xifra negra» en aquest tipus de delictes és molt elevada, tal com han posat de manifest alguns estudis de victimització. En tercer lloc, quan es parla de violència familiar denunciada, les estadístiques policiaques tenen en compte només la violència que és tipificada pel codi penal com a falta o delictes de lesions (sempre que es doni en l'àmbit familiar) i com a delictes de maltractament continuat. Això significa que la violència familiar que consisteix en agressions sexuals, injúries, coaccions, amenaces i altres vulneracions de drets no queda reflectida en les estadístiques sobre les denúncies. També s'ha de considerar que les lesions no sempre es reflecteixen a les denúncies com lesions vinculades a una situació de violència familiar. Tot això fa que encara les estadístiques sobre el tema tinguin greus mancances.

En els últims anys el nombre de denúncies ha crescut a Catalunya, com a la resta de l'Estat. El 1998 va ser de 3.260, al 1999 de 3.318, i 3.561 l'any 2000. Aquesta progressió també es veu clarament a escala estatal, on el nombre de denúncies l'any 1998 va ser de 20.673, al 1999 de 21.778, i de 23.346 l'any 2000 (segons les dades del Ministeri de l'Interior).

Tal com ja hem dit, un dels millors instruments per a conèixer l'abast de la violència familiar són les enquestes de victimització. En aquestes enquestes es demana als membres de la població que informin sobre si han estat víctimes d'un delictes, tant si l'han denunciat com si no. L'Ajuntament de Barcelona ha realitzat durant els últims anys estudis de victimització a la ciutat de Barcelona i a l'àrea metropolitana. En aquestes enquestes es tenia en compte el concepte de violència sexual, però no el de violència familiar en general. Actualment hi ha la previsió d'incorporar aquests conceptes en els propers estudis.

A Catalunya es va realitzar un estudi de victimització sobre la violència contra les

dones l'any 1992 (Altarriba, 1992), encarregat per l'Institut Català de la Dona, que ci-tem, tot i el temps transcorregut, per ser l'únic que s'ha fet fins ara. Entre altres coses s'afirmava que:

–A Catalunya el 10% de les dones se senten víctimes de maltractaments, de tipus físic o psíquic. Aquests maltractaments es produeixen majoritàriament en l'àmbit familiar i entre dones de 26 a 40 anys.

–El 46% de les víctimes declara patir maltractaments des de fa més de quatre anys.

En l'àmbit estatal s'ha realitzat una macroenquesta durant l'any 1999. Aquesta investigació només estudiava la victimització de les dones vinculada a la violència familiar. Els encerts d'aquest estudi són els d'incloure una definició àmplia de violència familiar (que també inclou les agressions sexuals i les agressions psíquiques en l'àmbit familiar) i el fet que té en compte dos tipus de respostes: les d'aquelles dones que s'autoclassifiquen com maltractades i les dones que l'estudi considera com tècnicament maltractades en funció de les seves respostes.

Alguns dels resultats d'aquesta enquesta són: que el 4,2% de les dones espanyoles majors d'edat declaren haver estat maltractades durant l'any 1999. Això representa un total de 640.000. El 12,4% de les dones han estat víctimes de maltractaments domèstics, encara que elles no s'hagin reconegut com a maltractades (maltractament tècnic), és a dir, 1.865.000 dones. A Catalunya aquesta enquesta va trobar que s'autoclassificaven com a dones maltractades durant l'últim any el 4,3% de les dones majors d'edat i que es podrien considerar com a tècnicament maltractades el 12,1%, és a dir, un total del 16,4% de les dones catalanes majors d'edat, hauria patit violència familiar durant l'any 1999. Aquesta xifra és notablement superior a la que obté l'estudi de l'Institut Català de la Dona.

Aquestes xifres de victimització són similars a les que es produeixen en altres comunitats autònomes: en el cas del País Valencià, les xifres són del 4,5% (autoclassificades) i 11,6% (considerades tècnicament); Madrid 4,9% i 12,7% respectivament.

Les enquestes de victimització que s'han fet a Espanya i a Catalunya es poden comparar amb un estudi fet al Canadà al començament dels anys vuitanta sobre una mostra de 12.300 dones. Aquest estudi afirmà que 1 de cada 4 dones havia patit violència per part del company o excompany i 1 de cada 6 dones casades denunciava que patia violència en la parella (Council of Europe, 1997: 24).

4. El significat de la violència familiar en les polítiques públiques a Catalunya

A l'hora de fer una descripció de les mesures relatives a la violència familiar que han incidit en la realitat catalana cal que tinguem en compte la pluralitat de l'estructura administrativa de l'Estat espanyol i del seu marc competencial. Però també cal tenir en compte quina ha estat la comprensió que s'ha fet del problema i quines mesures s'ha considerat que són necessàries, és a dir, les diferents administracions han pres diferents mesures que s'han de posar en relació amb dos elements:

- les diverses competències de les diferents administracions, estatal, local i autonòmica;

- la diferent comprensió de la naturalesa del problema i de les mesures que cal adoptar.

És important recordar que la qüestió de la violència contra les dones i la violència familiar en general ha rebut i rep diferents explicacions i marcs teòrics. Aquestes explicacions no només impliquen una diferent comprensió de la naturalesa de la violència familiar, sinó de la violència i de la família mateixa.

Com ja s'ha apuntat, no va ser fins al final dels anys vuitanta que les diverses administracions van començar a prestar atenció a aquest assumpte. Es pot afirmar que les polítiques públiques de les diferents administracions s'han mogut en els últims quinze anys entre dues grans visions del problema de la violència familiar, que anomenarem: I) el model de la violència familiar com a violència de gènere o violència patriarcal, i II) el model de la violència familiar com un problema de violència interpersonal.

Aquests dos models ens ajuden a comprendre les diferents perspectives que utilitzen les administracions. Són, per tant, models teòrics que en la realitat es poden trobar sovint barrejats i que sovint han estat utilitzats successivament o de manera conjunta per una mateixa administració.

El model de la violència familiar com a violència de gènere o violència patriarcal es correspondria amb les anàlisis feministes, i com ja s'ha explicat entén que:

- la violència familiar és un problema de tipus social, que es deriva de la situació social de subordinació de les dones i que s'ha de solucionar transformant les estructures que oprimeixen les dones;
- la violència familiar és una de les manifestacions de la violència de gènere i per tant pot presentar diferents manifestacions: la violència física, psíquica, sexual, etc. Lluitar contra la violència familiar no implica només aturar les agressions, sinó també generar estructures de recolzament psicològic, social i econòmic;
- l'existència de la violència familiar és una manifestació de la naturalesa patriarcal de la família.

El model de la violència familiar com un problema de violència interpersonal implica rebutjar una gran part de l'anàlisi feminista i presentar el problema de la violència cap a les dones i els nens com: a) un problema de tipus individual, per tant, que s'ha de solucionar fonamentalment amb el càstig penal a l'agressor; b) un problema de violència física, i per tant no cal abordar altres aspectes, com ara les necessitats socials; c) un problema excepcional que no posa en qüestió el bon funcionament de la institució familiar.

Encara que al final del anys noranta s'hagi adoptat la terminologia de model de la violència de gènere podem afirmar, tal com veurem a continuació, que la inexistència d'àmplies polítiques públiques demostra que encara continuem arrossegant elements del model que entén el tema com un problema de violència interpersonal.

És a dir, les insuficiències de les polítiques públiques desvetllen que l'adopció d'una terminologia més adequada (la de la violència familiar com a violència de gènere) no pot superar sola les mancances.

A continuació farem una breu descripció de les polítiques contra la violència familiar que s'han desenvolupat a les institucions catalanes en els últims anys.

En l'àmbit del Govern de la Generalitat les accions contra la violència a les dones s'han promogut fonamentalment des del Departament de Benestar Social i l'Institut Català de la Dona. L'Institut Català de la Dona va establir l'any 1998 una Comissió de lluita contra la violència amb la finalitat principal d'elaborar el Protocol interdepartamental d'atenció a la dona maltractada en l'àmbit de la llar. Al gener de l'any 2001 l'Institut ha presentat tres iniciatives: a) la creació de la comissió interdisciplinària permanent per a l'elaboració, el control i l'avaluació d'un pla integral contra la violència de gènere; b) avantprojecte de llei de prevenció de la violència a la llar i en les relacions de parella; c) projecte de proposició de llei al Congrés dels Diputats de modificació del Codi Penal i de la llei d'enjudiciament criminal.

La iniciativa de creació d'un pla integral contra la violència de gènere va en la línia, ja desenvolupada per altres instituts de la dona com el d'Andalusia, València o País Basc, de creació d'una política específica relativa a la violència familiar. Caldrà veure com s'articula aquesta política en el futur pla i quins recursos i mitjans es creen per a dotar de contingut la proposta. Cal recordar que fins ara els tres plans d'igualtat d'oportunitats per a les dones promoguts per l'Institut només feien referències genèriques a l'eliminació de la violència contra les dones.

Des del Departament de Benestar Social s'intervé específicament en la problemàtica de la violència familiar en allò que la Llei de serveis socials anomena «serveis socials d'atenció primària» i en «serveis socials d'atenció especialitzada». En un primer nivell, els serveis socials d'atenció primària porten a terme funcions d'informació, orientació i assessorament, de treball social comunitari i de detecció i prevenció; formulen propostes de derivació als serveis socials d'atenció especialitzada, apliquen tractaments de suport a persones, famílies i grups. És, doncs, en aquest primer nivell que es detectarà el problema i s'intervindrà, i si cal, es proposarà una intervenció especialitzada. Si aquesta intervenció resultés insuficient, hi ha la possibilitat d'accedir als anomenats serveis residencials d'estada limitada per a dones maltractades, és a dir, les cases d'acolliment i els pisos pont.

Ja s'ha dit que l'any 1986 l'Ajuntament de Barcelona va obrir la primera casa d'acolliment per a dones maltractades. Aquest equipament actualment té una capacitat de 30 places (dones i fills/es). L'objectiu de la casa és oferir allotjament i manutenció, suport educatiu i ajuda per la millorar la situació i l'autonomia personal.

Actualment, a més d'aquesta casa, que gestiona l'ajuntament mateix, hi ha cinc cases més, repartides per tot el territori català (Segrià, Tarragonès, Gironès, Vallès Oriental i Barcelonès) i cinc pisos pont, i si bé la gestió d'aquests és en mans d'entitats privades, la titularitat del servei, la coordinació de les prestacions, els circuits d'accés i la supervisió corresponen a l'ICSS, que depèn del Departament de Benestar Social.

En total, les cinc cases tenen una capacitat per a assumir 42 dones amb els seus fills, i els pisos pont admeten dues unitats familiars cadascun. Tant les unes com els altres, tenen com a finalitat suplir temporalment la llar familiar, concretament quan la dona ha de sortir corrents del seu domicili per a protegir-se del marit/company. L'estada aproximada és de sis mesos en cada una de les fases, i durant aquest temps s'intenta que la dona rebi l'ajut psicosocial necessari per tal de refer la seva vida.

Cal assenyalar que moltes de les administracions locals van ser de les primeres a reconèixer la importància del problema i a intentar donar solucions. El contacte directe amb les problemàtiques socials junt amb l'empenta política dels nous ajunta-

ments democràtics els obligava a donar una resposta al nou problema social que es plantejava. Aquesta resposta es va dirigir cap al suport als grups de dones locals i a les primeres cases d'acollida que havien sorgit com a iniciativa del moviment feminista.

El paper dels ajuntaments ha tingut una gran importància en els últims anys, ja que la seva proximitat a les problemàtiques socials fa que sovint es generin respostes pròpies, malgrat els limitats recursos de què molt sovint es disposa des de l'àmbit municipal.

Des dels anys noranta, diferents ajuntaments han anat creant i donant suport a diferents recursos d'atenció al tema de la violència familiar. Entre d'altres actuacions, en els últims anys alguns ajuntaments han iniciat les iniciatives següents:

- Formació de tècnics i professionals en contacte amb la violència familiar. Aquests cursos de formació per a treballadors de serveis socials, policies locals, sanitaris, etc. han estat bàsics per a generar una nova sensibilització que faci possible la detecció i atenció del problema. Entre d'altres han promogut aquests cursos els ajuntaments de Sant Feliu de Llobregat, Sant Boi, Santa Coloma de Gramenet, Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, l'Hospitalet de Llobregat, Terrassa, etc.
- Establiment de protocols d'intervenció. Aquesta iniciativa també ha resultat molt positiva per a les persones afectades pel tema de la violència familiar i per als mateixos professionals, en la mesura que permet disminuir els problemes derivats de la múltiple intervenció de diferents professionals. Un exemple d'aquest tipus de propostes es recull a la publicació *Circuit local d'atenció a les dones víctimes de violència domèstica*, elaborat per l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, que recull el procés de creació del circuit local d'atenció a les dones víctimes de violència familiar a Sant Boi, i també els protocols d'actuació i coordinació entre diferents serveis.
- Coordinació dels diferents serveis. En els últims anys molts ajuntaments han detectat la necessitat de coordinar els serveis que ofereixen i apropar-los a la població. Una experiència en aquesta línia és la de l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès, que ha creat des de fa dos anys una Comissió contra els maltractaments. Aquesta comissió pretén superar el tractament parcialitzat que es dona als casos de maltractaments i generar pràctiques comunes per sobre dels problemes competencials.
- Creació de serveis específics. Molts ajuntaments van veure des dels anys vuitanta la necessitat de crear serveis específics per a les dones maltractades. Aquest és el cas de l'Equip d'Atenció a la Dona (EAD) de l'Ajuntament de Barcelona, creat l'any 1982. Aquest servei ofereix assessorament i orientació jurídica, suport psicològic, i deriva els casos als recursos socials (acolliment i d'altres).

Des del principi dels anys noranta la Diputació de Barcelona ha donat suport a la formació especialitzada de tècnics i professionals que treballen sobre la violència familiar en l'àmbit de la Diputació i dels ajuntaments. Aquesta formació ha estat portada a terme en gran part gràcies a diversos convenis de col·laboració entre la Diputació i el Grup Tamaia, que encara es continuen desenvolupant anualment.

Així mateix, la Diputació també ha ofert suport als ajuntaments per tal de crear serveis d'assessorament jurídic vinculats als plans per la igualtat d'oportunitats, i que molt sovint tracten problemes vinculats amb la violència familiar. Actualment la Diputació de Barcelona ha signat convenis amb diferents associacions d'advocades que ofereixen aquests serveis d'assessorament, com l'Associació Catalana de Dones de Carreres Jurídiques, la Federació de Dones per la Igualtat del Baix Llobregat, la Federació de Dones per la Igualtat de Catalunya, i l'Associació Dones i Drets.

Durant l'any 2000 la Diputació de Barcelona ha presentat un projecte que porta per títol Campaña contra la violència de gènere: informa-te'n més i millor. Aquesta campanya s'adreça als municipis i pretén que els ajuntaments iniciïn campanyes contra la violència de gènere utilitzant un seguit de recursos que posen al seu abast mitjançant la iniciativa de la Diputació. Entre d'altres, les eines que suggereix la campanya són actes en els àmbits educatius, sanitaris, jurídics i associatius.

Darrerament s'han iniciat noves línies de treball en el tractament de la violència domèstica, que tenen una especial importància pel significat simbòlic i pel canvi d'enfocament a l'hora d'abordar la problemàtica de la violència familiar, ja que el subjecte sobre el qual actuen és l'home agressor. Es tracta de tímides experiències que pretenen, de manera individual o conjuntament amb la parella, abordar el problema, i oferir suport i intervenció terapèutica als homes que fan servir la violència en les relacions familiars. Entre d'altres s'ha creat el programa ARHOM (Programa d'atenció i reinserció per a homes), a càrrec de la Fundació Assistència i Gestió Integral; el programa LARIS, de l'Associació Benestar i Desenvolupament, i el Servei d'Atenció a Homes Maltractadors de l'IREs. Aquest últim servei funciona des del 1999.

4. Les paradoxes de les intervencions penals

Les polítiques penals han estat un dels instruments més importants adoptats contra la violència familiar. És necessari tenir en compte que la política penal és competència exclusiva de l'Administració de l'Estat. És innegable la importància de la regulació penal i del fet que el disseny d'aquesta política és de caire estatal. Ara bé, també és cert que la centralitat de la intervenció penal és més o menys important en la mesura que aquesta es veu recolzada per altres mesures de tipus preventiu (educatiu, social, econòmic), i per mesures socials, psicològiques, econòmiques de suport durant el procediment judicial i després.

En aquest sentit és fals sostenir que la violència familiar és un problema de tipus fonamentalment penal, és a dir, que l'instrument principal per a lluitar contra la violència familiar és el Codi penal. Com ja s'ha recordat, les successives onades de preocupació social respecte del tema de la violència familiar s'han seguit molt sovint de mesures primordialment de caire penal.

Els maltractaments dins de l'àmbit familiar poden tenir, d'acord amb les característiques, una consideració o tipificació diversa: lesions, homicidi, assassinat, injúries, amenaces, violació, etc. Generalment associem la violència familiar als maltractaments físics (que poden ser tipificats penalment com a delictes o faltes de lesions, segons la gravetat).

El problema que es donava als anys vuitanta era que molt sovint el maltractament poc greu no era considerat, per part dels policies, jutges i advocats, una autèntica agressió. La primera reforma penal que a l'Estat espanyol va intentar incidir sobre el problema de la violència familiar va ser la del 1989. Aquesta reforma va incloure un tipus delictiu específic per a agreujar la conducta del maltractament reiterat.

La reforma penal del 1989 no va canviar pràcticament la realitat judicial estatal per diverses raons: en primer lloc, perquè no es va plantejar el necessari canvi cultural dels operadors jurídics; en segon lloc, perquè l'aplicació del nou delictiu de l'article 425 exigia un maltractament reiterat, que difícilment es podia provar en la pràctica; en tercer lloc, perquè aquestes mesures sancionadores no s'acompanyaven amb mesures cautelars o processals que garantissin els drets de les dones agredides durant el procés, ni de les necessàries mesures socials i econòmiques que possibilitessin la denúncia.

El Codi penal es va reformar àmpliament al 1995. La reforma va afectar escassament el tema dels maltractaments i les novetats més importants van ser l'augment de les condemnes i l'ampliació dels subjectes objecte de protecció. Això resultava sorprenent, ja que des de feia temps es reclamava la necessitat d'estendre la protecció penal als maltractaments psíquics i la importància d'adoptar mesures de tipus cautelar i de protecció. Aquestes mesures s'han adoptat finalment en unes últimes reformes que han tingut lloc l'any 1999.

Les reformes penals i processals de l'any 1999 van ser impulsades en el marc del «Plan de acción sobre la violencia contra las mujeres 1998-2000», de l'Instituto de la Mujer. Aquestes reformes es van fer mitjançant la Llei orgànica 11/1999, de 39 d'abril, i la Llei orgànica 14/1999, de 9 de juny.

Les modificacions que conté la llei suposen:

- inclusió com a condemna accessòria de la prohibició d'aproximació a la víctima;
- tipificació de la violència psíquica que s'exerceix amb caràcter habitual;
- en els casos de lesions poc greus que constitueixen faltes es fa possible l'exercici d'ofici de l'acció penal;
- s'introdueixen mesures de protecció a la víctima, mesures cautelars, que permeten el distanciament físic entre l'agressor i la víctima i que es poden adoptar abans del judici.

A l'hora d'avaluar quins són els problemes que es donen actualment en l'administració de justícia ens trobem que manquen estudis específics en l'àmbit català.² Atesa l'estructura estatal de l'Administració de justícia, podem imaginar que els problemes que es donen a Catalunya són semblants als que alguns estudis han assenyalat per a altres comunitats autònomes. Un dels estudis que han analitzat la res-

2. El Centre d'Estudis del Departament de Justícia ha portat a terme un estudi als jutjats de Barcelona, però les dades encara no s'han fet públiques. També l'Associació Catalana de Dones de Carreres Jurídiques està portant a terme un estudi que farà públic al llarg de l'any 2001. En l'àmbit estatal, el Consell General del Poder Judicial ha encarregat un estudi nacional sobre el tema que va començar l'any 2000 i finalitzarà l'any 2002.

posta penal a la violència familiar es va fer a la Comunitat de Madrid l'Associació Themis. Recollim algunes de les conclusions que segons el nostre parer poden ser perfectament aplicables a Catalunya:³

- En el 90% dels procediments examinats l'agressor és un home i només en un 10% l'agressora és una dona.
- Les denúncies policiaques són incompletes: no descriuen detalladament els fets, ni es practiquen regularment diligències d'investigació.
- No existeix una patologia, ni circumstància social o econòmica concreta que es pugui assenyalar com a desencadenant de les agressions.
- En el 56% dels casos les víctimes desisteixen de la denúncia interposada, no compareixen a judici o perdonen l'agressor.
- Els jutges d'instrucció tendeixen a qualificar com a falta penal, agressions que poden ser constitutives de delicte.

Una de les conclusions d'aquest estudi és que *«la sanción penal de la violencia familiar no es un problema de ausencia de normas específicas o de mayor severidad de las sanciones, sino fundamentalmente de voluntad real de aplicación legal de las normas existentes por los operadores jurídicos»* (Alemany, 1999: 91).

A continuació veurem alguns dels recursos que en l'àmbit català es vinculen més estretament a l'àmbit d'intervenció de la justícia, i concretament, de la justícia penal.

Dependent del Departament de Justícia, el Servei d'Atenció a la Victima dona informació jurídica, recolzament psicològic i acompanyament durant la tramitació del procés a les persones que ho sol·licitin, o que hagin estat derivades per altres serveis comunitaris, i que hagin estat víctimes de delicte.

La memòria corresponent a l'any 2000 fa una breu descripció de les persones ateses al servei, i del total de 404 casos finalitzats, han atès 292 dones, és a dir, un 72% del total. Però és difícil extreure conclusions útils al nostre objectiu, ja que, per exemple, a les categories de delictes atesos, recull 19 casos de delictes contra les relacions familiars, però no en diferencia el sexe; tampoc en els 108 casos de delictes de lesions, ni els 5 contra la vida, podem saber el sexe de la víctima, ni si entre víctima i agressor hi havia relacions familiars.

L'any 1998 una circular (1/1998) de la Fiscalia General de l'Estat recollia algunes indicacions sobre els aspectes organitzatius de la Fiscalia en matèria de maltractes a les dones i proposava les mesures següents:

- La creació d'un servei de violència familiar. Aquest servei, amb el qual ja compten diverses fiscalies, implica la creació de la figura d'un fiscal especialment encarregat/da de coordinar les causes per violència domèstica. Aquesta coordinació pretenia millorar l'aplicació de l'article 153 del CP que sanciona la reiteració de maltractaments i fer més activa la posició de la fiscalia en la recerca de proves i el seguiment de la causa.

3. Les autores d'aquest article formen part de l'equip que està realitzant un estudi per al Consell General del Poder Judicial sobre els maltractaments a Espanya. Com a part del treball s'ha realitzat un estudi preliminar en alguns jutjats d'instrucció i penals de Barcelona, que ens permet afirmar que la situació dels jutjats de Barcelona és en molts aspectes semblant a la descrita en l'informe de Themis.

- La creació d'un registre especial de causes de violència domèstica. L'objectiu d'aquest registre és doble: d'una banda, evitar el tractament inconnex de les conductes diverses que es poden donar en un cas de violència familiar; de l'altra, crear una estadística més completa.

La fiscalia especialment encarregada i el registre ja s'han creat a Barcelona i a altres províncies, i segurament aquesta és una línia molt important de feina.

Amb relació als diferents cossos de policia que treballen a Catalunya, cal esmentar que tots han dedicat una atenció específica a la problemàtica de la violència familiar: la Guàrdia Civil té un grup específic, l'EMUME (Equipos Mujer Menor), la Policia Nacional ha format el SAM, els Mossos d'Esquadra tenen el Grup de Violència Domèstica i moltes policies locals han seguit cursos específics de formació sobre el tema.

La Policia Nacional, l'any 1988 va iniciar l'atenció a dones víctimes de violència familiar i sexual en una comissaria específica, atesa únicament per dones, en un programa especial anomenat SAM (Servicio de Atención a la Mujer), entenent que l'especificitat de la problemàtica demanava una sensibilitat i una manera d'actuar diferent de la que seria suficient, per exemple, en cas de denúncia del robatori d'un cotxe.

Des del SAM es fan, si cal, derivacions a altres serveis especialitzats, com ara el jutjat de família, el Servei d'Atenció a la Víctima, els serveis socials, etc.

Aquest servei es va integrar ara fa dos anys en el SAF (Servicio de Atención a la Familia), en el qual també poden interposar denúncies sobre violència familiar els homes.

Segons les dades que ha fet públiques la policia, i respecte a la ciutat de Barcelona, durant l'any 2000 es van formular 2.930 denúncies al SAM, de les quals 600 eren per delictes de maltractaments, 1.055 per amenaces i coaccions i 644 per lesions. En aquests dos últims supòsits no s'especifica si entre l'agredida i l'agressor hi havia una relació familiar, la qual cosa dificulta la comprensió de l'abast de la problemàtica.

Dependents dels Mossos d'Esquadra tenim els grups de violència domèstica, que funcionen en el territori en el qual s'ha fet el desplegament d'aquest cos. Els Mossos d'Esquadra van crear el 1998 un Grup de Violència domèstica dins la Unitat d'Investigació dels Mossos de Girona, primera província en què tingué lloc el seu desplegament. Entre els objectius hi ha el seguiment policíac de les denúncies per violència domèstica i millorar el tractament de les víctimes; actuacions urgents, com ara facilitar protecció policíaca a la víctima i informar la dona sobre els serveis existents.

Els Mossos d'Esquadra van crear l'any 1998 un grup de violència domèstica dins de la Unitat d'Informació, amb l'objectiu de fer un seguiment de les denúncies per maltractaments, oferir un millor servei a la víctima i facilitar la protecció contra l'agressor. També ofereixen informació telefònica sobre aquest servei i d'altres. Així mateix, cada comissaria té una unitat específica encarregada d'atendre les dones.

Cal esmentar també una experiència pilot de protecció telemàtica, que s'ha portat a terme a Girona, en la qual van participar quatre dones durant un any. Aquesta experiència pretenia que la dona pogués assabentar la policia de la presència de l'agressor, i per tant garantir les mesures d'allunyament. Es va tractar d'una experiència molt reduïda, que no s'ha tornat a repetir.

Una de les mancances que s'ha detectat en l'àmbit del tractament penal de la violència familiar al llarg dels anys noranta és la necessitat de donar una millor i més

amplia assistència jurídica en els procediments judicials. Diferents col·legis d'advocats han començat en els últims anys a veure la necessitat de crear un servei específic vinculat al torn d'ofici per a les situacions de violència familiar. Alguns, com els de Tarragona, Terrassa i Barcelona, ja ofereixen aquest servei i d'altres estan estudiant la possibilitat d'iniciar-lo.

El torn d'ofici de violència familiar està desenvolupant una tasca molt rellevant a diferents nivells. D'una banda, és molt important el fet que un/a mateix/a advocat/da pugui seguir els diferents episodis de violència familiar i les seves múltiples problemàtiques (és a dir, serà el mateix advocat o advocada qui portarà els problemes de tipus penal com les agressions, amenaces, etc. i els problemes de tipus familiar com la possible separació i divorci). La violència familiar té molts aspectes que la perspectiva jurídica tracta com a qüestions que pertanyen a diferents àmbits (civil, penal, etc.); això suposa un problema per a les dones, que veuen així com diferents procediments tracten separadament problemàtiques que per elles es presenten conjuntament. La creació d'assistències jurídiques específiques ajuda a pal·liar els efectes d'aquesta fragmentació que produeix el dret, i genera una atenció que veu el problema de la violència familiar globalment.

D'altra banda, els torns d'ofici de violència familiar estan promovent la formació específica dels advocats/des en aquesta matèria i estan creant una nova sensibilitat entre el col·lectiu jurídic envers el problema.

6. Els grups de dones i el treball invisible

Des dels anys setanta nombrosos col·lectius de dones han anat treballant el tema de la violència familiar. Fruit d'aquestes iniciatives van ser els grups de suport a dones maltractades, que van aparèixer a molts pobles i ciutats de Catalunya i que continuen fent una importantíssima tasca avui dia.

Resulta impossible fer una relació de tots els grups de dones que avui treballen en l'àmbit de la violència familiar; per aquesta raó descriurem algunes de les iniciatives que des de la nostra perspectiva resulten especialment significatives i que ens serviran per a il·lustrar diferents característiques del treball que porten a terme els grups de dones. Això, òbviament, no vol dir que les característiques que descriurem no es trobin en el treball de tots els grups, sinó que per raons d'exposició les vincularem a alguns grups que poden il·lustrar-les.

El Safareig: la importància de la «continuïtat» feminista

El grup de dones feministes de Cerdanyola El Safareig ens mostra la continuïtat que la lluita contra la violència familiar ha tingut dintre del moviment feminista. Durant més de vint anys, aquesta associació ha treballat de diferents maneres el problema de la violència familiar. Des de fa deu anys ofereixen un servei d'atenció i informació a les dones (SAID). Els plantejaments inicials d'aquest servei (la informació i acompanyament de les dones) es van anar ampliant davant l'evidència de les mancances en els diferents serveis públics.

Les dificultats que ha travessat aquesta iniciativa mostren les circumstàncies

amb les quals el moviment de dones ha treballat al nostre país, és a dir, amb un escàs recolzament de les institucions i moltes dificultats econòmiques. La precarietat de les subvencions concedides ha posat aquesta iniciativa i d'altres en greu perill. Cal recordar, a tall d'exemple, que la Casa de les Dones de Cerdanyola va estar a punt de tancar l'any 1995 per manca de recursos econòmics.

Des del 1996 aquest projecte ha estat recolzat per un conveni amb el Consell Comarcal i els ajuntaments de Cerdanyola i de Santa Perpètua de Mogoda.

És important tenir en compte que en els últims anys s'han produït canvis que han influït en aquest servei i en d'altres, i que queden reflectits en les anàlisis que s'han fet des del Safareig: «La visibilitat de la violència domèstica i la sensibilització social vers ella, que ha promogut la demanda de les dones, alhora que s'han creat expectatives des de diferents institucions que no han estat acompanyades de la creació dels recursos específics necessaris per a les dones que són víctimes [...]. El moment històric i socio-polític de desmantellament dels serveis públics i la tendència a establir convenis entre l'Administració i empreses de serveis, el que ha comportat, moltes vegades enfocaments només assistencialistes i la pèrdua de criteris bàsics del que suposa una atenció de qualitat».⁴

Troblem aquí un resum d'alguns dels problemes que han afectat tot el treball que ha portat a terme el moviment de dones:

- En els últims anys ha augmentat la sensibilitat social cap al tema de la violència familiar i per tant, també la necessitat de recursos. Aquest augment de les demandes de les dones no ha anat acompanyat (en la mesura necessària) d'un augment dels recursos institucionals.
- D'altra banda, l'enfocament prioritari entre moltes institucions ha estat de caire purament assistencial, que no s'ha plantejat ni les causes profundes de la violència, ni la complexitat que requereix el tractament de la violència familiar, ja que molts serveis institucionals donen una resposta puntual i parcial.

És important tenir en compte que la «continuïtat» dels serveis que ofereix el Safareig no és només una continuïtat temporal, en la mesura que parlem d'un servei arrelat a les poblacions del Vallès Occidental, sinó que la «continuïtat» del treball del Safareig també significa la continuïtat del tractament del problema. El servei posa en relació diferents àmbits implicats en el tema de la violència familiar i vincula les activitats que desenvolupa sobre la violència amb altres activitats del grup.

En aquest sentit, podríem dir que el Safareig mostra la «continuïtat feminista» com a resposta davant de la violència familiar, la necessitat de plantejar un conjunt d'intervencions estructurals i multidisciplinàries.

Tamaia, fent xarxa es lluita contra la violència

L'Associació de Dones contra la Violència Familiar (TAMAIA) va néixer l'any 1992, com a iniciativa d'un grup de dones víctimes de la violència familiar i d'un grup de professionals del treball social.

4. «El Safareig» Grup de dones feministes de Cerdanyola. 20 Anys de Feminisme.

És important destacar que el grup va aparèixer a conseqüència del buit existent entorn de les dones afectades per la violència familiar una vegada s'havien separat de l'agressor. Un dels objectius és desenvolupar accions que ajudin a la recuperació de les dones afectades per la violència. Aquí veiem una altra aplicació de com podem entendre la «continuitat feminista», ja que el treball amb dones que han patit violència segueix un procés que té diferents moments. Aquesta imatge és profundament diferent de la imatge que generen altres perspectives (per exemple la penal) on la violència familiar és considerada únicament en alguna de les seves fases.

El treball de Tamaia està vinculat a tres programes: 1. Programa d'atenció a les víctimes; 2. Atenció comunitària; 3. Investigació i formació.

El «Programa d'atenció a víctimes» ofereix atenció individual i atenció psico-grupal, orientada al recolzament, acompanyament i orientació de les dones. El programa d'«Atenció comunitària» té com a objectius donar a conèixer la dimensió social-comunitària de la violència familiar, les seves causes i els elements que la sostenen.

Una de les característiques més notables del treball que desenvolupa Tamaia és la capacitat de treballar en xarxa. Això s'ha fet a diferents nivells: en primer lloc, el treball de Tamaia pot ser definit com un treball en xarxa en la mesura que les experiències dels professionals i les experiències de les dones maltractades són punt de partida per al treball del grup. La valoració de les experiències i necessitat de les dones resulta central en un moment en què moltes administracions es plantegen la intervenció en l'àmbit de la violència familiar com un projecte de professionals que, en general, no considera els desitjos de les dones afectades.

En segon lloc, la trajectòria de Tamaia s'ha dirigit cap a la construcció d'una xarxa de professionals del treball social, legal, sanitari, policíac, etc., que pugui ajudar les dones maltractades. L'associació col·labora en la formació de 500 professionals anualment.

La importància d'aquesta tasca ja s'ha reflectit en molts ajuntaments que han impulsat diferents iniciatives contra la violència familiar. La formació específica ha estat definida per Tamaia com una de les necessitats bàsiques que cal abordar per tal de donar un tractament profund al tema de la violència familiar.

En aquesta línia de formació especialitzada es troben dues de les últimes iniciatives de l'Associació: la creació del primer Màster d'Estudis Interdisciplinaris sobre Violència Domèstica, que organitzen l'Associació Tamaia i la Universitat Autònoma de Barcelona, iniciat l'any 1999, i la publicació de la guia metodològica *Vincula't. Materials per treballar amb dones maltractades*, editada per la Diputació de Barcelona.⁵

Acció contra la violència domèstica: formes creatives de lluita contra la violència

Diferents grups de dones de Nou Barris han desenvolupat des de l'any 1999 un projecte comú de lluita contra la violència familiar. Aquesta iniciativa aglutina i dona continuïtat a les moltes iniciatives que des de fa anys han desenvolupat els grups i les vocalies de dones d'aquests barris de Barcelona. Els grups que han coordinat el seu treball són: Asociación Espora, Grup de Dones de Nou Barris, Grup Mixt de Can Basté, Les Llunes i la Vocalia de Dones del Turó de la Peira.

Aquest projecte va ser premiat l'any 1999 per l'Ajuntament de Barcelona amb el premi Maria Aurèlia Capmany. El projecte parteix de la idea que és vital dirigir les ac-

5. Associació de Dones contra la Violència Familiar. *Vincula't. Materials per treballar amb dones maltractades*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 2000.

tuacions a la base de la mateixa societat, generant canvis en el context més proper i incidint en l'educació des de les escoles i les diferents xarxes de barri.

Les accions de les dones de Nou Barris són un bon exemple de les formes creatives que ha utilitzat el moviment de dones per a lluitar contra la violència de gènere. Cal tenir en compte que el projecte no només es dirigeix a les dones afectades per una situació de violència familiar, sinó a les persones i grups que poden estar més a prop de les dones i a la població en general. Resulta interessant pensar que precisament des de l'àmbit específic de grups de barri s'ha estat capaç de generar una anàlisi complexa de la violència familiar.

Així mateix, aquesta iniciativa prioritza el treball local com una eina indispensable. Tot i les mancances amb què sovint es troben les organitzacions de dones en l'àmbit dels recursos disponibles, les accions d'aquests grups mostren la rellevància del treball de base.

L'Espai pels drets de les dones: l'especificitat de la intervenció feminista

Des de l'any 1998 Ca la Dona ofereix un servei d'orientació jurídica per a dones que s'anomena «L'Espai pels drets de les dones». Aquest assessorament el fan sòcies de Ca la Dona i de l'Associació de Dones de Carreres Jurídiques amb la col·laboració de Tamaia.

La idea de les dones que han participat en aquest espai ha estat crear una assessoria feminista. Per a aquest grup de dones resulta imprescindible treballar contra la violència familiar des d'una perspectiva més àmplia adreçada a enfortir els drets de les dones. Això implica que no n'hi ha prou amb les actuacions directament orientades al procediment jurídic contra la violència, sinó que l'instrument fonamental de lluita és materialitzar els drets de les dones. Per això, encara que un dels problemes principals que l'Espai pretenia abordar era la violència familiar, l'assessorament no es dirigeix únicament cap a la violència familiar, sinó contra totes aquelles situacions que debiliten els drets de les dones i faciliten els processos de violència.

L'altre element que es considera rellevant en el treball del grup és l'«especificitat de l'assessorament feminista». Encara que en els últims anys ha augmentat notablement el nombre de serveis i assessoraments que treballen en l'àmbit de la violència familiar, des de Ca la Dona i des de diferents grups de dones com Tamaia es va detectar la necessitat d'oferir una orientació pensada des de la idea que és fonamental oferir a les dones un suport que va més enllà de la informació tecnicojurídica. L'especificitat de l'assessorament feminista també suposa obrir una reflexió entre les dones juristes sobre les seves pràctiques partint de la seva experiència, i a evaluar de manera crítica el paper de les juristes i la seva intervenció.

7. Conclusions

A Catalunya, com a altres països, resulta molt difícil avaluar l'impacte directe i indirecte de la violència familiar. Alguns estudis ens mostren, com ja s'ha esmentat, que una notable part de la població femenina catalana estaria essent afectada per la violència familiar. La complexitat del tema davant del qual ens trobem no fa possible pensar en una solució ràpida, per això és de màxima importància generar mecanismes que a mitjà i llarg termini generin un canvi social que permeti el desenvolupament de relacions familiars exemptes de violència. És per això que tan important

com avaluar l'amplitud de la violència familiar i les seves característiques és avaluar quins mecanismes institucionals i socials s'estan utilitzant. En aquest sentit és evident que, malgrat els esforços que s'han fet en els últims anys per part de les administracions, és necessari elaborar i desenvolupar polítiques públiques d'abast més ampli.

En la mesura que les relacions dins de la família s'estableixen entre individus més lliures i amb més drets serà possible avançar cap a relacions personals menys violentes dins de la família i la societat, generar nous models familiars menys patriarcal i societats més lliures de violència.

Bibliografia

- ALEMANY, A. (coord) (1999). *Respuesta penal a la violencia familiar*. Madrid, Themis Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid.
- ALTARRIBA, X. (1992). *Vivències silenciades. Estudi d'opinió sobre la victimització de la dona a Catalunya*. Barcelona, Institut Català de la Dona.
- ASSOCIACIÓ DE DONES CONTRA LA VIOLÈNCIA FAMILIAR (2000). *Vincula't. Materials per treballar amb dones maltractades*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- BODELÓN, E. (1998). «Cuestionamiento de la eficacia del derecho penal en relación a la protección de los intereses de las mujeres», a DIVERSOS AUTORS. *Análisis del Código Penal desde la perspectiva de Género*. Bilbao, Emakunde, pp. 183-203.
- CANTERA, L. (1999). *Te pego porque te quiero. La violencia en la pareja*. Barcelona, UAB.
- COUNCIL OF EUROPE (1997). *Final Report of activities of the group of specialist for combating violence against women*. Estrasburg.
- FERREIRA, G. (1992). *Hombres violentos, mujeres maltratadas: aportes a la investigación y tratamiento de un problema social*. Buenos Aires, Editorial Sudamericana.
- INGLÈS i altres (2000). *Els maltractaments infantils a Catalunya. Estudi global i balanç de la seva situació actual*. Barcelona, Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.

La regulació política de la família

El dret de família a Catalunya

Encarna Roca

1. Introducció

El dret de família català ha experimentat una important evolució a partir de la reforma de la Compilació que va tenir lloc el 1984. Aquesta va ser adoptada per tal d'adaptar el vell text compilat a la Constitució espanyola i més especialment al principi d'igualtat dels fills davant la llei (art. 14 i 39 CE) i dels cònjuges (art. 14 i 32 CE). L'actual situació jurídica, després de la promulgació del Codi de família el 1998, amb la llei d'unions estables de parella, del mateix 1998, i les complementàries 19/1998, de 28 de desembre, *sobre situacions convivencials d'ajuda mútua*, i 22/2000, de 29 de desembre, *d'acolliment de persones grans*, és el darrer pas en una evolució que encara no ha acabat, tal com es veurà al llarg d'aquest informe i que posa en relleu que el concepte de família en el dret català està evolucionant, segurament d'una manera més important que a la resta de l'Estat i en paral·lel a certes formes acceptades en països de la nostra àrea cultural.

2. Els precedents

Els autors propers a la Codificació van defensar aferrissadament les característiques peculiars de la família catalana, cadascun des de la seva particular posició ideològica. Torres i Bages,¹ Almirall,² Duran i Bas,³ etc. consideraren que una idealista estructura de la casa catalana era l'eix vertebrador de la societat i la feia molt diferent de la família castellana, que va donar peu a la regulació del Codi civil. Concretament, Almirall, al *Memorial de greuges*, dirà que la família és «la pedra angular de l'edifici social» i «una verdadera institució».⁴ D'aquí que Maspons i An-

1. Torres i Bages (1981). *La tradició catalana* [1935]. Barcelona. p. 67-70.

2. Almirall (1988). *Lo Catalanisme* [1988]. Barcelona, p. 83.

3. Duran i Bas (1883), p. XCIV.

4. *Memoria en defensa dels interessos morals y materials de Catalunya presentada directament á S.M. lo Rey en virtud d'acort pres en la reunió celebrada en la Llotja de Barcelona lo dia 11 de Janer de 1885*. Barcelona, 1885. Ed. facsímil publicada per la Generalitat de Catalunya, Conselleria de Justícia, a la col·lecció «Textos Jurídics Catalans». VI/1. Barcelona, 1990, p. [106].

glasell⁵ va definir els trets de la família catalana, afirmava que «haia aconseguit l'equilibri preadíssim de sostenir un element de la tradició pairal arrelada profundament a la terra i, alhora, un element de constant renovació impulsada per l'afany de millorament».

Tanmateix, les institucions que recollí la Compilació del 1960 generalitzaven institucions pròpies d'una família que tenia la base en l'economia agrària. D'aquesta manera s'aplicaren a tot el territori i a totes les classes socials institucions com ara el dot i el règim de separació de béns, els heretaments i la llegítima curta. Que aquesta diferència entre els dos tipus d'economia havia de ser ja remarcable als anys trenta ho demostra la lectura del text de Maspons i Anglasell, que afirmava que existia una tendència en les «famílies industrials i mercantils» a mantenir un règim de separació, conseqüència de la «immobilitat del dot», ja que «el comerciant i l'industrial necessiten disposar d'un capital mobilitzable segons les necessitats del seu ofici, i el fet de no poder disposar dels béns que formen el dot és una trava».⁶

La constatació d'aquesta diferència es troba també a Roca i Sastre⁷ i Puig Ferriol. Aquest darrer posa de relleu que el model de família que podríem qualificar com a *pairalista*, es troba present en les normes de la vella Compilació del Dret civil de Catalunya; Puig Ferriol afirma que les disposicions compilades responien a un model de família troncal en el qual existeix «una entitat familiar en la qual un sol dels fills –generalment el primogènit– esdevé hereu únic i successor del patrimoni familiar, i en aquest context s'atribueix als altres fills un dret de llegítima», la qual cosa constitueix la base d'una economia fonamentalment agrària, davant d'una família que l'autor qualifica com a nuclear o reduïda moderna, «formada pels pares i els fills menors», que té una manera d'obtenir els recursos econòmics basada en la percepció d'un salari que constitueix el patrimoni bàsic i que cada vegada més sovint és dual, és a dir, obtingut per tots dos cònjuges.⁸

La generalització a tot el territori d'una regulació adequada només a uns tipus de famílies basades en una economia rural fou una tècnica emprada pels juristes catalans en el moment de la Codificació. D'aquí derivà que se li atribuïssin unes peculiaritats en matèria d'organització familiar que descriuen una família encapsulada i aïllada, ja que la legislació fa pervaler aquestes característiques per tal com reforçaven la idea de la diferència. És per això que la doctrina jurídica va provocar l'extensió fictícia a tot Catalunya d'una família de trets pairals que conservava unes estructures i unes institucions peculiars. I dic que aquesta extensió fou solament fictícia, perquè les zones de forta industrialització eren tributàries de sistemes familiars diferents, atès que les necessitats econòmiques de la família requerien unes estructures menys complicades i rígides, i també perquè aquestes mateixes condicions econòmiques feien inviable un règim creat i pensat per a propietaris rurals. Per aquest motiu, gràcies fonamentalment als corrents de pensament qualificats com a pairalistas,⁹

5. Maspons i Anglasell (1935), p. 9.

6. Maspons i Anglasell (1935), p. 38.

7. Roca Sastre (1981), pp. 66 i ss., on s'afirma que les institucions que estan vives en un i altre àmbit i fins i tot la diferent manera d'entendre-les constitueix la demostració que existeixen principis diferents, amb la conseqüència que es produeixen també solucions diferents bastant allunyades les unes de les altres.

8. Puig Ferriol (1989), pp. 16-17.

9. Vicens Vives [1954], p. 41

el dret de família català es fonamentà en una falsa generalització: la de les institucions rurals.¹⁰

Aquesta afirmació es demostra en examinar la jurisprudència del Tribunal Suprem relativa al dot: en el període comprès entre els anys 1890-1960, solament hi ha quinze sentències sobre dot, dotze de les quals corresponen a les decisions dictades entre els anys 1890-1904; només dues sentències es refereixen a l'esponsalici i cap a les altres institucions relacionades amb el dot. Després de la Compilació no n'hi ha cap del Tribunal Suprem i sí dues d'anecdòtiques de l'Audiència Territorial de Barcelona sobre dot (interlocutòria del 12 de maig de 1966 i SATB del 23 d'abril de 1969).¹¹ Això demostra clarament la seva inaplicació en la vida real.

A partir d'aquests plantejaments, podríem assenyalar que no sembla massa exacta l'afirmació del preàmbul de la llei 9/1998, de 15 de juliol, que promulga el Codi de família, quan diu que «la migradesa d'aquesta regulació [la de la Compilació] no responia a la riquesa del dret que regia a Catalunya, això sí, cada vegada més oblidat, sinó a les circumstàncies especials en què es va promulgar la Compilació». Si controlem la literatura produïda entorn de les institucions familiars catalanes, el que comprovarem és que les recollides en el text del 1960 no responien a una realitat econòmica general, la qual cosa, evidentment, provocava la no aplicació o «l'oblit» a què al·ludeix l'esmentat preàmbul.

Per tant, el substrat de la regulació del Codi de família és una família de tipus urbà, el patrimoni més important de la qual és el salari o els ingressos per activitats professionals. Per això han desaparegut ja les institucions dotals.

3. El marc de la regulació actual

L'última afirmació mereix una nova explicació. El legislador actual està limitat pel sostre constitucional i no em refereixo en aquest moment a problemes competencials, sinó al respecte als drets fonamentals i altres qüestions que indubtablement proporcionen una base uniforme a les regulacions sobre dret de família, ben lluny doncs de les proclamacions que es feien al final del segle XIX. Per això, en una perspectiva de dret comparat europeu, són poques les diferències que hi ha entre les institucions familiars dels diferents ordenaments civils.

La manca de diferència es troba en raons diverses que, arrencant del respecte als drets fonamentals dels individus, arriben a altres motius, producte de la globalització social, cultural i econòmica, que afecta el món occidental. El context en què es belluga el nostre dret en el moment actual té la base següent:

3.1 *El dret de família té un sostre marcat constitucionalment*: el respecte dels drets fonamentals dels individus i, molt especialment, els drets a la igualtat dels cònjuges entre ells i dels fills davant la llei. Aquest sostre està establert a l'art. 14 CE, que per si mateix seria ja d'aplicació a les disposicions legals sobre dret de família, si no fos que la mateixa Constitució s'encarrega d'explicitar-lo en relació als cònjuges, en l'art. 32.1 CE que estableix que «l'home i la dona tenen dret a contreure matrimoni amb plena igualtat jurídica», principi recollit en l'art. 1.2 del Codi de família, quan

10. Roca Trias (1998), pp. 40-42.

11. Ferrer Riba, Tortorici Pastor, Quesada González (1989), p. 234.

afirma que «el marit i la muller tenen en el matrimoni els mateixos drets i els mateixos deures».

El dret a la igualtat queda també reconegut expressament en relació als fills, tant perquè el mateix art. 14 CE prohibeix qualsevol discriminació per raó de naixement, com perquè l'art. 39.3 CE imposa als pares l'obligació de «prestar assistència completa als fills tinguts dins o fora del matrimoni». Aquesta regla es recull en l'art. 113.1 del Codi de família quan determina que «tota filiació produeix els mateixos efectes civils».¹²

3.2. Un nou element comú el trobem a l'art. 39 CE que estableix *un sistema per a propiciar l'assistència dels interessos familiars*, que es qualifica com a mixt. Això significa que la protecció econòmica, social i àdhuc jurídica de la família no queda limitada als poders públics, sinó que implica els mateixos interessats, sobretot per mitjà de les obligacions derivades de la potestat dels pares sobre els fills menors d'edat o els majors que hagin estat incapacitats, la tutela dels menors i incapacitats i els aliments entre parents.¹³ El tema és suficientment complex per a detenir-nos-hi ara, però la legislació catalana en l'àmbit de la família recull clarament aquest sistema en l'art. 164.1 del Codi de família, en la definició de desemparament que justifica la intervenció de la institució pública assumint les funcions tutelars. Segons aquesta disposició, el desemparament és «una situació de fet» en què es pot trobar un menor d'edat, en la qual «li manquen els elements bàsics per al desenvolupament integral de la seva personalitat». Aquesta disposició té l'origen en l'art. 17 de la Llei 8/1995, *d'atenció i protecció dels infants i adolescents*, que imposa als pares i titulars de la guarda una obligació principal de criança i educació del menor, completada per l'obligació de les administracions públiques de vetllar per la protecció dels infants «en el cas de mal ús de les facultats dels pares» o d'altres persones que tinguin atribuïda la guarda.¹⁴

3.3. *L'admissió del divorci* com a forma de dissolució del matrimoni a partir de la llei 30/1981, de 7 de juliol, obligà ja el 1984 a adaptar determinades institucions catalanes. Aquestes partien d'una estabilitat matrimonial que cessava en admetre's el divorci. Heretaments, donacions per raó de matrimoni i entre cònjuges, compra-ventes amb pacte de supervivència, etc. havien de tenir en compte que el matrimoni deixava de ser ja una forma de convivència per sempre, la qual cosa acabava per deixar en una completa situació d'obsolescència institucions familiars com el dot. I no solament això, sinó que calia revisar els efectes del règim de separació de béns, tal com succeí el 1993 en introduir-se el sistema de compensació de l'antic art. 23 de la Compilació catalana, ara recollit a l'art. 41 del vigent Codi de família, del qual parlarem més endavant.

3.4. *L'estructuració pràcticament urbana de les famílies* és una altra dada en l'actual context legislatiu. I no solament això, sinó la mateixa nuclearització de les estructures familiars que fa que cada vegada més es vegin limitades pel que fa als in-

12. El mateix preàmbul de la llei afirmarà que «la nova regulació és, naturalment, respectuosa amb la Constitució espanyola; [...] [que] assegura la protecció social, econòmica i jurídica de la família, però no desenvolupa aquesta protecció més enllà dels fills, iguals davant la llei, i de les mares, al marge de llur estat civil i també respecte de les persones que pretenen encapçalar una família formant una parella unida en matrimoni, institució garantida en l'article 32 del text constitucional».

13. Sobre el concepte del sistema mixt, vegeu Roca Trias (1999), p. 68.

14. Ferrer Riba (1995), p. 68 i ss.

gressos i a formes de convivència. Una estructura familiar basada en dos membres que aporten els sous, que conviuen amb fills del matrimoni, respecte dels quals tenen les obligacions establertes a la llei i que poden conviure també amb fills majors d'edat, que aporten salaris o no, o amb altres familiars, és la idea que sembla presidir la regulació del Codi de família en els articles 4 i 5. I així no es fa altra cosa que consolidar aquell canvi a què ja havien al·ludit autors com Camps i Arboix al seu temps.

3.5. Finalment, en el context social en què ara s'ha de pronunciar una llei reguladora de la família, cal tenir en compte que apareixen un seguit de *noves formes per a constituir el grup familiar* que fins ara eren considerades com a marginals. La cohabitació, l'aparició de famílies monoparentals, la convivència entre persones del mateix sexe, són fenòmens socials que podran ser recollits en una llei o no, però que en veritat fan trontollar els plantejaments tradicionals i col·loquen qualsevol legislador en una situació d'haver de decidir, amb tots els inconvenients que això comporta.

El proclamat intent del Codi de família de mantenir la tradició que es va consolidar amb la Compilació resulta totalment fallit, d'acord amb el context en el qual hem vist que es belluga la llei catalana: no solament la mateixa Compilació ja resultava obsoleta en el seu moment si deixem de banda potser el règim de separació de béns i la no exigència de la llicència marital, sinó que el context a què ha de respondre l'actual regulació implica una globalització cada cop més gran dels resultats de la regulació jurídica, perquè també ho són les bases culturals de la família.

4. Els principis

El preàmbul del Codi de família afirma que el dret català té un sentit proteccionista de la família, la qual cosa no és incompatible amb la protecció de la llibertat de les persones que en formen part. Aquestes raons informen també la regulació de les parelles estables. Es per això que des del punt de vista teòric, es poden identificar en la legislació actual dos grans principis: *el de protecció a la família*, en compliment del mandat constitucional contingut a l'art. 39 CE, i el de *reconeixement de l'autonomia de la voluntat, o principi de llibertat civil*, derivat del més general dret fonamental de la llibertat segons l'art. 17 CE. Examinarem la projecció real d'aquests principis tant en el Codi de família com en la llei de parelles estables.

4.1. *La protecció de la família*. L'art. 39 CE estableix l'obligació dels poders públics d'assegurar la protecció social, econòmica i jurídica de la família i un dels mitjans és una legislació adequada. A Catalunya, aquest principi es manifesta en la preeminència de les solucions dins la mateixa família davant de les solucions judicials. La norma més significativa és la continguda en l'art. 17 de la llei 8/1995, de 27 de juliol, *d'atenció i protecció dels infants i adolescents* (LAPIA), que atribueix la responsabilitat primordial de la criança i educació dels menors als familiars, i imputa a les administracions l'obligació de vetllar per la protecció d'aquests infants en el cas que manqui el compliment de les obligacions bàsiques; aquesta mateixa regla apareix recollida en els arts. 164 i 166 del Codi de família, també en relació amb la protecció dels menors desamparats. Es pot afirmar que aquestes normes afecten solament els menors i que, per tant, el principi de protecció de la família es desenvolupa

bàsicament en aquest àmbit. Aquesta, però, no és una raó convincent, per tal com trobem exemples en l'articulat del Codi de família i de la LUEP, on es pot comprovar aquest principi del protagonisme familiar, amb la subsidiarietat de l'actuació de l'Administració pública.

Això es troba, entre altres disposicions que ara estic fent servir com a exemple, en les normes reguladores dels desacords en la potestat dels pares i en la tutela. L'art. 138.2 del Codi de família permet als pares pactar que en cas que no es posin d'acord, la seva voluntat pugui ser substituïda per la intervenció de dos parents pròxims al fill, en comptes d'acudir a la intervenció judicial; de la mateixa manera, l'art. 226 del mateix Codi, en permetre la constitució d'un consell de tutela, format per familiars o persones de confiança de qui nomena el tutor, permet establir un mecanisme de simplificació del control i consentiments de la tutela a través del recurs a familiars, amb la finalitat exclusiva de suprimir l'actuació judicial. En cap cas, però, no es pot excloure totalment la intervenció judicial, l'única manera de garantir els drets dels implicats en aquests processos; però té un paper subordinat a l'actuació dels familiars.

D'aquí en resulta una conclusió bastant òbvia: la llei atribueix un clar paper protagonista a la família. No es tracta tant que els poders públics hagin dissenyat un sistema de protecció de la família, sinó que la protecció de les persones s'efectua a través de la mateixa família, que exerceix de protagonista principal en tots els àmbits. Es compleix així, segurament, el que diu Flaquer en relació a la col·laboració entre família i poders públics: «*en países con un Estado débil o inexistente donde loscimientos del orden político y social descansan sobre estructuras de parentesco, lo racional es favorecer a los parientes*». ¹⁵ Per això podríem qualificar la política jurídica catalana com a *familista*, en el sentit que la institució familiar ocupa un lloc important i té una important presència pública en el disseny i funcionament dels sistemes de protecció de persones.

4.2. *L'autonomia de la voluntat.* Això anterior lliga també amb el paper que l'ordenament català atribueix a l'autonomia de la voluntat en la determinació dels efectes d'aquelles institucions familiars que ho permeten. Les normes de dret de família són imperatives com a regla general, perquè han de protegir drets que poden ser fàcilment lesionats, ateses les diferents situacions de poder que coexisteixen a l'interior de la família; per tant, l'autonomia de la voluntat en l'àmbit familiar resulta poc eficaç, encara que segons teories molt admeses, resulta a Catalunya l'expressió màxima de la llibertat civil. ¹⁶ Doncs bé, el Codi de família està més alineat amb les normes intervencionistes que amb les respectuoses de la llibertat dels cònjuges.

Aquesta solució resulta plenament acceptable en totes les institucions que regulen les anomenades *relacions verticals*, entre membres no iguals, com succeeix, per exemple, amb la filiació; en aquestes, l'interès a protegir és el del menor d'edat, que no té capacitat de discerniment i, per tant, ha de ser protegit. Segurament per aquesta raó, l'art. 78 del Codi de família indica al jutge que no ha d'aprovar el conveni re-

15. Flaquer (1998), p. 140.

16. Els autors catalans utilitzen el concepte de llibertat civil, i el contextualitzen en l'àmbit del dret civil català; per no citar més que alguns exemples, vegeu Almirall com a redactor del Memorial citat a la nota 4 d'aquest treball, pàg. [105]; Puig Salellas (1981), p. 392-393 i López Burniol (1997), p. 256.

gulador de la separació o el divorci quan sigui perjudicial per als fills i no diu res en relació al cònjuge, ja que suposa que és capaç per a negociar i decidir allò que resultarà millor per als seus interessos. En realitat, l'exercici de l'autonomia de la voluntat resta reduït a les relacions *horizontals*, entre cònjuges en l'àmbit del règim matrimonial, el clàssic exponent de les quals el constitueix la possibilitat d'atorgar capítols matrimonials, d'acord amb l'art. 15 del Codi de família i la consegüent possibilitat de pactar sobre els efectes de la ruptura del matrimoni, segons estableix l'art. 76 del Codi de família.

Però la pretesa autonomia s'acaba aquí: la imperativitat del règim primari; la de les regles sobre potestat dels pares i tutela, i la regulació de les relacions entre convivents significa una forta intrusió dels poders públics en l'àmbit familiar, que segurament fa il·lusòria la declaració de respecte a la llibertat de les persones que formen part de la família, feta en el preàmbul del Codi.

5. El contingut del Codi

El Codi de família és un text legal que incorpora un seguit de lleis que ja havien estat aprovades com a *especials* des de l'any 1991.¹⁷ Per aquesta raó, el preàmbul del Codi de família afirma que és la culminació d'un procés de Codificació del Dret de família, atès que «ja ha arribat el moment de la refosa de tota aquesta obra legislativa en un cos legal, finalitat a la qual respon aquesta Llei del Codi de família». Però el Codi no conté tot el dret de família:¹⁸ ja sigui perquè algunes matèries, com la relativa a les formes del matrimoni, pertanyen a la competència exclusiva de l'Estat (art. 149, 1,8 CE) i, per tant, estan sotretes a la competència legislativa de la comunitat autònoma, ja sigui perquè d'altres han quedat fora del Codi de manera deliberada, com ara la protecció dels menors desemparats, regulada per la Llei 37/1991, o bé sigui perquè una part de les famílies, les que estan constituïdes per parelles no casades estables, es regulen en una llei especial.¹⁹

Les institucions s'hi regulen en dos grans blocs de normes: les que fan referència a les *relacions paterno-filials*, des de la regulació de la filiació, l'adopció, la potestat del pare i de la mare, la tutela, els aliments entre parents²⁰ i la protecció dels menors desemparats. L'altre gran bloc de normes es refereix a les relacions entre cònjuges, en què es regulen els efectes personals i patrimonials del matrimoni, els règims econòmics matrimonials, i les de la separació i divorci, que constitueix una novetat en el dret civil català. L'estudi d'aquesta part es fa al proper apartat.

17. La primera d'aquestes lleis va ser la 7/1991, de 27 d'abril, de filiacions, seguida per les lleis 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i l'adopció i la llei 39/1991, de 30 de desembre, de tutela i institucions tutelars. Va seguir després la Llei 8/1993, de 30 de setembre, de modificació de la Compilació en matèria de relacions patrimonials entre cònjuges i les lleis 12/1996, de 29 de juliol, de la potestat del pare i de la mare i 10/1996, de 29 de juliol, d'aliments entre parents.

18. Egea Fernández i Ferrer Riba (1998), p. 22.

19. Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar a Catalunya, a la qual es refereix la disposició addicional 3 del Codi de família.

20. Sobre aquest tema, vegeu l'important treball d'Egea Fernández (1997), pp. 631 i ss.

6. Les relacions patrimonials entre cònjuges

Voldria recordar aquí allò que s'ha dit a l'inici d'aquest treball: el règim de béns dels matrimonis catalans era mirat de forma diversa en la societat rural i en la urbana; la progressiva urbanització deixa en un segon pla les formes més o menys participatives i posa al descobert allò que restava sense el dot: la separació de béns. Aquest tipus de règim perdura en totes les regulacions catalanes sobre relacions patrimonials entre cònjuges fins al Codi de família, que el segueix mantenint com a règim supletori en defecte de pacte en l'art. 10.2 del Codi de família i el regula en els arts. 37 a 43 del Codi.

Ara bé, segurament l'estructura social actual fa que s'hagin d'introduir altres elements en el règim tradicional, és a dir, les regles mínimes i obligatòries que regeixen les relacions patrimonials entre els cònjuges, anomenat el règim primari.

6.1. En relació al *règim primari*,²¹ es modifica substancialment allò que es refereix al concepte de despesa familiar i la responsabilitat solidària per deutes domèstics. Es regulen també els actes de disposició sobre l'habitatge familiar fets pel cònjuge titular sense el consentiment de l'altre (art. 9 CF).

Les novetats més importants són les contingudes en els art. 4 i 8 CF. El primer descriu les despeses familiars a les quals han de contribuir els cònjuges i d'altres parents que convisquin de la manera establerta a l'art. 5è del Codi de família. El segon, l'art. 8, imposa un sistema de responsabilitat solidària dels cònjuges davant de tercers creditors per despeses domèstiques.

6.1.1 *Les despeses familiars*. Tal com ja resulta tradicional des de la Compilació del 1960, el dret català descriu les despeses que tenen la consideració de familiars, a l'efecte d'atribuir un règim específic de contribució (art. 5 CF) i responsabilitat (art. 8 CF). En aquest concepte s'inclouen els aliments, les despeses de conservació i millora de l'habitatge conjugal i el seu parament i les d'atenció de previsió, mèdiques i sanitàries. L'art. 4.1,b) del Codi inclou dins d'aquest concepte les despeses «d'adquisició i millora, si és de titularitat conjunta, dels habitatges o d'altres béns d'ús de la família»; si es tracta de titularitat individual, seran despeses familiars les «derivades de l'adquisició, de pagament de millores i préstecs concedits amb la finalitat d'adquirir o fer millores a l'habitatge familiar o a d'altres béns», solament «en la part que correspongui al valor del seu ús».

6.1.2. *La responsabilitat solidària*. La segona qüestió és l'aplicació del règim de la solidaritat en la responsabilitat dels cònjuges per deutes domèstics davant de tercers proveïdors, previst a l'art. 8 del Codi de família. La norma està clarament pensada en benefici de tercers, als quals no es pot obligar a fer una recerca sobre si l'obligació contreta pels cònjuges té o no les característiques de despesa familiar. Per això, el cònjuge no deutor és responsable del compliment de l'obligació generada en concepte de despesa familiar per l'altre cònjuge que està legitimat en virtut de l'autonomia en la gestió domèstica.

6.2. *El règim de separació de béns*. Els matrimonis catalans segueixen regint les seves relacions patrimonials pel règim de separació de béns. Aquest règim ja va patir una primera i molt important sotragada quan el 1993 l'art. 23 de la Compilació establí un sistema de compensacions sobre la base de l'enriquiment injust quan el ma-

21. ROCA TRIAS (1998), T. II, p. 303 i s.

trimoni es dissolgués per nul·litat, separació o divorci.²² La compensació de l'actual art. 41 del Codi de família és, a l'igual de la de l'antic art. 23 de la Compilació, una conseqüència del règim de separació, que es liquida de manera diferent quan es tracta d'una crisi matrimonial (nul·litat, separació o divorci), amb la finalitat d'evitar un enriquiment injust provocat pel mateix règim. La diferència entre la dissolució del matrimoni per mort d'un dels cònjuges o per causes fonamentades en la ruptura matrimonial no ha de sorprendre; efectivament, en el dret de successions ja s'estableix un sistema per a compensar la diferència entre patrimonis: es tracta de la quarta viudal dels arts. 379 i s del Codi de successions; en la dissolució per ruptura, en mancar els remeis de tipus successori, la compensació es produeix alterant la forma de liquidació del règim. Amb això s'accepta el règim de separació, i s'introdueix criteris compensatoris només en els casos previstos a la llei.

Certament, aquesta no és una novetat exclusiva del dret català, ja que trobem exemples de dret comparat on, vigent el règim de separació i sense canviar-lo, s'estableixen criteris compensatoris en els casos de divorci, per tal d'evitar la perllongació del pagament de quantitats periòdiques que resulten contràries a la dignitat de la persona, per tal com suposen un manteniment a càrrec d'algú amb qui no es té dret d'aliments, i que, a més, són molt aleatòries, ja que acaben no pagant-se en la majoria dels supòsits.²³ A Catalunya s'ha optat per la tècnica de l'enriquiment injust i d'acord amb això, el cònjuge que hagi patit el desequilibri previst a la llei d'acord amb les característiques de les accions d'enriquiment, tindrà dret a obtenir el rescabament del perjudici que li ha provocat la pèrdua dels costos d'oportunitat a què es refereix l'art. 41 del Codi de família. No és res més que una indemnització, que s'haurà de calcular segons els criteris que s'apliquen en les accions d'enriquiment injustificat.

A partir d'això anterior, la pregunta que cal que ens formulem gira entorn de la mateixa subsistència del règim de separació. L'actual estructura porta a un règim encobert de comunitat? Les opinions són diverses. Per exemple, la sentència del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya de 27 d'abril de 2000 manté un concepte de desequilibri que està ben allunyat d'allò que estableix el mateix text legal. En canvi, l'Audiència de Barcelona és més precisa en la interpretació de l'art. 41 del Codi de família. Així, per exemple, la sentència de 3 desembre de 1999,²⁴ col·loca en el seus estrictes límits la qüestió; es tractava d'una dona que havia treballat en el negoci del marit durant dos anys, sense contracte laboral i amb una remuneració, el pagament de la qual no resultava provat en el procediment. En aquest cas, el tribunal condemna al pagament dels salaris que el marit hauria hagut de pagar durant el temps que l'esposa va estar treballant en el negoci, ja que això ha originat un enriquiment injust, perquè el marit s'ha estalviat el salari que hauria pagat a una persona aliena per les mateixes tasques.

Es pot dir, per tant, que el Codi de família manté el sistema de la separació de béns, però estableix uns correctius per als casos d'enriquiment injustificat; seria l'excepció al règim, aplicable solament a un percentatge petit, quan el matrimoni es dissolgui per separació o divorci, atesa l'encara baixa incidència d'aquesta forma de

22. La compensació ha provocat una certa literatura jurídica, més abundant que en altres institucions. Vegeu JOU MIRABENT (1995), p. 197; p. 325; MIR PUIG (1994), p. 325; BRANCOS NÚÑEZ (1998), p. 665 i s.

23. Vegeu WEITZMAN (1986), p. 84.

24. R.J.C. 2000, II, p. 613.

dissolució del matrimoni. El Codi de família estableix també uns altres canvis en relació a la regulació tradicional: la responsabilitat solidària de l'art. 8 del Codi de família; la consideració com a familiar de les despeses originades per l'adquisició conjunta de l'habitatge, i, finalment, l'art. 43 del Codi de família, que permet l'exercici de l'acció de divisió dels béns que els cònjuges tenen en comú en els plets matrimonials. Aquestes modificacions són indicis que a Catalunya, tot i mantenint-se formalment el règim de separació de béns, s'han introduït modificacions profundes que l'han convertit en una altra cosa. D'acord amb això s'aconsegueix que l'actual regulació sigui absolutament lògica i coherent amb un sistema matrimonial en què el divorci és una forma normal i no excepcional de dissolució del matrimoni.

Les modificacions introduïdes, però, alteren substancialment l'esquema del règim tradicional, i el converteixen en una altra cosa a la qual encara no s'ha donat nom. En definitiva, ens trobem davant d'una separació mitigada, les conseqüències de la qual es veuran en l'aplicació que en facin els tribunals.

7. Les famílies no matrimonials

La novetat més espectacular de la nova legislació sobre família la constitueix la regulació de les parelles estables de fet, heterosexuales i homosexuals.²⁵

Per tal d'evitar problemes competencials, la llei catalana regula solament els efectes d'aquestes unions sempre que concorrin els requisits establerts a la mateixa llei, relatius a la seva constitució, i per això es basa en l'aplicació de tres principis bàsics: el de seguretat jurídica, el d'autonomia de la voluntat dels interessats i el d'evitar l'enriquiment injustificat.

7.1. *El principi de seguretat jurídica.* Una de les qüestions que preocupa més els legisladors quan tracten de regular les parelles de fet es troba en la necessitat de determinar en quin moment es pot considerar que la relació entre dues persones és estable i no ocasional o esporàdica. En aplicació del principi de seguretat jurídica, la Llei d'unions estables de parella (LUEP) estableix unes normes a partir de les quals es considera que la parella té les condicions d'estabilitat requerides per a l'aplicació dels efectes legals; aquests criteris són la simple convivència durant un període de dos anys ininterromputs (art. 1.1 LUEP) i l'escriptura pública, com a documentació d'una declaració de voluntat d'acceptar el règim de les parelles de fet, que funciona igual en les parelles heterosexuales (art. 1.1 LUEP) i les homosexuals (art. 21.1 LUEP).

7.2. *L'autonomia de la voluntat.* Formalment, la LUEP proclama en els arts. 3.1 i 22.1 l'autonomia de la voluntat dels convivents per a regular els efectes personals i patrimonials de llur convivència. Aquesta autonomia de la voluntat s'allarga també a la possibilitat de preveure les conseqüències del cessament de la convivència.

25. Per bé que Catalunya va ser la primera comunitat autònoma a regular aquest tipus de relacions, després s'han aprovat dues lleis més a l'Aragó (*Ley 6/1999, de 26 de marzo, relativa a parejas estables no casadas*), i Navarra (*Ley foral 6/2000, de 3 de julio, para la igualdad jurídica de las parejas estables*). Aquesta darrera ha estat impugnada davant del Tribunal Constitucional pel PP, perquè entén que vulnera les competències de l'Estat en la determinació de les formes de matrimoni. La Comunitat Valenciana, tot i no tenir competències en matèria civil, ha aprovat la Llei 1/2001, de 6 d'abril, per la qual es regulen les unions de fet.

Ara bé, aquest respecte a l'autonomia de la voluntat és solament aparent, perquè hi ha drets que segons la llei s'escapen de l'autonomia de la voluntat, per exemple els que es refereixen a les conseqüències econòmiques de la ruptura. Aquests drets solament són renunciabls en el moment en què sorgeixen, no prèviament i, en conseqüència, els interessats no poden preveure en els seus pactes més que com els faran efectius en el cas que arribi a produir-se el supòsit de fet que els fa sorgir al món del dret.

El règim establert per a ambdós tipus de convivència no sembla que sigui disponible per a les parts, malgrat les paraules emprades en els articles 3.1 i 22.1 LUEP; no és possible excloure l'obligació d'aliments, així com tampoc no ho és la dels efectes per causa de mort. I això funciona de la mateixa manera en les unions homosexuals, ja que l'art. 22.1 LUEP conté la mateixa prohibició que l'art. 3.2 en relació als pactes sobre futurs drets en el moment de cessament de la convivència.

7.3. Evitació de l'enriquiment injustificat. El mateix principi introduït al 1993 per a la liquidació del règim de separació de béns en els casos de dissolució del matrimoni per nul·litat, separació i divorci, s'aplica a la liquidació de les situacions de fet, de manera que el manteniment de l'equilibri entre els patrimonis dels convivents és un principi general proclamat a la llei. Les compensacions econòmiques que poden tenir lloc en el moment del cessament de la convivència per desistiment bilateral o unilateral dels convivents existiran sempre que, i solament la convivència hagi generat una situació de desigualtat entre els patrimonis d'ambdós, «que impliqui un enriquiment injust» (art. 13 i 31.1 LUEP). Si ho examinem des d'un punt de vista negatiu i descriptiu, aquest enriquiment provoca una pèrdua pecuniària apreciable en un dels dos convivents, la qual cosa haurà de ser compensada sempre que es provi i en la mesura en què es provi.

Per tant, el que pretén la llei en regular aquestes atribucions patrimonials per aquestes causes és que no hi hagi un perjudici per a un dels membres de la parella a conseqüència de la convivència. I encara que no ho sembli, les raons són diferents de les que presideixen una compensació semblant en el règim de separació de béns. En aquest darrer, la compensació té una justificació en la manca de comunicació entre patrimonis, com a efecte propi del règim de separació; per tant, hi ha règim, però és un règim que conserva l'autonomia i la separació entre patrimonis. En aquest cas, no hi ha règim i amb més raó, resulta injustificat un augment patrimonial del patrimoni d'un dels convivents a costa del de l'altre. Per tant, en el règim de separació de béns hi ha una compensació per raó del règim mateix, mentre que en el segon hi ha una compensació per manca de règim.

8. Pseudofamílies?

El que he qualificat com a sistema mixt, en el qual poders públics i particulars actuen conjuntament per a obtenir la protecció dels drets fonamentals dels ciutadans, s'està construint a Catalunya no solament sobre la base de la protecció dels menors, sinó també cercant fórmules per a solucionar els problemes socials i familiars que presenta l'envelliment de la població. Resulta significativa la coincidència en la justificació de les lleis 19/1998, sobre situacions convivencials d'ajuda mútua, i 22/2000, d'acolliment de persones grans: «la societat catalana d'avui presenta altres formes de convivència d'ajut mutu, especialment pel que fa a les persones grans que inten-

ten posar remei a llurs dificultats» (Llei 19/1998) i «la societat catalana d'avui presenta situacions de convivència d'ajuda mútua, especialment entre persones grans o respecte d'elles, que intenten posar remei a les dificultats d'aquestes persones» (Llei 22/2000).

Les solucions legals consisteixen solament a organitzar un sistema de relacions entre persones que no són parentes, o que ho són molt llunyanes, per tal de reconèixer drets i deures a ambdues parts i evitar així situacions de predomini o prepotència entre subjectes necessitats i altres que es prevalen d'aquesta necessitat. Ja l'art. 269 del Codi de família reconeix a qualsevol tercer que estigui prestant aliments a una persona no fent-ho aquell que hi està obligat, el dret a recuperar les pensions pagades, sempre que es produeixin les circumstàncies que es preveuen en l'esmentada disposició. Això ha portat l'Administració social catalana a organitzar el sistema del *contracte assistencial*, com a mitjà de prestació pública d'aliments,²⁶ en el Decret 394/1996, de 12 de desembre. Aquest contracte assistencial significa l'acord entre l'Administració i el perceptor de les prestacions socials, acord que segons Egea, solament es produirà «en la mesura que la persona necessitada lliurement ho sol·liciti», i afegeix aquest mateix autor que «la prestació del servei pressuposa necessàriament el consentiment del beneficiari i l'acceptació per aquest de les condicions fixades per l'Administració, sens perjudici que, *voluntàriament* [cursiva meva] puguin obligar-se altres persones que subscriuguin també el contracte assistencial, o *ja estiguin obligades en virtut d'un deure efectiu d'aliments* [cursiva meva]».

Aquest contracte, però, té efectes en els àmbits de les prestacions socials públiques. Ara bé, la llei pretén potenciar els contractes d'aquest tipus entre particulars, per a evitar precisament que s'hagi d'acudir al pressupost públic per a obtenir la protecció de determinats grups de ciutadans. Les lleis citades presenten als particulars unes possibilitats que permeten solucions diferents, imaginatives, però que, com diu Ribot,²⁷ instrumentalitzen les relacions privades, amb l'efecte de contenció de la despesa social.

La llei 19/1998, de 28 de desembre, *sobre situacions convivencials d'ajuda mútua* (DOGC núm. 2801, de 8 de gener de 1999),²⁸ té com a objectius regular els efectes que es generen en «les relacions de convivència de dues persones o més, en un mateix habitatge habitual que, sense constituir una família nuclear, comparteixen, amb voluntat de permanència i ajuda mútua, les despeses comunes o el treball domèstic o ambdues coses, tant si la distribució és igual com desigual i tant si la càrrega econòmica només és assumida per algun com si ho és per algun dels convivents i la del treball per l'altre o els altres» (art. 1r). S'exclouen expressament les unions estables de parella (art. 2.3); els convivents no poden ser parents en línia recta, encara que sí ho poden ser en la línia col·lateral sense límit de grau (art. 2.1), i s'exigeix que constin formalment, en escriptura pública o document públic notarial (art. 3). Els efectes que tenen són els establerts pels convivents. Quan la situació s'extingeix, la llei dóna dret a continuar habitant en l'habitatge comú per un període de tres mesos,

26. EGEA FERNÁNDEZ (1997), p. 647. Vegeu també la Llei 11/2001, de 13 de juliol, d'acolliment familiar per a persones grans.

27. RIBOT IGUALADA (1999), p. 180.

28. Vegeu el comentari d'aquesta llei a PARA MARTÍN (2000), p. 1262-1269, i a RIBALTA-ARROYO (2001), p. 33 i següents.

si la relació s'ha extingit per ruptura, o sis mesos, si s'ha extingit per mort del titular de l'habitatge. L'extinció genera, a més, el dret a una compensació econòmica per raó de treball, si s'ha generat un enriquiment injust (art. 7) i a un dret d'aliments si mor el convivent que prestava aliments a l'altre o altres i aquests no tenen mitjans econòmics de subsistència (art. 8).

A la Llei 22/2000, de 29 de desembre, *d'acolliment de persones grans* (DOGC núm. 3304, de 21 de gener de 2001), es regula aquest acolliment que consisteix en la vinculació d'una persona o una parella casada o estable, a una persona o parella casada o estable, que ha de ser més jove, «que els accepten en condicions semblants a les relacions de parentiu i a canvi d'una contraprestació» (art. 1r). Han de viure en el mateix habitatge, han de prestar-se ajuda mútua i compartir les despeses de la llar i el treball domèstic (art. 2, 1 i 2) i no han de ser parents fins al segon grau entre ells. Ha de constar en escriptura pública (art. 4) i les relacions entre ells es regeixen pel pacte. A diferència del que passa en les situacions convivencials d'ajuda mútua, aquí es generen drets successoris a favor dels acollidors quan mor la persona acollida: si aquesta mor intestada, els acollidors tenen dret a obtenir una quarta part del valor de l'herència (art. 8), si hi ha els parents que tenen dret a succeir per la via intestada, i si no hi ha cap d'aquests parents, són hereus intestats abans que la Generalitat (art. 8.5). En el cas que l'acollit mori testat, els acollidors tenen el mateix dret (art. 9). Cal tenir en compte que per a obtenir aquests drets s'ha d'acreditar una convivència mínima de quatre anys anterior a la mort.

Aquestes solucions prenen com a exemple les que ofereix la legislació anglesa en la *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act, 1975*, la secció 1,e) de la qual reconeix drets en la successió intestada a qualsevol persona que immediatament abans de la mort del causant hagi estat mantinguda, totalment o parcialment, pel difunt. Però la Llei 22/2000 justifica la competència de la Generalitat en la històrica institució dels *donats*, que apareix referida en la literatura històrica catalana com les persones que s'acullen a una casa amb dret a viure-hi, ser mantingudes i ateses com de família, i aporten a la casa els seus béns presents i futurs.²⁹

Sigui com sigui, la realitat és que són institucions que preveuen una assistència privada, que segons el preàmbul de la Llei 22/2000, pretén «solucionar el benestar social de les persones grans que s'hi acullin» i «ésser una opció més a l'ingrés d'aquestes en institucions geriàtriques». I que són institucions que la llei no qualifica com a familiars, per bé que es fan algunes equiparacions amb els familiars a l'efecte de determinats tipus d'impostos de successions i donacions (disposició addicional de la llei 19/1998).

9. Conclusió

Les recents reformes del Dret civil català de família s'insereixen en un context europeu en el qual les persones i les famílies estan en una situació bastant semblant i pateixen els mateixos problemes. Reformada la Compilació el 1984 per raons de constitucionalitat, els problemes ara són absolutament diferents dels que es plantejaven el 1960 quan aquella s'aprovà.

29. BORRELL I SOLER (1944), IV, p. 40.

La legislació sobre dret de família és un àmbit que té un contingut social important. Els legisladors tenen més dificultats en la formulació de normes destinades a regular les famílies, que no pas en lleis més tècniques. La família forma part d'aquella part de l'ordenament jurídic en la qual hi ha sempre present una determinada ideologia social. La ideologia existeix sempre en qualsevol àmbit del dret, perquè serveix, entre altres coses, per configurar la societat d'acord amb uns valors que el legislador, sigui quin sigui el partit al qual pertanyi, ha de ser capaç de traduir en lleis. Però la regulació de la família ensopega amb fortes dificultats, la primera de les quals es troba en el seu mateix concepte. Aquest és el primer obstacle que troba un legislador conscient i d'aquí, ¿com legislar sobre una matèria tan làbil?

Aquest és el marc en què es mou el Codi de família i les lleis que l'acompanyen. Segurament per això, el preàmbul del Codi de família intenta justificar que en la llei es vol arribar a un equilibri entre «la família» entesa com a «institució social bàsica i la primera cèl·lula de la societat» i els drets individuals, de manera que «el sentit proteccionista que hi impera ha[n] estat tothora compatible[s] amb el reconeixement de la personalitat individual i de la màxima llibertat de les persones que en formen part». Però aquesta declaració pateix un greu defecte: el Codi de família està regulant la família matrimonial i deixa per a lleis complementàries aquelles altres figures que es fonamenten en una convivència no matrimonial. D'aquesta manera, s'ha defugit definir la família i les altres unions, per bé que si els preàmbuls serveixen per a alguna cosa, la comparació entre allò que es diu al Codi de família i el que es diu a la Llei d'unions estables de parella és prou significatiu d'aquesta conclusió. Efectivament, el preàmbul de la Llei 10/1998 justifica la seva *especialitat* en les declaracions del Tribunal Constitucional sobre la diferència entre el matrimoni, que gaudeix d'una protecció constitucional a partir de l'art. 32 CE, i les altres unions, de les quals s'afirma que no existeix un dret constitucional a constituir-les, de manera que «la llei agrupa i regula, separadament del matrimoni, totes les altres formes de convivència mencionades, amb una normativa també diferent de la que regeix la institució matrimonial», tècnica que es considera que «encaixa perfectament amb els principis constitucionals». Aquesta afirmació solament és veritat a mitges, perquè al Codi de família es regula el més important en relació a les relacions no matrimonials, és a dir, els efectes de la paternitat i maternitat, amb independència de l'origen matrimonial o no dels fills. La distinció es fa solament pel que fa a la regulació de les *relacions horitzontals*, és a dir, aquelles que afecten la parella per aplicació del principi d'autonomia de la voluntat, i es deixa de banda, per tal com s'hi aplica rígidament el principi d'igualtat, les relacions *verticals*, és a dir, aquelles entre progenitors i fills, per raons de protecció.

La introducció de noves formes de convivència, a les quals no es dona el nom de família, promet un esdevenidor interessant per a l'anàlisi del futur Dret de família a Catalunya.

Bibliografia

- ALMIRALL, V. (1988). *Lo Catalanisme*. [1879]. Barcelona, Edicions 62.
- BORELL I SOLER (1944). *Derecho civil vigente en Cataluña*. Barcelona, Bosch, Casa Editorial.
- BRANCOS NÚÑEZ (1998). «Separació de béns o participació: Comentari de l'article 23 de la Compilació». *R.J.C.*, p. 665-696.
- DURAN I BAS (1883). *Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Cataluña*. Barcelona, Imprenta de la Casa de Caridad.
- EGEA FERNÁNDEZ (1997). «L'acció de repetició contra el deutor dels aliments. Solidaritat familiar i prestacions assistencials públiques». *R.J.C.*, p 617-653.
- EGEA FERNÁNDEZ I FERRER RIBA (1998). *Legislació civil catalana, amb notes de concordança i jurisprudència*. 8a edició. Barcelona, EUB.
- FERRER RIBA (1995). «Derechos del menor, relaciones familiares y potestades públicas para la protección de la infancia y la adolescencia en Cataluña». *Derecho Privado y Constitución*, 7, p. 31-85.
- FERRER RIBA, TORTORICI PASTOR, i QUESADA GONZÁLEZ (1989). «Estudi de les sentències dictades per l'Audiència territorial de Barcelona, en matèries de Dret civil català (1961-1985)». *Simposi Dret civil de Catalunya. 1985. XXV anys de la Compilació*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, p. 193-251.
- FLAQUER, LI. (1998). *El destino de la familia*. Barcelona, Ariel.
- JOU MIRABENT (1995). «Comentari a l'art. 23 de la Compilació», a CASANOVAS, EGEA, GETE-ALONSO, MIRABELL (coords). *Comentari a la modificació de la Compilació en matèria de relacions patrimonials entre cònjuges*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, p. 197-206.
- LÓPEZ BURNIOL (1997). «L'entorn polític i social de la Revista Jurídica de Catalunya». *R.J.C.*, número extraordinari, p. 245-277.
- MASPONS I ANGLASELL (1935). *La llei de la família catalana*. Barcelona, Editorial Barcino.
- Memoria en defensa dels interessos morals y materials de Catalunya presentada directament á S.M. lo Rey en virtud d'acort pres en la reunió celebrada en la Llotja de Barcelona lo dia 11 de Janer de 1885*. Barcelona, 1885. Ed. facsímil publicada per la Generalitat de Catalunya, Conselleria de Justícia, a la col·lecció «Textos Jurídics Catalans». VI/1. Barcelona.
- MIR PUIG (1994). «Estudi sobre el nou article 23 i sobre el nou règim de participació en els guanys introduïts per la llei de modificació de la Compilació del Dret civil de Catalunya en matèria de relacions patrimonials entre cònjuges». *Juris*, 1, p. 325-354.
- PARA MARTÍN (2000). «Comentari a la llei 19/1998», a Egea Fernández-Ferrer Riba (dirs). *Comentaris al Codi de Família, a la llei d'Unions estables de parella i a la llei de Situacions Convivencials d'Ajuda Mútua*. Madrid, editorial Tecnos, p. 1261-1296.
- PUIG FERRIOL (1989). «Dret de família i Dret català». *R.J.C.*, p. 9-35.
- PUIG FERRIOL, i ROCA TRIAS (1998). *Institucions del Dret civil de Catalunya*. T. II, 5a ed. València, Editorial Tirant lo Blanch.
- PUIG SALELLAS (1981). «Les relacions econòmiques entre esposos en la societat ca-

- talana d'avui. Discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i legislació de Catalunya». *R.J.C.*, p. 379-441.
- RIBALTA, J., i ARROYO, E. (2001). «Dels *donants* als *acollits*. La Llei 22/2000, d'acolliment de persones grans». *El dret privat del Pallars Sobirà*. Barcelona, Departament de Justícia, p. 33-80.
- RIBOT IGUALADA (1989). *Alimentos entre parientes y subsidiariedad de la protección social*. València, Editorial Tirant lo Blanch.
- ROCA SASTRE (1981). «La necesidad de diferenciar lo rural i lo urbano en el derecho sucesorio», a *Estudios sobre sucesiones*. I. Madrid, Instituto de España, pp.63-97.
- ROCA TRIAS, E. (1998). «Família, pairalisme i institucions jurídiques». *Estudis d'Història Agrària*. 12, p. 17-42.
- ROCA TRIAS, E. (1999). *Familia y cambio social (De la «casa» a la persona)*. Madrid, Civitas.
- TORRES I BAGES (1981). *La tradició catalana [1935]*. Barcelona, Edicions 62.
- VICENS VIVES, J. (1995). *Notícia de Catalunya [1954]*. Barcelona, Edicions 62.
- WEITZMAN (1986). «The Divorce Law Revolution and the Illusion of a Equality: a View from the United States». *Essays in Family Law 1985*. Londres, M.D.A. Freeman, p 81-117.

La mediació familiar

Josep Antoni del Barrio

1. Introducció

L'assessorament tècnic psicosocial en el dret de família, cal que s'inscrui dins el marc més general d'una política de conjunt i el seu objectiu ha de consistir a aconseguir, d'una banda, una millor ponderació per part dels jutges de la situació en què es troben els litigants i els seus fills, menors d'edat, en els processos de separació i divorci i, d'altra banda, aportar a les parelles que es troben en situacions i moments difícils, uns elements de suport i orientació que contribueixin al manteniment dels compromisos i els acords que es prenguin.

Paral·lelament, i encara que sigui d'una manera implícita, es pot realitzar una tasca d'avaluació dels factors i/o de les situacions de risc que poden generar el conflicte familiar i els efectes que aquestes situacions de conflicte poden comportar per als fills menors. D'aquesta activitat es pot desprendre un coneixement útil i valuós per a la posterior definició i planificació de polítiques de prevenció de les situacions de risc social d'infants i adolescents en l'àmbit de la família, l'escola i la comunitat.

La Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil compta, des de l'any 1996, amb equips tècnics especialitzats en la intervenció psicosocial en els processos judicials civils de l'àmbit de família. L'experiència dels professionals ha anat donant forma i contingut, d'una manera dinàmica i constantment revisada, a una metodologia d'intervenció en aquest camp fins a consolidar un programa de mediació familiar.

La mediació en el context judicial ha sorgit com una alternativa que pretén modificar la paradoxa d'intentar resoldre els conflictes mitjançant la confrontació (Bolaños, 1995).¹ La mediació familiar en la jurisdicció civil ha estat utilitzada des de fa anys en alguns països com és el Canadà, concretament al Quebec, on des de l'any 1980 s'ha desenvolupat un programa molt significatiu. Així mateix, el Consell d'Europa en la Recomanació R(98)1, va instar els estats membres a instituir i promoure la mediació familiar.

Entenem la mediació familiar com un model global perquè facilita un mateix espai

1. BOLAÑOS, I. (1995). «Mediación familiar en procesos contenciosos de separación y divorcio». *Mediación, una alternativa extrajudicial*. Madrid, Colegio Oficial de Psicólogos.

on es poden decidir tots els aspectes rellevants del conflicte i, per tant, pot incloure a l'hora d'abordar-los, les conseqüències de les decisions de ruptura, les qüestions relatives a la tinença i educació dels fills, els aspectes econòmics i els processos d'entenenent necessaris per a assolir acords.

El propòsit d'aquesta exposició no és altre que donar a conèixer als lectors les línies generals de la intervenció en matèria de mediació familiar des de la perspectiva de l'experiència que, d'aquesta activitat, han desenvolupat els equips tècnics d'assessorament dins la jurisdicció civil a Catalunya.

2. La mediació familiar a Catalunya

2.1. Antecedents de l'equip de mediació familiar del SATAV²

Arran de l'entrada en vigor de la llei del divorci, l'any 1981, el Ministeri de Justícia va crear els equips psicossocials dels Jutjats de Família que, a Barcelona, van anomenar-se Gabinet Psicossocial. Aquests equips es van dotar de psicòlegs i assistents socials i la seva activitat es va centrar en els processos de separació o de divorci en què calia que els jutges adoptessin decisions en relació als fills de les parelles afectades.

Les primeres experiències de mediació familiar les va iniciar el Gabinet Psicossocial de comú acord amb el Jutjat de Família núm. 14 de Barcelona, en el marc de les seves funcions com a òrgan tècnic responsable de l'assessorament psicossocial en processos de separació o de divorci i, en determinats casos, també com a contingut del pla de seguiment dels acords relacionats amb el règim de visites i la guàrdia i custòdia dels fills.

Paral·lelament, l'any 1987, el Departament de Justícia va crear els Serveis d'Assistència i Orientació Social, dependents de la Direcció General de Relacions amb l'Administració de Justícia, els quals tenien l'encàrrec de donar suport i assessorament tècnic psicossocial als jutges i encausats dins la jurisdicció penal d'adults.

L'any 1993 es van produir els traspassos de competències de l'Estat a la Generalitat de Catalunya del personal laboral al servei de l'Administració de justícia, entre els quals, el Gabinet Psicossocial, que es va integrar dins l'estructura dels SAOS, tot mantenint les mateixes funcions que tenia atribuïdes en l'àmbit de la jurisdicció civil i de família.

L'any 1996, el Departament de Justícia va crear la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil, a la qual van ser traspassats els antics SAOS, que es van integrar dins l'actual Servei d'Assessorament Tècnic i Atenció a la Víctima (SATAV), consolidant d'aquesta manera un ampli servei d'assessorament psicossocial a les jurisdiccions civil, penal i de menors de tot Catalunya.

2. El SATAV és el Servei d'Assessorament Tècnic i Atenció a la Víctima de la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil.

2.2. Moment actual de la mediació familiar

Des del gener del 2001, la Conselleria de Justícia té un conveni amb la Creu Roja a Catalunya, el qual té per objecte la col·laboració entre ambdues parts en l'aplicació dels programes d'assessorament tècnic a la instància judicial, en l'àmbit de la jurisdicció civil, i de mediació familiar, en el marc de les competències que té assignades aquest departament.

D'acord amb el contingut del conveni, la Creu Roja a Catalunya ha de dur a terme la seva col·laboració ajustant-se a les directrius tècniques que marqui la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i Justícia Juvenil i amb els criteris metodològics establerts en els programes corresponents. Aquesta direcció pot supervisar en tot moment l'execució, per la Creu Roja a Catalunya, de les actuacions realitzades en el marc de la col·laboració pactada.

D'altra banda, per al seguiment i control del compliment del conveni es va preveure l'existència d'una comissió de seguiment, integrada per dos representants de la Creu Roja a Catalunya i dos representants de la DGMPAJJ.

Aquesta ha estat la manera en què s'ha resolt des del Departament de Justícia, en un moment de reestructuracions internes d'aquest departament, la continuïtat de la prestació dels serveis d'assessorament tècnic als jutges de la jurisdicció civil i de mediació familiar, i s'ha establert que la prestació d'aquest servei es continuarà realitzant sota els mateixos principis, la mateixa metodologia i el mateix rigor amb què s'ha portat a terme al llarg dels darrers anys.

Tot indica que avui, a Catalunya, la mediació familiar es troba en una fase de preparació prèvia a l'inici d'una etapa d'extensió i consolidació que es podria produir a mitjà termini a conseqüència de la recent entrada en vigor de la Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar de Catalunya, en la qual, entre altres coses, s'estableix la creació del Centre de Mediació Familiar de Catalunya, que assumeix la responsabilitat de fomentar i organitzar el servei públic d'aquesta activitat.

La llei posa de relleu la importància que tenen les experiències de mediació familiar que puguin desenvolupar-se per iniciativa dels ciutadans en forma associativa, i regula la intervenció dels col·legis professionals afectats, els quals també podran crear els seus propis serveis de mediació familiar.

2.3. Marc legal

La legislació de l'Estat en matèria de família no regula expressament l'exercici de la mediació, sense que això sigui obstacle perquè aquesta pugui tenir lloc en aquells procediments en què sigui aplicable la normativa estatal.

Tanmateix, el marc legal de referència per a la definició del Programa van ser, en una primera etapa, els articles 741 de l'antiga Llei d'enjudiciament civil i el 90 i següents del Codi civil.

Des d'aquest marc es preveia la possibilitat que el jutge, d'ofici o a instància de les parts, pogués demanar la intervenció de professionals per tal de facilitar la resolució judicial dels litigis civils, en general, i familiars, en particular.

De manera especial s'ha de destacar la importància de la legislació autonòmica catalana, atès que aporta referències explícites a la mediació, com el Codi de família

(Llei 6/98, de 15 de juliol), el qual estableix en l'article 79.2 que si, ateses les circumstàncies del cas, l'autoritat judicial considera que es pot arribar a un acord pot remetre les parts a una persona o entitat medidora amb la finalitat que intentin resoldre les diferències i que presentin una proposta de conveni regulador. Però la referència més important des del punt de vista legal per a l'exercici d'aquesta activitat ve donada per la Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar de Catalunya, que actualment és l'única que hi ha a tot l'Estat amb l'objectiu de regular la prestació d'aquests serveis tant des de la iniciativa pública com privada.

És important destacar també que, en cas de ruptura d'una parella estable amb fills, també es tindrà en compte la Llei 10/1998, de 15 de juliol, d'unions estables de parella, ja que la mediació familiar també pot ser aplicable respecte als efectes que se'n deriven.

2.4. Principis bàsics per a la intervenció

Igualtat davant la llei

Cal fer una distinció molt clara entre allò que determina aquest principi (és a dir, actuar respectant la igualtat de totes les persones i no intervenir sota elements discriminadors) i les condicions objectives que el tècnic sotmet a estudi i valoració, per tal de poder articular la seva proposta i/o conclusió.

Es fa imprescindible, per tant, una valoració objectiva de les condicions o circumstàncies personals o socials dels progenitors i del seu entorn, de caràcter no discriminatori, sinó vinculada a l'interès del menor. La determinació de les condicions més idònies i viables per al menor obliga el tècnic a valorar les circumstàncies, possibilitats, aptituds i actituds de cada progenitor, des d'una posició de neutralitat, d'imparcialitat i d'objectivitat.

Les valoracions i les propostes s'han de fer sota l'aplicació rigorosa d'aquests tres conceptes, mitjançant els quals s'imbrica el respecte del principi general d'igualtat davant la llei amb el respecte del concepte jurídic de *favor filii*.

Respecte als drets i garanties

Les intervencions que es realitzen han de tenir en compte el dret de les persones a conèixer i acceptar el motiu de la intervenció. I de manera especial cal vetllar pels drets dels menors en tot el procés.

La informació sobre l'enquadrament de les actuacions, l'encàrrec judicial, les possibles repercussions de la intervenció en el procés judicial i la metodologia d'anàlisi, així com la utilització i el destí de la informació recollida, han de ser transmeses a les parts en litigi de manera clara i unívoca. A més, aquesta informació cal transmetre-la de manera que s'adapti al nivell de comprensió dels receptors.

El procés d'intervenció ha de respectar els períodes processals que hi hagi establerts i, en tot cas, no es pot dilatar més enllà del que sigui necessari. Cal respectar el dret a la intimitat de les persones, fins al límit que determinin les estrictes necessitats tècniques en benefici dels menors, i s'han de protegir, de manera especial, les informacions que s'hagin obtingut en tot el procés.

Intervenció mínima

La concreció d'aquest principi en l'àmbit civil preveu dos vessants:

Atès que les intervencions professionals no són neutres ni innòcues, cal evitar actuacions innecessàries, reiteratives o que puguin agreujar la conflictivitat.

El marc competencial i el mateix encàrrec tècnic defineixen els límits de la intervenció i la finalitat d'aquesta, que han de ser clarament explicitats a l'inici. No es tracta d'establir relacions terapèutiques, encara que les actuacions hauran de tenir, respectant els límits de la intervenció i de l'encàrrec, una finalitat que tendeixi a la desconfliktivització i coherent amb el principi de corresponsabilitat.

Cal recordar, en relació amb l'aplicació tant d'aquest principi com de l'anterior, que el dret civil és dret privat i que les actuacions han de quedar restringides a l'objecte de la mediació i no han d'interferir, per tant, en altres esferes de la vida privada de les persones que són ateses.

Individualització de les intervencions

Els professionals han de mantenir la flexibilitat suficient per a poder abordar cada cas d'acord amb les seves característiques, sense estandarditzar les intervencions, i tenir en compte que, molt sovint, els casos vinculats amb l'àmbit civil presenten la peculiaritat (en relació amb altres programes) de posar en joc dinàmiques familiars (interpersonals) que van més enllà de les postures individuals dels membres implicats. La individualització, per tant, afecta el nucli familiar, que és en aquest cas la unitat individual.

La individualització de la intervenció, consegüentment, ha de tenir en compte les característiques i els efectes de la dinàmica d'interrelacions entre les persones involucrades en el conflicte, com també la cerca de solucions que derivin del consens entre les parts i posar-hi especial atenció.

Coresponsabilització

En l'àmbit civil és freqüent que els tècnics detectin una «delegació» de responsabilitat de les parts, tant en el jutge com en el mateix professional. En aquest sentit, la intervenció ha de tenir l'objectiu de redefinir i «retornar» la responsabilitat (individual i familiar) als interessats, oferint-los els elements necessaris per a facilitar el procés de redefinició del conflicte. Convé prioritzar les actuacions medidores i negociadores dirigides a la resolució del conflicte, de manera que les parts se sentin activament implicades. La mediació familiar pretén que la parella arribi a acords, en els processos de separació o divorci i en altres conflictes familiars, que responguin a les necessitats de tots els membres de la família i, especialment, dels fills. La intervenció dels professionals ha de tendir a la desconfliktivització, i intentar treure el màxim partit possible de les capacitats i de la disposició negociadora de les parts.

Priorització d'intervencions en l'entorn adequat

Per tal de respectar aquest principi, s'ha de procurar que les actuacions es duiguin a terme en els partits judicials que segueixen els procediments, per la qual cosa l'administració responsable (en aquest cas la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil) i, si escau, les delegacions territorials, han de tenir en compte la conveniència de cercar els llocs adequats per a fer les intervencions.

2.5. Definició del programa

El Programa de mediació familiar dóna resposta a les demandes dels òrgans jurisdiccionals civils sobre la intervenció psicosocial per a resoldre els litigis d'ordre familiar, pel que fa a les guardes i custòdies, el règim de visites i altres acords necessaris per a l'atenció als fills en processos de separació, nul·litat i divorci.

S'aplica no tan sols per a resoldre les demandes expressades de mediació, sinó també en aquells casos en què el jutge no l'hagi sol·licitada explícitament, però que l'equip tècnic considera que, si s'adopta, es poden assolir uns bons resultats.

L'activitat s'orienta, des de l'inici, a facilitar la presa de decisions judicials, a través de l'aplicació de la resolució dels conflictes familiars compartida per les parts. Aquest doble vessant es canalitza a través del contacte directe i continuat amb el jutge i la família, propiciant un constant intercanvi d'informació amb la finalitat d'identificar la situació conflictiva i trobar alternatives de solució.

La mediació consisteix a fer possible la intervenció d'un tercer que té com a missió fonamental ajudar els pares a arribar a acords sobre les maneres més convenients d'atendre els seus fills. El procés té la intenció de trobar solucions que satisfacin ambdues parts, sempre preferible a una solució imposada i no compartida. Amb això es pretén tornar a les parts la responsabilitat i capacitat per a prendre les decisions. La participació activa dels pares en el procés promou resultats positius i estables per a ells i per als seus fills. Es considera que, d'aquesta manera, el conflicte pot ser abordat més efectivament des d'un sistema de resolució de conflictes que tingui en compte els aspectes relacionals i emocionals.

2.6. Objectiu del programa

L'objectiu del Programa és atendre i ajudar, per encàrrec judicial, les persones que travessen un procés legal de separació, nul·litat o divorci, perquè puguin arribar a acords viables per a tots els membres de la família i, en especial, per als fills, protegint sempre el millor interès d'aquests.

Les famílies amb fills menors implicades en processos civils de separació en són les principals destinatàries. El Programa, però, sempre s'inicia a instància dels jutges i tribunals de la jurisdicció civil que, consegüentment, també n'esdevenen destinataris.

Des d'aquesta perspectiva els objectius del programa són:

En relació amb les instàncies judicials

La prevenció de nous litigis, perquè persegueix la responsabilització d'ambdues parts en la presa de decisions i, per tant, en el compliment dels acords adoptats.

La facilitació de la funció judicial, reduint-ne la intervenció, perquè aporta pactes i acords sobre els temes conflictius que inicialment havien de ser resolts en els actes judicials.

Respecte a les famílies

La promoció de l'acceptació voluntària del procés.

La disposició d'un espai neutre en el qual les parts puguin negociar, resoldre les seves diferències i cooperar per a trobar les formes més adequades per a cobrir les necessitats dels fills.

3. Metodologia d'intervenció

3.1. L'inici del programa

El Programa de mediació s'inicia, bàsicament, per iniciativa de:

El jutge

- Perquè així ho aconselli als interessats, en compareixença judicial.
- Perquè ho sol·liciti a través d'una ordre judicial, mitjançant provisió.

La sol·licitud pot ser global, en referència a l'organització familiar posterior a la ruptura, o bé parcial, sobre aspectes concrets de la situació en litigi (temes de potestat del pare o de la mare, custòdia dels fills, règim de visites, econòmics, de domicili conjugal, o altres).

El poden sol·licitar al jutge:

Els advocats

Informant el jutge de l'inici del procés per a aturar el procediment judicial.

Les parts

Sempre que s'hagi iniciat un procés judicial i que aquestes estiguin d'acord a participar en la mediació. En aquest cas, cal elevar la demanda al jutjat a través del seu advocat amb la finalitat d'aturar el procediment judicial.

Els professionals de l'EAT³

Davant d'una demanda inicial d'assessorament o seguiment, si el tècnic detecta durant la intervenció una possibilitat d'iniciar un programa de mediació, ho comunica al jutjat i sol·licita que s'aturi el procediment judicial.

3. Equip d'Assessorament Tècnic.

3.2. Criteris metodològics per a la intervenció

Les intervencions dels tècnics del Programa es guien atenent a uns criteris metodològics compartits i unes fases a través de les quals es desenvolupen les possibles intervencions.

Els tècnics que intervenen en els processos de mediació segueixen els criteris següents: promoure el comú acord, reduir els efectes negatius del conflicte i preservar el millor interès dels fills.

3.3. Fases del procés de mediació

El procés de mediació es desenvolupa atenent a unes fases que recullen un conjunt d'activitats ordenades. Tot i la definició de les fases, els professionals actuen amb la flexibilitat suficient per a poder abordar cada cas d'acord amb les seves característiques, sense estandarditzar les intervencions.

El procés s'inicia amb la consulta de l'expedient i l'assignació per part del coordinador d'un dels professionals de l'equip per a l'execució. Un cop consultat l'expedient judicial, segons la complexitat del cas, es considera la possibilitat que, si escau, la intervenció la realitzin dos professionals.

3.3.1. Fase prèvia: informació i valoració

En aquesta fase es tracta d'analitzar els indicadors de viabilitat següents:

L'acceptació inicial de les parts i dels seus advocats.

La comunicació mínima entre les parts.

La possibilitat que el conflicte quedi emmarcat dins la parella (no hi participen els parents, amics...).

Que es tracti de conflictes de baixa intensitat: o bé no hi hagi conflictes cronificats amb expedients de llarga història judicial, o no hi hagi antecedents policíacs de manera provada i continuada.

La baixa ambivalència respecte a l'acord de separar-se (es tracta que la decisió sigui assumida per totes dues parts).

Si es donen aquestes circumstàncies s'avaluarà la mediació com a viable i consegüentment s'iniciarà la fase següent.

Hi ha, tanmateix, uns indicadors de no viabilitat:

- Sospita d'acusacions, d'abusos o de maltractaments a la parella i/o als fills.
- Problemàtica psiquiàtrica greu i activa. Patologies no tractades o compensades.
- Conductes antisocials o violentes d'una de les parts o de totes dues: agressions verbals, addiccions actives (alcoholisme, toxicomanies...).
- Deficiència mental d'un dels progenitors.
- Actituds no col·laboradores dels advocats de les parts.
- Indicis en contra d'algun dels pares o de persones pròximes a les famílies.

Si es donen aquestes situacions descrites cal considerar la conveniència d'una derivació terapèutica. En aquests casos es comunica per escrit al jutge els motius que justifiquen la inviabilitat i una descripció de la intervenció realitzada.

3.3.2. Fase inicial

L'objectiu d'aquesta fase és aconseguir que les parts assoleixin un acord bàsic per a iniciar la mediació, ja que és imprescindible l'acceptació, perquè els advocats i el jutge iniciïn el procés.

Durant aquesta fase es realitzen les primeres entrevistes per a informar les parts, amb un llenguatge clar i entenedor, sobre la finalitat i propòsits del procés i la manera en què es durà a terme, les funcions del mediador i el seu caràcter neutral i confidencial i, finalment, sobre el paper dels advocats, els quals podran ser consultats per les parts en tot moment però sense que participin directament en les sessions.

3.3.3. Fase de la mediació

L'objectiu d'aquesta fase és que el mediador aconseguixi que la família defineixi un primer acord sobre els problemes reals que constitueixen el conflicte. Al mateix temps s'intenta assolir una descripció comuna pel que fa a les necessitats dels fills.

Els continguts essencials que cal abordar en les entrevistes d'aquesta fase són: els temes de conflicte, el coneixement del procés viscut com a parella, el restabliment de la comunicació i la redefinició positiva de les posicions respectives.

En aquesta fase es desenvolupen entrevistes conjuntes en les quals el mediador orienta l'obtenció de noves posicions davant del conflicte, adequadament valorades i viables per a una negociació. Cadascuna de les parts haurà d'oferir alternatives de solució al problema, diferents de les inicials. El mediador en aquesta fase afavoreix la determinació d'acords pràctics i assumibles per ambdues bandes.

3.3.4. Fase de negociació i acords

L'objectiu d'aquesta fase de negociació, a través de les entrevistes pertinents, és la consecució d'acords viables des d'un punt de vista legal, en el màxim de problemes plantejats.

El mediador redacta aleshores un document en el qual es fan constar els acords, un cop finalitzada la negociació i contrastat el compromís verbal de la família sobre el seu compliment d'aquests. El document, a més, recull tot allò que les parts en el procés de mediació considerin convenient i és signat pels interessats i pel mediador.

3.3.5. Fase final

L'objectiu d'aquesta fase és informar el jutge del final del procés i els acords als quals s'ha arribat. És en aquest moment que cal redactar l'informe al jutge, al qual

s'adjunta el document d'acords i la informació tècnica, a fi i efecte que aquest prengui una decisió i elabori la resolució. Les parts, per a la legalització definitiva dels acords, s'hauran de ratificar davant del jutge.

En cas que s'arribi a uns pactes, però no hi hagi voluntat de signar un document de compromís, el tècnic inclou aquests pactes en el seu informe al jutge explicant el motiu de la no-signatura. També pot incloure en l'informe una proposta de seguiment d'acords en cas que valori necessari concretar un temps d'intervenció per a assolir-ne el compliment.

Si el mediador es trobés al final de tot el procés que, malgrat tot, no s'ha arribat a un acord, cal comunicar per escrit al jutjat la inviabilitat, indicant-ne els motius i les actuacions que s'han efectuat.

3.3.6. Fase de seguiment dels acords

Una vegada finalitzat el procés es pot iniciar un període de seguiment, pactat amb la família o bé sol·licitat pel jutge. El seguiment permet ajustar les mesures davant l'aparició de possibles dificultats i evitar nous processos judicials.

Les actuacions del mediador en aquesta fase es concreten mitjançant entrevistes periòdiques, conjuntes o individuals, segons les incidències i criteri tècnic. La temporalització del seguiment queda marcada inicialment en tres mesos a fi de constatar el manteniment dels acords.

Al final, s'informa el jutjat a fi de comunicar-li aquest manteniment o les incidències que es donin que canviïn o no la situació inicial de compromís.

4. Recursos del programa

El Programa de mediació civil en l'àmbit de família, fins al desembre del 2000, l'han estat executant professionals dependents del Servei d'Assessorament Tècnic i Atenció a la Víctima de la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil. En el cas de les demarcacions territorials de Girona, Lleida i Tarragona en són responsables les seccions territorials de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil, dependents de les delegacions territorials del Departament de Justícia.

Des del gener del 2001 aquest programa, així com el d'assessorament tècnic en l'àmbit de la jurisdicció civil, el presten professionals dependents de la Creu Roja, mitjançant l'acord de col·laboració amb el Departament de Justícia de la Generalitat. Els quatre equips corresponents a cada una de les quatre demarcacions estan compostos per psicòlegs i treballadors socials especialitzats. Al capdavant d'aquests equips professionals hi ha un coordinador dependent de la DG de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil, que continua essent l'administració competent.

Taula 1. Professionals de la Creu Roja destinats al Programa d'Assessorament Tècnic Civil i Mediació Familiar

	Coordinadors	Administratius	Psicòlegs	Treballadors socials	Total
Barcelona	1	2	6	7	16
Girona			1	1	2
Lleida			1	1	2
Tarragona			1	1	2
Total	1	2	9	10	22

A les demarcacions de Girona, Lleida i Tarragona, les funcions de coordinació les assumeixen els coordinadors dels equips d'Assessorament Tècnic de les respectives seccions territorials de la DGMPAJJ i, d'altra banda, el suport administratiu també està garantit pel personal dependent de les esmentades seccions territorials.

5. Avaluació

L'avaluació del Programa segueix els apartats següents.

Avaluació del context

S'avaluen periòdicament els canvis que es produeixen en les demandes dels jutges i en la població que arriba al Programa. La finalitat d'aquesta avaluació és actualitzar les necessitats a les quals respon el Programa i prioritzar-les.

Avaluació del disseny del programa

Consisteix a revisar periòdicament si els objectius del Programa responen a les necessitats prioritzades.

Consegüentment, s'avalua cada una de les parts del Programa en relació amb les altres per tal de fer les modificacions pertinents en el disseny.

Avaluació del procés

L'avaluació es planifica determinant la manera com, en cada un dels moments en què s'executa el Programa, es recull i s'obté informació sobre l'execució del procés. És, doncs, simultània a les intervencions i serveix per a millorar-les, però també per a avaluar el resultat final.

Avaluació dels resultats

L'avaluació de resultats té en compte l'efectivitat, l'eficiència, l'eficàcia i l'impacte del Programa. És una avaluació final del Programa, però també inicial, perquè servirà com a punt de partida per a tornar a avaluar el context amb vista a iniciar noves intervencions més adaptades a les necessitats a les quals cal respondre.

Mitjançant l'activitat d'avaluació s'ha pogut constatar que, cada cop més, les demandes de mediació s'han anat concentrant en la negociació i els acords per a establir els règims de visites, i que en segon lloc se situen altres qüestions com la guàrdia i custòdia i la pensió alimentària.

Quant a les edats dels pares no s'observen massa variacions, quasi tots (90%) es concentren entre els 26 i els 45 anys d'edat. És significatiu destacar que hi ha més predisposició dels progenitors a arribar a acords quan els fills són preadolescents o adolescents.

La major part dels fills acostumen a conviure amb la mare i són rares les vegades que conviuen, alhora, amb la nova parella (del pare o la mare). Això pot donar a entendre que les parelles que opten per la via de la mediació tendeixen també a considerar més acuradament l'interès dels fills per damunt dels propis. També és important posar de relleu que, quant a la situació socioeconòmica i laboral dels pares, s'han detectat molt pocs casos en què la situació fos greu o precària. Això és un factor que facilita força la tasca de mediació i fa que el contingut d'aquesta es pugui centrar en els aspectes més necessaris per a la reorganització de la vida dels pares pel que fa a la relació d'aquests amb els fills.

Quant a la situació del nucli familiar anterior al procés judicial, majoritàriament el que hi ha són incompatibilitats de relació i pèrdua de sentiment afectiu, i són molt rars els antecedents de maltractaments o agressions sexuals. Un cop iniciat el procés de mediació el que es detecta són situacions de desestructuració familiar i, sobretot, desacords pel que fa a l'educació i l'atenció als fills.

Amb el decurs dels anys s'ha constatat que allà on més acords es poden obtenir és en el règim de visites. L'any 1999, això es va aconseguir en el 80,6% dels casos que van passar pel programa de mediació. Però, encara que inicialment l'encàrrec judicial pugui ser aquest, cal assenyalar que durant el procés també s'arriba a establir acords en aspectes que envolten la problemàtica relacional de la família (com són les visites intersetmanals, les pernoctes especials, aspectes escolars, mèdics, psicològics, etc.) i que interferien a l'hora de complir-les.

6. Perspectives de futur

De la mateixa manera que a la resta de països occidentals, a Catalunya els processos contenciosos de separació i divorci experimenten un augment creixent. Això ha fet que en els darrers anys s'hagi anat estenent arreu del món la mediació familiar i, en aquest sentit, Catalunya no ha estat una excepció.

El model de mediació familiar que s'ha practicat fins ara a Catalunya sorgeix de la pràctica de 15 anys d'assessorament amb filosofia mediadora, d'ençà que va entrar en vigor la Llei del divorci, tot i que les demandes concretes de «mediació» es van iniciar l'any 1989 amb la iniciativa del jutjat de família núm. 14 de Barcelona,

amb la col·laboració i el suport del seu jutge, i es van estendre posteriorment als altres jutjats.

Optar, com s'ha fet a Catalunya, per regular per llei la pràctica de la mediació familiar, constitueix un pas indispensable per tal de:

- contrarestar la tendència creixent dels contenciosos familiars, i en particular dels que es produeixen com a conseqüència de la separació o el divorci;
- cercar fórmules eficaces perquè s'acomplexin els objectius i els pactes de la Convenció dels Drets de la Infància de les Nacions Unides, quant a la protecció de l'interès superior dels menors.

D'altra banda, la Recomanació núm. R (98) 1 del Comitè de Ministres del Consell d'Europa sobre la mediació familiar constitueix per a nosaltres una referència fonamental, de la mateixa manera que anteriorment ho han estat altres texts i tractats internacionals del Consell d'Europa i de les Nacions Unides, en relació a les diferents polítiques impulsades pel Departament de Justícia (justícia juvenil, atenció a la víctima, mediació penal, i mesures penals alternatives).

Aquestes recomanacions (Martín, 2000)⁴ cerquen la promoció i l'establiment de la mediació familiar en els diferents estats membres i, al mateix temps, que es respectin tot un seguit de principis, entre els quals destaquem:

- La necessitat que la mediació s'organitzi comptant amb la voluntarietat dels membres de la família, alhora que es vetlli perquè hi hagi mecanismes apropiats per a assegurar-ne l'existència, que hi hagi procediments de selecció, formació i qualificació dels mediadors i que s'elaborin normes a seguir per als mediadors per tal d'assegurar les bones pràctiques.

Quant al procés de mediació es considera indispensable que:

- el mediador sigui en tot moment imparcial, es mantingui neutral i no imposi el seu punt de vista ni la solució al conflicte, tot preservant la igualtat de les parts dins la negociació;
- les condicions en què es dugui a terme siguin respectuoses amb la vida privada;
- les discussions que hi hagi siguin confidencials i no puguin ser utilitzades posteriorment, si no és amb l'acord de les parts o en el cas que el dret nacional ho permeti;
- les parts tinguin dret a recórrer a un consell conjugal o altres formes de consell que es prevegin;
- es tingui present en tot moment el benestar i l'interès superior dels fills;
- es vetlli per saber si hi ha hagut episodis de violència i si aquests són susceptibles de reproduir-se, i examinar, en aquestes circumstàncies, si la mediació és apropiada o no;
- el mediador pot donar informacions jurídiques però no pot donar un assessorament jurídic.

4. MARTÍN, M. (2000). La mediación familiar en el derecho comparado: algunas de las propuestas de regulación en España a la luz de las tendencias europeas. Girona, Universitat de Girona.

Quant a l'estatut dels acords de mediació i la relació entre la mediació i els procediments judicials, es considera indispensable que:

- els acords de mediació siguin aprovats per una autoritat judicial o una altra autoritat competent;
- es reconegui l'autonomia de la mediació i la possibilitat que tingui lloc abans, durant o després d'un procediment judicial;
- hi hagi mecanismes que permetin la interrupció del procediment judicial en curs amb l'objectiu d'instaurar la mediació;
- hi hagi, en aquests casos, una autoritat judicial o una altra autoritat competent que conservi el poder de prendre decisions urgents relatives a la protecció de les parts, dels fills i del patrimoni.

Per a avançar en aquest camí caldrà que s'informi àmpliament els ciutadans afavorint la comprensió d'aquesta fórmula de resolució amigable dels conflictes, dels drets que els assisteixen i dels llocs on es poden adreçar, en cas de necessitat.

A més a més, atès que cada cop són més nombroses les famílies en les quals els membres són de diferent nacionalitat, i a causa de la dificultat i la lentitud que comporten en aquests casos els procediments judicials i els efectes tan negatius que poden tenir aquests conflictes per als fills menors d'edat, caldrà tenir en compte la conveniència d'impulsar la mediació familiar internacional, i establir a aquest efecte els acords que calgui amb el Govern de l'Estat.

7. Dades

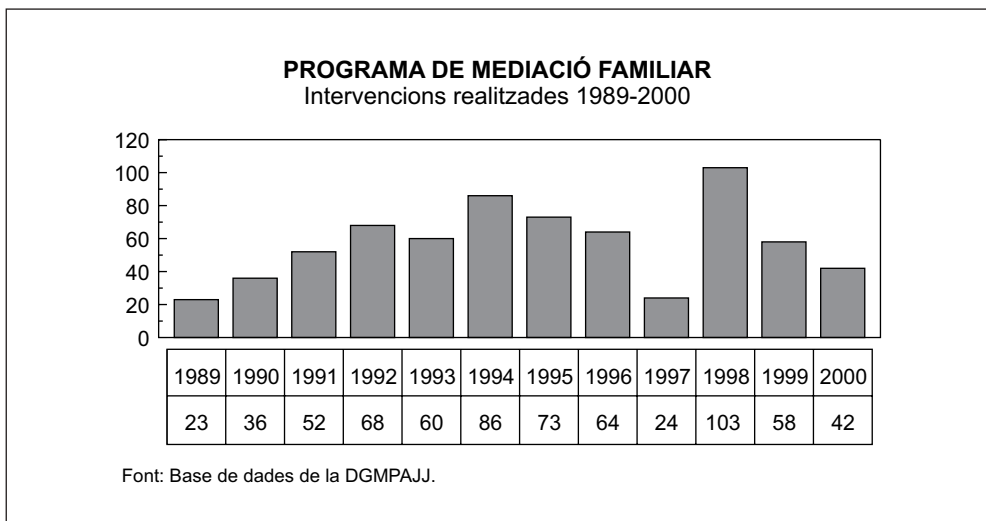
El nombre total d'intervencions de mediació familiar realitzades pels professionals dels equips tècnics d'assessorament fins l'any 2000 ha estat de 689. En un estudi⁵ realitzat sobre les 486 intervencions de mediació familiar efectuades als Jutjats de Família de Barcelona entre els anys 1989 i 1997 s'oferien les dades següents:

- El 74% d'aquestes mediacions familiars van finalitzar amb resultats positius, mentre que el 26% no van arribar a assolir cap tipus d'acord.
- Dins del grup de les mediacions finalitzades amb èxit, el 64,9% es basaven en acords globals, i el 35,1% en acords parcials.

Si es relaciona el tipus de conflicte amb la consecució d'un possible acord s'observa que, mitjançant la mediació, hi ha:

5. SATAV (1998). *La mediació als jutjats de família de Barcelona*. DG de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil.

Més acords	Menys acords
Conflictes de coparentalitat	Arguments de problemes personals (trastorn mental, alcoholisme...)
Conflictes de comunicació	Arguments de maltractament o d'abús sexual
Conflictes econòmics	Dubtes sobre paternitat
Aparició de noves parelles	Gran distància geogràfica entre els domicilis dels pares

Taula 2. Demandes i intervencions efectuades pels equips tècnics d'assessorament civil durant els anys 1999 i 2000

Barcelona	DEMANDES		INTERVENCIONS	
	1999	2000	1999	2000
Ass. tècnic civil	885	907	953	909
Mediació familiar	27	32	39	30
PROGRAMES Girona	DEMANDES		INTERVENCIONS	
	1999	2000	1999	2000
Ass. tècnic civil	121	136	130	140
Mediació familiar	1	1	5	1
Lleida	DEMANDES		INTERVENCIONS	
	1999	2000	1999	2000
Ass. tècnic civil	121	124	127	135
Mediació familiar	9	11	10	9
Tarragona	DEMANDES		INTERVENCIONS	
	1999	2000	1999	2000
Ass. tècnic civil	141	154	138	172
Mediació familiar	3	2	4	2

8. Conclusions

La conclusió més important en relació a les potencialitats de la mediació familiar i, en particular, en relació als resultats aconseguits amb l'experiència de mediació familiar a Catalunya, des que es va iniciar, l'any 1989, és que aquests esforços han servit de punt de partida per a l'elaboració de la llei que actualment regula la mediació en l'àmbit familiar a Catalunya.

El Codi de família, que va entrar en vigor a Catalunya el 23 d'octubre de 1998, establia en la disposició final que en el termini de sis mesos el Govern de la Generalitat havia de presentar al Parlament un projecte de llei reguladora de la mediació familiar, sobre les bases següents:

- Confidencialitat absoluta del contingut de les sessions de mediació.
- Aprovació judicial dels acords assolits en la mediació.
- Durada màxima del procés de mediació limitada a tres mesos, prorrogables pel mateix temps a petició del mediador o la mediadora.

El Departament de Justícia, d'acord amb aquest manament, va impulsar l'elaboració d'un avantprojecte de llei que, d'acord amb els terminis establerts, va ser aprovat pel Govern de la Generalitat el mes de juny de l'any 2000 i presentat posteriorment al Parlament de Catalunya.

En l'elaboració del Projecte de Llei es van tenir en compte els bons resultats obtinguts amb les experiències de mediació familiar a diferents països i, en particular, a Catalunya, ja que s'ha demostrat que amb la mediació:

- Es millora la comunicació entre els membres de la família.
- Es redueixen els conflictes entre les parts en litigi.
- S'obtenen acords amistosos.
- Els acords obtinguts de manera amistosa perduren més al llarg del temps.
- S'aconsegueix mantenir millors relacions personals entre pares i fills després de la separació.
- Es redueixen els costos econòmics i socials per a les parts i per a l'Estat.
- Es redueix el temps que suposaria la via contenciosa.

Finalment, la Llei de mediació familiar de Catalunya va entrar en vigor el 15 de març de 2001 i, amb això, a més de crear el Centre de Mediació Familiar de Catalunya, se n'estableixen les funcions, els àmbits d'aplicació de la mediació familiar, la titulació i formació dels mediadors, la naturalesa dels acords i els requisits d'accés a la gratuïtat del servei. També es formulen en aquesta llei els principis en què s'ha de basar la mediació familiar, com també les característiques principals d'aquesta i, d'altra banda, se'n regulen el desenvolupament i la tramitació. S'ha inclòs, també, la creació d'un registre de mediadors i l'establiment d'un règim sancionador.

Catalunya és, d'aquesta manera, la primera comunitat autònoma de l'Estat que compta amb un marc específic que regula la mediació familiar i que, consegüentment, està en condicions de desenvolupar polítiques públiques que, en aquest àmbit, contribueixin a racionalitzar la prestació present i futura d'aquests serveis i promoguin un model de mediació familiar en què es complementin l'oferta pública amb la privada.

Bibliografía

- BOLAÑOS, I. «Mediación familiar en procesos contenciosos de separación y divorcio». Mediación, una alternativa extrajudicial. Madrid, Colegio Oficial de Psicólogos.
- BOLAÑOS, I.(1996). «Mediación familiar, una forma diferente de entender la justicia». *Informació psicològica*. València, Col·legi Oficial de Psicòlegs del País Valencià.
- MARTÍN, M. (2000). *La mediación familiar en el derecho comparado: algunas de las propuestas de regulación en España a la luz de las tendencias europeas*. Girona, Universitat de Girona.
- MARTÍN, M. i SANTDIUMENGE, J. (1994). «La mediació a la separació i el divorci». *Informe comparat dels principals sistemes de mediació*. Barcelona, Departament de Justícia.
- MENÉNDEZ, M. A. (1994). «Las consecuencias de la separación, el divorcio y las rupturas de parejas de hecho». RTS, 136. Barcelona, Col·legi Oficial de Diplomats i Assistents Socials de Catalunya.
- MENÉNDEZ, M. A. (1997). *Práctica psicosocial forense versus la mediación familiar intrajudicial*. Presentació de la campanya per a la promoció de la mediació familiar. Barcelona, Fundació privada Carmen i Ma José Godó.
- SATAV (1998). *La mediació als jutjats de família de Barcelona*. Barcelona, DG de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil.
- SATAV (2000). *Avaluació del programa de mediació familiar, 1999*. Barcelona, DG de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil.

Les noves perspectives de l'acolliment familiar

Pere Amorós

1. Introducció

Si retrocedim en el temps, podrem observar que històricament sempre han existit famílies que n'han ajudat d'altres tenint cura temporalment dels seus fills. Aquesta predisposició natural de solidaritat és un dels principis bàsics dels acolliments. Avui dia, els Serveis de Protecció de Menors han regularitzat i recolzat aquestes actuacions naturals creant programes d'acolliments familiars que responen als principis de normalització i individualització per al desenvolupament integral dels infants o joves en situació de desprotecció.

Qualsevol tipus d'intervenció social ha d'evitar situar els infants o joves en contextos o dinàmiques de vida quotidiana clarament diferents dels de la majoria de la població. Això implica: evitar la separació de la família natural i del seu context habitual de residència; en el cas que la separació sigui necessària, vetllar perquè aquesta sigui tan breu com sigui possible, i que no situï les persones en contextos materials de vida clarament diferents. L'ambient familiar que s'ofereix per mitjà d'un acolliment familiar permet aquest procés de normalització i al mateix temps facilita l'establiment d'unes relacions de compromís amb un grup reduït de persones com és una família.

L'acolliment familiar és una mesura que implica atorgar la guarda d'un menor a una persona o nucli familiar, amb l'obligació de cuidar-lo, alimentar-lo i educar-lo durant un temps, amb la finalitat d'integrar-lo en una vida familiar que substitueixi o complementi temporalment la seva natural (Guia de l'acolliment 1993).

En l'acolliment familiar hi participen diversos protagonistes que s'interrelacionen. Quan parlem d'un acolliment familiar, estem parlant: d'un infant o jove acollit, d'una família acollidora, d'una família biològica, d'un equip de tècnics, i d'una situació concreta.

2. Evolució de l'acolliment familiar a Catalunya

Dins de l'evolució dels acolliments familiars a Catalunya al llarg dels últims 25 anys es pot contemplar tres períodes:

2.1. Primer període. L'acolliment familiar com una nova alternativa de protecció de menors (1975-1991)

A Catalunya la història recent de l'acolliment familiar caldria situar-la a l'any 1975, en què una associació denominada MACI (Moviment d'Atenció a Certa Infància) promou a través dels Tribunals Titulars de Menors, una modalitat d'acolliment familiar denominada «guarda i custòdia». Aquesta modalitat pretenia oferir una alternativa a l'acolliment residencial mitjançant la incorporació del nen o nena dins d'un ambient familiar amb la intenció d'una posterior adopció. Aquesta associació al llarg de més de 10 anys d'existència va promoure l'acolliment d'aproximadament un miler de nens i nenes, la gran majoria dels quals van finalitzar en una adopció.

A Catalunya, els acolliments familiars van tenir una continuïtat l'any 1983 amb una iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona, en la qual es començaren a contemplar els acolliments familiars temporals. Va ser una experiència pionera, on l'objectiu era oferir una família d'acollida a un nen que tingués possibilitats de retorn a casa seva.

Al llarg d'aquest període cal destacar la Llei 11/1985, de 13 de juny, de protecció de menors de Catalunya i la Llei 21/1987, d'11 de novembre, d'àmbit de tot l'Estat espanyol, per la qual es van modificar uns quants articles del Codi civil i es va definir la figura de l'acolliment familiar. Aquestes lleis van servir per a anar incorporant de mica en mica l'acolliment familiar com a mesura de protecció de la infància.

Com a aspectes més significatius de l'acolliment familiar en aquest període podem destacar que l'acolliment familiar era un recurs poc conegut per la societat en general i pels professionals, per tant es feia un ús escàs de totes les possibilitats i modalitats que oferia. En els casos en què se separava provisionalment el nen de la seva família, es tendia més aviat als acolliments residencials que no als acolliments familiars. Això era producte de l'existència de nombrosos recursos residencials i de la falta de famílies d'acollida. Les alternatives d'acolliment familiar afavorien prioritàriament la modalitat d'acolliment preadoptiu, i no la possibilitat de retorn del nen a la seva llar.

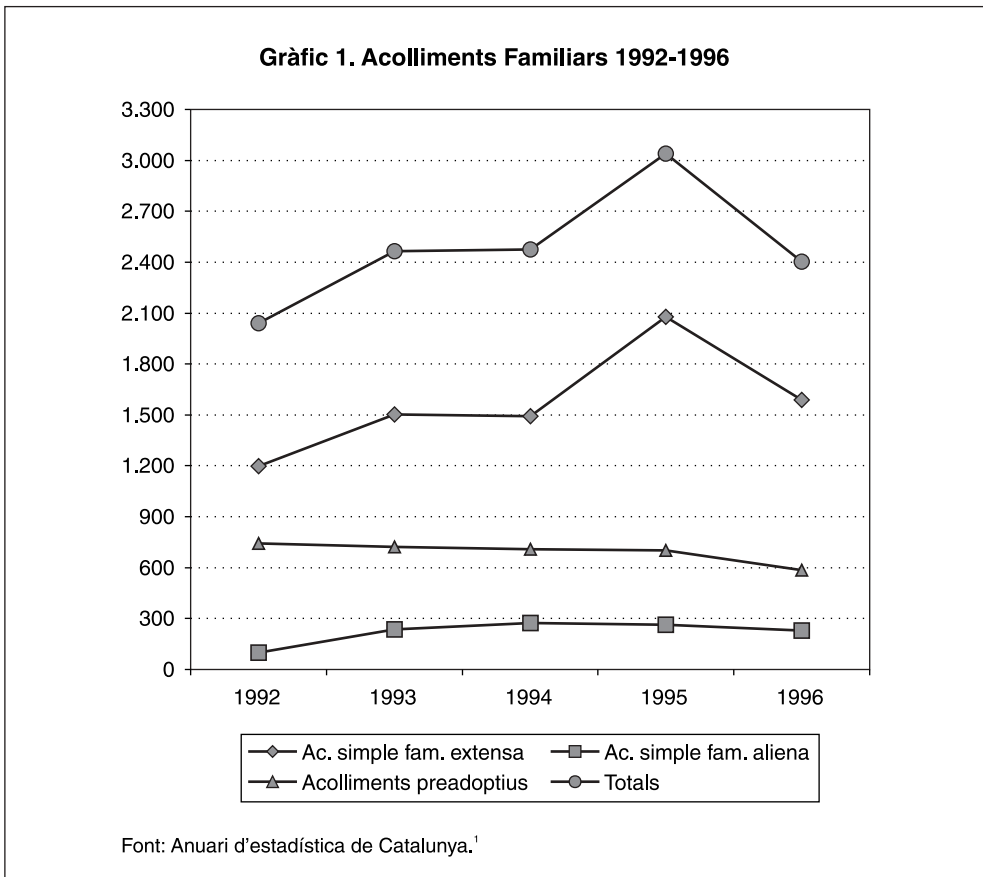
2.2. Segon període. L'impuls de l'acolliment en família aliena (1992-1996)

La promulgació de la Llei 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció, va impulsar la Direcció General d'Infància a potenciar d'una manera més significativa els acolliments familiars a Catalunya.

Durant aquest període (Amorós i Hernández, 1992) van realitzar a Catalunya un estudi de les característiques de 111 infants i joves internats, que estaven proposats per a acolliment familiar i per diverses circumstàncies no se'ls havien trobat famílies d'acollida. L'anàlisi de la situació va detectar que els infants i joves proposats per a l'acolliment familiar eren nens i nenes que presentaven algunes «particularitats». Un 66% tenien més de 10 anys, un 68% eren grups de germans, un 22% mostraven trastorns del comportament, un 20% presentaven disminucions psíquiques, i un 5% disminucions sensorials. Aquests nens i nenes necessitaven un programa que donés resposta a les seves necessitats especials. Com a conseqüència de l'estudi anterior es va crear i implementar, l'any 1993, el Programa d'Acolliments Familiars Especialitzats. La finalitat d'aquest va ser donar oportunitats a infants i joves amb necessitats educatives especials que estaven internats, perquè poguessin accedir a un acolliment familiar.

Dins de l'evolució de l'acolliment familiar durant aquest període cal destacar:

Un canvi en la utilització de les diferents modalitats d'acolliment. Al gràfic 1 es pot apreciar un descens dels acolliments preadoptius, un cert augment dels acolliments en família extensa i un increment espectacular dels acolliments familiars en família aliena, que entre el 1992 i el 1993 experimenten un creixement del 142%. Aquest augment dels acolliments en família aliena està relacionat amb la política iniciada per la Direcció General d'Infància. D'una banda, afavorir l'acolliment d'infants i joves institucionalitzats amb necessitats educatives especials i, de l'altra, la realització d'una campanya de captació de gran abast, utilitzant els mitjans de comunicació de masses (espot per a TV, premsa, radio, pòsters, tríptics), que va permetre captar

1. Acolliment simple: mesura de protecció al menor desemparat acordada quan hagi de ser separat de la seva llar o entorn familiar. Pot ser confiat a una persona o a una altra família o bé a un centre públic o col·laborador a fi de substituir provisionalment el seu nucli familiar natural. L'acolliment simple pot ser en família extensa (familiars directes del menor, com per exemple avis o bé oncles, etc.) o en família aliena. Acolliment preadoptiu: mesura de protecció al menor desemparat, com a pas previ per a l'adopció, acordada quan aquest és objecte de maltractaments físics o psíquics i quan els seus pares o tutors estan privats de la pàtria potestat, bé perquè renuncien als drets i deures inherents a la seva condició, o bé per determinació de l'autoritat judicial (Anuari de l'Institut d'Estadística de Catalunya).

Taula 1.

	1992		1993		1994		1995		1996	
Ac. S. Fam. extensa	1.199	59%	1.503	61%	1.494	60%	2.077	68%	1.588	66%
Ac. S. Fam. aliena	98	5%	237	10%	274	11%	263	9%	229	10%
Ac. preadoptius	743	36%	724	29%	708	29%	701	23%	587	24%
Totals	2.040	100%	2.464	100%	2.476	100%	3.041	100%	2.404	100%

un nombre important de famílies que fins aquells moments no havien estat sensibilitzades per a l'acolliment familiar.

Nou procés de selecció i formació de les famílies d'acollida. Es va preveure que les famílies d'acollida haurien d'assumir nous papers familiars; per aquest motiu, era estrictament necessari introduir nous models de selecció i formació que ajudessin aquestes famílies a respondre millor a les necessitats dels infants i joves.

La creació de les institucions col·laboradores d'integració familiar (ICIF). Aquestes institucions són entitats sense ànim de lucre, constituïdes legalment, i que tenen com a finalitat la protecció de menors. Les ICIF estan acreditades per la Generalitat, d'acord amb el decret 337/1995, de 28 de desembre, per a desenvolupar les funcions de mediació per a integrar els infants en una família. Entre aquestes funcions hi ha la captació, la selecció i la formació de les famílies d'acollida, i l'acoblament i seguiment de l'infant o jove.

2.3. Tercer període. La potenciació d'una política global d'acolliment (1997-2000)

A escala internacional, nacional i autonòmica, dins l'àmbit de l'atenció i protecció a la infància es promouen noves iniciatives que responen a un conjunt de principis inspiradors, entre els quals podem destacar:

El superior interès del nen. Aquest principi té un caràcter internacional i ha estat consolidat com a central per la Convenció de Nacions Unides sobre Drets del Nen. Aquesta es refereix a la responsabilitat de tota persona o institució de donar primacia als interessos personals de cada nen o nena, en qualsevol litigi de tercers; i també a la primacia de l'interès general de la infància sobre d'altres interessos d'adults.

Detecció precoç dels problemes o necessitats de la infància. Dins de tots els programes i actuacions de polítiques d'infància s'han de preveure accions que permetin detectar precoçment els possibles problemes o necessitats de la població infantil, i actuar-hi de manera preventiva i eficaç.

Suport la família amb fills o filles. La millor estratègia preventiva davant de problemes i necessitats de la infància és garantir el suport social suficient a totes les famílies amb fills o filles que garanteixi l'assumpció de les seves responsabilitats de manera digna i permeti compatibilitzar la vida laboral i la vida familiar. Els poders públics hauran de prioritzar aquest principi a l'hora de desenvolupar polítiques d'infància.

Pel que fa a l'acolliment familiar, aquests principis queden complementats amb els següents:

Afavorir els programes de reunificació familiar. Mitjançant l'acolliment familiar es pretén donar una atenció complementària en la mesura que els pares no puguin oferir-la. No consisteix únicament en un mitjà per a substituir la família d'origen del nen, sinó que actualment té objectius molt diferents, i gairebé sempre es tracta d'una mesura temporal mentre s'intervé en el desenvolupament d'un pla d'integració amb la pròpia família per a facilitar el retorn.

La creació de diferents modalitats d'acolliment, que puguin atendre les necessitats actuals dels infants i joves i de les seves famílies. Acolliments especialitzats, acolliments professionalitzats, acolliments d'urgència i diagnòstic...

La diversificació de les famílies acollidores. Atesa la diversitat de nens i nenes, de circumstàncies i característiques d'aquests i de les necessitats que han de ser satisfetes, també hi ha una àmplia gamma de possibles acollidors. Així, no és estrany que molts acollidors siguin persones solteres que viuen soles o en altres modalitats d'unitats de convivència. Mentre que alguns acollidors tenen fills vivint al domicili, d'altres ja no conviuen amb els seus fills perquè aquests s'han independitzat. Hi ha acollidors que tenen una formació relacionada directament amb les problemàtiques socials, educatives o de la salut, mentre que d'altres, sense tenir una formació acadèmica específica, tenen habilitats i actituds especialment adequades per a portar a terme amb èxit acolliments especialitzats.

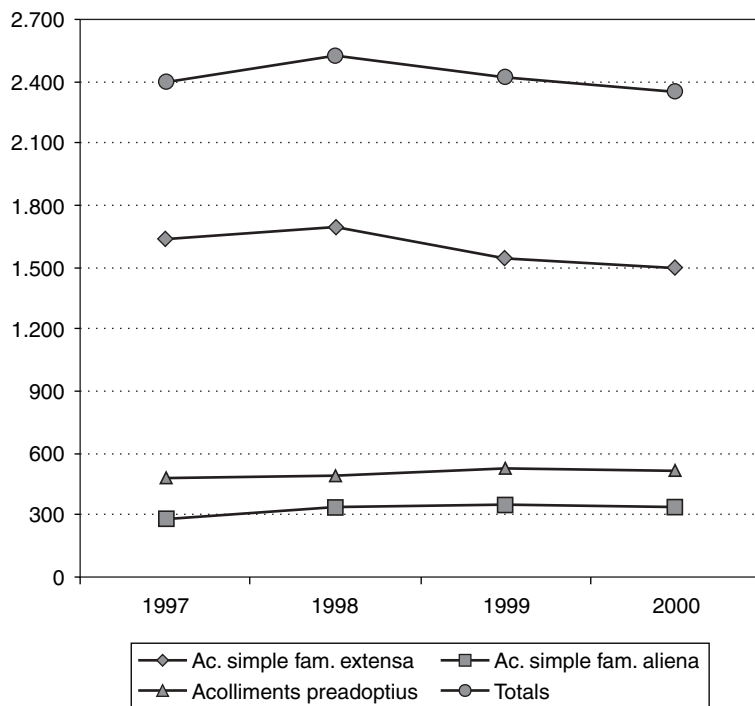
La revisió dels acolliments amb família extensa. A escala internacional s'estan realitzant nombrosos estudis per a revisar les característiques d'aquesta modalitat d'acolliment. Els resultats d'aquestes recerques indiquen que quan aquests acolliments es realitzen adequadament amb un recolzament a la família extensa els resultats són molt estables (Hegar i Scannapieco, 1999). Aquesta pràctica s'ha fet juntament amb canvis legals que permeten assegurar que la família extensa és declarada idònia i en conseqüència rep una remuneració. Generalment, aquest tipus d'acolliment permet que els nens i nenes visquin amb persones que ja coneixien i en les quals confien; reforça la transmissió de la identitat de la família del nen; reforça la seva identitat cultural i ètnica; fomenta les relacions entre els germans i germanes; i fomenta la construcció i solidificació dels vincles afectius amb els membres de la família extensa (CWLA, 1994, a Hegar i Scannapieco, 1999: 4). Cal remarcar que la potenciació d'aquest tipus d'acolliment s'ha de realitzar amb un fort plantejament tècnic i l'orientació i el suport a la família extensa han de ser continus. No totes les famílies extenses tenen les característiques adequades per a l'acolliment familiar.

A Catalunya les accions més significatives per a afavorir aquesta política global de l'acolliment han estat:

La creació de l'Institut Català de l'Acolliment i l'Adopció, que configura la nova estructura administrativa responsable de les modalitats d'acolliment familiar simple en família aliena i de l'acolliment preadoptiu. L'acolliment simple en família extensa és competència de la Direcció General de Menors. L'ICAA es va crear per la llei 13/1997, de 19 de novembre, amb la finalitat de contribuir a potenciar una política global d'acolliment simple amb família aliena i de les adopcions, i d'agilitar els processos de valoració de la idoneïtat de les persones que opten per l'acolliment i l'adopció, i també, quan correspongui, de l'adopció internacional.

El període actual es caracteritza per la **consolidació del nombre total d'infants i joves acollits** i l'augment gradual dels acolliments simples i preadoptius en família

Gràfic 2. Acolliments Familiars 1997-2000

Font: Anuari d'estadística de Catalunya.

Taula 2.

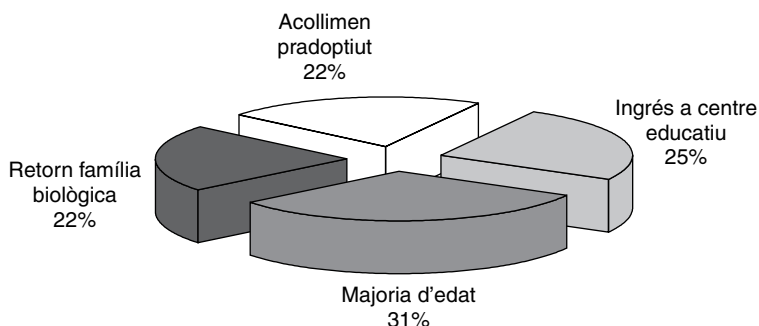
	1997		1998		1999		2000	
Ac. s. fam. extensa	1.631	68%	1.698	67%	1.547	64%	1.495	63%
Ac. s. fam. aliena	27	12%	335	13%	352	14%	336	14%
Ac. preadoptius	482	20%	491	20%	522	22%	514	23%
Totals	2.391	100%	2.524	100%	2.421	100%	2.345	100%

aliena, i un descens dels acolliments en família extensa. Des d'una perspectiva qualitativa s'han creat noves modalitats d'acolliment familiar.

Tal com es pot apreciar al gràfic 2, si bé el flux d'acolliments familiars en família aliena es manté al voltant del 14% del total, cada any hi ha baixes i altes. Les dades disponibles a la Memòria de l'any 2000 ens permeten observar que l'acolliment és una mesura temporal que pot acabar amb el retorn del nen a casa seva, amb la independència en arribar a la majoria d'edat, amb l'adopció o amb un altre recurs de protecció de menors (gràfic 3).

Gràfic 3. Motiu de baixes de l'acolliment

Acolliments familiars a l'any 2000

Font: Memòria de l'Institut Català de l'acolliment i l'adopció.

Taula 3. Motiu de baixes de l'acolliment

Acolliment preadoptiu	16	22%
Ingress a centre educatiu	18	25%
Majoria d'edat	22	31%
Retorn família biològica	16	22%
Total	72	100%

• *La creació de programes o modalitats d'acolliment:*

- **D'urgència i d'urgència-diagnòstic.** Aquestes experiències han estat pioneres a l'Estat. Aquests programes d'acolliments d'urgència i d'urgència a diagnòstic es van promoure amb l'objectiu de potenciar l'acolliment simple de nens i nenes de zero a sis anys. Han estat impulsats per un conveni de col·laboració entre l'ICAA i la Fundació la Caixa. Un element essencial és que la implementació d'aquestes noves modalitats ha estat acompanyada d'un procés d'avaluació que ens pot facilitar elements d'anàlisi i de presa de decisions per a optimitzar aquests acolliments.
- **D'estada en famílies col·laboradores.** Per tal d'afavorir al màxim els processos de desenvolupament integral del menor tant en la relació amb els iguals com en la integració dintre dels entorns normalitzats, es va elaborar l'any 1998 aquest Programa dirigit als nens i nenes més grans de 10 anys i que són en un acolliment residencial. El programa pretén ser un complement del procés educatiu en períodes de cap de setmana i vacances. Ofereix la possibilitat d'estar

dintre d'un marc referencial en un nucli reduït de persones com és la família. Des que es va crear 54 nens i nenes han utilitzat aquest recurs.

- **D'immigrants.** Per a poder col·laborar en el conjunt d'accions per a atendre la situació actual dels nens i joves immigrants, l'any 2000 es va dissenyar i implementar un programa dirigit a aquest col·lectiu.
- **L'elaboració de materials de formació de famílies d'urgència i diagnòstic.** Un equip format per diferents tècnics de les comunitats de Catalunya i Andalusia i coordinat per un equip de professors universitaris, ha elaborat uns materials didàctics específics, per tal d'adequar la formació a les futures famílies d'acollida a les noves modalitats d'acolliment familiar d'urgència i diagnòstic.
- **La consolidació i promoció de les ICIF.** S'ha promogut la consolidació de les primeres ICIF i la creació de noves, per tal de garantir una cobertura adequada del territori català. Actualment, n'hi ha quatre a Barcelona, i una a cadascuna de les províncies restants.
- **La creació del grup de treball d'acolliment i d'adopció, dintre del Consell Sectorial dels Serveis Socials d'Atenció a la Infància.** Per tal d'afavorir una política global de l'acolliment s'ha creat aquest grup de treball. Entre les funcions previstes podem destacar:
 - Proposar les actuacions que permetin una acció coordinada i afavoridora del treball de l'ICAA amb les entitats col·laboradores.
 - Valorar anualment el procés de selecció de famílies, i fer propostes de millora del funcionament.
 - Proposar i afavorir la realització d'estudis i avaluacions globals sobre els acolliments i adopcions, i sobre els criteris que s'utilitzen en aquests processos.

En conjunt, estem davant d'una situació en què les necessitats dels infants i joves són molt canviants i cal anar adequant els nous recursos. Les orientacions que es puguin desprendre d'aquest grup de treball i les innovacions o aportacions dels responsables i dels professionals, poden ajudar a convertir l'acolliment familiar en un recurs més útil dintre d'aquest nou mil·lenni.

3. Les modalitats d'acolliment familiar

Tal com hem pogut observar en l'evolució dels acolliments, les tendències actuals han comportat la creació de diferents modalitats d'acolliment familiar. L'acolliment familiar es pot classificar de diferents maneres, però la terminologia més utilitzada a Catalunya és la següent:

- Acolliment simple de curta durada
- Acolliment simple de llarga durada
- Acolliment preadoptiu
- Acolliment especialitzat
- Acolliment d'urgència
- Acolliment d'urgència-diagnòstic

Les modalitats d'acolliment simples de curta o llarga durada es poden realitzar per mitjà de famílies alienes o de la família extensa.

3.1. Acolliment simple de curta durada

És una modalitat d'acolliment familiar que facilita la integració de l'infant o jove en un ambient familiar que no és el seu, per tal que la seva família pugui superar o recuperar-se de les causes que van provocar la separació, durant un temps no superior als dos anys. Generalment, aquests acolliments impliquen l'acceptació de la història de l'infant o jove i de la seva família. Les famílies biològiques, normalment, accepten l'acolliment com un procés d'ajuda a tot el sistema familiar. Valoren que ells podran rebre una atenció a les seves necessitats, mentre l'infant o el jove és atès en una altra família.

El manteniment dels vincles afectius per mitjà dels contactes i de les visites és un objectiu prioritari. Naturalment els vincles afectius amb els pares biològics no són suficients per a assegurar l'èxit, però són condició necessària per a un bon desenvolupament. Els acolliments simples amb previsió de retorn requereixen un programa d'intervenció i reunificació paral·lel amb la família biològica, per tal que aquesta pugui solventar les situacions conflictives que puguin haver ocasionat la separació provisional.

3.2. Acolliment simple de llarga durada

És aquell acolliment que ofereix una vida familiar a un infant o jove durant el temps que calgui, fins que arribi a la independència o es trobi una alternativa més adequada. Aquests acolliments es realitzen quan les possibilitats de retorn no són possibles o desitjables i, al mateix temps, quan la separació definitiva per mitjà de l'adopció tampoc ho és el recurs adequat.

El clima reduït del grup familiar permet a l'infant o jove desenvolupar sentiments de seguretat, permanència i pertinença. En els acolliments permanents l'infant o el jove poden mantenir contactes i visites amb aquelles figures familiars que li facilitin un clima afectiu adequat. Un dels punts importants en l'acolliment és la integració social dels infants o joves acollits. En l'estudi de Dumaret (1998) s'ha comprovat que una integració social satisfactòria està associada a l'estabilitat de l'entorn dels acollidors i a la qualitat de l'ajuda i el suport psicològic que es rep en l'acolliment.

3.3. Acolliment preadoptiu

L'objectiu d'aquesta modalitat és facilitar un temps de convivència i adaptació a l'infant o jove i a la família acollidora abans de fer l'adopció definitiva. Les edats, vivències i característiques dels infants o joves que requereixen una adopció han anat canviant. Alguns d'aquests presenten algunes particularitats que han de ser assumides per les famílies adoptants. En aquest sentit, és molt aconsellable que a més dels processos de selecció i formació, hi hagi uns períodes d'acoblament i adaptació que permetin prendre una decisió més segura en una opció irreversible com l'adopció.

3.4. Acolliment especialitzat

L'acolliment familiar especialitzat sorgeix de la necessitat de trobar famílies acollidores que acceptin atendre infants o joves amb característiques especials, com ara preadolescents, grups de germans, infants o joves amb discapacitats físiques, psíquiques o sensorials, trastorns del comportament, i malalties cròniques.

Amorós i altres (1998) consideren que aquest tipus d'acolliment:

- Respon a les necessitats educatives i afectives que puguin presentar els infants o joves amb particularitats.
- Les famílies acollidores són considerades col·laboradores del servei i membres de l'equip.
- Es destaca la necessitat que els acollidors rebin una formació bàsica, basada en la reflexió de grups de discussió on interactuen famílies candidates amb famílies que ja tenen experiència.

Els acollidors reben una compensació econòmica pel seu nivell de dedicació i responsabilització.

3.5. Acolliment d'urgència i d'urgència-diagnòstic

Els acolliments d'urgència pretenen oferir als nens o nenes una família de manera immediata, per tal de respondre a una situació en un moment concret. Es preveu donar un temps fins que la situació es modifiqui. Tenen una durada màxima de sis mesos.

Els acolliments d'urgència-diagnòstic són acolliments on es combina la necessitat d'una intervenció immediata i la realització d'un procés diagnòstic. Durant la permanència dels nens o nenes a la família d'acollida l'equip tècnic pot realitzar l'avaluació de la situació familiar, de les capacitats parentals i dels recursos personals i familiars de què disposen. La durada d'aquests acolliments és de sis mesos com a màxim.

Alguns estudis realitzats a Anglaterra demostren que els nens o nenes que es beneficien d'aquesta alternativa solen ser molt petits, i que la majoria retornen amb la seva família biològica (Stone, 1991). Els mateixos autors apunten que una quarta part dels acolliments sobrepassaven els sis mesos, i la meitat d'aquests l'any. Els autors coincideixen a afirmar que els acolliments de curta durada i els acolliments d'emergència són una de les alternatives que més aconsegueixen els objectius prevists.

3.6. Acolliment en família aliena o família extensa

Les modalitats d'acolliment familiar simple es poden realitzar tant en una família aliena com a la família extensa de l'infant o jove. La principal diferència entre l'acolliment en família extensa i l'acolliment en família aliena és que el primer reforça unes relacions ja existents entre infants o joves, els pares biològics i els parents acollidors. En canvi, en l'acolliment en família aliena s'han de construir aquests vincles des del principi.

L'acolliment en família extensa sol ser la primera opció que es valora quan un in-

fant és separat dels seus pares. No obstant això, no sempre és una opció realista, ja que pot ser que no hi hagi cap parent disponible o que no siguin capaços de proporcionar un ambient segur i positiu per al seu desenvolupament. Aquesta modalitat d'acolliment es pot fer per curts períodes de temps, durant els quals es dona un respir als pares biològics, al mateix temps que s'ajuda la família a construir certes habilitats parentals i a promoure el funcionament familiar i la competència d'ambdós pares biològics. Proporciona uns serveis preventius i rehabilitadors que enforteixin els vincles familiars i augmentin la capacitat de la família (CWLA, 1994).

L'acolliment en família extensa ha estat un tipus d'acolliment polèmic. Històricament es pensava que el maltractament envers els infants o joves es transmetia d'una generació a l'altra. Òbviament, aquesta opinió de l'etiologia del maltractament ocasionava que els serveis de benestar social estiguessin en contra de la utilització de parents com a acollidors, és a dir, si els pares abusaven o maltractaven el nen, les agències de benestar evitaven que els acollidors fossin els avis.

Actualment es tendeix més a una aproximació ecològica del maltractament. Aquesta aproximació suggereix que l'ocurrència del maltractament en l'infant o jove es produeix per un conjunt de factors que s'interrelacionen, factors com l'estrès, la falta de feina o problemes d'habitatge, entre d'altres. És una pràctica que està augmentant en molts països com Holanda, Suècia, Israel i el Regne Unit, i que als Estats Units té una tradició que començà als anys vuitanta. En alguns indrets hi ha dades que mostren que entre el 30 i el 50% dels acolliments són en família extensa (Hegar, 1993, citat per O'Brain, 2000).

A Catalunya els acolliments en família extensa han estat molt utilitzats i l'any 2000, el 63% dels acolliments familiars són d'aquesta modalitat. La importància d'aquests percentatges ens ha de motivar a desenvolupar estudis o avaluacions per a conèixer millor els efectes i les repercussions que pot tenir en l'infant o jove aquesta modalitat d'acolliment.

4. Els infants o joves acollits

Els infants o joves que poden necessitar un acolliment familiar presenten un conjunt de característiques molt variables. La presa de decisions ha de tenir present no tan sols les característiques dels infants o joves, sinó fonamentalment les característiques i situació de la família biològica.

En un estudi realitzat per Palacios, Amorós, Fuentes i León (2000) a nou comunitats autònomes entre les quals s'inclou Catalunya, i sobre una mostra de 129 infants i joves acollits, es van observar les característiques següents:

- Aproximadament una tercera part dels infants o joves mostren problemes relacionats amb el creixement i el desenvolupament, així com en els àmbits de l'autonomia, la responsabilitat i la resistència al control.
- La meitat dels infants o joves de la mostra, aproximadament, presenten problemes inicials d'hàbits bàsics com ara el menjar, la neteja, el son, etc.
- Aproximadament la meitat dels infants o joves de la mostra presenten problemes en les àrees de desenvolupament cognitiu-lingüístic i en l'àmbit de l'autoestima.

- Encara que el 90% mostren una vinculació a algun dels membres de la seva família biològica, només la meitat d'aquests infants o joves es consideren ben integrats en la família.
- Quant a l'escolarització i el rendiment acadèmic, un 60% dels infants o joves de la mostra presenten indicadors de problemes.
- Al voltant, del 60% dels infants o joves de la mostra viuen amb intranquil·litat el seu passat o el seu futur o ambdós.

Considerant aquestes característiques, un dels aspectes que cal tenir presents a l'hora de fer la intervenció és la comprensió dels sentiments i reaccions que poden manifestar-se davant la separació provisional de la seva família i la incorporació a una nova família d'acollida.

Aquest aspecte requereix una preparació del nen per part de l'equip d'acolliment i dels responsables de l'infant o jove, que normalment són la família biològica o els professionals d'un centre d'acollida. En aquest punt de la preparació, cal detectar els seus sentiments, emocions i perspectives; solucionar els seus possibles dubtes i adequar les idees i opinions a la realitat de l'acolliment.

Davant d'aquesta informació, les reaccions dels infants o joves poden ser diverses. La majoria expressen sentiments d'alegria i entusiasme, ja que és un tema que ja havien sentit comentar als seus companys i, en algunes ocasions, ja se'ls havia manifestat la possibilitat d'anar a una família d'acollida. No obstant, la situació també pot ser afrontada amb actituds de passivitat, d'intranquil·litat i en ocasions de reticència davant del canvi que se'ls proposa.

5. La família biològica

La família biològica sempre forma part del context dels acolliments familiars. Normalment, els infants o joves que estan en situació d'acolliment familiar procedeixen de famílies que per diferents raons no han pogut satisfer adequadament les seves necessitats bàsiques. La concepció actual dels acolliments familiars pretén que les famílies d'acollida complementin provisionalment les tasques que la família biològica no pot desenvolupar, però que no sigui un procés de substitució familiar. El retorn amb la família biològica constitueix una alternativa de desenllaç en els acolliments simples.

Les característiques de les famílies biològiques que tenen els fills en acolliment familiar poden ser molt variades; de l'estudi realitzat per Palacios, Amorós, Fuentes i León (2000) es desprenen les característiques següents:

- Nivells d'educació i d'ingressos baixos o molt baixos; en molts casos, habitatge insatisfactori i una cobertura inadequada de les necessitats infantils bàsiques.
- Antecedents de ruptura familiar i presència de problemes amb toxicomanies o trastorns psicològics.
- Més d'un fill en el sistema de protecció, alta incidència de maltractaments i escassa tendència a buscar solucions activament.
- Important aïllament social respecte a la família extensa i també respecte d'amics i veïns.

- Escassa capacitat d'organització i escasses habilitats per a exercir rols parentals, com ara l'expressió d'afecte o l'establiment de normes.
- A gairebé la meitat d'aquestes famílies els resulta difícil la separació de l'infant o jove, i un nombre apreciable mostren una bona disposició a col·laborar amb el pla d'intervenció que se'ls proposa.

Davant d'aquesta situació una de les funcions dels programes d'acolliment familiar és la intervenció a la família biològica. Per a poder portar a terme una intervenció positiva i per tal que l'acolliment tingui un desenllaç de reunificació és necessari promoure que la família biològica s'impliqui en el procés de l'acolliment, i col·labori amb els professionals en la mesura que pugui.

En el programa d'intervenció familiar s'ha de treballar aquests punts conflictius que han ocasionat la separació temporal del menor i optimitzar les capacitats parentals.

Generalment, les famílies presenten sentiments o actituds ambigües: d'una banda solen percebre la possibilitat d'ajuda i de l'altra tenen sentiments de pèrdua davant la separació del seu fill/a. Aquests sentiments es poden barrejar amb actituds d'acceptació o de refús envers els professionals o la mateixa família d'acollida, que pot ser considerada una contrincant que vol robar-los l'estimació dels seus fills.

En alguns casos es posa de manifest una actitud d'oposició oberta per part d'ambdós pares d'un dels dos. Entre els motius d'aquesta oposició, podem trobar que els pares no reconguin el problema (alcoholisme, drogaaddicció, i la consegüent desatenció dels menors) i que visquin la separació dels seus fills com un «secrest». En altres casos, es buscava ajudes econòmiques, pis, solucions al problema i no comptaven amb la separació dels seus fills/es. I en altres situacions, hi ha problemes de salut mental, i s'adverteix que aquesta oposició és hostil i negativa.

Considerant aquests sentiments i actituds, és molt importat que els tècnics ajudin les famílies a:

- Comprendre la situació en què es troben i valorar les possibilitats de canvi.
- Trobar els avantatges que proporciona, a tota la família, l'acolliment.
- Valorar que l'acolliment no és una substitució sinó un complement de la situació temporal.
- Assegurar el manteniment dels vincles afectius per mitjà dels contactes i visites.
- Promoure la participació de la família en la presa de decisions.
- Desenvolupar una confiança mútua entre els membres de la família i el tècnic per mitjà d'una intervenció clara i comprensible.
- Fomentar la utilització dels recursos de l'entorn que els permeti millorar l'ambient o situació física, la formació i oportunitats de feina i la salut.

L'ajuda a la família es pot complementar amb ofertes puntuals de tipus econòmic, transport, atenció als infants o joves, alimentació, serveis mèdics. Si les famílies viuen aquestes situacions, les possibilitats d'acceptació i col·laboració augmenten considerablement.

6. Famílies d'acollida

Les famílies d'acollida constitueixen un element essencial per a la realització dels acolliments familiars. La recerca de famílies capaces d'assumir les necessitats actuals dels infants o joves és un dels reptes que tenen les administracions i els serveis socials de l'acolliment familiar.

Els continus canvis, les necessitats i les característiques dels infants o joves que necessiten acolliment requereixen que les famílies d'acollida desenvolupin unes funcions que són cada vegada més complexes. Aquestes no tan sols han d'atendre unes necessitats bàsiques sinó que, a més a més, han de resoldre les situacions peculiars derivades de les vivències anteriors i els possibles maltractaments que hagin sofert els infants o joves.

Les funcions actuals de les famílies d'acollida són:

- Tenir cura i educar un infant o jove en una etapa evolutiva de la seva vida, sense que coneguin ni hagin pogut compartir la seva vida anterior.
- Comprendre les reaccions que pot manifestar el nen envers la separació.
- Facilitar al nen possibilitats de comunicació i relació amb l'entorn.
- Assumir la situació temporal de l'acolliment amb la consegüent vivència de l'acomiadament.
- Preveure el possible contacte amb les famílies biològiques.
- Realitzar un treball en equip i amb altres professionals.
- Mantenir el respecte a la confidencialitat i a compartir informació.
- Respectar la història i els antecedents personals i els valors de la família biològica.

6.1. Característiques de les famílies d'acollida

Assumir el repte de l'acolliment familiar requereix seleccionar i formar un conjunt de famílies que poden desenvolupar les funcions que hem descrit anteriorment. En un estudi recent les característiques de 89 famílies d'acollida eren aquestes (Palacios, Amorós, Fuentes i León, 2000):

- Quant a l'edat, un 53% dels acollidors tenien entre 36 i 55 anys, i el 52% de les acollidores eren menors de 50 anys.
- Pel que fa a l'**estructura familiar**, un 82% eren parelles i un 18% eren persones soles (16% dones i 2% homes). En relació amb el nombre de fills, es va observar que un 81% eren famílies amb fills i un 19% no en tenien. Del 81% de famílies amb fills, un 25% només en tenen un, un 51% tenen dos fills i el 15% restant eren famílies amb tres fills o més.
- El **nivell d'estudis** de les famílies d'acollida és molt divers. En un 38% dels homes acollidors el nivell d'estudis era de diplomatura o llicenciatura, en un 28% tenien estudis de batxillerat o formació professional, un 31% tenien EGB o estudis primaris, i finalment el 3% restant no tenien estudis. Pel que fa a les dones acollidores observem que un 35% tenien estudis universitaris, un 28% tenien estudis de batxillerat o FP, un 35% estudis d'EGB o primaris, i tan sols un 2% no tenien estudis.

- Les **professions** majoritàries per part dels acollidors estan relacionades amb els oficis (37%) i el món empresarial (20%); ressalten també el 18% que estan relacionats amb l'educació o la sanitat. Per part de les acollidores, en un 50% dels casos s'encarreguen de les feines de la llar, i destaquen a continuació un 26% de professionals relacionats amb l'educació i la sanitat, i en un 10% amb altres oficis.
- En relació amb la **dinàmica familiar i l'acceptació dels aspectes diferencials de l'acolliment**, els tècnics busquen famílies que mantinguin relacions familiars dins d'un bon clima de diàleg i comunicació entre tots els membres, amb varietat de recursos personals per a afrontar les dificultats que han tingut i per a sortir-se'n de manera positiva.
- Els nens que arriben a un acolliment, generalment han viscut situacions poc favorables i en alguns casos dramàtiques, però malgrat això, en una gran majoria dels casos el nen manté les seves arrels, la seva història i els vincles afectius envers alguns membres de la seva família. Les famílies d'acollida han de tenir un **gran respecte per la història i les circumstàncies que poden haver ocorregut en aquella família perquè s'hagi desembocat en la situació actual**. El respecte a la història del nen requereix comprensió i no una actitud allisonadora, que pot no ajudar l'infant a desenvolupar el seu procés evolutiu.
- L'acolliment és un dels programes de separació provisional en l'àmbit de la protecció dels menors. La possibilitat de retorn ha d'estar present en un nombre important d'acolliments. El retorn del nen a la seva família biològica o a la recerca d'una altra alternativa social implica l'acomiadament per part de la família d'acollida. Les famílies han d'estar **preparades i sensibilitzades envers qualsevol final** que pugui tenir l'acolliment i que requereixi una separació i acomiadament de l'infant o jove.
- L'acolliment familiar requereix per part de les famílies un alt grau de **col·laboració**, ja que l'acolliment familiar és un **treball d'equip**. Si s'aconsegueix per part dels tècnics un bon nivell de participació i col·laboració de les famílies s'observa una disminució de l'ansietat en els contactes i en la presa de decisions.

7. Conclusions i propostes

L'acolliment familiar pot ser una alternativa vàlida per a resoldre situacions de crisi o desemparament que puguin tenir els nens o les seves famílies, sempre que les nostres intervencions es realitzin sobre unes bases tan sòlides i segures com sigui possible. En aquest sentit, creiem que les accions prioritàries haurien d'anar dirigides:

- a la millora de les diferents fases de l'acolliment familiar, i
- a la potenciació dels estudis i avaluacions.

Considerant que els programes d'acolliment familiar són alternatives força innovadores i entenent que encara avui dia no existeix una cultura de l'acolliment, la **captació** de famílies conforma una primera fase importantíssima i determinant din-

tre del procés d'acolliment familiar.

En aquest sentit, les campanyes de captació s'han de fonamentar en un doble objectiu:

- sensibilitzar la població en general, per tal que puguin entendre què representa aquesta alternativa i la puguin percebre progressivament de la manera més normalitzada; i
- captar un nombre suficient de famílies que compleixin les condicions necessàries i siguin capaces d'assumir el repte que representa l'acolliment familiar.

7.1. Propostes per a la captació

Els resultats de les campanyes de captació (Amorós et al., 1999) demostren que dins la nostra societat hi ha famílies amb motivacions i habilitats per a poder donar una resposta a les necessitats que presenten alguns infants, però que cal fer campanyes per a poder captar-les. En un país on no hi ha encara un coneixement majoritari del que és l'acolliment familiar cal utilitzar els mitjans de comunicació de masses per tal de fer arribar el missatge a un grup molt gran de persones. La televisió és el mitjà més important a través del qual les famílies poden conèixer el programa. Els mitjans de comunicació són el desencadenant d'un interès latent.

La presa de decisió de les famílies és una resposta emocional enfront de les necessitats d'un nen o nena, però per a participar al Programa necessiten un coneixement del que és i el que implica l'acolliment familiar, per tal que puguin pensar què representa, en la pràctica, assumir la cura i l'educació d'un infant o jove i l'impacte que això pot provocar en la seva família. En aquest sentit, els materials complementaris de la guia de l'acolliment, els díptics i les atencions personalitzades ajuden en el procés de presa de decisió.

- Cal incorporar testimonis de famílies que han estat o són famílies acollidores. Aquestes famílies poden servir com a models de referència a través de les quals es pot veure materialitzada la realitat del que suposa tirar endavant un acolliment familiar.
- Cal utilitzar els mitjans de comunicació de masses, en particular la televisió i la premsa, per tal que el missatge pugui arribar a un nombre important de persones. Tot i que aquests missatges poden ser promoguts des de diferents associacions o entitats col·laboradores, han de rebre el suport dels responsables de les administracions.
- La utilització de recursos més propers, com ara les xerrades en entitats socials, la utilització de mitjans de comunicació locals, tríptics o altres materials formatius, etc., pot ajudar a intensificar la campanya, sempre que les famílies hagin rebut missatges a través dels diferents mitjans de comunicació de masses.
- Ateses les característiques de la presa de decisió de les famílies d'acollida, cal que les campanyes de captació es realitzin d'una manera intensiva, utilitzant els diversos mitjans de captació tant d'àmbit general com local.

7.2. Propostes per a la selecció

El procés de selecció-formació configura un element innovador dins del programa. Les famílies s'han pogut preparar davant les situacions, sentiments i reaccions que es poden donar al llarg de l'acolliment i desenvolupar l'autoconeixement de les seves pròpies forces, febleses, emocions i de les característiques de la seva personalitat, així com de la seva família i de l'entorn. Tots aquests objectius conformen un procés de selecció obert i flexible per tal que les famílies candidates puguin atendre i/o respondre millor a les necessitats i sentiments que presenten els nens i nenes acollits al Programa.

És molt enriquidor introduir en el procés de selecció/formació la participació de famílies amb experiència per tal que puguin explicar i compartir les seves vivències amb les famílies candidates.

Cal incorporar, mitjançant tècniques participatives, més continguts que desenvolupin les característiques conductuals d'aquests nens i nenes, i aspectes vinculats amb la relació amb les figures adultes i amb els fills biològics de les famílies d'acollida.

Cal elaborar materials específics de formació per a atendre les noves modalitats d'acolliments familiars. Per exemple, acolliments d'immigrants, acolliments en família extensa, etc.

El procés de selecció-formació requereix una formació constant per part dels tècnics que l'apliquen amb la finalitat d'adequar els diferents instruments i continguts.

7.3. Propostes per a l'acoblament

Un dels aspectes bàsics de l'acoblament és la informació prèvia que reben les famílies sobre les característiques de l'acolliment, les característiques del nen o nena i les de la seva família biològica. La valoració de la utilitat de la informació rebuda, encara que es considera escassa en molts dels casos, confirma, novament, la necessitat d'oferir la informació adequada per a facilitar l'adaptació de l'infant.

Els estudis (Amorós et al., 1999) han detectat que si les famílies coneixen dades de la personalitat de l'infant i de la seva història és més fàcil desdramatitzar les situacions conflictives que es poden produir. Oferir la informació necessària és un signe de confiança envers les famílies. Si els tècnics hi confien per a tenir cura i educar un infant, cal que també tinguin confiança en el fet que sabran utilitzar d'una manera adequada la informació rebuda.

- La família ha de tenir constància que hi ha un treball conjunt i que els tècnics no amaguen cap tipus d'informació, especialment en relació amb les característiques dels nens i amb la durada de l'acolliment.
- La intervenció i preparació de la família biològica i del nen o nena requereix un treball de coordinació entre els diferents professionals que hi intervenen. És absolutament imprescindible establir uns canals sistematitzats per a aconseguir aquesta coordinació.
- El treball coordinat entre els equips d'atenció a la infància, els educadors de centre i els tècnics d'acolliment requereix l'establiment d'un sistema de coordinació periòdic i l'elaboració d'uns criteris clars per a les diferents propostes de protecció de menors.

7.4. Propostes per al seguiment

El seguiment no consisteix a dirigir, controlar o deixar de banda la família d'acollida, sinó buscar modalitats susceptibles d'oferir-li seguretat, reduir les tensions, i ajudar-la a no deixar-se absorbir per les demandes de l'infant.

Les famílies d'acollida formen part de l'equip i no són uns clients del servei. Sense famílies d'acollida seria impossible dur a terme un acolliment familiar; cal que treballin de manera consensuada per tal d'assegurar el benestar, el desenvolupament, l'educació i les atencions necessàries a l'infant o jove.

L'acolliment facilita la superació de certs trastorns a un nombre important d'infants i joves, però encara resten part dels problemes inicials. El tipus de trastorns que més persisteixen són els que estan relacionats amb el comportament, seguits dels de salut. Els problemes de conducta han estat relacionats amb factors com ara el nombre d'acolliments que l'infant ha tingut (Marcus, 1991), la inestabilitat matrimonial dels pares biològics (Hulsey i White, 1989), el nombre reduït de visites dels pares al nen o nena (Fanshel i Shinn, 1978) i l'acolliment originat per abusos i pel gènere de l'infant.

Les visites configuren sempre un element bàsic en tot programa d'acolliment familiar. En aquests nens, les visites tenen la finalitat de mantenir vincles afectius amb els membres de la família que poden ser positius.

- Es recomana establir espais de supervisió interna i externa per tal de poder valorar les situacions i compartir les vivències i sentiments des de diferents òptiques.
- S'han d'afavorir i promoure espais de relació i d'autoajuda per a les famílies d'acollida i per a les famílies biològiques. La creació d'un grup d'autoajuda pot permetre compartir experiències amb altres famílies per tal de reduir l'angoixa que comporta tot el procés i buscar solucions conjuntes davant de les diverses situacions que es presentin.
- S'haurien d'adequar i ampliar els recursos humans d'atenció a la infància per tal de promoure les actuacions que en cada cas siguin necessàries, i facilitar la permanència del nen, nena o jove a casa seva. Quan aquesta opció no sigui adequada, cal promoure una separació durant el mínim temps possible. La realització de programes de curta durada i de programes intensius d'intervenció familiar és la millor estratègia per a facilitar la permanència del nen o nena a casa seva i, en cas de separació, poder facilitar-ne ràpidament el retorn.

7.5. Propostes per a la recerca

Des d'una perspectiva més global cal **potenciar i afavorir la realització d'estudis i avaluacions per a:**

- La realització de documents marc que orientin la metodologia d'intervenció en l'acolliment familiar i les diverses modalitats d'aquest.
- L'elaboració de criteris consensuats per a la presa de decisions de les diferents modalitats d'acolliment familiar.
- El coneixement de les dinàmiques i els processos d'adaptació dels infants i joves en els acolliments en família extensa, que representen el 63% dels acolliments a Catalunya.

- La potenciació dels programes de reunificació familiar per tal de disminuir el temps de permanència del nen fora de la seva família.

A tall de reflexió final i autocrítica com a investigadors o professionals, cal remarcar que tot coneixement de la realitat hauria de provenir de les diferents persones implicades. Generalment s'investiga o s'analitza el procés de l'acolliment a partir de les opinions de les famílies d'acollida i dels tècnics que hi participen, però creiem que en un futur cal realitzar les recerques donant la paraula als protagonistes més directes: els mateixos infants i joves, i les seves famílies biològiques. Creiem que el punt de vista d'aquestes persones ha de ser considerat i escoltat.

Bibliografia

- AMORÓS, P., i HERNÁNDEZ, E. (1993). «El acogimiento familiar especializado. Un diseño para Cataluña». *Revista de Educación Especial*, 14, p. 21-33.
- AMORÓS, P., MERIDEÑO, F., CUEVAS, B., GRACÍA, N. J., LEAL, M. i VIAR, C. (1998). *Manual de acogimiento familiar. Criterios de intervención técnica*. Junta de Extremadura.
- AMORÓS, P. (coord.) (1999). *Els acolliments familiars especialitzats. Reptes per la recerca i la pràctica*. Grisij. Document policopiat.
- AMORÓS, P., i FUERTES, J. (2000). «El acogimiento familiar», a AMORÓS, P., i AYERBE, P. *Intervención educativa en la inadaptación social*. Madrid, Edit. Síntesis, p. 141-146.
- CWLA (1994). *Kinship Care: A Natural Bridge*. Washington, Child Welfare League of America.
- DUMARET, A. C. (1998). «Long-term foster family placement-Social inclusion in adulthood and perceptions of care». *Adoption and Fostering*, p. 41-46
- FANSHEL, D., i SHINN, E. (1978). *Children in Foster Care: A longitudinal investigation*. Nova York, Columbia University Press.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1993). *Guia de l'acolliment*. Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- HEGAR, R. (1993). «Assessing attachment, permanence, and Kinship in choosing permanent homes». *Social Service Review*, 72 (4), p. 367-378.
- HEGAR, R., i SCANNAPIECO, M. 999). *Kinship Foster Care*. Nova York, Oxford University Press.
- HULSEY, T.C. i WHITE, R. (1989). «Family characteristics and measures of behaviour in foster and non foster children». *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, p. 502-509.
- MARCUS, R. F. (1991). «The attachments of children in foster care». *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 117, p. 365-394.
- PALACIOS, J., AMORÓS, P., FUENTES, N. i LEÓN, E. (2000). *Familias canguro. Proceso de implementación y seguimiento*. Barcelona, Fundació la Caixa. Document policopiat.
- Stone, J. (1999). «The tangled web of short-term foster care», a Hill, M. *Signpost in Fostering*. London, BAAF, p. 138-149.

La institucionalització de les polítiques familiars a Catalunya

Xavier Colominas

1. Introducció

Les polítiques familiars, en tant que polítiques públiques i socials poden estudiar-se des d'un vessant europeu, estatal, autonòmic, comarcal o municipal. Aquí ho analitzarem, bàsicament, des de la perspectiva autonòmica i en concret ens remetem a les polítiques que s'han anat construint respecte a la família des de la Generalitat de Catalunya en els darrers anys.

La política familiar feta fins ara ha estat presidida per l'horizontalitat en les actuacions, és a dir, per la voluntat d'abastar diferents aspectes que incideixen en les famílies, i que engloben la tasca que es duu a terme des de diferents àmbits que integren el Govern de la Generalitat: en aquest aspecte, tal com més endavant es veurà, s'inclouen programes i actuacions sobre habitatge, sobre ocupació, sobre educació, sobre sanitat, sobre l'àmbit de la justícia, sobre l'empresa familiar agrària, sobre l'atenció a les persones grans, sobre l'atenció a les persones amb disminucions, sobre política fiscal, de suport als joves, d'accés a la cultura, esport o formació cívica, entre d'altres.

És per tot això que el Govern de la Generalitat va voler donar un fort impuls a les polítiques familiars amb l'aprovació, el mes de maig del 1993, del Pla integral de suport a les famílies com a document bàsic d'actuació. Aquest, juntament amb la creació de la Secretaria de la Família —el febrer del 2000—, han estat els dos pilars sobre els quals es fonamenten, principalment, les polítiques familiars a Catalunya.

Conscients que dins de la política familiar seria fàcil incloure aspectes que a vegades no hi estan directament relacionats però que, en definitiva, també acaben repercutint en les famílies, intentarem centrar-nos en aquelles actuacions que més incideixen en aquestes.

La institucionalització de les polítiques familiars ha estat una veritable necessitat, atesa la realitat social del conjunt de les famílies: no podem restar en una societat on els poders públics facin ulls clucs davant de les diverses necessitats que afecten les famílies. Cal donar un suport a les persones que volen formar una família, perquè les parelles que d'una manera voluntària decideixen tenir un fill, el puguin tenir; perquè les persones que pateixen algun tipus de discapacitat puguin ser ateses de manera satisfactòria, o aquelles persones que necessiten algun tipus de suport institucional

mitjançant serveis educatius, sanitaris, assistencials o de qualsevol altra mena, tinguin una resposta i se sentin assistits.

És important a l'hora de crear polítiques públiques i, en aquest cas, polítiques familiars, tant allò que es pugui fer com la manera de fer-ho (Rigol, 1993). Per això, no s'ha de caure en els vicis de la burocràcia administrativa i poder donar uns serveis amb el màxim d'eficiència i responsabilitat, malgrat que, a vegades, no és fàcil aconseguir-ho.

Cal fer una sèrie de consideracions per tal de tenir una visió general del que tractem d'analitzar: les polítiques familiars des d'una visió institucionalitzadora.

En primer lloc, hem de partir de la base que les competències en l'àmbit de les polítiques familiars, a banda del fet que engloben un ventall molt ampli d'aspectes, no són totalment competència del govern català.

Som en un moment molt important respecte al model de família. A l'inici del segle XXI podem observar que hi ha diferents models de família: la família nuclear, la tradicional, la monoparental, la unifamiliar, l'extensa, o bé les parelles de fet, entre d'altres. Això és així i és bo que sigui així, però també provoca alguns desequilibris, sobretot entre les parelles joves, perquè sovint els és difícil trobar un model clar sobre el qual es puguin guiar. Aquest és un dels problemes amb què es troben les joves parelles, i es pregunten sovint com es fa de pares. Ho fem bé tal com ho fem? I és que se senten moltes vegades desorientats.

També som en un moment de canvi de valors: els valors familiars actuals han variat molt en tan sols una o dues dècades; són molt diferents a aquells que poguessin tenir els nostres pares o avis. Aquell valor de la seguretat que representava per a l'avi o el pare el fet de tenir una feina «per a tota la vida», sembla haver estat canviat per altres valors –potser, a causa de la fragilitat laboral o per la competència ferotge que ens envaeix–; el primer, la inseguretat en aquest aspecte, o d'altres com la promoció social o empresarial, el benestar, la independència personal. Actualment, hi ha una sèrie de valors dominants –que ens imposa la societat–, valors emergents com els que sorgeixen dins de les empreses, els *family-friendly*, el consum responsable, el medi ambient..., i valors aparents o de conveniència.

Un altre tema important ha estat la incorporació massiva de la dona al món laboral, o més ben dit, al món laboral remunerat –ens referim al treball de la dona fora de la llar, ja que a la llar hi treballa i hi ha treballat sempre. Dues de cada tres dones (62%) fan una doble jornada laboral, la remunerada i la domèstica, mentre que entre els homes només s'arriba al 3,5%. Per això, és imprescindible potenciar la coresponsabilitat i la consciència de la igualtat de gènere entre homes i dones en la distribució de les tasques dins de la llar, i també en les responsabilitats familiars i en l'educació igualitària dels infants. El treball fora de la llar comporta autonomia personal, llibertat de moviment i una dimensió social i independència econòmica; en definitiva, una clara font de realització personal i de reforçament de la identitat. «Les empreses i l'esfera pública han de tractar la doble funció de reproducció i producció com una globalitat. La vida professional, la vida familiar i la vida social presenten actualment la forma d'un tot indissociable, on els elements són cada vegada més inseparables» (Commaille, 1993). En aquest punt, caldria afegir que quan parlem de conciliació de la vida laboral amb les responsabilitats familiars estem pensant sobretot en l'objectiu de poder atendre els infants quan són petits; però també hem de tenir en compte que hi ha o hi pot haver persones grans que necessiten el suport dels pares.

Finalment, és important afegir un aspecte com el de la fecunditat i les taxes de natalitat a Catalunya. Malgrat que aquest aspecte es comenta al capítol 2.1 d'aquest Informe, també aquí ens afecta d'una manera directa perquè les polítiques familiars, en definitiva, van dirigides a les persones i és interessant saber com estan distribuïts els grups per edats a l'hora d'incidir en unes polítiques o en unes altres. El nombre de naixements anuals a Catalunya està al voltant dels 60.000 nadons, i sembla que aquest nombre de naixements anirà creixent en els propers anys. Serà un increment regular, no massa significatiu i que és possible que sigui suportat per la immigració en edat activa –això serà així sempre que s'afavoreixi el reagrupament familiar d'aquestes persones. Tal com exposa la Dra. A. Cabré, la immigració no ha estat durant els darrers cent anys un element accessori per a cobrir les necessitats conjunturals de l'economia, sinó que «ha estat part integrant, i part important, del sistema català de reproducció» (Cabré, 1999: 210).

La raó d'aquest retard en la nupcialitat i en la natalitat cal buscar-la, fonamentalment, en l'esmentada dificultat que experimenten les parelles per a formar una família. Els joves no es casen sense tenir abans una feina estable, ja que, sense aquesta, s'arrisquen a perdre la independència com a persones, a més d'assegurar un nivell de vida digne per a les seves llars perquè tots els ingressos els vénen donats pel treball remunerat. A més, les dones només es poden acollir a una prestació de maternitat si tenen feina. Aquestes mancances provoquen, també, el retard de l'edat d'entrada a la maternitat-paternitat i no permeten que la taxa de natalitat augmenti.

2. Pla integral de suport a les famílies

El mes d'abril del 1993 el Govern de la Generalitat va aprovar el Pla integral de suport a les famílies. Aquest Pla, pioner a l'Estat espanyol, va constituir un instrument de coordinació de les diferents actuacions que ha de fer el govern català en l'àmbit de suport a les famílies arreu de Catalunya. Totes les actuacions fetes des del Pla responien a una política integral que ha intentat incidir en aquells aspectes que, d'una manera especial, van dirigits cap al desenvolupament més immediat de les famílies.

El Pla contempla una concepció d'actuació integral e integradora de suport a totes les famílies. La disminució de la natalitat i del nombre de fills per parella va fer que un dels objectius bàsics del Pla fóra el d'anar en aquesta direcció, en tant que fes possible que les parelles que vulguin tenir fills els puguin tenir i, per tant, que se'ls facilitin els mitjans. La família és l'estructura social bàsica i és el més important marc de convivència i d'integració social; també és un factor clau de desenvolupament i cohesió social del país. La família aporta a la societat i al país, en general, diferents actius, d'entre els quals destacava ja el Pla: 1) aporta un creixement natural de la població, proporcionat a les necessitats del país; 2) satisfà les necessitats bàsiques i l'obtenció de benestar per als seus membres; 3) és un primer nivell d'estructuració, de socialització i de relació interpersonal fonamentada en uns valors de solidaritat i respecte als altres. Per això, calia impulsar un canvi cap a una política integral, global, integradora de la família, que tingués com a eixos:

– Desenvolupar plantejaments que tinguessin com a subjecte les famílies (a part dels subjectes, col·lectius, comunitat...).

- Planificar i desenvolupar polítiques coordinades de caràcter integral de suport a les famílies.
- Enfortir la família.
- Fomentar la capacitat d'autoresposta i desenvolupament.
- Assolir una millora de la qualitat de vida i del benestar de les famílies: per això calia millorar, entre altres actuacions, l'accés a l'habitatge, i disposar de més i millors serveis educatius, socials i de salut.
- Avançar en diferents terrenys (habitatge, llars d'infants, sanitat, fiscalitat...) per tal de fer compatibles les responsabilitats familiars i les activitats laborals dels pares.

El Pla integral de suport a les famílies va voler ser, en el seu futur immediat, un instrument destacat de referència per al conjunt del Govern al servei de les famílies i dels ciutadans que viuen a Catalunya, en el camí cap a la construcció d'un país de qualitat, on la llibertat i la solidaritat siguin els valors principals per a la convivència i el progrés social.

La política familiar que proposa el Pla es basa en la confiança i el convenciment d'allò que és i representa la família per a cada individu, en concret, i per a la resta de la família i per a tota la societat. Cal entendre, segons indica al preàmbul, que la família neix, creix i es desenvolupa per si mateixa. Es pretén que siguin la persona, la família i la col·lectivitat els veritables protagonistes, als quals beneficiïn les diferents actuacions que es realitzin en política familiar.

Es tracta, així, d'un Pla que implica tot el Govern: cada departament ha de dissenyar i donar a conèixer les prioritats del seu àmbit en el terreny familiar, sempre d'acord amb una política integral respecte a les famílies. És, doncs, en el si de la família que rebem les influències bàsiques per a la configuració de la nostra escala de valors, la transmissió de la cultura i també de la nostra llengua.

3. Actuacions institucionals

Amb el Decret 105/1997 es va crear el Consell Assessor del Pla integral de suport a les famílies, que va ser modificat posteriorment amb el Decret 169/1998, el qual acordava el canvi de denominació del Consell pel d'Observatori Català de la Família. Aquest Observatori és un òrgan de participació externa que té assignades com a principals funcions les d'elaborar informes i formular propostes, analitzar periòdicament la situació de les famílies i les repercussions de la seva realitat en la societat catalana, així com la d'assessorar sobre la planificació de les polítiques públiques en relació amb la família. L'Observatori està format per diferents representants de la societat civil: representants dels sindicats, associacions de pares i mares d'alumnes, associacions de municipis, representants de les famílies nombroses, experts en temes socials, entitats que representen joves, gent gran, dones, persones amb disminucions, entre d'altres. El debat que s'hi suscita és un bon ajut per a desenvolupar posteriors actuacions en un o altre sentit, en definitiva, polítiques socials, polítiques familiars.

L'any 1998 es van constituir dues comissions d'estudi sobre la «Família i necessitats d'habitatge» i sobre «Conciliació laboral i responsabilitats familiars», amb l'objectiu d'analitzar els serveis existents, avaluar les necessitats de les famílies i elaborar propostes de millora per tal d'avançar en la revisió i l'actualització permanent del Pla, i elaborar els corresponents informes.

Paral·lelament a totes aquestes actuacions, també, des del Pla s'han presentat propostes a l'Administració central, com les formulades amb relació a l'Informe de la Subcomissió del Congrés de Diputats que estudiava la situació de la família, i les de caràcter fiscal per tal d'eliminar el fet de la discriminació fiscal a les famílies i aconseguir un tractament adequat a la situació familiar del contribuent, algunes de les quals es van incorporar a la Llei de pressupostos de l'Estat de l'any 1998. Cal destacar entre aquestes:

- Increment de les deduccions per fill solter a càrrec a la declaració de l'IRPF.
- Increment de la deducció per a la custòdia dels fills menors de 3 anys a l'IRPF.
- Increment de la deducció per subjecte passiu major de 65 anys a l'IRPF.

Així mateix, s'han efectuat propostes referents a la Llei de l'IRPF, la qual té en compte la situació familiar concreta i, també, s'han aportat propostes al Govern central en referència al *Pla integral de suport a la família* que ha estat presentat recentment, i el Projecte de Llei de conciliació de la vida laboral i familiar, Llei que va ser publicada el mes de gener del 2000 (Reial decret-Llei 1/2000, de 14 de gener) i modificada parcialment amb el Reial decret 1368/2000, de 19 de juliol, que desenvolupa les prestacions econòmiques de pagament únic pel naixement de tercer fill o successius fills i per part múltiple, i amb el Reial decret 1251/2001, de 16 de novembre, pel qual es regulen les prestacions econòmiques del sistema de la Seguretat Social per maternitat i risc durant l'embaràs.

En el camp de les polítiques socials podríem fer una llarga llista de diferents acords del Govern de la Generalitat que incideixen en el terreny de la família, però només n'esmentarem els següents:

- Acords del 20 de febrer de 1996: sobre explicitació de la concessió d'ajuts per a l'accés a l'habitatge per a famílies amb ingressos inferiors a 3,5 vegades el SMI, sobre la promoció d'habitatges protegits en règim de lloguer, sobre la creació del Programa de reciclatge laboral per a les persones que hagin tingut cura d'altres familiars, o l'acord que fa efectius els ajuts de menjador per a fills de famílies amb necessitats econòmiques.
- Acords del 29 d'octubre de 1996: sobre l'aprovació del programa integral de suport a les famílies que tenen cura d'una persona gran discapacitada o una persona amb disminució, sobre millora dels requisits de les famílies de nova creació per a accedir a l'habitatge protegit, i l'acord sobre la millora de les condicions d'accés als centres docents sostinguts amb fons públics per a les famílies nombroses.

4. Secretaria de la Família

En el marc de l'acció protectora dispensada a les famílies, el Govern de la Generalitat, conscient de la importància de la família com a nucli bàsic de la societat, va avançar en la seva potenciació i consolidació, continuant amb l'etapa iniciada l'any 1993 amb l'esmentat Pla. Així, amb el Decret 93/2000, de 22 de febrer, es va crear la Secretaria de la Família, com a òrgan específic, amb un rang orgànic que li permet

garantir el desenvolupament coordinat, integral, integrat, i la potenciació i l'impuls efectiu de les polítiques d'atenció i protecció de les famílies. Aquesta Secretaria, que vol ser un vehicle per a assolir una societat de qualitat i de benestar, més justa i solidària, té com a objectius principals el de ser un punt de referència en matèria de suport a les famílies, elaborant directrius i proposant actuacions específiques a la resta de departaments de la Generalitat. A més, dirigeix i gestiona els programes i actuacions destinades a donar suport a les famílies.

També avalua i executa el conjunt d'actuacions específiques en matèria de política familiar que es duen a terme a la resta de departaments. Com a funcions, aquesta Secretaria s'encarrega de promoure i potenciar les iniciatives i actuacions destinades a fomentar i reforçar les famílies com a unitats bàsiques de convivència; promou l'associacionisme de suport a l'àmbit familiar i el suport de les entitats creades amb aquesta finalitat i vetlla pel compliment de les disposicions vigents en matèria de família, inclosos els tractats i convenis internacionals, les decisions atorgades per les institucions comunitàries i les del Consell d'Europa.

Han quedat adscrits a aquesta Secretaria de la Família: la Comissió Interdepartamental de Suport a la Família; l'Observatori Català de la Família, ja esmentat abans; l'Observatori de la Infància i l'Adolescència de Catalunya; la Comissió interdepartamental de coordinació d'actuacions del govern de la Generalitat adreçades a infants i adolescents amb disminucions o risc de patir-ne (CTIC); la Comissió d'Assessorament i Supervisió per a les persones jurídiques sense ànim de lucre que tinguin atribuïda la tutela de menors o incapacitats.

La Secretaria de la Família ha impulsat diferents actuacions des dels seus inicis i entre les quals cal destacar l'impuls de la proposició de Llei de protecció a les famílies nombroses presentada pel Grup Parlamentari Català al Congrés de diputats el desembre del 2000; la publicació de l'Ordre de convocatòria pública on s'aprovaran les bases per a la concessió d'ajuts de suport a les famílies amb infants menors de tres anys, amb l'objectiu de contribuir perquè els pares puguin compaginar la vida laboral i la família; la presentació d'informació i l'impuls donat a la ponència conjunta sobre la proposició de Llei de suport a les unitats familiars que s'està duent a terme en el Parlament; també es va crear l'Observatori de la Infància i l'Adolescència, que ha quedat adscrit a aquesta Secretaria, així com la presència de la Secretaria en diferents jornades, tant a casa nostra com a l'Estat espanyol i a països de la Unió Europea.

5. Part històrica: actuacions per àmbits

A continuació, fem algunes consideracions sobre diferents aspectes de la política familiar, els quals s'expliciten en diversos programes que desenvolupa el Pla integral de suport a les famílies, i actuacions concretes, sobre les quals podem dir:

En l'àmbit de l'habitatge, malgrat que el govern català té competència exclusiva en aquesta matèria també és cert que és un sector que està directament condicionat pel marc economicofinancer general, el qual és competència de l'Administració central. Amb tot, s'han anat modificant els criteris d'adjudicació d'habitatges de promoció pública i de protecció oficial, tenint en compte la situació familiar concreta, i s'ha donat preferència en l'adjudicació mitjançant l'atorgament d'una puntuació especial per a: famílies monoparentals, famílies amb algun fill disminuït, famílies afectades

per la Llei d'arrendaments urbans (que perden el dret de subrogació), famílies nombroses o famílies de nova creació (menors de 30 anys). El vigent Pla estatal d'habitatge 1998-2001 ha incorporat els supòsits familiars que tenen més necessitat de suport esmentats anteriorment, que són els que es recullen des de Catalunya, per fer-los extensibles a tot l'Estat: ajudes reforçades que atorguen més subsidiació en els préstecs i durant més temps. S'ha fet una consideració especial per a les famílies nombroses, com ara que: a) en la promoció pública d'habitatges tinguin fins al 40% de descompte en el preu, segons la categoria; b) en les promocions de protecció oficial tenen dret a més superfície (fins a 110 m²). Així mateix, s'ha incidit en afavorir el suport als joves perquè aconseguir un habitatge en condicions econòmiques favorables mitjançant un suport a la informació sobre els habitatges de lloguer que es duu a terme des de la Direcció General de la Joventut i el Programa d'accés al lloguer per a joves des de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge.

Actualment, el Programa de lloguer d'habitatges per a joves pretén oferir una tipologia d'habitatges que en aquests moments no existeix en el mercat i que, en canvi, sí que té força demanda; es tracta d'uns habitatges de dimensions reduïdes per a una o dues persones, amb un preu baix, al qual poden accedir joves entre 18 i 30 anys. Els habitatges projectats tenen una superfície de fins a 50 m² construïts, amb una distribució especialment estudiada per a aquests usuaris. El termini del contracte de lloguer és de tres anys, prorrogables un altre any. S'han començat a construir habitatges d'aquestes característiques a les ciutats de Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat, Sant Just Desvern, Alella, Sant Boi de Llobregat, Vilafranca del Penedès i Amposta.

També podem destacar altres programes: el Programa d'informació i d'assessorament a les famílies per a l'accés a l'habitatge, que pretén oferir informació exhaustiva a ciutadans i familiars de tota mena i condició sobre l'accés, el manteniment, el canvi i les adaptacions de l'habitatge. El Programa de promoció i adjudicació d'habitatges de promoció pública per a gent gran, amb dimensions reduïdes i adaptats a les necessitats d'aquestes persones, on també es fa una prioritització en el procés d'adjudicació d'habitatges generals. El Programa d'ajuts per a la millora i la rehabilitació dels habitatges i especialment per als casos de patologies estructurals que preveu la concessió d'ajuts en forma de subvencions a fons perdut per a la rehabilitació d'habitatges per a aquelles famílies que volen mantenir el seu habitatge en condicions i volen posar-lo al dia, en especial en els casos d'edificis afectats per patologies estructurals. També preveu ajuts específics per a la rehabilitació d'habitatges rurals en zones predelimitades. Aquests programes es porten a terme des del Departament de Política Territorial i Obres Públiques amb la col·laboració del Departament de Benestar Social mitjançant la Direcció General de Serveis Comunitaris.

En l'àmbit de l'ensenyament, s'ha millorat les condicions d'accés als centres públics, tenint en compte la situació familiar concreta: s'ha donat preferència a aquells nens que ja tenen germans en el mateix centre; s'ha augmentat la puntuació per a les famílies nombroses i per als aspectes sobre la proximitat del domicili o del lloc de treball. Així mateix, cal destacar que s'ha arribat a la plena escolarització de tots els nens i nenes de Catalunya en edats entre 3 i 6 anys (segon cicle d'educació infantil). No cal dir que en la formació dels infants tant important és la que des de la llar poden donar i han de donar els pares en actituds, aptituds i tramesa de valors com la que des de les escoles transmeten els mestres. Ni família ni escola poden optar per actuar de manera unívoca ni fer abandó de les seves funcions a favor de l'al-

tra institució: és necessària la complementarietat. L'any 1993 es va crear el Programa de llars d'infants, que pretenia aconseguir una xarxa de guarderies suficient i de qualitat distribuïda per tot el territori català. L'any 2000, el Departament d'Ensenyament va obrir una convocatòria de subvencions per a la creació de noves places escolars de primer cicle d'educació infantil, 0-3 anys, per a centres de titularitat municipal, a la qual es van presentar 156 municipis, i això suposarà l'entrada en funcionament de més de 5.000 noves places.

Cal destacar alguns programes en l'àmbit de l'ensenyament: el Programa de serveis escolars de transport i menjador i ajuts de desplaçament i menjador gestionats pels consells comarcals. Aquest Programa preveu facilitar el transport i el menjador gratuït a l'alumnat d'educació obligatòria que per manca d'oferta educativa al seu municipi s'hagi d'escolaritzar en un altre indret, d'acord amb la planificació feta al mapa escolar, en un centre ordinari o d'educació especial públic o concertat. Així mateix, els consells comarcals gestionen també ajuts no obligatoris de menjador i desplaçament, per necessitats socioeconòmiques i/o geogràfiques. També s'ha creat el Programa d'ajuts als centres docents per a la realització de convivències d'educació especial i per a l'alumnat que pateix una malaltia prolongada que els impedeix continuar els estudis, com també el Programa de servei escolar de transport d'alumnat amb necessitats educatives especials, provinents de municipis propers a la ciutat de Barcelona que, pel tipus de disminució, necessita ser escolaritzat en centres on es tracta l'especificitat de l'alumne/a.

Entenem que pot ser interessant comentar en aquest terreny de l'ensenyament el fet que actualment el 83% dels alumnes immigrants estan escolaritzats en centres públics, i correspon a un col·lectiu de 16.400 alumnes, la meitat dels quals correspon a estudiants magribins.

En l'àmbit de la sanitat cal destacar, d'entrada, el dret de tota persona a l'assistència sanitària amb independència d'haver cotitzat o estar cotitzant en el moment de sol·licitar-la. En aquest terreny s'han creat una sèrie de programes, dels quals destaquem: el Programa d'atenció domiciliària per a les famílies amb malalts que no poden sortir del domicili i que requereixen cures sanitàries; el Programa d'atenció sanitària que preveu el suport a les famílies en la prestació de serveis a tots els àmbits del sistema sanitari (hem de diferenciar entre els recursos d'atenció primària, els recursos d'atenció hospitalària, els recursos d'atenció sociosanitària, els recursos d'atenció psiquiàtrica i salut mental i les prestacions farmacèutiques); el Programa de formació i docència de personal que pretén aprofundir en el coneixement del paper de la família en la salut i/o la malaltia dels seus membres i augmentar la capacitat dels professionals per a establir relacions amb la família quant a l'assistència del pacient a domicili; el Programa d'ajudes per a l'atenció a diverses patologies, per tal de millorar la qualitat de vida i les ajudes a les seves famílies, per a col·lectius i persones amb toxicomanies, drogodependències, virus d'immunodeficiència humana (VIH), diabetis i malalts crònics, esclerosi múltiple, hemofílics i malalts mentals, entre d'altres. També funciona el Programa d'atenció domiciliària (ATDOM) que pretén donar suport a les famílies, en el domicili, a patologies agudes, cròniques o terminals, o a persones grans aïllades o recloses al seu domicili; el Programa d'atenció a la dona mitjançant serveis de planificació familiar. Aquest programa preveu un conjunt de serveis de suport a l'atenció primària, en els aspectes relatius a la planificació familiar, l'educació maternal, l'embaràs, el puerperi i la resta d'estats fisiològics i de malalties relacionades.

En l'àmbit del treball, el Programa de sosteniment de guarderies infantils laborals pretén donar suport a les guarderies infantils que tenen cura dels fills de persones que treballen o, tot i estar aturades, consten com a demandants d'ocupació. Malgrat que s'han subvencionat més d'una trentena de centres anualment, aquests ajuts no han tingut el desenvolupament desitjat. També s'han fet programes de reciclatge laboral, donant suport prioritari a la reinserció laboral de persones que han decidit reincorporar-se al mercat laboral després d'estar un període de temps tenint cura d'altres familiars. Les mesures per a millorar la conciliació de la vida laboral amb les responsabilitats familiars queden ateses en part per la possible flexibilització del mercat laboral; mesures com la flexibilització horària, els contractes de treball a temps parcial indefinits o el dret d'excedència per a tenir cura d'un fill són clau per a aquesta conciliació. És cert que en aquest terreny no s'ha avançat prou, però també és cert que el fet que sigui una competència estatal ho complica més. Ens sembla interessant dir que en aquest camp de les mesures per a conciliar la vida laboral amb la familiar –mesures laborals, bàsicament–, ni les associacions sindicals ni les associacions d'empresaris semblen tenir gaire interès a avançar, malgrat que any rere any es vegin gairebé abocats a parlar-ne. També cal destacar el Programa de renda mínima d'inserció per a aquell col·lectiu de persones que no tenen els mitjans suficients per a atendre les necessitats essencials de la vida. El Programa de flexibilització laboral i drets laborals pretén compatibilitzar el món laboral i les responsabilitats familiars. Finalment, hem de parlar del Programa sobre necessitats d'atenció familiar, que tracta de donar suport prioritari a la reinserció laboral de persones que han tingut cura d'altres familiars. Cal destacar que la majoria de les demandes de formació respecte del col·lectiu que ens ocupa han estat formulades per dones.

En l'àmbit del benestar social, cal comentar que mitjançant l'Ordre de 14 d'abril de 1999 es va crear un ajut per a famílies amb infants d'entre 2 i 3 anys i que no tinguessin uns ingressos ponderats superiors a 2.400.000 pessetes, per tal de facilitar la compaginació de les obligacions laborals i les responsabilitats familiars. L'ajut va ser en aquella primera etapa de 55.000 pessetes/any/infant. L'any 2000 es va publicar una nova Ordre d'ajuts per a famílies amb infants menors de 3 anys i amb uns ingressos familiars ponderats no superiors als 3.500.000 pessetes, amb el mateix objectiu de compatibilitzar la vida laboral i la vida familiar. En aquesta ocasió l'import va ser de 60.000 pessetes/any/infant. Per a l'any 2001 també hi ha prevista una nova convocatòria d'ajuts amb unes característiques molt semblants a les de l'any 2000, amb un increment de l'import.

Respecte a les famílies nombroses s'ha aconseguit la descentralització de la gestió, de manera que el títol de família nombrosa és expedit per la Generalitat. El Grup Parlamentari Català al Congrés ha presentat el mes de desembre del 2000 una proposició de Llei de protecció de les famílies nombroses, que pretén modificar la desfasada Llei 25/1971. Així mateix, es va crear el Carnet familiar, com a prestació pròpia del Govern de la Generalitat destinada a les famílies que tinguin reconeguda la condició de família nombrosa, amb l'objectiu d'ampliar els beneficis que actualment els atorga. Conjuntament al carnet s'edita una guia de recursos i serveis que ofereix als seus beneficiaris un conjunt d'avantatges i descomptes en transports, comerços i establiments, bàsicament.

En l'àmbit de la gent gran es va crear el programa «Viure en Família», per tal de permetre l'atenció de les persones grans dins l'entorn familiar, donant una atenció

personalitzada a les necessitats de cada família. El programa pretén promoure la permanència de la persona gran a la seva llar, en el seu entorn familiar i social, procurant mantenir i millorar la seva integració i autonomia personal. Per tant, es tracta de donar un suport integral i continuat a la família que té cura de la persona gran que necessita suport o supervisió per a les necessitats de la vida diària, amb la voluntat de donar una resposta ràpida i eficient a les seves necessitats. En aquest programa es combinen tres elements: 1) una atenció a les necessitats de la persona gran; 2) un suport i assessorament a la seva família, i 3) al mateix temps, un ajut econòmic per a la supressió de barreres arquitectòniques dins la llar mateixa. També dins de l'àmbit de les persones grans cal destacar una sèrie de serveis i programes que tenen cura de persones grans discapacitades: centres de dia, hospitals de dia, habitatges tutelats, ingressos temporals en serveis de centres residencials, centres de dia o centres sociosanitaris, programes de suport a les famílies amb una persona gran discapacitada, o les residències assistides, entre d'altres.

Respecte a les persones amb algun tipus de disminució, s'han anat creant diferents programes i serveis, entre els que cal destacar: a) els programes i serveis per a famílies que tenen cura d'una persona amb disminució: hi destaquen dos programes sociosanitaris d'atenció domiciliària (ATDOM i PADES) i el Servei social d'atenció a domicili; b) els programes i serveis per a persones que tenen cura de fills amb disminució: destaquen, entre d'altres, el Servei d'atenció precoç, el Servei d'atenció especialitzada per a persones amb disminució (residències, llars-residències i centres d'atenció especialitzada), els centres ocupacionals per a persones amb disminució, el Servei ocupacional d'inserció per a persones amb disminució, els centres especials de treball o el Servei de suport a la integració laboral.

En l'àmbit de l'agricultura, s'han creat beques per als fills dels titulars d'explotacions agràries que cursin estudis de capacitació agrària (import del curs, desplaçaments, manutenció i allotjament). S'ha incidit en aquest aspecte, oferint un conjunt d'ajudes per a afavorir l'organització i el funcionament de les empreses familiars agràries, tenint molt en compte el paper que juga la dona dins de l'estructura de l'explotació familiar agrària. Per a millorar l'eficàcia productiva i de gestió de les explotacions agràries, així com contribuir a l'evolució de les seves estructures i facilitar-ne la integració en l'entorn natural s'ha implantat un Programa de plans de millora de les explotacions agràries on s'han acollit més d'un miler de titulars d'aquest tipus d'explotacions.

6. Activitat juridiconormativa sobre família

- Llei 9/1998, de 15 de juliol, del Codi de família.¹ Aquesta llei recull el dret de família vigent propi de Catalunya. Tracta, principalment, aquests aspectes: els efectes del matrimoni, els règims econòmics matrimonials, els efectes de la nul·litat, del divorci i de la separació, la filiació, l'adopció, la tutela i els aliments entre parents. La llei substitueix tota la normativa anterior en matèria d'institucions familiars, que queda refosa en aquesta.

1. Sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol 4.1 d'aquest informe: Encarna Roca, «El dret de família a Catalunya».

- Llei 10/1998, de 15 de juliol, d'unions estables de parella, tant heterosexuals com homosexuals. Les unions estables heterosexuals són específicament les parelles formades per un home i una dona, majors d'edat i que no tenen impediments per a contreure matrimoni, que visquin maritalment, com a mínim, durant un període ininterromput de dos anys, o que hagin atorgat escriptura pública en la qual manifestin la voluntat d'acollir-se a aquesta regulació. Les unions estables homosexuals són formades per dues persones del mateix sexe que mantinguin una unitat de convivència estable i manifestin la voluntat d'acollir-se a aquesta legislació.
- Llei 19/1998, de 28 de desembre, sobre situacions convivencials d'ajuda mútua. Les disposicions de la Llei són aplicables a les relacions de convivència de dues persones o més en un mateix habitatge habitual que, sense constituir una família nuclear, comparteixen amb voluntat de permanència i d'ajuda mútua les despeses comunes o el treball domèstic (art. 1). Els titulars de les relacions de convivència d'ajuda mútua són persones majors d'edat, sense parentiu entre elles en la línia, però que sí que poden ser-ho en línia col·lateral. Si no hi ha aquest parentiu, els titulars queden limitats a quatre. Queden excloses les persones amb vincles matrimonials subsistents o que formin una unió estable de parella (art. 2).
- Llei 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció, modificada per la Llei 8/1995, de 27 de juliol, d'atenció i protecció dels infants i adolescents, la qual va fixar un sistema general català d'assistència de l'infant i l'adolescent i de protecció dels seus drets en l'àmbit competencial i territorial de Catalunya.
- Llei 11/1996, de 29 de juliol, de modificació de la Llei 39/1991, de 30 de desembre, de la tutela i institucions tutelars.
- Llei 39/1999, de 5 de novembre, per promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores (Llei estatal). Aquesta llei modifica una sèrie de normes de diferents articles de lleis com l'Estatut dels treballadors, entre els quals destaca: l'extensió dels permisos retribuïts en casos de suspensió del contracte de treball per maternitat, per risc durant l'embaràs, per adopció o acolliment; el dret a l'excedència per a tenir cura de familiars, l'ampliació dels supòsits de suspensió del contracte en casos de part múltiple, adopció o acolliment, i d'altres.
- Decret 369/2000, de 21 de novembre, de creació de l'Observatori de la Infància i l'Adolescència.
- Llei 1/2001, de 15 de març, de Mediació Familiar de Catalunya.² Aquesta llei estableix les normes generals que han de regir l'actuació del Centre de Mediació Familiar de Catalunya i dels serveis de mediació familiar dependents dels col·legis professionals. També es refereix als àmbits d'aplicació de la mediació, a les persones legitimades, la titulació necessària per a poder exercir la mediació, i també la naturalesa dels acords que prioritzen l'interès superior dels fills en les situacions matrimonials conflictives.

2. Sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol 4.2 d'aquest informe: Josep Antoni del Barrio, «La mediació familiar».

Pendants d'aprovació

En aquests moments s'està tramitant en ponència conjunta al Parlament de Catalunya la Llei de suport a les unitats familiars, que es preveu que sigui una llei marc que doni les directrius en diversos aspectes referents a les famílies, que podran ser desenvolupades posteriorment amb lleis sectorials.

A més, el desembre del 2000 es va presentar al Congrés de Diputats el Projecte de Llei de protecció a les famílies nombroses, que pretén superar l'actual Llei, que data de l'any 1971, tot i que finalment va ser rebutjat. Actualment, hi ha una comissió d'estudi en el Senat per a l'elaboració d'una nova llei de protecció a les famílies nombroses.

7. Altres consideracions en referència a les famílies

Respecte a l'àmbit de l'associacionisme familiar, hem de dir que aquest es troba encara en una fase inicial a casa nostra. Així com a diferents països europeus –cal destacar França, on hi ha més de 8.500 associacions familiars que representen més de 950.000 famílies federades en la UNAF (Union Nationale des Associations Familiales)– han avançat molt en aquest terreny, a Catalunya, en canvi, podem trobar associacions de molts tipus, sectorials, però no tenim encara una o unes associacions que englobin el conjunt. És a dir, aquí tenim molts tipus d'associacions, que obeeixen a temes molts concrets, però que no tenen com a objectiu afavorir la família en conjunt, propugnant propostes en polítiques públiques que forcin l'Estat o el Govern a dur-les a terme.

Podem destacar com a prestacions familiars –vigents fins al desembre del 2001– en l'àmbit autonòmic català les següents:

- Ajut de suport a les famílies amb infants menors de tres anys: el Govern de la Generalitat va establir l'any 1999 una prestació per a donar suport a les famílies amb infants d'edat corresponent a l'any anterior al segon cicle de l'educació infantil. Mitjançant l'Ordre de 14 d'abril de 1999 es va crear aquest ajut per a famílies amb infants d'entre 2 i 3 anys i que no tinguessin uns ingressos ponderats superiors a 2.400.000 PTA, per tal de facilitar la compaginació de les obligacions laborals i les responsabilitats familiars. L'ajut va ser en aquella primera etapa de 55.000 PTA/any/infant. L'any 2000, es va publicar una nova Ordre d'ajuts per a famílies amb infants menors de 3 anys i amb uns ingressos familiars ponderats no superiors als 3.500.000 PTA, amb el mateix objectiu de compatibilitzar la vida laboral i familiar. En aquesta ocasió l'import va ser de 60.000 PTA/any/infant. Per a l'any 2001 també es va obrir una convocatòria d'ajuts amb unes característiques molt semblants a les de l'any 2000, i amb un import de 62.500 PTA/any/infant.
- L'any 1998 va ser la primera vegada que el Govern de la Generalitat de Catalunya va tenir capacitat normativa respecte del tram –autonòmic– de l'Impost Sobre la Renda de les Persones Físiques (IRPF). Per a l'any 2000 la deducció va ser de 25.000 pessetes per a les famílies on hagués nascut un segon fill o posterior al llarg de l'exercici fiscal. Aquest import ha augmentat i s'ha convertit

en una deducció de 50.000 pessetes també per a aquest tipus de famílies –on hagi nascut el segon fill o posteriors al llarg de l'any 2000– i que es va poder deduir en la declaració de la renda feta al 2001. Cal destacar que durant el darrer exercici fiscal, es van acollir més de 26.000 declarants a aquesta deducció autonòmica, i que això ha suposat un cost econòmic superior als 630 milions de pessetes. Per a l'exercici fiscal 2001, aquest import passarà dels 1.300 milions de pessetes.

En l'àmbit estatal, s'ha aprovat recentment per mitjà de la Llei 14/2000, de 29 de desembre, de mesures fiscals, administratives i de l'ordre social, una reducció en l'impost de matriculació en la compra de vehicles per a famílies nombroses.

8. Eixos de la política familiar: cap a on anem

Cal dir que aquella transversalitat a què ens referíem quan parlàvem del Pla integral de suport a les famílies, la tornem a recuperar avui dia amb l'aprovació del Pla governamental CAT 21, que impulsa l'acció del Govern, i on un dels eixos vertebradors és el que es refereix al Programa de suport a les famílies.

Els objectius que es plantegen respecte a les actuacions de futur els podem agrupar en tres camps:

- El de la conciliació de la vida laboral i familiar: mitjançant la flexibilitat laboral (que es materialitza en diferents tipus de contractes laborals: contracte a temps parcial indefinit; per reduccions de jornada per a tenir cura d'un infant, o d'una persona gran o d'una persona discapacitada); escoles bressol; mares de dia; ampliació dels horaris extraescolars; compatibilitzar els horaris laborals amb els comercials; permisos de maternitat; permisos per a tenir cura d'un familiar (fill, pare, mare, avi, àvia...). Aquest és un dels cavalls de batalla més importants i respecte al qual encara som molt lluny de la mitjana europea, i concretament dels països nòrdics.
- El del suport a aquelles famílies amb més càrrega social, com ara les famílies amb persones grans al seu càrrec, les famílies monoparentals sobre les quals recau molta feina i pocs recursos per tirar endavant els seus infants, les famílies que tenen al seu càrrec alguna persona amb discapacitat, o les famílies nombroses, entre d'altres.
- I, finalment, l'enfortiment de les famílies mitjançant un conjunt de prestacions –que es voldria que cobrissin tothom, és a dir, que fossin universals–, ajuts i deduccions que els puguin beneficiar, o bé amb polítiques que els siguin més favorables: ajuts a la natalitat; potenciació del Pla d'habitatge; serveis d'assistència a les persones grans. També entenem que és important fer arribar la informació a totes aquestes famílies, perquè moltes vegades la manca d'informació és un dels problemes principals.

El nostre objectiu, en el qual estem treballant, és anar-nos apropant cada vegada més als estats de la Unió Europea, pel que fa a les polítiques familiars, per tal que esdevinguin en el futur immediat un instrument destacat de les actuacions del Go-

vern al servei de les famílies i dels ciutadans que viuen a Catalunya i, per tant, amb aquestes polítiques trobar el camí que ens porti cap a la construcció d'un país de qualitat, on la llibertat i la solidaritat siguin els valors dominants per a la convivència i el progrés social.

9. Informacions d'interès

Dia Internacional de la Família: l'any 1994, les Nacions Unides varen proclamar el dia 15 de maig com a Dia Internacional de la Família, sota el lema «construir la democràcia més petita al cor de la societat». Aquesta diada té per objectiu subratllar la importància de la família, millorar la comprensió de les seves funcions, promoure el coneixement dels processos econòmics, socials i demogràfics que l'afecten, així com centrar l'atenció en els drets i responsabilitats de cadascun dels seus membres.

També es poden adreçar a les Oficines de Benestar Social (n'hi ha 67 a tot Catalunya), on els podran informar sobre qualsevol tema relacionat amb la família.

Adreces a Internet:

<http://www.gencat.es/benestar/atencio.htm>

Títol de família nombrosa, carnet familiar, programa de suport a les famílies amb una persona gran discapacitada, programa «Viure en Família», i ajuts de suport a les famílies amb infants menors de tres anys. (Departament de Benestar Social).

<http://www.gencat.es/benestar/menu02.htm>

Suport a famílies / Habitatge social / Programes per a la gent gran (Departament de Benestar Social)

<http://www.gencat.es/ptop>

Habitatge (Departament de Política Territorial)

<http://www.gencat.es/ense/>

Ensenyament (Departament d'Ensenyament)

<http://www.gencat.es/economia/>

Economia (Departament d'Economia i Finances)

<http://www.gencat.es/justicia/>

Justícia (Departament de Justícia)

<http://www.gencat.es/sanitat/cat/cindex.html>

Sanitat (Departament de Sanitat)

<http://cultura.gencat.es/>

Cultura (Departament de Cultura)

<http://www.idescat.es/scripts/sqldequavi.dll?TC=111#ETIQ3>

Institut d'Estadística de Catalunya («llars i famílies»)

<http://www.fanoc.org/index.php3>

Associació de famílies nombroses

Bibliografia

- CABRÉ, A. (1999). *El sistema català de reproducció*. Ed. Proa, 35.
- Carnet Familiar. Guia de recursos i serveis* (2000). Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- COMMAILLE, J. (1993). *Les stratégies des femmes. Travail, famille et politique*. París, La Decouverte.
- Dia Internacional de la Família, any 2000*. Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social. Col·lecció «Parlem de la Família», nùm. 1.
- FLAQUER, LI. i BRULLET, C. (1998). *Les polítiques familiars a Catalunya: una primera aproximació*.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000). *Llars i famílies a Catalunya. 1996*. Generalitat de Catalunya.
- RIGOL (1993). «Pla integral de suport a les famílies» (1993). Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- VIDAL TEIXIDÓ, A. (1998). *Canvis i evolució en la família catalana*.

Programes i prestacions de política familiar

El suport econòmic a les famílies amb fills a càrrec

Lluís Flaquer

1. Introducció

En els darrers decennis ha augmentat la preocupació pel cost de la infància i per la creixent dificultat de formar famílies i portar fills al món. Allò que temps enrere s'esdevenia d'una manera espontània i natural, com a part d'un procés ineluctable que acompanyava el desenvolupament del cicle vital, ara s'ha convertit en un viarany problemàtic i ple d'esculls. Els canvis recents que han afectat tants i tants aspectes de la vida social han fet penetrar el càlcul estratègic dins l'àmbit familiar, on ha vingut a desplaçar la repetició de la tradició generació rere generació com a criteri rector de la presa de decisions. En l'actualitat, els joves que emprenen l'aventura de constituir una família tenen molt més presents els costos i els beneficis de les seves estratègies vitals, així com les possibles opcions alternatives que tenen al seu abast.

Una de les consideracions més determinants a l'hora d'assumir responsabilitats familiars és el manteniment o la millora del nivell de vida. La constatació d'aquest fet situa el suport econòmic a les llars amb fills a càrrec com un dels eixos centrals de la política familiar. Si bé en els diferents països europeus existeixen creences molt diverses pel que fa a la conveniència d'instaurar aquesta mena de mesures, així com també justificacions molt variades sobre les raons per les quals caldria establir-les, a la gran majoria s'ha anat imposant la consolidació d'aquesta tendència com a resultat d'una pressió imperiosa.

Dos són els motius que sovint s'esgrimeixen de cara a legitimar la necessitat d'impulsar polítiques de protecció econòmica de les famílies. En primer lloc, la caiguda de la fecunditat està associada amb la relativa carència de recursos per part de moltes famílies, que en les circumstàncies actuals prefereixen reduir el nombre de fills per tal de mantenir els nivells de benestar. Segons les enquestes fetes a casa nostra, la principal raó per la qual neixen pocs fills és essencialment econòmica, tenint en compte que la majoria de pares i mares voldrien tenir-ne més dels que engendren en realitat. D'altra banda, tot i que la natalitat en el conjunt del continent europeu és força baixa, els països que posseeixen un bon sistema d'ajuts a la família són aquells que mostren taxes més elevades de fecunditat. Convé recordar que, en una situació de creixement continuat de la longevitat humana, l'envelliment de la població depèn sobretot de la baixa fecunditat.

El segon argument que cal tenir en compte quan es considera la vàlua de la protecció econòmica familiar és el flagell de la pobresa infantil i/o juvenil. Aquest és un fenomen força preocupant que ha anat augmentant recentment en la majoria de països desenvolupats. Si bé a les societats occidentals de la postguerra, en què es gestaren els estats del benestar clàssics, un dels riscos més greus era la pobresa de la gent gran, en els darrers decennis les categories de la població que més poden veure's afectades per aquesta xacra són aquelles que es troben a l'inici del cicle familiar. La inestabilitat familiar, la precarietat laboral i l'atur de llarga durada fan que calgui estar amatents sobre les conseqüències que pot comportar la privació material dels nens i dels joves. La pobresa pot generar dèficit cognitiu permanent en els infants i, per tant, derivar fàcilment en la perpetuació de bosses d'indigència que es reproduïxin al llarg de les generacions. Es tracta d'un tipus d'exclusió social molt difícil de recuperar, atès que els seus orígens provenen de les etapes més reculades de la infància. Si creiem en una societat realment basada en la igualtat d'oportunitats, el suport a les famílies amb fills a càrrec és una de les millors garanties contra la marginació crònica.

En aquest capítol em refereixo sobretot a la protecció econòmica a les famílies amb fills menors. Això vol dir que no ens interessen tant els ajuts indiscriminats a les famílies com aquells que estan específicament destinats a les llars on hi ha fills menors. De fet, una gran part de la despesa social són transferències monetàries a les persones que viuen en família. En concret, al nostre país un 60% de la protecció social catalana consisteix en prestacions econòmiques periòdiques, l'import de les quals representa el 16% de la renda familiar disponible (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 26). En canvi, el que interessa analitzar en aquest capítol és allò que en anglès s'anomena *child support*, o sia, aquelles actuacions de les administracions que es tradueixen en prestacions en efectiu a les famílies amb fills menors. En substància, es tracta bàsicament de les prestacions denominades subsidis familiars, que existeixen a la gran majoria dels països desenvolupats.

Aquest enfocament restringeix en gran mesura el contingut d'aquest capítol. D'una banda, queda exclosa l'anàlisi d'aquelles transferències monetàries a les famílies que no tenen per finalitat específica donar suport a la infància (viduïtat, jubilació, atur, etc.). De l'altra, tampoc no es contemplen els ajuts per a l'adquisició o lloguer d'habitatge, que poden ser importants de cara a la formació de famílies. En canvi, sí que es dedica un breu apartat a les desgravacions fiscals per fills a càrrec, que a casa nostra representen un volum econòmic prou important, encara que no representin transferències directes.

2. La despesa catalana en família i infància

Abans d'entrar en matèria i passar a considerar el nostre sistema de subsidis familiars, tanmateix fóra bo començar aquest capítol amb unes breus observacions sobre la despesa en família i infància a Catalunya. La presentació d'aquesta ràpida perspectiva pot servir per a ponderar degudament el cost que representa en el nostre país, tant en el marc espanyol com en l'europeu, la despesa social en l'àmbit familiar, i també examinar igualment la seva distribució interna a fi de poder escatir quina part suposen les prestacions per fills a càrrec dins del total.

Les dades que apareixen a continuació han estat confeccionades d'acord amb el sistema europeu d'estadístiques de protecció social (Seepros), una metodologia

adoptada per Eurostat el 1981 per tal d'homologar i comparar les dades relatives a la despesa social dels diversos països comunitaris. Tenint en compte que aquesta metodologia fou revisada a fons el 1996, les dades anteriors a aquesta data que es presenten aquí han estat calculades d'acord amb els nous criteris, i per tant són comparables amb les més recents. El sistema Seepros es basa en el concepte de protecció social, que «inclou totes les intervencions d'organismes públics o privats destinades a alleugerir les càrregues que representa per a les llars i individus una sèrie establerta de riscos i necessitats, sempre que no hi hagi un acord simultani i recíproc, ni individual» (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 13).

Els àmbits de protecció social que distingeix Seeepros, anomenats funcions, són els següents: 1. Malaltia/atenció sanitària; 2. Invalidesa; 3. Vellesa; 4. Supervivència; 5. Família/fills; 6. Atur; 7. Habitatge; 8. Exclusió social no classificada en altres apartats. Cal tenir en compte que les dades sobre els comptes de la protecció social no contemplen les despeses en educació ni tampoc les desgravacions fiscals, que al nostre país representen per a les persones obligades a fer la declaració de l'impost sobre la renda un alleujament considerable de la càrrega tributària en funció de diversos conceptes; com són l'existència de fills a càrrec o bé la compra o rehabilitació de l'habitatge habitual.

La despesa en protecció social a Catalunya suposa gairebé una cinquena part del producte interior brut del país, que en xifres absolutes representa un volum total proper als tres bilions de pessetes. La despesa mitjana de 477.220 pessetes per habitant (1997) és sensiblement més alta que la corresponent al conjunt de l'Estat, que fou de 421.900 pessetes (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000).

Tal com es pot apreciar a la taula 1, basada en dades referides al 1997, la despesa en família i fills frega el 2% del total de la despesa en protecció social a Catalunya (columna A). Considerat el seu valor des del punt de vista de la proporció respecte del Producte Interior Brut, el cost de la despesa en família i fills suposa tot just el 0,4% de la renda nacional catalana (columna B). Si n'observem la proporció respecte de la corresponent magnitud estatal, representa un 16%, un punt percentual per sota de la mitjana del conjunt de la protecció social de l'Estat espanyol (columna C).

**Taula 1. Prestacions de protecció social per funcions.
Indicadors diversos. Catalunya, 1997**

	A	B	C
Total despesa	100	19,2	17,1
Malaltia/assistència sanitària	28,2	5,4	16,7
Invalidesa	8,1	1,6	18,2
Vellesa	42,5	8,2	17,4
Supervivència	3,9	0,8	15,7
Família/fills	1,9	0,4	16,1
Atur	14,2	2,7	17,2
Habitatge	0,5	0,1	24,9
Exclusió social	0,6	0,1	13,7

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 2000.

Llegenda: A: Distribució percentual

B: Proporció del Producte Interior Brut

C: Proporció de la magnitud estatal corresponent

Respecte d'altres funcions de protecció social, la despesa en família i fills té un pes molt poc destacat. Així, la despesa mitjana en vellesa és de gairebé 200.000 pessetes per habitant, la corresponent a assistència sanitària supera les 130.000 i la dedicada a atur les 66.000 en contraposició amb la minsa quantitat de 9.000 pessetes per a família i infància. Els catalans gastem, doncs, respecte de la despesa en suport a la infància, més de 22 vegades més en pensions de jubilació, gairebé 15 vegades més en malaltia i assistència sanitària i 7,5 vegades més en atur. Com ja he dit abans, aquest esforç redunda també en benefici de les famílies i consisteix en transferències directes o serveis adreçats a membres d'unitats familiars, però la seva finalitat específica no és el suport a la infància.

Cal tenir en compte que la funció de família i infància és aquella que d'entre totes presenta un menor percentatge de despesa sotmesa a les decisions de les institucions polítiques (un 82,2% enfront d'una mitjana del 95,2%; 1997). Igualment, el 1997 la funció de família i fills era aquella que presentava una menor proporció de despesa finançada per sistemes contributius (un 50,1% enfront d'una mitjana del 71,7%) (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 50-52).

Tanmateix, val a dir que les prestacions per protecció familiar han presentat un important creixement des del 1991. Tal com es pot constatar a la taula 2, la despesa en família i infància, mesurada en pessetes constants, és de totes les funcions de protecció social la que més ha crescut des del 1991 a Catalunya malgrat que es manté a uns nivells molt baixos en relació amb la mitjana de la Unió Europea (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 22). De tota manera, el creixement de les diverses partides de despesa ha estat força variable. La taula 3, sobre l'estructura de la despesa en família i infància, ens ajuda a entendre les raons per les quals l'import total en aquest àmbit és tan baix. Tal com es pot apreciar, les partides més importants es destinen a atendre les problemàtiques específiques d'algunes famílies, o bé les necessitats corresponents a determinades fases del cicle familiar. D'aquesta manera, la gran majoria de les famílies amb fills a càrrec al llarg del seu cicle no rep cap ajut. Així, dels 55.004 milions de pessetes que es destinaren el 1997 a família i fills, no-

Taula 2. Prestacions de protecció social per funcions.
Índex de variació en pessetes constants
1991=100 pessetes del 1992.
Catalunya, 1991-1997

Any	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Total despesa	100	106,8	114,7	112	108,7	110	111,4
Malaltia/assistència sanitària	100	108,9	110,6	112,1	109,5	111,8	114
Invalidesa	100	104	107,6	107	108,2	112,6	117,7
Vellesta	100	105,5	109,6	113,4	119,1	125,5	129,9
Supervivència	100	102,5	100,6	100,3	100,6	102,1	103
Família/fills	100	106	107,7	111,6	131,3	143,1	155,9
Atur	100	108,8	135,4	114,8	91,5	80,1	73
Habitatge	100	77,8	62,9	53,4	51,3	90,2	96,7
Exclusió social	100	107,9	113,4	125,3	132,3	137,8	144,8

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 2000.

**Taula 3. Despesa en prestacions de protecció social per família i fills.
Distribució i creixement percentuals.
Catalunya, 1991-1997
(milions de pessetes)**

Concepte	1991	%	1997	%	% 1991-1997
<i>Sense control de recursos</i>	14.760	54,5	33.951	61,7	130,0
Prestacions en efectiu	14.760	54,5	33.951	61,7	130,0
Manteniment de renda en cas de part	7.535	27,8	19.287	35,1	156,0
Assignació familiar o per fills a càrrec	2.594	9,6	6.706	12,2	158,5
Altres de periòdiques per família/fills	4.276	15,8	7.683	14,0	79,7
Subsidi de natalitat	44	0,2	50	0,1	13,6
Altres d'úniques per família/fills	311	1,2	225	0,4	-27,7
<hr/>					
<i>Amb control de recursos</i>	12.325	45,5	21.053	38,3	70,8
Prestacions en efectiu	1.148	4,2	2.968	5,4	158,5
Assignació familiar o per fills a càrrec	1.148	4,2	2.968	5,4	158,5
Prestacions en espècie	11.177	41,3	18.085	32,9	61,8
Llar d'infants	266	1,0	210	0,4	-21,1
Allotjament per família/fills	3.022	11,2	5.827	10,6	92,8
Altres en espècie per família/fills	7.889	29,1	12.048	21,9	52,7
<hr/>					
Total despesa en prestacions per família i fills	27.085	100,0	55.004	100,0	103,1

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 2000.

més el 5,4% corresponia a prestacions familiars per a fills menors a càrrec, o sia, a subsidis familiars en un sentit estricte, gestionats per la Seguretat Social i concedits amb condició de recursos. Al contrari, el manteniment de renda en cas de part, o sia, les prestacions que es paguen durant les baixes per maternitat, suposaven el 35,1% del total. Aquesta és una des les prestacions que han presentat un creixement més important entre el 1991 i el 1997, ja que des del 1995 cobreix el 100% del salari i a més està sotmesa a l'evolució favorable de l'ocupació femenina (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 23).

D'altra banda, segons es pot observar a la taula 4, la Unió Europea dedica el 28,7% del PIB a protecció social (1996), mentre que a Catalunya aquesta xifra ateny tan sols el 20,3%, molt per sota de la mitjana espanyola, que és del 22,4%.¹ Cal tenir present que aquest indicador valora no pas tant el volum de recursos que es dediquen a família com l'assignació relativa de la riquesa del país a diferents partides de despesa. Pel que fa a la proporció que representen les diverses partides de despesa respecte del PIB, la taula 4 mostra que Catalunya, a l'igual d'Espanya, dedica a família i fills el minso percentatge del 0,4% del PIB, mentre que la mitjana de la Unió

1. Aquesta diferència és deguda al fet que el PIB català és superior a l'espanyol (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000).

Europea és del 2,2%, o sia una mitjana de 5,5 vegades més. Cal remarcar que, a Catalunya, la funció de família i fills és una de les que presenten disparitats més grans respecte de la mitjana comunitària, encara que n'hi ha d'altres, com és el cas de les d'habitatge i exclusió, en què també observem grans discordances. Val a dir que en gairebé totes les funcions el percentatge de despesa que apareix a Catalunya és inferior a la mitjana. L'única excepció en què la proporció de despesa catalana és superior a la mitjana europea és l'atur. Aquesta discrepància es podria interpretar en el sentit que el sistema de protecció social català i espanyol representa un suport indirecte al manteniment del model de família del sustentador masculí, atès que una bona part dels beneficiaris de les prestacions d'atur són homes caps de família, amb fills a càrrec o sense (Flaquer, 2000b). Altrament dit, al nostre país el suport econòmic es destinaria als pares no tant en concepte de les càrregues familiars, sinó en funció de determinades incidències, com la desocupació. Aquesta constatació suposa un toc d'alerta sobre la mesura en què el sistema espanyol de seguretat social, a través del nivell i de l'estructura de les prestacions, pot reforçar el caràcter tradicional de la família del nostre país. Cal advertir que, si mesurem l'import de la despesa en atur respecte del cost total de la protecció social, Espanya despèn un percentatge que representa el doble que el corresponent a la Unió Europea (16% enfront del

**Taula 4. Despesa en protecció social per funcions.
Anàlisi comparativa territorial.
Proporció del PIB.
Unió Europea, 1996**

	Total	Família/ fills	Invali- desa	Vellesa	Supervi- vència	Atur	Habi- tatge	Exclusió	Malaltia
Catalunya	20,3	0,4	1,6	8,2	0,8	3,1	0,1	0,1	5,5
Espanya	22,4	0,4	1,7	9,0	0,9	3,2	0,1	0,2	6,4
UE-15	28,7	2,2	2,3	10,8	1,5	2,3	0,6	0,4	7,4
Bèlgica	30,0	2,2	1,8	9,1	3,1	4,1	*	0,7	7,3
Dinamarca	33,6	4,1	3,5	12,7	0,0	4,5	0,8	1,3	5,8
Alemanya	30,5	2,7	2,2	11,5	0,6	2,8	0,2	0,7	8,7
Grècia	23,3	1,9	1,9	*	1,8	1,0	0,5	0,2	5,9
França	30,8	2,5	1,8	*	1,9	2,4	0,9	0,5	8,5
Irlanda	18,9	2,3	0,9	3,6	1,1	3,0	0,6	0,4	6,2
Itàlia	24,8	0,9	1,7	12,9	2,8	0,5	0,0	0,0	5,1
Luxemburg	26,2	3,3	3,3	7,5	3,5	0,9	0,0	0,3	6,4
Holanda	30,9	1,3	4,5	9,7	1,6	3,5	0,3	0,1	8,3
Austria	29,5	3,1	2,3	10,9	3,0	1,6	0,1	0,3	7,2
Portugal	21,6	1,1	2,2	6,9	1,4	1,1	0,0	0,1	6,4
Finlàndia	32,1	3,9	4,6	9,4	1,2	4,3	*	0,7	6,7
Suècia	34,8	3,6	4,1	12,5	0,9	3,5	1,1	1,1	7,5
Regne Unit	27,7	2,3	3,2	9,3	1,4	1,6	1,9	0,2	6,8

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 2000.

8%), tot i que els nivells de despesa ja foren retallats el 1992-1993 a base de reduir les prestacions (Consejo Económico y Social, 2000). Per de comptat, aquests elevats nivells de despesa estan relacionats amb unes xifres molt voluminoses d'atur en comparació amb altres països europeus. Tanmateix, no podem oblidar que, arran de l'estructura del nostre mercat de treball segmentat per sexe i edat, les prestacions d'atur beneficien especialment els caps de família masculins, en detriment de les dones i dels joves (Flaquer, en premsa).²

Pel que fa a la comparació del nostre país amb les nacions més avançades en el camp de la política familiar podem constatar que els països nòrdics (Dinamarca, Finlàndia, Suècia) dediquen unes deu vegades més a família i infància que Catalunya. Aquestes disparitats són encara més cridaneres si es considera de manera desglossada el cost de les prestacions econòmiques i dels serveis adreçats a les famílies. En l'àmbit dels serveis Catalunya encara s'allunya més dels països europeus capdavanters. Concretament Dinamarca, que és la nació que més despèn en serveis per a les famílies, hi dedica 26 vegades més que Espanya en termes dels PIB respectius.³ Vegem doncs a continuació l'organització del sistema espanyol de subsidis familiars.

3. El sistema espanyol de subsidis familiars

Els països occidentals que s'han dotat d'estats de benestar avançats instrumenten el suport econòmic a la infància principalment a través dels subsidis familiars. Al nostre país els subsidis familiars tenen una història dilatada, però alhora accidentada, ja que al principi van estar associats amb la dictadura franquista.⁴ Un dels tombants recents més importants en la seva trajectòria posterior a la transició democràtica fou la reforma que experimentaren el 1990, per la qual les prestacions familiars per fill a càrrec foren revaloritzades, alhora que passaven a ser pagades amb condició de recursos i s'establí un programa no contributiu per a pares que no havien cotitzat prèviament a la Seguretat Social. L'esperit de la reforma que va portar a terme el govern socialista de Felipe González, fou destinar els escassos recursos existents per al suport econòmic a la infància a les famílies més necessitades. D'aquesta manera, el principi anterior de la universalitat de les prestacions (tot i que limitada per la participació dels beneficiaris en el mercat de treball) donava pas a un nou sistema en què els subsidis familiars esdevenien de fet beneficis d'assistència social.

En virtut de la Llei 26/1990 les prestacions familiars per fills a càrrec esdevingueren assignacions econòmiques, en les modalitats contributiva i no contributiva, en concepte de protecció per cada fill menor de divuit anys, o més gran d'aquesta edat, si es troba afectat per una minusvalidesa en un grau igual o superior al 65 per cent, que estigui a càrrec del beneficiari de la prestació, altrament dit que convisquin amb

2. El 1998 la taxa real de cobertura de les prestacions d'atur era del 46,7% en el cas dels homes, del 29,1% en el cas de les dones i del 34,2% en el cas dels joves del tram d'edat 25-34.

3 Concretament, segons dades de l'OCDE referides al 1995, recollides a <http://www.reformmonitor.de>, Dinamarca gastava en serveis a les famílies recursos equivalents al 2,1% del seu PIB, mentre que a Espanya aquest percentatge tan sols era del 0,08%.

4. Pel que fa a l'origen i desenvolupament dels subsidis familiars al nostre país, vegeu Flaquer i Brullet (1999).

ell i en depenguin econòmicament. S'estableix un sostre d'ingressos familiars de 1.288.653 pessetes (2001), que s'actualitza anualment. La quantia del sostre s'incrementa en un 15% per cada fill a càrrec, a partir del segon, incloent-hi aquest. Des de l'1 de gener de 2000 la prestació bàsica per un fill menor de 18 anys sense minusvalidesa és de 48.420 pessetes anuals. Tanmateix, durant tot el decenni dels anys noranta aquesta assignació no s'actualitzà des de la reforma del 1990, en què restà establerta a 36.000 pessetes anuals. A més, el programa de prestacions econòmiques per fill a càrrec també disposa altres beneficis per fills menors o majors de divuit anys afectats de diversos tipus de minusvalidesa. Els fills menors d'edat afectats per una minusvalidesa en un grau igual o superior al 33% perceben una assignació de 96.780 pessetes anuals; els fills majors d'edat afectats per una minusvalidesa en un grau igual o superior al 65% una assignació de 487.980 pessetes anuals; finalment, els fills majors d'edat afectats per una minusvalidesa en grau igual o superior al 75% i que necessitin el concurs d'una altra persona per a realitzar els actes vitals més elementals, una assignació de 732.000 pessetes anuals. En el cas dels fills minusvàlids, majors o menors d'edat, no s'exigeix un límit de recursos econòmics.

Taula 5. Causants de les prestacions familiars segons modalitat contributiva i no contributiva.
Espanya, 1999.
Nombre de causants segons modalitat (mitjana anual)

Comunitat autònoma	Contributiva	%	Total	%
Andalusia	462.085	89,32	517.341	100,00
Aragó	14.310	80,70	177.33	100,00
Astúries	20.928	82,76	25.289	100,00
Balears	16.147	84,48	19.113	100,00
Canàries	78.380	83,34	94.054	100,00
Cantàbria	10.112	77,92	12.977	100,00
Castella i Lleó	52.419	82,43	63.592	100,00
Castella-La Manxa	63.529	91,95	69.094	100,00
Catalunya	85.192	81,62	104.371	100,00
Comunitat Valenciana	113.958	82,19	138.649	100,00
Extremadura	77.913	94,08	82.814	100,00
Galícia	79.796	82,35	96.895	100,00
Madrid	73.917	79,18	93.351	100,00
Múrcia	58.729	87,55	67.082	100,00
Navarra	64.00	86,59	7.391	100,00
País Basc	18.527	68,07	27.218	100,00
La Rioja	3.533	80,83	4.371	100,00
Ceuta	51.89	67,22	7.719	100,00
Melilla	58.39	80,48	7.255	100,00
Total	1.246.903	85,50	1.458.310	100,00

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'*Anuario de estadísticas laborales y de asuntos sociales* 1999.

La majoria de les prestacions familiars són de caire contributiu. Tal com es pot apreciar a la taula 5, al conjunt de l'Estat espanyol les prestacions familiars contributives representen el 85,5% del total (1999). Catalunya, amb un 81,6%, se situa, doncs, per sota de la mitjana espanyola. Al contrari d'allò que podria semblar a primera vista, no totes les regions que se situen per sota de la mitjana són pobres, com és el cas de Ceuta amb un 67,2%. A més de Catalunya, comunitats autònomes dinàmiques des d'un punt de vista econòmic com ara el País Basc o Madrid també s'hi situen. Per contra, Extremadura és la regió espanyola amb un nombre més elevat de causants de la modalitat contributiva (94,1%).

Tal com acabem de veure, una de les característiques del sistema espanyol de protecció econòmica familiar és que comprèn no tan sols els fills menors de 18 anys, sinó tots aquells fills majors d'edat afectats per alguna disminució. Això fa que sovint les dades apareguin agregades i que no sigui possible distingir entre unes i altres situacions. És per això que convé dedicar uns moments a comentar les diferències entre els menors i els minusvàlids. Per començar, val a dir que, arran de la davallada de la natalitat, al llarg de la dècada dels anys 1990, mentre que el nombre de fills menors de 18 anys causants de les prestacions no ha deixat de disminuir any rere any, en canvi el nombre de fills minusvàlids no ha deixat d'augmentar, especialment en el cas dels majors d'edat afectats de disminucions greus (taula 6).

Aquesta evolució no tan sols s'observa pel que fa al nombre de beneficiaris i de causants de les prestacions, sinó en relació amb el seu cost. Així, a la taula 7 podem constatar que en els darrers anys la proporció de la despesa dedicada als fills minusvàlids va creixent en detriment de la que s'esmerça a favor dels fills menors d'edat. Mentre que el 1997 la despesa en els fills minusvàlids tot just superava la meitat del total, dos anys més tard ja fregava el 60%. En el cas de Catalunya, aquesta desproporció encara podria ser pitjor. Malauradament el Ministeri de Treball i Afers Socials no publica actualment la distribució de la despesa en prestacions familiars per comunitats autònomes segons existència o no de minusvalidesa. Tanmateix, alguns indicis ens poden donar una certa orientació sobre això. Així, una estimació realitzada a partir de dades de 1996 publicades per l'Institut Nacional de la Seguridad Social permet deduir que, si bé en el conjunt d'Espanya el 52,6% de la despesa total en

Taula 6. Taxes de variació anuals en el nombre dels fills causants de les prestacions familiars segons grau de minusvalidesa. Espanya, 1996-1999

	1996	1997	1998	1999
Total fills causants	-4,3	-4,5	-4,0	-3,2
<i>No minusvàlids</i>	-5,4	-5,6	-5,2	-4,2
<i>Minusvàlids</i>	7,7	6,0	5,9	4,9
De grau igual o superior al 33%	0,7	-0,7	0,1	0,1
De grau igual o superior al 65%	16,2	13,4	11,6	9,4
De grau igual o superior al 75%	12,4	9,5	8,4	6,5

Font: *Anuario de estadísticas laborales y de asuntos sociales* 1998 i 1999.

Taula 7. Evolució de la distribució de l'import total de la despesa en prestacions familiars per fill a càrrec segons existència o no de minusvalidesa. Espanya, 1997-1999

Import de les prestacions (mitjana anual-milions de pessetes)	1997	%	1998	%	1999	%
Total	103.214,2	100,0	106.732,1	100,0	110.300,7	100,0
<i>No minusvàlids</i>	49.062,6	47,5	46.516,0	43,6	44.634,2	40,5
<i>Minusvàlids</i>	54.151,6	52,5	60.216,2	56,4	65.666,5	59,5

Font: Anuario de estadísticas laborales y de asuntos sociales 1998 i 1999.

prestacions familiars era causada per fills menors de 18 anys sense disminucions, a Catalunya aquesta xifra queia fins al 35,8%, una diferència de gairebé 17 punts respecte de la mitjana espanyola (taula 8).

Per tant, el sistema espanyol de subsidis familiars no tan sols ha esdevingut bàsicament un instrument de la política d'assistència social (més que no pas de política

Taula 8. Estimació del volum de la despesa en prestacions familiars per fills a càrrec segons existència o no de minusvalidesa. Catalunya i Espanya, 1996

Catalunya	Estimació Nombre de fills	1996 Import prestació	Cost total	%
Total fills causants	112,561		9.155.205	100,00
No minusvàlids	91,073	36.000	3.278.628	35,81
Minusvàlids				
De grau igual o superior al 33%	11,571	72.000	833.112	9,10
De grau igual o superior al 65%	6,126	426.960	2.615.556,96	28,57
De grau igual o superior al 75%	3,791	640.440	2.427.908,04	26,52
Espanya	Nombre de fills	Import prestació	Cost total	%
Total fills causants	1707,72		105.984.189,7	100,00
No minusvàlids	1.548,194	36.000	55.734.984	52,59
Minusvàlids				
De grau igual o superior al 33%	72,175	72.000	5.196.600	4,90
De grau igual o superior al 65%	51,014	426.960	21.780.937,44	20,55
De grau igual o superior al 75%	36,337	640.440	23.271.668,28	21,96

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la *Memoria del Instituto Nacional de la Seguridad Social*, 1996.

El nombre de fills s'expressa en milers.

familiar), sinó que d'altra banda cada vegada està més orientat vers la lluita contra les minusvalideses. És important que es publiquin les dades sobre la despesa en prestacions per fills a càrrec desglossades segons graus de disminució i per comunitats autònomes per tal de poder fer un seguiment continuat d'aquesta qüestió. Un altre tema pendent és l'impacte que l'actualització de les assignacions realitzada l'any 2000 pot haver suposat en aquest desequilibri entre el cost dels fills minusvàlids i els no minusvàlids. Fins que no es publiquin les dades referides a aquest any resulta difícil fer-ne una estimació.

Un dels inconvenients de la conversió de les disposicions de política familiar en mesures d'assistència social és que, a causa del fet que les assignacions familiars per fills a càrrec esdevenen prestacions sota comprovació de recursos, la seva taxa de cobertura és molt baixa i l'eficàcia molt limitada. D'altra banda, això fa que apareguin disparitats molt grans pel que fa a la cobertura del sistema entre les diferents comunitats autònomes més o menys riques. Així, tal com es pot observar a la taula 9, mentre que la cobertura mitjana a Espanya és de l'ordre d'una cinquena part de

Taula 9. Nivell de cobertura de les prestacions familiars per fills a càrrec segons comunitats autònomes. Espanya, 1998

Comunitat autònoma	Població 0-18	Causants	Cobertura
Andalusia	1.676.785	538.660	32,12
Aragó	196.268	17.929	9,13
Astúries	162.337	25.658	15,81
Balears	160.396	19.475	12,14
Canàries	355.585	100.067	28,14
Cantàbria	91.291	13.665	14,97
Castella i Lleó	412.583	65.445	15,86
Castella-La Manxa	357.028	70.467	19,74
Catalunya	1.089.273	105.540	9,69
Comunitat Valenciana	803.944	145.330	18,08
Extremadura	231.088	84.299	36,48
Galícia	468.350	101.632	21,70
Madrid	948.262	94.428	9,96
Múrcia	256.722	69.056	26,90
Navarra	90.853	6.964	7,67
País Basc	335.961	27.512	8,19
La Rioja	46.523	4.392	9,44
Ceuta	19.176	7.786	40,60
Melilla	16.936	7.809	46,11
Total	7.719.361	1.506.113	19,51

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del servidor web de l'Institut Nacional d'Estadística: www.ine.es i de l'*Anuario de estadísticas laborales y de asuntos sociales* 1998.

El nivell de cobertura s'ha calculat a base d'obtenir el percentatge del nombre de fills causants de les prestacions respecte de la població menor de 18 anys.

tots els fills menors de divuit anys, a Catalunya aquesta cobertura només és d'una desena part, però en canvi a Andalusia o a Extremadura al voltant d'un terç.⁵ Una taxa de cobertura inferior al 10%, com és el cas de les regions més riques, és del tot inacceptable i queda molt lluny del principi de la universalitat, proclamat darrerament però mai posat en pràctica.

4. Altres prestacions per a les famílies amb fills a càrrec

En aquest apartat s'analitzen altres prestacions econòmiques que, en els darrers anys, han vingut a millorar el sistema de subsidis familiars de la Seguretat Social. D'aquest breu comentari s'han descartat aquells beneficis que, tot i estar destinats a les famílies, o bé ja s'examinen en altres capítols d'aquest informe, com és el cas dels derivats dels permisos de maternitat o de la constitució de famílies nombroses, o bé no tenen el caràcter de prestacions per fills a càrrec (orfanat i supervivència, a favor de familiars, PIRMI, etc.).

En primer lloc, cal escatir les noves prestacions que disposà el Decret-Llei 1/2000 sobre determinades mesures de millora de la protecció familiar de la Seguretat Social, com són la prestació econòmica per naixement de tercer fill o successius. Ve a suposar un establiment dels antics premis de natalitat, però reservats al naixement de fills amb rang tercer o ulterior. Es tracta d'una prestació econòmica de pagament únic, que té per objecte compensar l'augment de despeses derivades del naixement d'aquells fills que menen a la constitució de famílies nombroses. Aquesta prestació monetària es paga sota comprovació de recursos i està inclosa en els dos nivells que componen el sistema de la Seguretat Social, el contributiu i el no contributiu. Són causants d'aquesta prestació els fills tercer o successius nascuts a Espanya o a l'estranger, però en aquest darrer cas sempre que s'integri de manera immediata en un nucli familiar amb residència al nostre país. Per al còmput del tercer fill es tenen en compte tots els fills, independentment de la filiació, si són comuns o no, que conviuen en la unitat familiar i que estiguin a càrrec dels pares. El límit d'ingressos que dóna dret a la prestació és el mateix que en el cas de les prestacions familiars per fills a càrrec (1.288.653 pessetes des del 1-12001), però s'incrementa aquesta quantia un 15% per cada fill a càrrec, a partir del segon, incloent-hi aquest. L'import d'aquesta prestació de pagament únic és de 75.000 pessetes per cada fill nascut a partir del tercer. Aquesta prestació és compatible amb la prestació per part múltiple, les assignacions econòmiques per fill a càrrec i la pensió d'orfanat i a favor de néts i germans a què puguin tenir dret els causants.

La prestació per part múltiple constitueix també una prestació de pagament únic que té per objecte compensar les despeses que es produeixen en néixer simultàniament diversos fills a partir de la bessonada. Tal com l'anterior, presenta les modalitats contributiva i no contributiva, però en canvi no està sotmesa a condició de recursos. Són causants d'aquesta prestació els fills nascuts de parts múltiples sempre que

5. Cal tenir present que les taxes de la taula 9 s'han obtingut amb dades relatives als fills causants en què no es distingeix entre els majors d'edat (minusvàlids) i els menors d'edat (amb minusvalideses o sense). En cas de disposar de dades desglossades, els desequilibris entre les regions podrien ser fins i tot superiors.

el nombre de fills sigui igual o superior a dos. La prestació consisteix en un pagament únic de quantia variable segons el nombre de fills nascuts. L'import es calcula a partir del salari mínim interprofessional: naixement de bessons (quatre vegades el SMI: 288.480 pessetes el 2001); naixement de trigèmins (vuit vegades el SMI: 576.960 pessetes); naixement de quadrigèmins o més fills (dotze vegades el SMI: 865.440 pessetes). La prestació per part múltiple és compatible amb la prestació per naixement de tercer fill o fills successius, causada per un mateix subjecte, amb el subsidi especial de maternitat per part múltiple, amb els subsidis familiars i amb la pensió d'orfanat o a favor de néts i germans.

Finalment, resta comentar la prestació no econòmica per fill a càrrec, de la qual poden beneficiar-se tots els treballadors per compte d'altri, tant si pertanyen al sector privat com a l'Administració pública, que estant inclosos dins l'àmbit d'aplicació de la Seguretat Social, estiguin gaudint d'un període d'excedència laboral per tal de tenir cura d'un infant petit.⁶ Aquesta excedència té una durada no superior als tres anys, comptats des de la data del naixement. Cal remarcar que queden exclosos de la percepció d'aquesta prestació els treballadors per compte propi dels règims especials agrari, de treballadors del mar i autònoms. La prestació consisteix a considerar el primer any de l'excedència com a període de cotització efectiva, de manera que el beneficiari té la consideració d'una situació assimilada a la d'alta. Tanmateix, l'accés a altres prestacions de la Seguretat Social experimenta certes limitacions.

Per acabar aquesta secció sobre els beneficis de la Seguretat Social cal esmentar la reducció en les cotitzacions empresarials en el cas de contractes d'interinitat concertats per tal de substituir treballadors en situació d'excedència laboral per a tenir cura d'un fill petit, sempre que aquests contractes se celebrin amb beneficiaris de prestacions per atur, de nivell contributiu o assistencial, que faci més d'un any que són perceptors.

Per la seva banda, el govern de la Generalitat també ha instituint recentment determinades prestacions complementàries a les de la Seguretat Social.⁷ El 1999 s'establí un ajut de 55.000 pessetes anuals per a cada infant d'entre 2 i 3 anys a càrrec de famílies amb un sostre d'ingressos de 2,4 milions de pessetes. L'objectiu de l'ajut era contribuir a fer compatibles les responsabilitats familiars envers el menor, durant el període de temps anterior al segon cicle de l'educació infantil, amb les obligacions laborals de la família. La convocatòria del 2000 va suposar un increment molt considerable del sostre de renda de les famílies beneficiàries (uns ingressos familiars ponderats no superiors als 3,5 milions de pessetes), així com dels infants amb dret a les prestacions (tots els infants menors de tres anys) i de l'assignació (60.000 pessetes anuals per infant). La intenció de la Generalitat és continuar ampliant el sostre de renda de les famílies, la qual cosa suposaria un augment del nombre dels beneficiaris de les ajudes. Val a dir que en el cas dels infants catalans menors de tres anys que viuen en famílies corresponents als trams de renda més baixos (que per tant po-

6. Sobre les excedències parentals, vegeu el capítol 5.3 d'aquest mateix informe, «Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de tres anys a Catalunya», a càrrec d'Anna Escobedo.

7. Per a una informació més detallada sobre aquesta qüestió, vegeu el tractament que se'n fa al capítol 4.4 d'aquest informe, a càrrec de Xavier Colominas i Ferran, sobre «La institucionalització de les polítiques familiars a Catalunya».

den acumular els ajuts de la Generalitat i de la Seguretat Social), el nivell de les prestacions comença a ser respectable.⁸

6. La fiscalitat de les famílies amb fills a càrrec

Aquest no és el lloc més adequat per a fer un tractament aprofundit dels efectes que tenen les polítiques fiscals sobre les famílies amb fills a càrrec. Sobre aquesta qüestió remeto el lector a publicacions recents que ens han fet avançar en el nostre coneixement d'aquesta important qüestió (Carpio, ed., 1999 *passim*; Flaquer, 2000a, 3.2). Tanmateix, aquest informe quedaria coix si no dediquéssim unes breus acotacions a la relació que hi ha entre el sistema de suport econòmic a les famílies a través de les prestacions socials i les desgravacions fiscals, tenint en compte que al nostre país aquestes darreres representen uns ajuts molt voluminosos tant en relació amb els subsidis familiars com en relació amb l'accés a l'habitatge. Malauradament, l'abundància de dades de què disposem pel que fa a l'estructura de les prestacions socials, tant en l'àmbit català i estatal com en l'europeu, contrasta amb les minses informacions en el camp de la despesa fiscal, en què els estudis comparatius s'estan iniciant.

Limitaré aquestes notes a l'anàlisi de l'IRPF, ja que aquest tribut, per la generalitat i la progressivitat amb què s'aplica i pels ingressos que genera per a l'Estat constitueix l'espina dorsal dels sistemes fiscals moderns. Per a la majoria de les famílies la regulació de l'IRPF és un tema cabdal, atès que determina en gran mesura la quantia de la renda disponible que les llars poden dedicar al consum. Un dels primers temes que cal dilucidar és en quin grau la nova Llei de l'IRPF del 1998 millora la situació de les famílies amb fills a càrrec. Amb la introducció de nous conceptes com ara l'anomenat «mínim personal i familiar», una part de renda consagrada a la satisfacció de les necessitats personals i familiars i que resulta exempta de tributació, s'admet que l'impost només pot gravar la resta de renda disponible. Aquest plantejament és molt més sensible a la política familiar, però d'altra banda accentua les diferències de tractament entre les famílies segons els trams de renda i sobre tot entre aquelles que estan obligades a declarar i les que no ho estan. L'aplicació de les desgravacions familiars a la base imposable en comptes de deduir-les de la quota (com feia la llei anterior) introdueix elements regressius que beneficien els contribuents que pertanyen als trams de renda més elevats. La disminució del nombre de trams de renda de l'escala de gravamen, que de disset queden reduïts a sis, acompanyat de l'escapçament del tipus marginal màxim, que passa del 56% al 48%, configura un tractament molt més favorable a les rendes altes que a les baixes (Flaquer, 2000a).

Dos investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona, fent servir un model de microsimulació de subsidis i impostos mitjançant dades de l'Enquesta de Pressupostos Familiars, han tractat d'estimar l'impacte del nou IRPF sobre els contribuents

8. Les ajudes acumulades de la Seguretat Social i de la Generalitat representen un import anual per fill de 108.420 pessetes (9.035 pessetes mensuals). Per tal de poder valorar degudament el volum d'aquestes prestacions, cal recordar que a Finlàndia, un dels països amb uns subsidis familiars més generosos, el primer fill cobra unes 15.000 pessetes.

i les seves famílies. Si bé el nou impost comporta una reducció de la pressió fiscal, acompanyada d'una disminució del tipus marginal efectiu mitjà de 2,12 punts de percentatge (del 18,6% al 16,5%), que beneficia la gran majoria de contribuents (els que hi perden tot just arriben a un 5% de la població), la reforma no permet avançar cap a una disminució de la desigualtat relativa. Els que més hi surten guanyant són els perceptors d'ingressos situats en els trams mitjans i elevats, mentre que els que més hi perden són els grups socials relativament més pobres –persones soles i llars monoparentals–, i a més creix la desigualtat interna dins d'aquests grups. La reforma tampoc no beneficia ni les llars amb càrregues familiars ni els perceptors de renda per compte d'altri, ja que la reducció que experimenten aquests dos col·lectius és semblant a la del conjunt de la població (Levy i Mercader-Prats, 2000).

És veritat que la llei actual esmenta explícitament que les prestacions familiars per fill a càrrec es consideren rendes exemptes, però aquesta clàusula només és aplicable a les famílies que tenen algun fill minusvàlid i que reben l'assignació sense comprovació de recursos, ja que en el cas de les famílies amb menors de divuit anys que són causants de prestacions, el baix sostre d'ingressos, d'1.288.653 pessetes anuals, és similar al límit sota el qual els contribuents no estan obligats a fer la declaració. Aquesta constatació ens pot portar a considerar que al nostre país la protecció econòmica a les famílies amb fills a càrrec presenta un caràcter dual: els subsidis familiars estan destinats a les famílies amb menys recursos econòmics, mentre que només gaudeixen de les desgravacions fiscals els sectors socials mitjans i alts.

Un dels problemes que planteja la reforma de l'IRPF del 1998 és que s'eixampla la diferència de tractament pel que fa al suport a la infància entre les famílies de rendes mitjanes i altes i les dotades de menys recursos. Per començar, amb la nova llei els declarants tenen una desgravació de la base imposable de 200.000 pessetes per al primer i segon fill i de 300.000 pessetes per al tercer fill i ulteriors, amb una prima de 50.000 pessetes per als fills menors de tres anys i de 25.000 per als d'edats compreses entre 3 i 16 anys. D'altra banda, cal recordar que l'assignació dels menors que perceben subsidis familiars només és de 48.420 pessetes anuals. Però la manca d'equitat entre diferents categories socials no tan sols es manifesta en les disparitats pel que fa als imports dels ajuts. En primer lloc, es poden al·legar desgravacions fiscals per als fills solters dependents fins als 25 anys, mentre que només són causants de les prestacions familiars per fills a càrrec els fills menors de 18 anys. En segon lloc, l'import de les desgravacions augmenta d'acord amb el rang dels fills en el cas dels declarants de l'IRPF, en contraposició amb els perceptors de subsidis que sempre reben la mateixa assignació independentment del rang. En tercer lloc, a més, els beneficis fiscals són superiors en el cas de les famílies amb rendes més elevades. Així, en fer simulacions per a declarants situats en diversos trams de renda, tenim que una família amb uns ingressos de tres milions de pessetes disposaria d'una desgravació efectiva semblant a l'import del subsidi familiar per al primer fill,⁹ de 105,33 per al segon, de 123,92 per al tercer i de 124,85 per al quart; en el cas d'una família amb uns ingressos de cinc milions de pessetes aquests índexs serien, respectivament, de 116,89, 124,61, 146,12 i 157,08; finalment, en el cas d'una famí-

9. L'import de la prestació per fill a càrrec (48.420) s'ha considerat com a base de referència 100. La resta d'índexs que apareixen a continuació estan calculats en relació a aquesta base.

lia amb uns ingressos de deu milions de pessetes, els índexs serien, respectivament, 185,87, 197,49, 232,34 i 249,77. Altrament dit, una família amb uns ingressos de deu milions de pessetes i amb quatre fills a càrrec, obtindria per al seu quart fill una desgravació que seria dues vegades i mitja superior a la corresponent a un infant perceptor del subsidi familiar (Flaquer, 2000a).

Per acabar aquest apartat sobre la fiscalitat de les famílies, convindria recordar que les comunitats autònomes, en virtut de la Llei 14/1996, de 30 de desembre, poden assumir competències normatives per tal de fixar deduccions especials. D'acord amb aquesta disposició, el 1998 el govern de la Generalitat va establir una deducció complementària de 25.000 pessetes per a cada segon fill o posterior nascuts durant l'exercici. L'import d'aquesta deducció va passar a ser de 50.000 pessetes per a fills nascuts durant l'exercici del 2000.

7. Conclusions

El sistema català de protecció econòmica a les famílies amb fills menors a càrrec topa amb diversos entrebancs. En primer lloc, l'estret marge de què disposa el govern de la Generalitat si tenim en compte que una gran part de la despesa depèn de la Seguretat Social o de l'Administració tributària, i que la Generalitat disposa de competències molt limitades en aquest sentit. Així, el 85% de la despesa en protecció social a Catalunya és generada pel conjunt de sistemes que conformen la Seguretat Social (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 25). La Generalitat de Catalunya gestionava prestacions socials que el 1997 representaven un 24% del total. D'altra banda, més d'un 70% de la protecció social té un caràcter contributiu i les cotitzacions socials aporten així mateix el 70% els recursos recaptats a Catalunya, un percentatge molt superior a la mitjana de la Unió Europea, que se situava en el 63% (1997) (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000: 25). Aquestes característiques del sistema de protecció social imposen uns límits molt estrictes a l'acció de la Generalitat, per bé que la cessió de part de determinats tributs en virtut del nou model de finançament autonòmic acordada recentment podria millorar-ne substancialment la situació financera.¹⁰

El segon problema amb què s'enfronta la política familiar al nostre país és la descoordinació entre les administracions, propiciada per una emulació recíproca a l'hora de tractar de millorar la situació de les famílies sense haver consensuat prèviament un conjunt d'objectius generals a assolir. Una de les assignatures pendents des de la transició democràtica és un debat en profunditat que defineixi unes finalitats clares pel que fa al suport econòmic a la infància, com també altres aspectes de la política familiar. La impressió és que els programes que s'estan desenvolupant en els darrers temps tenen un caràcter experimental alhora que constitueixen mers retocs d'un sistema mancat de legitimitat, ja que no s'ha reformat a fons des del període de la dictadura¹¹ ni tampoc s'han plantejat les bases d'un nou model democràtic sobre el suport econòmic a les famílies amb fills a càrrec. A més, sovint la manca de

10. A partir del 2002 la participació de la Generalitat en els ingressos provinents de l'IRPF serà del 33%.

11. El cas més cridaner és la Llei de protecció a les famílies nombroses, que data del 1971.

dades sobre el grau d'ús dels programes i les característiques dels usuaris d'aquests impedeixen de fer una avaluació correcta dels seus efectes. És urgent fer estudis sobre els perceptors de les ajudes per tal d'estimar si són suficients i si es compleixen criteris d'equitat a l'hora de repartir-les.

En tercer lloc, una de les conseqüències d'aquesta situació és l'escassa coherència interna del conjunt del sistema. El primer principi que cal contemplar en tota política social és l'absència de contradiccions entre els diversos programes, que frustrin l'assoliment dels objectius declarats. Tal com he tractat de mostrar més amunt, hi ha una greu descoordinació entre les disposicions que regulen les desgravacions fiscals per descendents solters i les prestacions per fills a càrrec, de manera que les bones intencions de millorar la protecció dels infants de les famílies amb menys recursos econòmics que expressa la reforma dels subsidis familiars del 1990, resten malmeses per unes deduccions força més generoses per a les famílies de nivells econòmics més alts, que són resultat de la nova llei de l'IRPF del 1998. És important avançar cap a la universalitat de la protecció econòmica de la infància sense que es pugui produir un tractament diferent de les famílies d'acord amb els ingressos que perceben. D'altra banda, convé iniciar estudis profunds sobre el funcionament de les diverses mesures de protecció familiar, per tal de detectar buits o superposicions a l'hora d'aplicar-les i conèixer millor quines són les incoherències més flagrants que comporten. El disseny hauria de ser preparar una reforma en profunditat del sistema mitjançant una llei marc que fixés uns objectius mínims i que contribuís a orientar les noves polítiques públiques de suport i atenció a les famílies en el nostre país.

Bibliografia

- BRULLET, C. i PARELLA, S. (2001). «Polítiques de serveis a les famílies: residualitat pública en un context cultural 'familiarista'», a GOMÀ, R. i SUBIRATS, J. (eds.). *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000)*. Vol I: Autonomia i benestar. Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona/Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, p. 221-243.
- CARPIO, MAXIMINO (ed.) (1999). *Política fiscal y familia*. Madrid, Fundación Argentina/Visor.
- CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL (2000). *La protección social de las mujeres*. Madrid.
- COUSINS, C. (1995). «Women and Social Policy in Spain: The Development of a Gendered Welfare Regime». *Journal of European Social Policy*, 5 (3), p. 175-197.
- COUSINS, C. (1999). *Society, Work and Welfare in Europe*. Londres, Macmillan.
- FLAQUER, LI. (2000a). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Barcelona, Fundació La Caixa.
- FLAQUER, LI. (2000b). «Is there a Southern European model of family policy?», a PFENNING, A., i BAHLE, T. (eds.). *Families and Family Policies in Europe*. Frankfurt a.m./Nova York, Peter Lang, p. 15-33.
- FLAQUER, LI. (en premsa). «Family Policy and the Maintenance of the Traditional Family in Spain», a CARLING, A.; DUNCAN, S., i EDWARDS, R. (eds.). *Understanding Families: Morality and Rationality in Policy and Practice*. Londres, Macmillan.
- FLAQUER, LI., i BRULLET, C. (1999). «Política familiar a Catalunya: una primera apro-

- ximació», a NAVARRO, V. ET AL. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona, Editorial Mediterrània, p. 75-191.
- <http://www.reformmonitor.de>
- IGLESIAS DE USSEL, J., i MEIL, G. (2001). *La política familiar en España*. Barcelona, Ariel.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000). *Els comptes de la protecció social a Catalunya 1991-1997*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- LEVY, H., i MERCADER-PRATS, M. (2000). «Los principales elementos del nuevo IRPF: una valoración a partir de ESPASIM». Ponència presentada al IV Encuentro de Economía Aplicada, València.
- LÓPEZ LÓPEZ, M. T. (1999). «Protección social a la familia en los estados de la Unión Europea», a CARPIO, M. (ed.). *Política fiscal y familia*, p. 295-327.

Les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: el cas dels serveis de suport a les famílies

Cristina Brullet

1. Introducció

L'objectiu general d'aquest capítol és donar compte de les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar a Catalunya. Aquest tipus de polítiques socials, promogudes per la Unió Europea des de ja fa més de dos decennis i considerades com a polítiques familiars de segona generació, proven de donar resposta a les noves transformacions de les relacions familiars des que la gran majoria de dones adultes ja no es limiten a habitar l'àmbit del privat-familiar. L'objectiu més concret és donar compte de la situació a Catalunya d'un dels paquets més importants d'aquestes polítiques: els serveis per a la petita infància i per a la gent gran dependent. El capítol s'ha estructurat de la manera següent: en primer lloc es planteja la problemàtica de fons sobre la que pretenen incidir les polítiques de conciliació: la *divisió sexual del treball* i la construcció d'una *nova ciutadania social* que no exclogui les persones que es dediquen a tenir cura de les persones dependents. En segon lloc, es presenta una breu introducció a les polítiques de conciliació pel que fa als orígens, dimensions, potencialitats i límits, amb una breu referència al *Pla integral de suport a les famílies*, aprovat el 1993, on per primera vegada se citen aquestes polítiques a l'agenda política del govern de la Generalitat. Finalment, es focalitza tota l'atenció en l'anàlisi detallada dels serveis en suport a les famílies que actualment s'ofereixen a Catalunya per a atendre la primera infància i la gent gran dependent.

2. Vida quotidiana, divisió sexual del treball i ciutadania

Escriure o parlar sobre la «conciliació de la vida professional i la vida familiar» implica assumir l'existència d'un conflicte que ens dificulta o impedeix compaginar un i altre projecte a la nostra vida quotidiana. Aquest conflicte arrela en la *divisió sexual del treball*. Aquest concepte sociològic significa, en el marc de les societats modernes i en la seva accepció més bàsica, que les dones han estat adscrites al treball domèstic-familiar mentre que els homes ho han estat al treball assalariat. Però la *divisió sexual del treball* vé de molt lluny. A les societats preindustrials les feines «masculines» i les «femenines» es realitzaven en un espai i temps polifuncionals.

Homes i dones compartien la vida quotidiana. Ara bé, l'antropologia també posa de manifest que la diferenciació de les feines per raó de sexe sempre ha significat una minusvaloració de les realitzades per les dones. No és ara el moment d'aprofundir en aquesta qüestió que ens remet a les relacions de poder patriarcal. Però cal saber que en els països occidentals avui continua aquesta tendència a infravalorar les feines que realitzen les dones, tant en l'àmbit del privat com en l'àmbit laboral. Tanmateix, aquest fenomen no sempre és fàcilment visible perquè els avenços amb relació al passat el poden ocultar.

2.1. El concepte de ciutadania a les societats modernes

La *divisió sexual del treball* pren noves formes amb la societat occidental moderna. Al llarg dels segles XIX i XX, amb l'expansió del liberalisme polític i la creixent industrialització, es configura una nova representació del món social. La societat queda dividida en dues parts o esferes: el món públic i el món privat. En aquest procés la *divisió sexual del treball* quedarà fortament associada a aquesta divisió política de la vida humana. El més important que cal fer ressaltar, per al problema que ens ocupa, és que el món públic serà l'únic on es podrà constituir l'individu-ciudadà, l'únic espai que podrà generar drets civils, polítics i socials (Walby, 2000; Pateman, 1995, 2000), especialment a través del mercat de treball. El món privat, la llar, la família i els espais de «privacitat» quedaran regits per la «lleï natural», lluny del nou «govern civil». Això significa que tot allò vinculat al privat deixarà de ser considerat com un camp de poder en el qual es confronten interessos diversos (Bourdieu, 1997) i, per tant, deixarà de ser objecte d'interès polític. El privat desapareix de l'agenda política, o, en tot cas, quan s'hi fa atenció és sempre per a regular-ho en funció del bon funcionament de la vida pública. Així, per exemple, el contracte matrimonial i el codi de família es configuren amb una orientació obertament patriarcal. Les dones, en general, en tant que adscrites a l'àmbit privat de la llar, no són subjecte de drets propis i la seva participació al món públic queda condicionada al permís del pare o del marit, a qui queden subordinades. El seu treball domèstic-familiar, necessari per a la reposició quotidiana de la mà d'obra masculina i per a la reproducció biològica i social de la població, no serà remunerat, ni la seva funció social no serà mai reconeguda com a generadora de drets socials propis.¹

En aquest procés, la burgesia que ha encapçalat el triomf del liberalisme inventa un nou model de família: *la família conjugal moderna*.² La subjecció de la dona a aquest nou tipus de família es construeix mitjançant poderosos mecanismes simbòlics que contribueixen, en gran mesura, a generar noves desigualtats materials entre ambdós sexes. Hi ha tres mecanismes fonamentals: l'expansió de l'*ethos de la domesticitat* (invent de la «mestressa de casa», *mater amantíssima* i esposa fidel); el mite de l'*amor romàntic* (que amaga la subordinació de la dona com a treballadora i objecte sexual dins la llar però també la doble moral masculina) i el *sentiment de pri-*

1. A Espanya i Catalunya no es reconeix legalment la igualtat formal de drets per a ambdós sexes fins la Constitució del 1978 i la reforma del Codi civil l'any 1981.

2. Aquesta és l'expressió que utilitza E. Durkheim el 1892 quan estudia la família que preveu com a dominant al segle XX.

vacitat (fins i tot les dones burgeses que poden qualificar-se renunciïn a la professió per tal d'assegurar al marit un espai-refugi i convertir-se en educadora dels fills) (Nash, 1994, 1995a, 1995b). A la segona meitat del segle xx aquest model s'expandirà com el model desitjable entre l'elit de la classe obrera occidental. Amb la bonança econòmica l'estat del benestar ampliarà els drets socials i laborals dels obrers i empleats en tant que marits i pares (prestacions i subsidis familiars per dona i fills) i les dones obreres i empleades comencen a quedar-se a casa (Duby i Perrot, 1994). Les conseqüències d'aquesta operació cultural, històrica i política sobre la *divisió sexual del treball*, que exclou les dones de la condició de ciutadanes, són encara ben vives avui. Però també és ben cert que les coses han canviat els darrers vint anys. I no poc. Tant pel que fa a la vida a l'interior de les famílies, com a les relacions laborals.

2.2. Els canvis en les relacions familiars i en les relacions laborals

Pel que fa a la família a Catalunya, l'*ethos de la domesticitat* ja no té credibilitat (les noies joves de classe mitjana o obreres no volen ser identificades en exclusiva com a mestresses de casa),³ l'*amor romàntic* ha deixat de ser un amor per sempre (el divorci civil legitima un nou sistema de formació de famílies a Occident basat en la monogàmia successiva), i el *sentiment de privacitat* ja no fa referència a un espai on pot fugir de les tensions del món públic o a un espai on regeix l'ordre «natural» (Brullet, 1996; Alberdi, 1999; IEM, 1992, 1998; web IDESCAT, 2001). El sentiment de privacitat avui apareix lligat a una nova legitimitat social que permet als individus escollir i gestionar el model de vida domesticoprivada en funció dels seus interessos afectius i/o econòmics. Així, les famílies i la vida privada es diversifiquen: parelles heterosexuales, parelles gais o lesbianes, parelles amb fills o sense fills, famílies monoparentals, persones que no volen formar família, famílies recompostes, famílies extenses, etc. Davant d'aquesta diversificació de les pràctiques socials, la legislació que regula les relacions familiars està també en procés de canvi. Un exemple n'és la Llei catalana 10/1998 sobre unions estables de parella i el Codi de família del 1998. Més canvis han de venir. En general, la ciutadania políticament més activa demana que aquests canvis s'orientin en la direcció d'afirmar els drets individuals i aprofundir en la democràcia familiar.

Tanmateix, una cosa és comuna a totes aquestes transformacions. Quan es demana el valor atribuït a diferents aspectes de la vida, la família se situa en el primer grau d'importància, sigui quina sigui la seva expressió formal (Alberdi, 1999), segurament perquè és on ajudem a créixer els infants i on mantenim importants solidaritats intergeneracionals sobre la base de l'afecte i/o de l'obligatorietat moral. És molt probable que als països del sud d'Europa la nostra afecció a la família en un sentit ampli es derivi, en part, del fet que és la principal proveïdora de benestar i una assegurança davant l'infortuni o la precarietat laboral. En altres països d'Europa on l'estat del be-

3. La població de Catalunya de 16 anys i més, que l'any 1996 ha declarat que es dedica en exclusiva a les feines de la llar pròpia és de 692.215. Això suposa una reducció del 20,5% respecte de la xifra del 1991. És molt probable que aquesta reducció hagi continuat de manera notable el 2000, ja que ha augmentat la taxa d'activitat de les dones.

nestar ha estat més desenvolupat la gran majoria de persones poden fer ús de serveis i prestacions que els proporciona l'Estat quan es troben en situació de necessitat, tant si participen al mercat de treball com si no. Per tant, l'adhesió a la família pròpia es deriva menys d'un estat de necessitat que d'una més matisada voluntat de mantenir els vincles afectius més primaris. En tot cas també són les dones les que, en general, assumeixen el treball de cura i atenció personal als membres de la família, ja que els serveis externs de suport a les famílies, tot i que són importants, solament abasten una part del temps necessari d'atenció a les persones dependents.

Pel que fa a les relacions laborals a Catalunya, els canvis no han estat menors que els que s'han produït a les relacions a l'interior de les famílies. El primer i més important en els darrers vint anys, en la línia del que també ha succeït a Europa Occidental, ha estat l'increment continuat de la taxa de participació de les dones al treball assalariat. Aquesta nova posició de les dones, entre el públic i el privat, ha generat nous conceptes per a definir i explicar la seva realitat quotidiana. El concepte de *dobla jornada*, matisat més tard pel de *dobla presència* (Borderias, Carrasco i Alemany, 1994), expressa les dificultats que tenen a l'hora de mantenir un equilibri entre el seu projecte laboral i el seu projecte privat-familiar. Al mateix temps, l'anàlisi del mercat laboral mostra que al seu interior s'estan creant noves modalitats de divisió sexual del treball que redueixen els drets socials i econòmics de les dones.

Segons Margaret Maruani (Maruani, Rogerat i Torns, 2000) la crisi de l'ocupació a Europa –amb la consolidació d'un atur massiu, durador i estructural– i l'ascens del neoliberalisme estan contribuint a un nou retard de la igualtat entre dones i homes. És cert que en els darrers vint anys s'han reduït les diferències salarials, que algunes professions masculines s'han feminitzat sense devaluar-se i que algunes dones experimenten una major continuïtat de les seves trajectòries professionals. Però també és ben cert que la distància entre el capital humà de les dones (cada vegada més formades) i la seva situació en el mercat de treball (en sectors feminitzats poc valorats, amb més atur i sovint subocupades) fa aparèixer la desigualtat com a més injusta que mai. Enfront d'aquesta situació, alguns governs europeus inclòs l'espanyol han fet successives reformes laborals als anys noranta amb mesures dirigides a pal·liar l'atur d'algunes categories de dones. Així, fomenten les «ocupacions de proximitat» (Torns, 1997; Homs i Jiménez, 1999) i promouen el desenvolupament del treball a temps parcial amb la idea de «repartir el treball». Aquests debats i propostes també estan presents a Catalunya. Tanmateix, el govern català solament té competències sobre les polítiques actives d'ocupació des del 1998, mentre que les principals línies de les polítiques laborals són competència del govern central. Tot i així, cal dir que el govern de CiU de la Generalitat de Catalunya ha donat suport a les reformes laborals dels darrers anys tant quan han estat promogudes per un govern socialista com, més recentment, per un govern conservador (Recio, 2001).

He analitzat en un article anterior (Brullet, 2000) les contradiccions d'algunes d'aquestes polítiques pel que fa a l'objectiu d'equitat entre ambdós sexes. Així, l'adjudicació de treball a temps parcial solament a les dones consolida la seva posició devaluada en el mercat de treball i retalla a la llarga els seus drets de jubilació. La promoció de mesures de flexibilitat a Espanya i Catalunya han anat dirigides a objectius de productivitat empresarial i no pas a objectius de conciliació ocupació-família, de manera que la flexibilitat que s'aplica a les empreses està perjudicant la necessitat d'una organització familiar regular al llarg de la setmana, cosa absolutament

necessària quan s'ha d'atendre infants i gent gran. Atès que ja he escrit extensament d'aquesta qüestió, no m'hi estendré ara. Però, justament, cal fer notar que les polítiques de conciliació entre la vida professional i la vida familiar es promouen en aquest context laboral, la qual cosa ha fet pensar, en determinats medis polítics, que aquestes polítiques poden fàcilment ser usades per a reforçar el paper tradicional de les dones dins les famílies. Però cal afirmar que les polítiques de conciliació, com qualsevol altre tipus de polítiques –educatives, familiars, laborals, de salut, etc.– poden tenir enfocaments i orientacions polítiques diverses i, en efecte, presentar importants contradiccions entre les seves intencions i els seus resultats efectius sobre les pràctiques socials. Tanmateix, les polítiques de conciliació, en la versió democràtica i progressista, no haurien d'anar dirigides en cap cas a mantenir o consolidar la *divisió sexual del treball* sota formes noves i més subtils.

2.3. Un nou concepte de ciutadania per al segle XXI

Avui es comença a parlar de construir un nou concepte de ciutadania per al segle XXI que permeti créixer en democràcia. Això vol dir, pel que fa al tema que ens ocupa, que no s'exclouï ni discrimini dels beneficis i recursos socials aquella part de la població –la gran majoria de la qual són dones– que s'ocupa del treball de cura i atenció als altres, treball que fins fa ben poc ha estat un treball no pagat, no subjecte a drets. La Constitució espanyola del 1978, el nou Codi civil espanyol del 1981 i el Codi català de família del 1998 es troben en aquesta línia en tant que equiparen legalment homes i dones en drets i deures tant a dins com fora de la família. En aquest marc legal democràtic les polítiques de conciliació poden ser mesures concretes per a promoure l'equitat i la democràcia a la nostra vida quotidiana. De fet, cada dia avança a Catalunya la idea que les activitats relacionades amb tenir cura de les persones dependents han de ser considerades assumpte d'interès social i tema permanent de l'agenda política. Tal com veurem més endavant, l'augment de l'esperança de vida ha fet créixer de manera molt notable l'índex de dependència de la gent gran, de manera que el paper de la Administració pública en la provisió de serveis públics gratuïts o en la regulació dels serveis que ofereix el sector mercantil privat o social, ha de ser més gran perquè les estratègies basades únicament en els recursos personals i familiars s'estan esgotant. Cal reorganitzar la vida quotidiana des d'un model de societat on el treball d'atenció als altres, que fins avui ha estat gratuït dins les famílies –i realitzat per les dones– passi a ser un treball socialment reconegut i realment compartit entre homes i dones, i entre famílies i institucions extrafamiliars.

3. Les polítiques de conciliació ocupació-família

Per tal de poder «conciliar» des de la perspectiva de l'equitat entre sexes cal que les dues parts –homes i dones– hi estiguin disposades. Però també cal que ho estiguin les institucions socials que, sovint, arrossegueu inèrcies fortament sexistes. Aquest és un dels problemes de fons d'aquestes polítiques a Europa i Catalunya. Cal tenir-ho present per no caure en ingenuïtats i efectes perversos en el sentit d'ob-

tenir el contrari del que es defensa en el discurs. La vida quotidiana de la gran majoria dels homes està regida per una lògica productivista. És la lògica que domina a la nostra societat i que permet obtenir, sobretot, beneficis materials. De manera que els homes no manifesten en general la necessitat de rescatar temps per a la cura i atenció als altres familiars o per a l'organització del grup domèstic on viuen, entre altres motius perquè és un treball no pagat. Ara bé, com que les dones ja no es limiten a habitar l'àmbit del privat la demanda de repartir el treball domèstic i familiar és constant. És a dir, el primer repte que es planteja en aquest nou ordre familiar (micropolítica del grup domèstic) és negociar qui ha de tenir cura de les persones dependents i de l'organització del grup. Però atès que cada vegada més totes les persones adultes i sanes del grup familiar fan o volen fer treball remunerat fora de casa, el repte és també macropolític perquè augmenta la demanda de «repartir el temps de treball». Pel que fa al treball remunerat es parla, per exemple, de redistribuir-lo reduint-lo a 35 hores setmanals. Pel que fa al treball de cura i atenció a la població dependent es parla que cal reorganitzar-lo entre les persones del grup familiar i altres instàncies no familiars. En aquest sentit, s'espera que l'Estat, el mercat i el tercer sector (voluntariat) tinguin un paper creixent en la provisió de serveis en suport a les famílies de manera que pugui millorar el benestar integral de les persones. Les polítiques de conciliació ocupació–família neixen amb la idea de donar algunes respostes concretes a aquestes noves problemàtiques.

3.1. Orígens

El 1974 una resolució del Consell de Ministres de la Comunitat Europea expressa la voluntat dels països membres d'adoptar les mesures necessàries per tal d'assegurar la conciliació de les responsabilitats familiars i les aspiracions professionals (*Journal Officiel des Communautés Européennes*, C 13, 12/2/1974). La Carta comunitària reafirma aquest principi i assenyala la necessitat de desenvolupar mesures que permetin a homes i dones conciliar les seves obligacions professionals i familiars (article 16). La Recomanació del Consell, de 27 de juliol de 1992, sobre la convergència dels objectius i de les polítiques de protecció social (92/442/CEE), i el Llibre blanc del 1994 sobre la política social a Europa (COM (94) 333) plantegen de nou que calen mesures dirigides a la integració professional de les persones que han criat fills, i també per a la conciliació de la vida familiar i la vida professional. El novembre del 1993, després del Tractat de Maastricht que crea la Unió Europea, es contemplen els drets de les dones treballadores com un objectiu comú de les polítiques de la Unió i es recorda l'obligació de respectar la legislació europea sobre la igualtat de sexes. Cal dir, però, que fins avui les mesures a favor de la conciliació de la vida professional i la vida familiar han estat poc desenvolupades malgrat que les primeres declaracions polítiques sobre això es fan ja al 1974 (Hantrais, 1997: 105-106).

Molt recentment,⁴ l'actual presidència de la Unió Europea s'ha manifestat a favor d'avançar en l'equiparació entre els sexes. Considera que la baixa natalitat i

4. Entrevista a Lise Bergh, secretària d'Estat per la Igualtat a Suècia, país va que presidir la Unió Europea durant el primer semestre del 2001. *El País*, dimarts 10 d'abril de 2001.

l'augment de l'esperança de vida hi estan jugant a favor. Com que hi ha menys infants i més ancians es necessita gent al mercat laboral i en molts països aquesta gent són dones. Alhora, es diu, cal que les dones tinguin més fills. Però l'única possibilitat que les dones tinguin oportunitats reals en el mercat de treball és animant els homes perquè participin en la mateixa mesura que elles en les responsabilitats domèstiques, com la cura dels infants i dels ancians. Segons Lise Bergh, secretària d'Estat per la Igualtat a Suècia, la desigualtat en la família és desastrosa per a les dones en l'esfera laboral. Considera que si es comparteixen les feines domèstiques i familiars, els ocupadors hauran d'adaptar-se a les noves formes de vida de dones i homes. A Suècia algunes empreses ja col·laboren amb aquest tipus de mesures i l'Estat ja fa temps que proveeix les famílies d'una extensa xarxa pública o d'iniciativa social de serveis diversos en suport de la cura de les persones dependents. Aquesta és la postura política que avui es defensa a la Unió Europea. La seva virtut és la de resituar el problema ja plantejat el 1974. El seu repte és aconseguir que aquesta problemàtica es converteixi en una de les prioritats socials de l'agenda política de la Unió.

3.2. Objectius i dimensions

Tal com es pot deduir del que s'ha dit fins aquí, les polítiques de conciliació impliquen un doble objectiu: aconseguir un benestar més gran en la vida quotidiana de les famílies i grups domèstics, i de manera especial en la vida dels infants i ancians, i aconseguir una major equitat en l'accés als recursos socials entre dones i homes. Les mesures proposades són diverses i es concreten de manera molt específica a cada país. Ara bé, el recull de les que ja s'estan aplicant a Europa permet donar compte de cinc dimensions principals de les polítiques per a la conciliació (Brullet, 2000). Són les següents.

- Mesures en relació als temps de treball assalariat.
- Permisos i excedències laborals per maternitat, paternitat i parentalitat.
- Creació de serveis d'atenció a la primera infància en modalitats diverses.
- Creació de serveis d'atenció a persones disminuïdes i ancians dependents.
- Mesures per a reorganitzar els temps de la ciutat, especialment en relació als horaris dels serveis públics, comercials, escolars i de transports.
- Mesures per a promoure un increment dels temps dels homes en el treball domèstic-familiar.

Cal tenir en compte que les responsabilitats familiars no es presenten d'igual manera i amb la mateixa intensitat al llarg de la vida, sinó que augmenten en algunes etapes del cicle vital de les persones. Per exemple, quan neix un fill, quan s'ha d'atendre familiars malalts o dependents, quan s'esdevé una ruptura conjugal, quan s'ha de substituir un parent absent o mort, o tantes altres situacions pròpies de la vida i evolució del grup domèstic i de les solidaritats intergeneracionals. Així, les mesures que cal portar a terme s'han de poder presentar sota modalitats diverses perquè la vida quotidiana de dones i homes varia al llarg del temps i els models de vida privada-familiar es diversifiquen.

Cal també tenir en compte que les diferents dimensions o «paquets» de mesures presenten la màxima eficàcia quan estan planificats uns en relació amb els altres (creant «sistema»). Per exemple, té sentit establir uns bons permisos laborals per a atendre la petita infància en els primers mesos de vida o més, però l'eficàcia queda truncada si no es crea també una bona xarxa de serveis per a atendre els infants una vegada acabat el permís parental i quan mare i pare treballen.

3.3. Potencialitats i límits

Les mesures de conciliació ocupació-família són necessàries dins d'un projecte de societat que vulgui orientar el seu futur adoptant criteris de sostenibilitat dels recursos naturals i socials. Portades a bon terme signifiquen l'intent de retrobar un nou reequilibri entre la necessitat social de produir béns i riquesa i la necessitat de crear noves condicions de vida quotidiana que permetin estendre el benestar personal i col·lectiu en el vessant relacional i afectiu. La cohesió i el benestar social s'apuntalen en les dues esferes del treball humà –productiu i reproductiu– i la manca dels beneficis que proporciona una esfera o l'altra pot produir inestabilitat personal, familiar i col·lectiva, marginació i exclusió social.

Però l'ús de l'expressió «polítiques de conciliació ocupació-família» no ens diu res de la voluntat política real que es projecta en les prioritats polítiques de l'agenda del govern i en els pressupostos a programes concrets. I aquí ens trobem amb els límits: que siguin solament simple retòrica modernitzadora de programes polítics d'un o altre signe i serveixin per a ocultar el conflicte de fons que els dona sentit. Ja he comentat que el pes relatiu que cada govern dóna a les diferents agències proveïdores de benestar (família, Estat, mercat, voluntariat) pot ser molt diferent. Per exemple: uns països mantenen com a més desitjable que les dones continuïn essent les principals protagonistes de la cura i assistència de la família i se les encoratja a dedicar-se en exclusiva a la família (oferint subsidis generosos per maternitat, però no pas serveis per a la primera infància) o bé que participin al mercat de treball amb jornades a temps parcial o variable; en canvi, altres països plantegen que les dones han de poder mantenir la participació laboral (de la qual es deriven molts drets econòmics i socials), per la qual cosa promouen serveis públics suficients i diversos per a l'atenció dels infants i de la gent gran dependent i, al mateix temps, regulen mesures perquè els homes-pares augmentin de manera substancial la participació en l'educació i criança dels seus fills. Així doncs, la bondat de les polítiques de conciliació, en relació amb l'equitat entre dones i homes i l'augment de la democràcia, depèn de l'orientació ideològica que cada govern adopta respecte del model de família al qual es vol donar suport (Hantrais i Letablier, 1996; Shultheis, 1998; Brullet, 2000).

3.4. El cas de Catalunya

A Catalunya l'activitat laboral femenina s'incrementa any rere any, de manera que si l'any 1996 la taxa d'activitat de les dones d'entre 25 i 54 anys era del 65,8%, l'any 2000 ja és del 70,7%. Al mateix temps, la taxa d'atur de les dones d'entre 25 i

54 anys era l'any 1998 del 19,2% enfront del 7,3% de l'atur masculí (web IDESCAT, 2001). A Espanya la retribució mitjana de les dones és un 20% inferior en tots els sectors d'activitat, i les dones amb formació superior i més de deu anys d'experiència professional són les que presenten les diferències salarials més grans (Instituto de la Mujer, 1994b); l'any 1995, la taxa de dones ocupades (de 15 a 64 anys) a temps parcial era del 18% i la dels homes del 3%; aquesta major ocupació a temps parcial de les dones, que s'està promovent en el marc de les reformes laborals en curs, va associada a precarietat i temporalitat. Finalment, les dades més recents també indiquen la tendència a mantenir el treball remunerat després del primer i el segon fill i a reduir de manera important el nombre de fills (Brullet, 1996).

Per tant, a Catalunya hi ha una forta distància entre les expectatives i les possibilitats reals que les dones puguin fer treball remunerat en condicions d'igualtat amb els homes de la mateixa generació i formació. És en aquest context laboral que cal situar el fort descens de la fecunditat, que és avui una de les més baixes del món. Les estratègies tradicionals de suport i ajuda mútua entre les dones de la família extensa per a la criança dels fills o l'assistència als ascendents o malalts s'han reduït de manera progressiva.⁵ En canvi, les taxes de fecunditat fa anys que s'han recuperat en alguns països del centre i nord d'Europa tot i tenint altes taxes d'activitat entre les mares amb criatures petites. Això ha estat possible, en part, mitjançant polítiques de suport al treball remunerat de les dones en forma de regulacions generoses dels permisos laborals i en forma de generosos serveis professionals dirigits a la petita infància i a la gent adulta dependent. En definitiva, amb polítiques de conciliació de la vida laboral i la vida familiar orientades a augmentar l'equitat en la ciutadania de dones i homes i millorar la vida quotidiana de les famílies.

A Catalunya les primeres declaracions polítiques a favor de la conciliació de la vida professional i la vida familiar es fan l'any 1993 arran de l'aprovació per part del govern de la Generalitat del Pla integral de suport a les famílies (PISF), pla de suport a les famílies que és pioner en el conjunt d'Espanya. En un treball anterior de coautoría (Flaquer i Brullet, 1998), ja vàrem presentar un balanç de les realitzacions polítiques del govern català en relació als compromisos presos en aquell pla. El balanç del PISF, quatre anys després de la seva aprovació, va ser força decebedor, tot i que la seva virtut fou la d'haver entomat la problemàtica i convertir-la, tal com recomanava la Unió Europea des de feia temps, en tema de l'agenda política. El major problema per a la seva aplicació va ser que no s'hi van destinar recursos específics. D'altra banda, l'Institut Català de la Dona, dependent de la Generalitat de Catalunya, ha fet la seva primera campanya pública a favor de les polítiques de conciliació al mes d'octubre del 2000 amb les jornades «Compartir és sumar».

5. Les àvies joves fan treball remunerat i no poden substituir les seves filles en la cura de néts i nètes. Les joves parelles de les ciutats grans van a viure a poblacions de la rodalia on l'habitatge és assequible a la seva economia, cosa que dificulta els intercanvis intergeneracionals. Malgrat aquesta tendència, les solidaritats familiars són encara molt intenses a Catalunya en forma de suports temporals, monetaris, cerca d'ocupació dels fills i filles, assistència a malalts, etc. Es constata més una reducció dels recursos temporals que no pas la disposició cultural a oferir-los. Per això, la tendència de les polítiques familiars a Europa a «refamiliaritzar» l'estat del benestar és difícilment acceptable a Espanya i Catalunya, on les famílies ja tenen un paper principal en les tasques d'assistència i cura d'infants i gent gran dependent. En canvi, la cultura de l'obligació moral i la preferència d'assistir els propis familiars pot ser una coartada per a justificar la reducció o no ampliació dels serveis públics d'assistència.

A banda de les iniciatives de l'Administració autonòmica catalana, cal destacar-ne d'altres estretament relacionades amb la proposta europea d'implementar polítiques de conciliació de la vida laboral i la vida familiar. És el cas de l'Associació Salut i Família que, des de l'any 1991 i en col·laboració amb l'Ajuntament de Barcelona, està promovent diverses accions d'estímul i reforç de la igualtat d'oportunitats entre dones i homes. L'any 1998 publica unes propostes de mesures legals en el marc del projecte «Compartir», finançat per la Comissió Europea, i amb la finalitat de promoure la conciliació. En aquest projecte participen els sindicats CC OO i UGT, els ajuntaments de Milà i Venècia i l'Associació Catalana d'Empresàries i Executives, entre d'altres institucions. En paral·lel posa en marxa, també en col·laboració amb l'Ajuntament de Barcelona, els primers «Bancs del Temps Comunitari» a la ciutat de Barcelona (Sants i el Guinardó i amb previsió a Ciutat Vella i el Bon Pastor) amb l'objectiu de promoure la redistribució del temps entre dones i homes.⁶ Finalment, cal assenyalar que la premsa espanyola i la catalana, al llarg de l'any 2000, s'ha fet resò de manera continuada de la problemàtica de la conciliació ocupació-família, especialment arran de la Llei per la conciliació del 1999 i per causa del debat polític i social sobre la necessitat d'ampliar la xarxa pública de serveis a la petita infància i a la gent gran.

4. Conciliar ocupació i família a Catalunya: els serveis de suport a les famílies

Abans s'ha assenyalat que les polítiques de conciliació poden incloure mesures de regulació del treball assalariat, els permisos i excedències laborals per maternitat, paternitat i parentalitat, les mesures per a reorganitzar els temps de la ciutat, les mesures per a promoure un increment dels temps dels homes en el treball domèstic-familiar i les mesures de promoció de serveis de suport a les famílies. En un altre treball recent (Brullet, 2000) ja he presentat la problemàtica de cadascun d'aquests conjunts de mesures i l'estat de la qüestió a Catalunya. Ara es tracta d'aprofundir-hi, cosa que en aquest article solament es podrà fer en el cas dels serveis. Tanmateix, la sociòloga Anna Escobedo exposa en aquest mateix informe la complexa interacció entre les polítiques laborals i les polítiques socials i familiars, i els canvis recents a Espanya i Catalunya arran de l'aprovació de la *Ley 39/1999, de 5 de noviembre, para promover la conciliación de la vida familiar y laboral de las personas trabajadoras*. Les mesures relatives a reajustar els horaris de la ciutat en funció dels nous ordres familiars han estat tema d'interès per part de diverses iniciatives municipals, del tercer sector i dels sindicats, i també mereixen una atenció monogràfica en un altre moment. Finalment, les mesures encaminades a promoure l'increment del treball domèstic-familiar dels homes que viuen en un grup domèstic han estat tan escasses

6. Els objectius són els següents: «Promoure intercanvis per a les tasques d'atenció a persones, siguin criatures, gent gran o gent malalta, i també vol donar oportunitats perquè la gent es conegui i confii en els altres per tal de resoldre necessitats de la vida diària. El Banc del Temps està obert a dones i homes i pretén millorar la qualitat de vida aconseguint que, sobretot les dones, estiguin menys pressionades per les tasques d'haver de cuidar altres persones alhora que troben gent en qui confiar i amb qui intercanviar petits serveis» (Full informatiu del Banc del Temps del Centre Cívic del barri del Guinardó, Barcelona).

—en contrast amb l'increment d'estudis que mostren la desigualtat entre dones i homes en el treball a la llar i la família— que no justifiquen, ara com ara, un apartat específic.⁷

Em limito, per tant, a analitzar els principals serveis de suport a les famílies avui existents a Catalunya. En l'anàlisi es té en compte, en primer lloc, el grau d'universalisme/assistencialisme dels serveis, analitzant fins a quin punt l'oferta existent s'adequa a les necessitats socials detectades; en segon lloc, el pes dels diferents actors en la provisió d'aquests serveis —iniciativa pública, iniciativa social i iniciativa mercantil. Un tercer aspecte, derivat dels anteriors, és el paper que a Catalunya s'adjudica a la família com a recurs de l'estat del benestar (familiarització/desfamiliarització), en relació a l'Estat, al mercat i al tercer sector. Tot plegat, ens permetrà escatir les facilitats/dificultats de conciliar ocupació-família i les possibles repercussions de la situació actual dels serveis oferts sobre l'estructura social a Catalunya.

4.1. Serveis d'atenció a la primera infància

A la vida quotidiana els serveis per a infants de 0-3 anys són fonamentals per tal de facilitar que les dones que encapçalen famílies monoparentals o que els homes i dones que formen famílies de doble salari puguin compaginar el rol familiar amb la seva trajectòria professional. Cal tenir present que una bona política en relació a la petita infància no es resol únicament amb serveis extrafamiliars, sinó que aquests han d'estar complementats per una bona política de permisos parentals, qüestió que és tractada en una altra part d'aquest informe. Ara bé, els serveis per a la petita infància, conjuntament amb els serveis per a la gent gran, són un bon indicador per a conèixer el paper que l'Administració pública adjudica a la família —a les dones, si evitem l'eufemisme— en la provisió de benestar. Segons quin sigui aquest paper, es poden generar, mantenir o reduir dinàmiques de desigualtat social tant per raó de gènere com per raó de classe social.

Els serveis que l'Administració pública catalana ha de donar a la infància són els que es deriven de l'obligació de l'Estat de protegir l'infant i assegurar els seus drets. Els serveis per a l'educació general de tots els infants (sistema escolar) i per a la protecció de la seva salut física i psíquica (sistema sanitari) en són els principals, en tant que universals; en segon lloc, es troben els serveis específics per a la protecció dels infants maltractats o en risc social. Em centraré de manera exclusiva en l'anàlisi dels serveis per a infants de 0-3 anys, en tant que formen part fonamental de les polítiques de conciliació ocupació-família i poden considerar-se avui de necessitat general. A més, en les noves formes de vida, aquests serveis dirigits a la petita infància poden aportar beneficis a l'infant que, com a fill/a únic o amb un sol germà o germana, necessita desenvolupar la sociabilitat entre iguals; beneficis d'equitat social quan s'ofereixen com a servei complementari a l'educació familiar a tots els infants des que neixen; beneficis en les relacions d'igualtat entre dones i homes perquè promovent-les es reconeix el dret de les mares a treballar remuneradament; i, finalment,

7. Tot i que cal esmentar algunes iniciatives concretes i aïllades, sense continuïtat, de l'Ajuntament de Sabadell, de Terrassa i de l'Hospitalet, en forma de cursos dirigits als homes per a desenvolupar les seves habilitats en el treball domèstic-familiar.

beneficis econòmics (no sense contradiccions) a aquelles persones que desenvolupen aquestes feines de manera assalariada dins de les famílies, dins del mercat o del sector públic (serveis de proximitat).

El dret de tot infant a l'escola queda assegurat per la Constitució (art. 27), la LODE i la LOGSE. Aquest dret es fa efectiu per una obligació que s'imposa a l'infant d'entre sis i setze anys, i als seus progenitors per tal que no en puguin ser privats. L'escola obligatòria és gratuïta a través d'una «xarxa escolar integrada», formada pels centres públics i privats concertats.⁸ Pel que fa a l'educació dels infants de 0 a 6 anys, etapa considerada educativa però no obligatòria, la LOGSE compromet els poders públics a assegurar places públiques⁹ per a totes les famílies que ho demanin, en tant que la considera una etapa educativa primordial (enfront de l'antiga concepció de simple guarda). De manera que la LOGSE és pionera a Europa pel fet que integra els serveis per a infants de 0 a 6 anys en el sistema educatiu. Avui ja s'ha generalitzat el parvulari de 3, 4 i 5 anys (2n cicle de l'educació infantil) a l'escola pública catalana, però no pas, ni de lluny, el primer cicle de 0 a 2 anys. Del conjunt de les administracions que actuen a Catalunya, els ajuntaments han estat els pioners a assumir responsabilitats en aquesta etapa, fent efectiu el dret dels infants a la primera educació no familiar i el dret dels progenitors a conciliar ocupació i família. Ara bé, els serveis creats per iniciativa municipal no són sostinguts exclusivament amb fons municipals, sinó que compten amb les aportacions de les famílies, la Generalitat –subvencions per unitat de servei–, i altres institucions que també poden intervenir en el finançament, com ho fan les diputacions (Diputació de Barcelona, 1999). En general, a les escoles bressol municipals les famílies acostumen a pagar aproximadament un 30% del cost total de la plaça, si bé la quantitat és variable.

4.1.1. Determinació de la demanda potencial d'escolarització infantil entre els 0 i els 3 anys

L'informe *L'educació dels més petits*, realitzat sota els auspicis de la Diputació de Barcelona i publicat el mes de juny del 1999, ens permet apamar les necessitats potencials de serveis educatius dirigits a la primera infància a Catalunya. L'Ajuntament de Barcelona també acaba de presentar, el març del 2001, un informe sobre la qüestió a la ciutat. Aquests dos treballs són les fonts principals del que segueix. Pel que fa a l'Administració autonòmica, no coneixem que hagi elaborat cap estudi en profunditat, de manera sistemàtica i global, de la situació d'aquests serveis al conjunt de Catalunya. El primer estudi citat (Diputació de Barcelona, 1999) fa referència en alguns aspectes al conjunt del territori català, mentre que l'anàlisi en profunditat se centra solament en la província de Barcelona. En tot cas, aquesta província és la que té el pes més important de població (76%) de Catalunya. En l'informe s'analitzen un conjunt de fenòmens demogràfics i socials, que permeten projectar per als pro-

8. També formen part del sistema educatiu, al marge del sistema «integrat», les escoles privades no concertades. Cal dir que són una minoria en el conjunt del sistema obligatori.

9. L'article 12.2 de la LOGSE disposa que «Las administraciones educativas desarrollarán la educación infantil. A tal fin determinarán las condiciones en las que podrán establecerse convenios con las Corporaciones Locales, otras Administraciones Públicas y entidades privadas, sin fines de lucro».

pers anys la demanda potencial de serveis per a infants de 0 a 3 anys. La síntesi de les conclusions és aquesta (Diputació de Barcelona, 1999: 47-49):

- El nombre de naixements tendirà a un cert creixement sostingut (fins a l'any 2005) motivat per l'arribada a l'edat mitjana de tenir el primer fill de les dones nascudes a la dècada del *baby boom* (1965-1975).
- La majoria d'infants seran fills únics o tindran com a màxim un germà/ana i necessitaran espais de relació social amb altres iguals.
- Les mares seran d'edat madura (avui tenen una mitjana de 30 anys quan tenen el primer fill) i amb expectatives i formes de vida diversificades.
- Els municipis petits (mitjana de menys de 20 naixements anuals) tendiran a un estancament o disminució del nombre d'habitants. Serà difícil mantenir-hi escoles bressol i caldrà pensar en altres estratègies per a atendre els infants.
- La majoria de municipis no veuran augmentar el nivell de naixements. En alguns (del Vallès i el Baix Llobregat) s'incrementarà si es manté la tendència dels darrers dos anys. Cal avaluar-ne els serveis existents i fer una previsió escaient.
- La proporció d'infants (de 0-4 anys) nascuts de dones en edat fèrtil (de 15 a 49 anys) és diferent segons els municipis i les comarques. Caldrà actuar amb més celeritat on neixen més infants.
- De manera indicativa es pot dir que: a) als municipis de 2.000-5.000 hab. (100-200 infants de 0-4) és factible un servei escolar; b) als municipis de 5.000-10.000 hab. (200-500 infants de 0-4) és viable una oferta de dos serveis escolars situats segons barris o zones; c) als municipis de més de 10.000 habitants els cal un estudi detallat d'acord amb la població.
- Cal afrontar amb urgència la planificació raonada dels serveis a la infància quan la mancança és patent. Aquesta planificació ha de tenir presents els canvis i la diversificació en els estils de vida i preveure una especial atenció a les poblacions desheretades.
- Les mares amb infants petits tendeixen a treballar a jornada completa o bé no treballen. Per tant, cal preveure serveis per a la infància flexibles i adaptables, que facilitin la permanència o reincorporació de les mares al seu lloc de treball.
- Cal pensar en diferents modalitats de serveis als infants en absència de la família no solament per causa de l'horari de treball sinó també per causa dels desplaçaments obligatoris diaris a la feina.
- A l'edat de 3 anys l'escolarització és gairebé total. Pel que fa als 0-2, com més oferta pública hi ha en un municipi, més elevada és l'escolarització. L'oferta d'escola privada és més present en els municipis grans, on el nivell de vida de les famílies és més elevat. En municipis de dimensions mitjanes, on conviuen l'oferta pública i la privada en l'ensenyament primari, s'ofereixen més serveis escolars per a menors de 3 anys per tal d'assegurar-ne la continuïtat posterior. L'oferta pública facilita la valoració d'aquesta etapa educativa i garanteix la qualitat dels serveis educatius privats per raons de competència.
- L'oferta municipal és poc homogènia i no depèn ni de la dimensió del municipi, ni del nombre de naixements, ni de la demanda real existent. És ben clar que com més oferta pública hi ha, també hi ha més demanda, i en els municipis grans, més competència privada.

A l'estudi es proposa finalment que cal «fixar uns llindars mínims d'escolarització per sota dels quals es fa necessari prendre alguna mesura. Cal aconseguir unes taxes mínimes entorn del 10% per als infants més petits d'un any, el 25% per els infants d'un any i el 50% per als infants de dos anys. I els nivells desitjables d'escolarització se situarien en el 20% d'infants menors d'un any, el 50% entre un i dos anys, i el 80% entre dos i tres anys d'edat» (Diputació de Barcelona, 1999: 49). Sobre aquesta proposta contrastaré, a continuació, els serveis avui existents a Catalunya, província de Barcelona i Barcelona ciutat.

4.1.2. Anàlisi de l'oferta de serveis per a la petita infància a Catalunya i província de Barcelona

L'escolarització dels infants de 0 a 6 anys (educació infantil) es realitza en dos tipus bàsics de centres: a) centres públics (Generalitat, ajuntaments, Diputació) i b) centres privats (subvencionats o no, per la Generalitat, l'Ajuntament o la Diputació).

Pel que fa a la província de Barcelona, les dades publicades pel Departament d'Ensenyament corresponents al curs 1998-1999 indiquen un total de 686 centres d'educació exclusivament infantil, dels quals 184 són públics i 502 són privats. D'aquests privats solament el 14,5 % són subvencionats. Ara bé, l'estudi de la Diputació ha comptabilitzat 199 centres públics (19%) i 798 centres privats (81%) que ofereixen educació infantil a la província de Barcelona, i fan un total de 997 centres. La gran diferència en el recompte de centres privats (502 i 798) es deriva del fet que l'estudi de la Diputació també comptabilitza els centres escolars privats que, a més de l'etapa d'educació infantil, també ofereixen la de primària, o les de primària i secundària.

Pel que fa al conjunt de Catalunya, segons dades del Departament d'Ensenyament, l'oferta privada d'educació infantil dobla la pública, tant sobre dades del curs 1996-1997 com del curs 1998-1999. El curs 1998-1999 hi ha 945 centres (llars d'infants o parvularis), dels quals 321 són de titularitat pública i els 624 restants de titularitat privada. D'aquests privats no es pot saber quins són subvencionats o no, tot i que es pot pensar que les subvencions poden seguir la mateixa pauta que hem vist a la província de Barcelona (14,5% de centres privats subvencionats). Pel que fa al grup d'infants de 0 a 3 anys, al curs 1996-1997 n'hi havia 40.013 d'escolaritzats, dels quals 14.256 (36%) assistien a centres públics mentre que 25.757 (64%) anaven a centres privats. Al curs següent, 1997-1998, ja eren un total de 40.680 escolaritzats, dels quals 14.684 (36%) en centres públics i 25.996 (64%) en centres privats. En tot cas constatem que la demanda d'escolarització augmenta però el sector públic es manté fortament subsidiari.

Als municipis de la província de Barcelona on hi ha oferta de serveis diversificats¹⁰ per a infants de 0 a 3 anys (escoles bressol, programes d'infància, espais familiars, etc.) augmenta la demanda d'aquesta mena de serveis. Quan hi ha oferta d'escola bressol pública s'observa la fidelització de les famílies a la xarxa pública

10. Vegeu, per al cas de Barcelona, els espais presentats al Congrés del projecte educatiu de la ciutat i publicats a Barcelona pel coneixement i la convivència. Comunicacions. Ajuntament de Barcelona-Institut d'Educació, 1999. Comunicacions 106, 107, 108 i 109. Sobre la justificació de la necessitat de diversificar els serveis a la petita infància consulteu l'article d'Ignasi Vila (2000).

quan els fills i filles han de començar l'escola primària. Ara bé, allò que cal remarcar és que no hi ha cap relació entre les dimensions i els recursos dels municipis i l'oferta de serveis públics d'atenció a la petita infància. Sorprenentment alguns municipis grans destinen escassos recursos a aquesta atenció i, a l'inrevés, alguns municipis petits han apostat clarament per fer un esforç important a favor dels infants i les seves famílies (Diputació de Barcelona, 1999). Per tant, observem, en primer lloc, una presència més important de serveis privats finançats solament per les famílies i, en segon lloc, que la xarxa de serveis públics (sobre la qual augmenta la demanda) no obeeix a un pla coordinat dins del territori sinó a la major o menor voluntat dels municipis per a oferir-los. De manera que l'oferta pública d'escoles per a la infància de 0 a 3 anys no obeeix a causes estructurals –més o menys infants, rendes més altes o baixes de la població– i, per tant, no és encara un recurs que contribueixi a una equitat més gran social en l'accés als recursos educatius (moltes famílies no poden pagar els serveis privats). La LOGSE afirma que l'escolarització dels infants de 0 a 6 anys no és obligatòria però és un dret de l'infant i, per tant, la Generalitat, a través del Departament d'Ensenyament, ha d'assegurar una millor planificació d'aquesta etapa educativa en el conjunt del territori. Si comparem (taula 1) les ràtios actuals amb les mínimes recomanades podem observar que a l'edat de 0-1 anys l'escolarització és molt inferior al llindar mínim proposat, mentre que als 1-2 anys i als 2-3 anys la ràtio actual s'aproxima al llindar mínim recomanat.

Taula 1. Escolarització real i projectada dels infants de 0 a 3 anys a Catalunya i província de Barcelona

	Edat	Població	Població escolaritzada	Llindar	N %	
					Mínim	Òptim
CATALUNYA	0-1	56.700	2.413	4,25%	10%	20%
P. BARCELONA	0-1	42.300	2.019	4,77%	10%	20%
CATALUNYA	1-2	54.500	12.835	23,55%	25%	50%
P. BARCELONA	1-2	41.700	9.790	23,47%	25%	50%
CATALUNYA	2-3	53.900	25.432	47,18%	50%	80%
P. BARCELONA	2-3	41.000	19.351	47,19%	50%	80%

Font: *L'educació dels més petits*. Diputació de Barcelona, 1999, p. 146.

4.1.3 La nova oferta projectada de serveis per a la petita infància per als propers anys a Catalunya

Segons dades de l'actual consellera d'Ensenyament¹¹ el curs 1999-2000 hi havia a Catalunya 167.962 infants d'entre 0 i 3 anys, dels quals 40.004 (26%) estaven escolaritzats. Un total de 3.502 assistien als 42 centres de la Generalitat, 12.337 a les 287 guarderies municipals, 6.339 als 138 centres privats subvencionats i 21.827 als

11. *El País*, 28 de juny de 2000.

467 col·legis privats sense subvenció. Segons aquestes dades, el 35% dels centres són públics i el 65% són privats. Ara bé, si tenim en compte les unitats subvencionades dels centres privats concertats, les places finançades amb diner públic són el 50% de totes les que s'ofereixen.

Taula 2. Distribució de centres i oferta de places per a infants de 0-3 anys a Catalunya. Curs 1999-2000

	Oferta pública Generalitat	Oferta pública municipal	Oferta privada subvencionada	Oferta privada	% Oferta pública	% Oferta pública + privada subvencionada
Centres	42	287	138	467	35%	41%
Places	3.502	12.337	6.339	21.827	36%	50%

Font: Conselleria d'Ensenyament, 2000.

El mes de desembre del 1998 el conseller d'Ensenyament del govern autonòmic de CiU va afirmar davant del Parlament català que en un termini de cinc anys es crearien a Catalunya 30.000 noves places d'escoles bressol. Aquesta promesa no va anar acompanyada de cap altra especificació. Dos anys més tard, l'actual consellera, també del govern de CiU, considera que el manteniment de les escoles de 0 a 3 anys ha de ser assumit a parts iguals pels governs municipals, els governs autonòmics i les famílies, i ofereix des de la Generalitat la xifra de 200.000 pessetes per plaça i any als municipis que vulguin augmentar els serveis escolars per a la petita infància. Fins ara, s'han sumat a la seva iniciativa 164 ajuntaments i 174 parvularis, amb un total de 5.973 noves places, de les quals 3.710 ja han estat aprovades i podrien estar enllestides per al setembre del 2002. La inversió en infraestructures serà de 1.267,9 milions de pessetes. Del total de places, 2.263 són encara en tràmit. Així, a l'acabament del 2002, es preveu que s'hauran creat 7.000 places: les 5.970 més les 1.000 que figuren en el conveni signat amb l'Ajuntament de Barcelona. D'aquesta manera, la taxa d'escolarització de 0 a 3 anys a Catalunya, que era del 26% l'any 1999, arribarà al 56% entre els infants de dos anys, al 29% entre els d'un i dos anys, i al 6% entre els menors d'un any. Per tant, s'aconseguiria una aproximació als llinars d'escolarització mínima recomanada per a aquestes edats, segons els càlculs de l'estudi de la Diputació.

Per la seva banda, la principal força de l'oposició al govern de CiU, el Partit dels Socialistes de Catalunya, considera també la importància creixent d'aquesta etapa educativa. Aposta per un model alternatiu d'educació infantil en el qual s'integrin aspectes educatius i socials amb els corresponents estàndards de qualitat. Considera que cal establir convenis entre ajuntaments i Generalitat per crear noves escoles bressol en municipis demogràficament dinàmics (per natalitat o arribada de fluxos migratoris). Proposa arribar, l'any 2005, a una oferta final de 42.000 places (ara els ajuntaments n'ofereixen 12.337).

Davant d'aquest conjunt de propostes, tant per part del Govern de la Generalitat com de la principal força política a l'oposició, és d'esperar que, en els propers anys, millori substancialment l'oferta real de places públiques per a la petita infància al conjunt de Catalunya.

4.1.4. Anàlisi de l'oferta de serveis per a la petita infància a Barcelona ciutat i oferta projectada per als propers anys

A la ciutat de Barcelona, on la participació de pares i mares al mercat de treball és més alta que al conjunt de Catalunya, no es cobreix la demanda de places públiques per a la petita infància, de manera que les famílies s'han d'adreçar al sector privat –en forma de servei extern o en forma de servei dins la llar– o simplement renunciar al servei. La taula 3 mostra les dades d'escolarització pública i privada a Barcelona per a infants d'entre 0 i 2 anys i, més endavant, la taula 4 mostra la diferència entre l'oferta pública i la demanda per al curs de 2000-2001.

Taula 3. Dades d'escolarització pública i privada a Barcelona, per districte. 1999-2000

	Centres públics			Centres privats			Total	Cens	
	centres	alumnes	taxa	centres	alumnes	taxa	alumnes	taxa	0-2 anys
Eixample	2	111	2%	55	1.973	34%	2.084	36%	5.834
Gràcia	1	33	1%	23	780	29%	813	31%	2.654
Sarrià-Sant Gervasi	1	31	1%	49	1.928	50%	1.959	51%	3.848
Sant Martí	4	244	5%	25	1.263	25%	1.507	30%	5.071
Sant Andreu	3	200	6%	16	549	18%	749	24%	3.091
Les Corts	2	122	7%	18	723	40%	845	46%	1.819
Horta-Guinardó	8	457	12%	33	901	23%	1.358	35%	3.846
Sants-Montjuïc	9	488	13%	22	770	20%	1.258	32%	3.897
Ciutat Vella	5	293	14%	6	312	15%	605	29%	2.094
Nou Barris	9	584	16%	12	388	10%	972	26%	3.759
TOTAL	44	2.563	7%	259	9.587	27%	12.150	34%	36.004

Font: *Pla d'escoles bressol*. Ajuntament de Barcelona-Institut d'Educació, març del 2001. (Centres municipals curs 2000-2001; centres de la Generalitat curs 1999-2000; centres privats curs 1999-2000, 1998-1999; cens padró Municipal.)

Dels 36.004 infants de 0 a 2 anys que viuen a Barcelona ciutat l'any 2000, n'hi ha 12.150 que estan escolaritzats. Aquest nombre equival al 34% del total d'infants. Ara bé, solament el 7% té plaça a un centre públic, mentre que el 27% ocupa una plaça en un centre privat. Per tant, si a Catalunya i a la província de Barcelona s'escolaritza aproximadament el 14% de la població d'entre 0 i 2 anys (vegeu la taula 1), a Barcelona ciutat el percentatge augmenta fins al 34%, i per tant se supera el llindar mínim presentat a l'informe de la Diputació. Sens dubte aquesta diferència d'escolarització s'explica per: a) el major compromís que els governs municipals han adquirit en la dotació d'aquests serveis; b) la major taxa d'activitat femenina a la ciutat en relació a la mitjana de Catalunya, i c) l'abandó progressiu a les ciutats grans del criteri que és la mare en exclusiva qui ha de portar la criança del fill o filla. En tot cas, la distribució de centres en els diferents districtes tendeix a una relació positiva pel que fa a les rendes de la població –a rendes més baixes, més centres públics– tot i que apareix el districte de Gràcia com a especialment perjudicat. Es confirma també que el sector privat té més presència on hi ha més rendes familiars mitjanes i altes, rendes que es poden permetre una despesa mensual considerable a encarregar una

part de l'atenció diària de les criatures a una escola bressol o guarderia. Però una informació de gran interès és la relacionada amb la demanda no satisfeta en el curs 2000-2001.

**Taula 4. Demanda no atesa d'escola bressol municipal per districtes
Barcelona 2000-2001**

	Oferta	Demanda	Demanda no atesa		Places que falten per a aconseguir una taxa pública del 12%
			Efectius	Percentatge	
Eixample	61	367	306	83%	589
Gràcia	16	114	98	86%	285
Sarrià-Sant Gervasi	16	64	48	75%	431
Sant Martí	150	271	121	45%	365
Sant Andreu	125	330	205	62%	171
Les Corts	63	146	83	57%	96
Horta-Guinardó	252	641	389	61%	5
Sants-Montjuïc	294	569	275	48%	-20
Ciutat Vella	166	352	186	53%	-42
Nou Barris	374	580	206	36%	-133
TOTAL	1.517	3.434	1.917	56%	1.747

Font: *Pla d'escoles bressol*. Ajuntament de Barcelona, març del 2001.

A Barcelona solament se satisfà el 44% de la demanda de places públiques a la ciutat, amb diferències segons el districte de què es tracti, mentre que el 56% de la demanda no pot ser atesa. Davant d'aquesta situació, la Regidoria d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona acaba de presentar –març del 2001– un Pla de guarderies públiques, en conveni amb la Generalitat, pel qual es crearan 740 noves places (10 escoles) el curs 2002-2003 i 260 més (4 escoles) el curs següent. A més d'aquest pla, l'Ajuntament està estudiant vuit guarderies més. La Generalitat i l'Ajuntament aporten conjuntament 1.200 milions de pessetes per als 14 centres nous, i el municipi 300 milions més per a equipar-les. En tot cas, l'actual demanda no satisfeta d'escoles bressol públiques a la ciutat és de 1.917 places l'any 2000. És a dir, tot i les 1.000 places noves previstes i pactades amb la Generalitat fins l'any 2003, encara en quedarien unes 1.000 més per tal de poder respondre a la demanda actual. És per això que l'Ajuntament de Barcelona afegeix, a banda del conveni actual, el projecte de promoure vuit centres més en una fase posterior. Però cal tenir present que l'oferta genera demanda i, per tant, és probable que la ciutat hagi de preveure en un temps no gaire llunyà la possibilitat d'augmentar encara més la seva oferta.

Un problema que ha retardat l'acord entre l'Ajuntament de Barcelona i la Generalitat –les negociacions es van iniciar el setembre del 2000– ha estat la gran diferència del cost avaluat per plaça i any. La conselleria de la Generalitat avalua actualment el cost d'una plaça anual en 600.000 pessetes, de les quals els correspon aportar un terç (200.000) segons el criteri de repartiment tripartit (Generalitat, Ajuntament, famílies). En canvi, les guarderies municipals de Barcelona, pràcticament totes les públiques, tenen un cost anual per nen d'1,2 milions de pessetes, la qual

cosa crea un greu problema pel fet de mantenir dues línies diferenciades amb prestacions ben diferents.

Pel que fa a l'oferta de serveis per part del sector privat, que tal com hem vist és el sector que domina a Barcelona ciutat però també al conjunt de Catalunya, cal remarcar la manca de regulació detallada de les condicions en què s'han d'oferir. Cal mencionar, a més, l'absència de reglamentació del sector domiciliari, on és habitual el treball submergit, no regulat i sense contracte que sovint fan dones immigrants extracomunitàries, molt difícil de comptabilitzar però en augment visible a Catalunya.

Per què al llarg dels anys de democràcia hi ha hagut tan poca provisió de serveis per a infants de 0 a 2 anys tant a Espanya com a Catalunya? Per què aquesta manca quan ha augmentat tant la participació de les joves mares al mercat de treball? Per què el moviment de dones, les feministes de l'Estat i els sindicats no ho van reivindicar o ho van fer molt tímidament? No hi ha una resposta simple sinó que els factors explicatius són diversos: a) als anys setanta el mercat de treball mostra una alta desocupació i la participació laboral de les dones no es va començar a incrementar fins l'any 1985 (web IDESCAT); b) les prioritats de l'estat del benestar a Espanya han estat la sanitat, l'educació obligatòria i superior i les prestacions d'atur (web IDESCAT); c) es manté la concepció, en amplis sectors de la població, que la millor atenció és la de la mare, almenys als dos primers anys de vida (Vila, 2000); d) els partits polítics no han estat interessats per les polítiques familiars, i s'han volgut allunyar del tractament essencialista que el franquisme va fer de la família (Meil, 1995). Així, l'extensió de places de preescolar per a infants de 3, 4 i 5 anys no va ser entesa com un suport a pare i mare perquè compatibilitzessin les seves responsabilitats laborals i familiars. Si s'haguessin contemplat des d'aquesta perspectiva també s'haurien portat a terme programes d'atenció per als més petits d'entre 0 i 2 anys (Valiente, 1997).

Tanmateix, tal com hem pogut demostrar, en els darrers dos anys s'ha extremat la sensibilitat social a Catalunya en relació a la necessitat no resolta de serveis per a la petita infància. I això, perquè s'ha imposat l'evidència que les dones joves catalanes persisteixen a mantenir la taxa de fecunditat entre les més baixes del món. De moment, les previsions de creixement de la població no es compleixen ni tan sols en un context de millora econòmica general. Cal suposar que, si tots els plans esmentats es realitzen, les dones joves –sobretot–, però també els homes joves catalans, se sentiran més disposats a tenir i criar fills, encara que tant l'un com l'altre facin treball remunerat.

4.2. Serveis per a la gent gran dependent¹²

Al nostre país, l'atenció que requereixen les persones grans dependents la proporcionen en primer terme les seves famílies o, superant l'eufemisme, les dones. És

12. La sociòloga Sònia Parella té l'autoria principal d'aquest apartat. Sònia Parella i jo mateixa som autores d'un article anterior on desenvolupem diferents aspectes de les polítiques familiars (Brullet i Parella, 2001). Tot i que n'he adaptat el text i actualitzat algunes dades en relació als serveis a la gent gran, agraeixo la cessió per part de Sònia Parella de les seves aportacions en aquell treball que vàrem signar conjuntament.

a dir, la major part de les persones dependents són ateses de manera no institucional. Aquesta és una opció profundament arrelada que se sustenta en els imaginaris tradicionals al voltant del paper de la dona i els deures familiars («familisme»). Però el paper de la família com la font principal d'atenció social també ha estat reforçat, tant explícitament com implícitament, per part de les administracions públiques catalanes («familiarisme»). En aquest sentit, al Pla Integral de la Gent Gran, aprovat per la Generalitat de Catalunya l'any 1993, s'hi aconsella «propiciar i sensibilitzar la població per tal que siguin els fill(e)s qui tinguin cura dels seus pares» (Departament de Benestar Social, 1993b: 151). I en la mateixa línia, el 19 de març de 1997, entra en vigor un decret de la Generalitat pel qual s'aproven els preus públics per a determinats serveis socials concertats amb la iniciativa privada i s'estableix un règim de contraprestacions dels usuaris (o els seus fills o filles).¹³ Tal com veurem a continuació, els recursos destinats a serveis a les persones grans són escassos i actuen seguint una lògica assistencialista, és a dir, solament en aquelles situacions més desfavorides en què no hi ha família o hi ha manca de recursos econòmics.

4.2.1. Les necessitats socials de la població gran a Catalunya

La societat catalana, a l'igual de la resta de societats occidentals, està experimentant un gradual procés d'envelliment. L'aproximació estadística al col·lectiu de població gran permet apreciar les necessitats socials que han d'afrontar les famílies –a més de les econòmiques i sanitàries–, i dins d'aquestes les referents als problemes de dependència física i/o psíquica. Tal com es desprèn de les dades de la taula 5, mentre que el percentatge de població major de 65 anys era del 10,2% l'any 1975, l'any 1996 ja assoleix el 16,3%. Interessa destacar, per al que ens ocupa, el pes del subgrup major de 75 anys perquè presenta un estat de salut menys bo, una pèrdua més gran d'autonomia i, en conseqüència, més necessitat de serveis socials. Aquesta població més gran de 75 anys s'incrementa tant en termes absoluts com relatius i representa un 40,8% de la població major de 65 anys l'any 1996. Tant l'evolució de l'*índex d'envelliment* (nombre d'habitants de 65 anys i més per cada 100 habitants de menys de 15 anys) com la de l'*índex de sobreenvelliment* (nombre d'habitants de 85 anys i més per cada 100 habitants de 65 anys i més) mostren l'augment progressiu de la proporció de persones de més edat en l'estructura de la població catalana.

Pel que fa a la previsió de l'augment de necessitats socials en l'horitzó 2010, a partir d'estimacions sobre l'evolució de la longevitat i la natalitat, és previsible que el grup poblacional de més de 65 anys constitueixi gairebé el 20% del conjunt de la població. També és ben probable que els majors de 75 anys suposin el 8,8% de la població total l'any 2010. A més a més, també cal fer esment de variacions importants en la composició de les llars. Entre el 1981 i el 1996 augmenten considerablement les llars unipersonals (del 13,2% al 19,9%), la meitat de les quals està integrada per una persona de més de 65 anys (Departament de Benestar Social, 1998).

13. Llei 10/1996, de 29 de juliol (Llei catalana d'aliments entre parents. Art.10) i Decret 394/1996 de 12 de desembre. Aquest decret fou fortament discutit i tingué una moció al Parlament i un dictamen del Síndic de Greuges recomanant que es modificués. També el Consell Consultiu de la Generalitat intervingué en el mateix sentit.

Taula 5. Indicadors demogràfics sobre l'envelliment de la població a Catalunya. 1975, 1996, 2010

	1975	1996	2010
Població de 65 anys i més (milers)	579	992	1.064
Població de 75 anys i més (milers) 201	405	483	
POBLACIÓ TOTAL (milers) 5.636	6.090	5.428	
% (65 i més / Pobl. total)	10,2	16,3	19,6
% (75 i més / Pobl. 65 i més) 34,7	40,8	45,4	
% (75 i més / Pobl. total)	3,5	6,6	8,8
Índex d'envelliment	40	111	131
Índex de sobreenvelliment	6	10	15

Font: IDESCAT, *Estadística de població 1996* (1996); *Projeccions de població de Catalunya 2010-2030* (1998).

4.2.2. Anàlisi de l'oferta de serveis per a la gent gran dependent a Catalunya

Espanya dedica l'any 1999 el 8,7% del PIB a la tercera edat, mentre que la mitjana de la Unió Europea és del 10,6% (INE, 2000, *Informe sobre la tercera edat*). Les prestacions de serveis socials que reben a Espanya les persones majors de 65 anys estan molt per sota de la mitjana europea, car solament un 1,8% d'aquestes es beneficien de l'*atenció domiciliària* davant d'un 4% de mitjana europea. Pel que fa a les persones grans ateses en *places residencials*, representen el 2,9% de majors de 65 anys, xifra molt allunyada de països com Dinamarca (13,1%), el Regne Unit (9,4%) o França (7,9%) (Ministeri de Treball i Afers Socials, 1999). A Catalunya es disposa l'any 2000 de 41.996 places en *residències geriàtriques*, la qual cosa suposa 4 llits per cada 100 habitants majors de 65 anys (Departament de Benestar Social, 2000). És doncs ben evident el nostre dèficit en aquest tipus de serveis. Però no és només una qüestió de manca de places, sinó que la situació s'agreuja pel fet que la majoria de les places existents no estan preparades per a atendre les persones grans que pateixen dependències greus.

La font informativa principal a Catalunya per a conèixer l'oferta de serveis és el Mapa de Serveis Socials 1997/1998 elaborat pel Departament de Benestar Social (1998). Partint d'aquesta font podem considerar tres tipus de serveis: a) els *serveis d'ajuda domiciliària*; b) els *centres de dia*, i c) els *centres residencials*. Els serveis d'ajuda domiciliària formen part del primer nivell assistencial de la Xarxa Bàsica de Serveis Socials (XBSS) i, per tant, són responsables de la gestió els ajuntaments amb més de 20.000 habitants i els consells comarcals. En canvi, els centres de dia i els centres residencials estan integrats en el segon nivell assistencial de la XBSS, de manera que són serveis de provisió obligada des dels consells comarcals amb una població superior a 50.000 habitants i corresponen, en darrer terme, a l'Administració autonòmica.

a. Els *serveis d'atenció domiciliària* es realitzen a la llar de l'usuari i proporcionen ajuda a la llar i suport social a aquelles persones o famílies amb situació de manca d'autonomia personal. Adopten dues modalitats: els *serveis d'ajuda domiciliària* (SAD) i el *servei de telealarma i de teleassistència*. Permeten perllongar l'estada del

beneficiari en el seu domicili, cosa que implica un cost econòmic menor que la institucionalització. Un 80% dels usuaris són persones grans (Crespo i Rimbau, 1998). La Generalitat de Catalunya, des de l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials (ICASS), contribueix a finançar-los a través de convenis amb els ajuntaments. En termes absoluts, l'oferta de SAD s'ha duplicat en els darrers anys, passant de 5.200 casos l'any 1990 a 12.206 l'any 1994 (Crespo i Rimbau, 1998). Tot i així, el nombre d'usuaris atesos està molt lluny de cobrir les necessitats d'atenció del conjunt de persones majors de 65 anys que requeririen alguna modalitat d'atenció domiciliària. Un indicador d'aquesta insuficiència és el quocient entre el volum d'hores d'atenció dispensades des del SAD en el territori català i el total de població major de 65 anys. Per a l'any 1997, aquest quocient és de només 1,73. Pel que fa al *servei de telealarma* i *de teleassistència*, l'any 1997 s'han portat a terme 319 serveis en el conjunt d'àrees bàsiques municipals i comarcals, que suposen només un 2,35% en relació al total de població major de 80 anys que viu sola, potencialment usuària d'aquest servei.

La major part de l'oferta de serveis d'atenció domiciliària són de responsabilitat pública, si bé entitats d'iniciativa social com Càritas i la Creu Roja presten algunes modalitats, com per exemple la teleassistència (Crespo i Rimbau, 1998). En els darrers anys estan emergint les agències d'ajuda/atenció domiciliària de caràcter privat, per tal de fer front a la creixent demanda de serveis a domicili. Segons l'opinió d'alguns professionals dels serveis socials, la insuficiència de l'oferta i de recursos del SAD en relació amb la demanda fa que aquest servei es col·lapsi i que acabi adoptant una lògica clarament assistencial. L'escassetat de places condueix a prioritzar aquells casos de persones grans que no disposen del suport familiar. Per tant, si bé l'usuari idoni del SAD hauria de ser aquella persona gran dependent que és atesa per familiars que no poden fer-se'n càrrec de manera permanent, a la pràctica està molt lluny de poder constituir un suport per a aquestes famílies (Diputació de Barcelona, 1996).

L'excés de demanda s'agreuja encara més des del moment que les llargues llistes d'espera per poder accedir a un centre residencial —l'any 2000 l'espera és de sis mesos—¹⁴ fan augmentar les sol·licituds del SAD. És així com es produeix, de nou, una inadequada assignació dels usuaris dels serveis d'atenció domiciliària, ja que alguns requeririen una altra mena d'intervenció social, com ara una residència o un centre de dia. S'han detectat altres mancances, com ara la insuficiència de recursos humans, la qual cosa genera que moltes vegades aquests serveis acabin recaient en un voluntariat escassament format (Feliu, 1993). També destaca com a limitació la desigual distribució dels recursos al territori català, ja que els ajuntaments amb menys de 20.000 habitants no estan obligats a oferir aquest servei i, entre els que sí que ho estan, la grandària del municipi condiciona la disponibilitat de recursos econòmics i, per tant, la qualitat del servei (Diputació de Barcelona, 1996).¹⁵

b. Els *centres de dia*, dissenyats com a serveis d'acolliment diürn d'assistència a les activitats de la vida diària, constitueixen una alternativa a l'internament residencial de la persona gran i proporcionen suport a les famílies que en tenen cura. Els

14. El País, 17 de març de 2001.

15. Aquesta desigualtat territorial queda perfectament il·lustrada si comparem la comarca de la Val d'Aran, amb una ràtio de 82,3 hores de SAD per cada 1.000 habitants majors de 65 anys, amb comarques com l'Alt Empordà o l'Alt Penedès, amb una ràtio de només 7,5 i 9,1, respectivament (Departament de Benestar Social, 1998).

seus destinataris són persones grans que requereixen supervisió i assistència en el desenvolupament de les activitats de la vida diària. Els centres de dia no han estat dissenyats per a persones que viuen soles. Per tant, un desenvolupament idoni d'aquests establiments serviria de recolzament per a les famílies amb persones dependents al seu càrrec (Feliu, 1993: 50).

Sobre la base de les dades del Mapa de serveis socials de Catalunya 1997/1998 que es recullen a la taula 6, es constata un total de 4.063 places en centres de dia a Catalunya, xifra que suposa una important implementació d'aquest servei des de l'any 1992, quan només n'hi havia 1.286. Aquest increment durant el quinquenni 1992-1997 modifica la ràtio de places per 1.000 persones de més de 65 anys, que ha passat d'1 a 4. Pel que fa a la titularitat de les places, un 47,1% són d'iniciativa pública, la major part gestionades directament des de la Generalitat de Catalunya i l'Administració local. A banda de l'escassetat de places, una de les crítiques que formulen els professionals d'aquests serveis és l'admissió d'usuaris inadequats als centres de dia públics, la qual cosa impedeix que puguin funcionar com a suport a les famílies cuidadores (Diputació de Barcelona, 1996). Aquesta inadequació és producte del fet que es prioritza l'accés de persones amb desemparament sociofamiliar i que s'ha d'acceptar persones sense recursos. En ambdós casos haurien de poder ser derivades a llars-residència i no pas a centres de dia.

c. Pel que fa a la institucionalització de la persona gran, es disposa de dos tipus de centres residencials: els *serveis de llar-residència* adreçats a persones grans amb un grau d'autonomia suficient per a les activitats de la vida diària, i els *serveis de residència assistida* destinats a persones grans amb fortes dependències i amb necessitat de constant supervisió i atenció. Ambdues modalitats estan dissenyades per a oferir places tant de caràcter permanent com temporal. L'oferta actual es mostra a la taula 6.

Taula 6. Distribució de l'oferta de places de centres de dia i residències per a persones grans. 1997

	Oferta pública		Oferta pública concertada		Oferta privada		Total	% Of. pública
	G.C.	Ad.L.	IS	IM	IS	IM	Total	
Centres de dia	1.173	598	70*	73*	1.069	1.080	4.063	47,1%
Residències	3.336	2.937	4.891**	2.080	10.497	12.980	36.721	36,0%

Font: Mapa de serveis socials 1997-1998 (1998).

Llegenda: G.C.: Generalitat C.; Ad.L.: Administració local; IS: Iniciativa social; IM: Iniciativa mercantil.

* Inclou les places en centres col·laboradors del Programa de suport a l'acolliment diürn (SAD).

** Inclou les places concertades en centres sociosanitaris (CASS), i també les places en centres col·laboradors del Programa de suport a l'acolliment residencial (SAR).

L'oferta total de places de llars residència i llars-residència sociosanitàries per a gent gran l'any 1997 és de 36.721, nombre que suposa un increment del 20,4% respecte a l'any 1992 (30.494 places). Però aquest increment té poca repercussió en l'evolució de la ràtio de places per 1.000 persones majors de 65 anys, ja que només creix dos punts (de 35 a 37) durant el quinquenni 1992-1997. Del total de places, només el 36% forma part de l'oferta pública, la qual engloba tant les places ubicades en centres propis de l'ICASS, les places no concertades d'ens locals, com les places concertades amb entitats de la iniciativa social, de la iniciativa mercantil i amb cen-

tres sociosanitaris. Aquestes dades indiquen que l'any 1997 només hi ha una plaça pública per a 6,6 persones de cada 1.000 majors de 65 anys. Segons dades de l'IM-SERSO (1999), Catalunya és una de les tres comunitats amb menys oferta de geriàtriques públiques –només Galícia i Cantàbria tenen ràtios inferiors. Tal com es desprèn de la taula 6 hi ha força equilibri entre l'oferta pública directa i l'oferta pública concertada, i destaca, especialment, el fort pes que té la iniciativa social. L'augment de la importància del tercer sector en la provisió d'aquests serveis és fruit de la proliferació d'associacions i organitzacions voluntàries que ofereixen serveis a la gent gran. El sector privat mercantil no concertat, per la seva banda, presenta una destacada implantació en els serveis residencials (12.980 places) i controla, un 35,3% del total de l'oferta del sector privat. Per tant, encara que la ràtio de places és superior a Catalunya (37) que al conjunt d'Espanya (29), la diferència rau en les residències privades i no pas en el nombre de places públiques. La insuficient oferta pública a les persones grans dependents afavoreix l'emergència del sector privat mercantil no finançat públicament, sobretot en el cas dels centres residencials que compten amb una demanda solvent.

Dades molt recents (taula 7), procedents del Departament de Benestar Social de la Generalitat, ens permeten apamar l'evolució de l'augment de les places residencials a Catalunya al llarg dels anys 1997, 1999 i 2000, com també la seva font de finançament.

**Taula 7. Nombre de places residencials.
Catalunya 1997-1999-2000**

	1997		1999		2000		Creixement 1999-2000
	N	%	N	%	N	%	
Finançament públic	13.244	(36,0)	14.895	(37,5)	16.300	(38,8)	9,43%
Finançament privat	23.477	(64,0)	24.625	(62,5)	25.696	(61,2)	4,35%
TOTAL Catalunya	36.721	(100)	39.520	(100)	41.996	(100)	6,27%

Font: Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social (2000).

Es pot constatar un lleuger augment de l'aportació de pressupost públic a places residencials a Catalunya. De fet, el govern de la Generalitat va presentar un pla per a crear en l'actual legislatura 7.000 places d'atenció a la tercera edat. Entre el 2000 i el 2001 ja ha programat 4.600 noves places finançades amb diners públics, de les quals 1.700 han estat de promoció pública directa. Les 2.900 places restants han estat concertades amb institucions privades a través de la fórmula del Servei d'Acollida Residencial (SAR), en la qual s'aplica el decret de preus de serveis socials en vigor des del 1997.¹⁶

L'escassetat d'oferta pública de places residencials és encara més apressant en el cas de les *places residencials temporals públiques*. En aquest cas, la demanda de places de llarga estada és tan alta que no permet reservar-ne de temporals per a les famílies cuidadores que necessitarien fer unes «vacances». En conseqüència, una vegada més, les famílies (dones) que atenen persones grans dependents, moltes

16. *El País*, 27 de març de 2001.

vegades no poden accedir a aquests serveis, i a la pràctica contravé l'objectiu de donar suport a les famílies amb aquest tipus de càrregues (Diputació de Barcelona, 1996). Ara bé, la política d'atenció i suport a les persones grans des de la Generalitat es complementa amb el desplegament de diferents programes específics que pretenen oferir suport tant a les persones grans com als familiars que les cuiden. Aquest és el cas del *Programa d'estades temporals per a la gent gran*, instaurat des del 1997, del *Programa de suport a l'acolliment residencial per a la gent gran*, creat l'any 1992, i del *Programa de suport a l'acolliment diürn*, que funciona des de l'any 1996. Aquests programes complementen l'aportació econòmica de la persona gran i de la seva família fins al cost de la plaça escollida a qualsevol dels centres col·laboradors adscrits a cadascun dels programes. També cal mencionar el *Programa de suport a les famílies amb una persona gran discapacitada*, creat l'any 1992 amb l'objecte de proporcionar suport a la família que té cura d'una persona gran discapacitada. El programa ofereix ajuda econòmica a les famílies, condicionada per la dedicació que la família ha d'oferir a la persona gran i pels ingressos familiars. Atès que exclou rebre qualsevol altra prestació o servei públic i, a més a més, la quantitat que es rep no permet sufragar el cost d'una treballadora familiar, pot esdevenir una «trampa» per a les persones cuidadores que han d'assumir la càrrega de manera continuada. És per això que no és estrany que algunes cuidadores prefereixin ser beneficiàries de l'atenció a domicili i renunciïn a rebre aquesta ajuda (Marrugat, 1995).

Cal fer notar la desigualtat territorial en l'oferta de places de serveis residencials que es manifesta clarament en el Mapa de serveis socials de 1997-1998. Aquesta desigualtat territorial és fruit de la forta penetració del sector privat mercantil sense finançament públic, però també d'una oferta pública descentralitzada que no ha coordinat suficientment la distribució dels recursos per tot el territori català. D'una banda aquest sistema descentralitzador té l'avantatge que permet detectar les necessitats socials de manera més immediata i eficient, però, d'altra banda, l'absència d'una planificació global dels recursos fa que tant l'existència dels serveis com la qualitat depenen moltes vegades exclusivament de la voluntat política de les administracions locals.

Finalment, val a dir que tot i que les dades agregades per al conjunt de Catalunya denoten clarament la insuficiència de serveis per a les persones grans, a escala local hi ha una gran heterogeneïtat de programes i actuacions que no podem recollir en aquestes pàgines. Citarem, com a exemple, el cas de l'Ajuntament de Sabadell, on recentment s'ha implantat el «xec-servei per atenció domiciliària a persones grans amb necessitats de suport temporal», adreçat a aquelles persones amb recursos intermedis, que queden excloses dels serveis públics i que difícilment poden sufragar el preu dels serveis privats. Aquesta experiència inclou una subvenció pública per tal de donar resposta a situacions de necessitat temporal, tant de la persona gran com de la persona cuidadora, mitjançant el suport d'una treballadora familiar procedent d'una empresa privada. Iniciatives d'aquest tipus no només contribueixen a fer emergir i satisfer necessitats potencials de les famílies cuidadores, sinó que alhora suposen una font important de jaciments d'ocupació (De Andrés, 1999). També cal citar, per a acabar aquest apartat, que la recent llei estatal del 1999 per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral d'homes i dones treballadors també contempla la possibilitat de permisos laborals per a atendre els ascendents o familiars dependents. Caldrà veure en els propers anys quin és l'ús que es fa a Catalunya d'aquests permisos.

5. Conclusions

1. Les polítiques de conciliació ocupació-família són una manera, entre d'altres, de gestionar un conflicte que té unes arrels que s'escampen per tots els camps de la vida social. Ens referim a la *divisió sexual del treball* i les conseqüències que té sobre les posicions desiguals de dones i homes en l'accés als drets de ciutadania. La perspectiva històrica ens permet comprendre la profunditat d'aquest conflicte, que les polítiques de «conciliació ocupació-família» pretenen reduir.

2. Algunes posicions ingènues pensen que aquestes polítiques poden resoldre el conflicte de fons i confien que els canvis cap a una equitat social tenen poques resistències socials i són irreversibles. En aquest sentit, massa sovint es dóna per fet que l'estatus social entre els sexes ja és equivalent i que avui és cosa fàcil aconseguir una conciliació de rols.

3. És inqüestionable que les dones han canviat legítimament la posició social amb l'augment de la participació al mercat de treball. Però cal tenir ben present que, amb una diferència notable respecte dels homes, les dones adultes dediquen encara molta part de la seva vida quotidiana al treball domèstic-familiar. Per tant, perquè les polítiques de conciliació siguin una via, entre d'altres, que porti a la millora de la democràcia familiar, social i política, cal plantejar-les de manera que les dones puguin acollir-s'hi des d'una plena llibertat per a escollir quin lloc volen ocupar en la cura i atenció als altres. En aquest sentit, la possibilitat de traslladar fora de casa una part de la cura de la petita infància i de la gent gran dependent, els és fonamental.

4. Si els estats del benestar van començar a tenir atenció a l'àmbit privat a través del salari dels homes, mentre les dones es quedaven a casa, avui això és ja insostenible. Cal tenir en compte el nou paper laboral de les dones –que s'afegeix al seu paper de treballadores dins la llar– i assegurar els seus drets socials tant si treballen dins com fora de la llar familiar.

5. A Catalunya estem en una conjuntura, cada vegada més estructural, en què apareix una gran paradoxa: comptem molt amb les nostres famílies, però no volem o no podem fer-ne de noves. De manera que tenim una de les fecunditats més baixes del món i al mateix temps una de les esperances de vida més altes del món. En aquest context, les polítiques dirigides a facilitar a dones i homes la conciliació de la seva vida familiar i la professional són també fonamentals.

6. Amb l'anàlisi de l'oferta de serveis per a infants i ancians, a Catalunya s'ha comprovat que l'oferta actual no es correspon amb les necessitats detectades ni amb la demanda existent, la qual cosa té conseqüències negatives a diferents nivells.

7. Atès que l'oferta pública és molt subsidiària i totalment allunyada de la demanda real, es generen efectes de desigualtat social entre els infants i ancians de les famílies més desfavorides, que no poden fer ús dels serveis privats. La manca de places públiques per a la petita infància genera dificultats d'inserció de les mares, i la manca de centres residencials per a la gent gran provoca una saturació dels centres de dia, per la qual cosa les dones cuidadores dins de la llar no poden compaginar aquesta feina amb altres activitats. Per tant, es necessiten més recursos per a atendre de manera satisfactòria les necessitats del col·lectiu de cuidadores informals.

8. Especialment en el cas de la gent gran, els serveis públics s'acaben regint per lògiques assistencialistes, per més que es declari que són serveis d'orientació universal.

9. L'elevat cost d'aquests serveis implica que no totes les famílies poden assumir-lo. La necessitat de reduir el cost del servei privat –dins o fora de la família– porta a la no-professionalització de les treballadores, a la precarització i a l'economia submergida. Per tant, no és estrany que es recorri cada vegada més a les dones immigrants extracomunitàries com a força de treball més barata.

10. La xarxa pública de serveis per a infants de 0 a 3 anys i la xarxa pública de serveis a les persones grans responen a un model basat en la cooperació pública i privada, en un escenari molt privatitzador, on l'Administració local adquireix una gran protagonisme en la resposta immediata a les necessitats de la seva població. S'ha detectat, però, una important manca de planificació i coordinació en la distribució dels serveis, de manera que si els recursos públics ja són escassos, encara ho són més segons on es visqui. La descentralització és positiva perquè permet més proximitat dels usuaris als gestors i afavoreix la possibilitat de la participació ciutadana en la definició de les necessitats i la planificació de serveis, però cal que s'evitin les grans desigualtats territorials que s'han detectat.

11. Les diferents administracions públiques, regentades a Catalunya per governs de diferent color polític, han entrat sovint en disputes que agreugen les dificultats de planificació coordinada i eficient i l'oferta equitativa dels serveis a tota la població.

12. Els anys 2000-2001, sembla que s'ha avançat en els acords entre administracions per tal d'oferir un nombre més gran de serveis pel que fa a la infància de 0 a 3 anys. L'oferta projectada fins l'any 2003 és especialment important en la mesura que permetrà pal·liar el problema de la demanda no atesa i reduir les desigualtats socials que ha generat fins avui la manca d'una bona xarxa de serveis públics.

Tenim indicis suficients per a considerar que cada vegada més la família serà un espai d'elecció i negociació constant. El problema de com es resol la cura de les persones dependents (fins ara a l'àmbit del privat) sembla que haurà de ser una qüestió permanent en l'agenda política de les democràcies occidentals. Així, la planificació de la provisió de serveis, flexibles i sota modalitats diverses, o la regulació de permisos laborals per a atendre qui ho necessiti –sense que la persona que opta a tenir cura d'una altra sigui penalitzada en els seus drets– hauria de ser tan important per a l'agenda política com qualsevol altra qüestió que afecta la vida i les relacions socials de la ciutadania. En aquest sentit, si bé en aquest capítol s'ha tractat de mostrar l'interès d'implementar polítiques per a la conciliació de la vida familiar i la vida laboral, també cal tenir present que la nostra vida quotidiana no s'acaba –o no s'hauria d'acabar– en la família i la feina. En una societat complexa com la nostra, que s'afirma en els valors de la democràcia i la solidaritat social, és del tot necessari que homes i dones també puguin dedicar temps a la participació política i comunitària, a la formació permanent, i a la cura de si mateixos (salut, repòs, oci).

Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2001). *Pla d'escoles bressol. Proposta de noves construccions 2001-2003*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Institut d'Educació.
- ALBERDI, I. (1999). *La nueva familia española*. Madrid, Taurus.
- ANDRÉS, J. DE (1999). «EL XEC SERVEI D'ATENCIÓ DOMICILIÀRIA PER A LA GENT GRAN DE Sabadell». *Barcelona Societat* 10, p. 100-108.
- ASSOCIACIÓ SALUT I FAMILIA (1998). *Propuesta de medidas legales facilitadoras de la conciliación de la vida laboral y familiar. Informe de un grupo de expertas*. Barcelona.
- (1999). *Compartir: promoviendo el reparto de los tiempos entre mujeres y hombres*. Barcelona, Mimeo.
- BORDERÍAS, C.; CARRASCO, C., i ALEMANY, C. (comp.) (1994). *Las mujeres y el trabajo*. Madrid, Fuhem-Icaria.
- BOURDIEU, P. (1997). «El espíritu de la familia», a *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Barcelona, Anagrama.
- BRULLET, C. (1996). *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre parelles joves amb criatures petites: pràctiques, representacions i condicions materials de vida*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona-Departament de Sociologia. Tesi doctoral.
- (1998). «Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya», a Giner, S. (ed.) *La Societat catalana*. Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya-Generalitat de Catalunya, p. 443-465.
- (2000). «El debat sobre la conciliació ocupació-família en el marc de les polítiques familiars a Europa». *Revista de l'Associació Catalana de Sociologia*, 12, p. 155-185
- BRULLET, C. i PARELLA, S. (2001). «Polítiques de serveis a les famílies: residualitat pública en un context cultural «familiarista» a GOMÀ, R. i SUBIRATS, J. (coord.). *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000): Autonomia i benestar*. Barcelona, Edicions UB i UAB, p. 221-243.
- CRESPO, T., i RIMBAU, C. (1998). «Els serveis socials a Catalunya», a GINER, S. (ed.), p. 733-756.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1993a). *Pla integral de suport a les famílies*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (1993b). *Pla integral de suport a la gent gran*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (1998). *Memòria del Departament de Benestar Social 1997*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (1999). *Mapa de Serveis Socials – Base informativa 1997-1998*. Barcelona, Generalitat de Catalunya-Gabinet d'Estudis i Planificació (informe provisional).
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1995). *La gent gran a casa. Anàlisi qualitativa dels recursos a la província de Barcelona*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- (1999). *L'Educació dels més petits*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- DUDY, G., i PERROT, M. (1994). *Historia de las Mujeres. El siglo XX*. Madrid, Santillana.
- FELIU, T. (1993). «Relacions intergeneracionals: la cura informal». *Revista de Treball Social*, 131.
- FLAQUER, LI. i BRULLET, C. (1999). «Polítiques familiars a Catalunya: una primera aproximació», a diversos autors, *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona, Mediterrània-Fundació Jaume Bofill, p. 75-191.

- HANTRAIS, L., i LETABLIER, M. T. (1996). *Familles, travail et politiques familiales en Europe*. París, PUF.
- HOMS, O., i JIMÉNEZ, E. (coord.) (1999). *Llibre blanc dels nous filons d'ocupació a Catalunya*. Barcelona, CIREM.
- IMSERSO (1999). *Mayores. Datos estadísticos*. Pàgina Web de l'IMSERSO. Madrid.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996). *Anuari Estadístic de Població 1996*.
 – (1998). *Projeccions de població de Catalunya 2010-2030*.
 – (1999). *Mercat de treball 1998. Ampliació de resultats anuals de l'enquesta de població activa*.
 – (2001). *Web: IDESCAT.ES*
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1992 i 1998). *Enquesta Metropolitana de la Regió de Barcelona 1990 i 1996*.
- MARUANI, M.; ROGERAT, C., i TORNIS, T. (dir.) (2000). *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona, Icària.
- MARRUGAT, M. L. (1995). «Las ayudas económicas a las familias cuidadoras y su incidencia en el empleo femenino», a BAURA, J. C. ET AL. (comp.). *Las personas mayores dependientes y el apoyo informal*. Jaén, Universidad Internacional de Andalucía-IMSERSO.
- MEIL, G. (1995). «La política familiar española durante el franquismo». *Revista Internacional de Sociología*, 11, p. 47-87.
- NASH, M. (1994). «Maternidad, maternología y reforma eugénica en España. 1900-1939», a DUBY, G. i PERROT, M. (diz.), p. 627-645.
 – (1995a). «Identitat cultural de gènere, discurs de la domesticitat i definició del treball de les dones a l'Espanya del segle XIX». *Documents d'Anàlisi Demogràfica*, 26, p. 135-146.
 – (1995b) «Les dones i la família a la Catalunya contemporània», a *Universitat d'Estiu de la Dona*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- PARELLA, S. (2000). «Las políticas familiares en España», a ADELANTADO, J. i NOGUERA, J. (ed.). *Cambios en el Estado del Bienestar*. Barcelona, Icària.
- PATEMAN, C. (1995). *El contrato sexual*. Barcelona, Anthropos.
 – (2000). «Féminisme et démocratie», a BALLMER-CAO, T. H. ET AL. (2000). *Genre et politique*. París, Gallimard, p. 88-121.
- PSC-CIUTADANS PEL CANVI (2001). «Pla d'escoles bressol. Model alternatiu d'Educació Infantil». L'alternativa. Mimeo.
- RECIO, A., i ROSETTI, N. (2001). «La política laboral a Catalunya: política de baixa intensitat i gestió neoliberal», a GOMÀ, R. i SUBIRATS, J. (coord.). *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000): Autonomia i benestar*. Barcelona, Edicions UB i UAB, p. 85-111.
- SHULTHEIS, F. (1998). «Affaires de famille - Affaires d'Etat: une approche comparative des formes de régulation sociopolitiques des faits familiaux», a DANDURAND, R. B. ET AL. (1998). *Quelle politique familiale à l'aube de l'an 2000*. París-Montreal, L'Harmattan.
- TORNIS, T. (1997). «Los servicios de proximidad, ¿un yacimiento de empleo?», *Revista de Treball Social*, 147.
- VALIENTE, C. (1997). «Las políticas de cuidado de los niños a nivel nacional en España (1975-1996)». *Papers. Revista de Sociología*, 53, p. 101-136.

- VILA, I. (2000). «Los nuevos contextos de crianza». *Cultura y Educación*, 19, p. 3-21.
- WALBY, S. (2000). «La citoyenneté est-elle sexuée?», a Ballmer-Cao, T. H. et al. (comp.) *Genre et politique*. París, Gallimard, p. 51-87.

Les llicències parentals i l'atenció infantil als menors de tres anys a Catalunya

Anna Escobedo

1. Introducció

Actualment a Catalunya el model familiar de referència és el de la família amb doble ingrés, és a dir, aquell en què els dos membres de la parella tenen una ocupació remunerada. Aquest model és majoritari per als menors de 45 anys. L'extensió dels valors d'igualtat entre homes i dones, el notori increment de la formació especialment entre les dones, els itineraris més diversos de vida familiar, les noves condicions en el mercat de treball (més flexibles i més incertes), el cost de l'habitatge i el fet que la protecció social es configura a partir del treball remunerat són els factors que al llarg dels dos darrers decennis han alimentat i reforçat de manera continuada aquesta tendència.

Les dones catalanes tenen fills, den mitjana, als 31 anys. Entorn d'aquesta edat es donen les taxes més altes d'ocupació i d'activitat en el mercat de treball, ben per sobre de la mitjana espanyola i fins i tot altes en termes europeus. L'any 2000, al grup d'edats de 25 a 34 anys, entre 7 i 8 dones de cada 10 són ocupades, una busca feina i sols entre una i dues són inactives. Aquesta dada situa com a assumpte de primer ordre a Catalunya el de la conciliació del treball remunerat amb la criança dels fills menors de 3 anys. En aquesta etapa és quan les famílies tenen més despeses i més requeriments de temps, els serveis d'atenció infantil resulten més problemàtics des del punt de vista de la disponibilitat, la qualitat i els costos —especialment quan els infants tenen menys de 12 o 18 mesos—, i d'altra banda les dones treballadores amb fills petits són més vulnerables, ja que són més fàcilment discriminades en el mercat de treball, i de retruc en els sistemes de protecció social que depenen de les cotitzacions socials del treball.

Es debat arreu d'Europa quins són els sistemes públics més apropiats i eficients d'atenció a les famílies en aquesta etapa, tant per a protegir la natalitat, els drets dels infants i la qualitat de la seva atenció, com a per a protegir els drets laborals i familiars de les mares i els pares. La Recomanació del Consell Europeu sobre atenció infantil (92/241/CEE), adoptada el 1992, promou una concepció més global i integradora de les polítiques de suport a l'atenció infantil a la Unió Europea, en un context on cada cop més mares i pares són laboralment actius, i en què totes les polítiques comunitàries s'orienten a incrementar les taxes d'ocupació (amb l'objectiu d'assolir

el 2010 una taxa d'ocupació total del 70% i superior al 60% per a les dones al conjunt de la Unió Europea) com a via d'assegurar la sostenibilitat dels nostres sistemes de benestar. A través d'aquest pronunciament, el Consell Europeu recomana als governs, als agents socials i altres organitzacions, que prenguin iniciatives amb l'objectiu de facultar les mares i els pares per a conciliar les seves vides laborals i la cria dels seus fills en les quatre grans àrees següents:

- Els serveis d'atenció infantil.
- Les llicències laborals per atendre la cria dels fills.
- Un entorn i una organització laborals que responguin millor a les necessitats dels treballadors amb fills petits o familiars dependents al seu càrrec.
- Una major participació dels homes en la cria dels fills i en les tasques d'atenció familiar, i per tant en l'ús de les mesures de flexibilitat laboral per motius familiars.

En aquesta contribució s'introdueix el concepte de sistemes públics de suport a l'atenció infantil, entenent per aquestes els sistemes regulats i finançats públicament de garantia i protecció social de les funcions de cura, cria i guarda dels nadons i dels infants, que es duen a terme tant en el si de les mateixes famílies com des de serveis de titularitat pública o privada. S'hi situa el paper de les llicències parentals, aspecte fins ara poc considerat en el nostre país. La primera tesi que s'argumenta és que el desenvolupament d'un sistema públic i comprensiu d'atenció infantil, en un context europeu de modernitat, passa pel desenvolupament d'un sistema flexible de llicències laborals remunerades. La segona tesi és que no hi ha una solució única per a resoldre la conciliació de la vida laboral i familiar, sinó que la via de resolució d'aquest conflicte és que les polítiques públiques garanteixin a les famílies, mitjançant una regulació i un finançament públics adequats, un ventall de solucions diverses, flexibles i combinables en funció de la diversitat de situacions personals i familiars –que evolucionen en el temps i en l'espai–, ja que cap fóra bona per si sola com a única solució. Convé afegir que el desenvolupament d'entorns amigables (o responsables) per a les famílies amb infants està esdevenint un element de competitivitat territorial per a atreure i mantenir una població jove, ben integrada en el mercat laboral, i amb més potencial relatiu per a aportar riquesa i desenvolupament econòmic als territoris i a les seves empreses.

Algunes de les preguntes que són a l'origen d'aquest treball són:

- Com són atesos els menors de 3 anys a Catalunya mentre els seus pares i mares treballen?
- Quin és l'ús i la cobertura de les llicències parentals a Catalunya avui?
- Per a què serveix i per a què no serveix l'actual sistema de llicències parentals vigent al nostre país? Quins impactes ha tingut la Llei 1999 de conciliació de la vida laboral i familiar?
- Com podem avançar vers un sistema flexible i remunerat de llicències parentals per a dones i homes?
- Com contribuiria una extensió de les llicències parentals remunerades a la resolució de l'actual conflicte dels serveis d'atenció 0-3?
- Com podem articular al nostre país un sistema integrat de llicències parentals remunerades i de serveis d'atenció infantil?

En el primer apartat es presenten les llicències parentals com un conjunt de mesures mixtes de política laboral i familiar amb cinc categories principals: 1. la llicència per maternitat, 2. la llicència per paternitat, 3. la llicència parental, 4. la llicència d'atenció infantil, i 5. els permisos o llicències per a tenir cura d'un fill malalt. En el segon apartat es descriu l'evolució de la regulació de les llicències parentals al nostre país, i la regulació vigent d'aquestes cinc categories principals. Es presenten i comenten les escasses dades disponibles sobre l'ús i cobertura de les distintes llicències parentals i es proposen indicadors sobre això. En el tercer apartat es presenten dades de la realitat social catalana per a contextualitzar les necessitats actuals de guarda infantil de les famílies amb fills menors de 3 anys. Al quart apartat es discuteix sobre l'articulació de les llicències laborals i els sistemes d'atenció infantils, i els diversos mecanismes que es poden emprar. Al llarg de l'article es faciliten diverses referències i informacions d'altres països de la Unió Europea, útils per a contrastar la nostra realitat i per a il·lustrar diversos assumptes rellevants que cal tenir presents a l'hora d'identificar els desllorigadors dels dilemes presents. Al cinquè apartat de conclusió s'apunten alguns d'aquests desllorigadors i es suggereixen línies d'actuació i de recerca.

Ben segur que les llicències parentals no són l'únic ni el principal factor que dona suport a les famílies perquè tinguin el nombre de fills que volen –des de fa anys les enquestes d'opinió al nostre país assenyalen que s'estan tenint aproximadament la meitat dels fills que es desitgen, i això es pot valorar com a indicador de malestar social. Factors com ara la inseguretat econòmica i laboral, la carestia de l'habitatge i les expectatives socials d'unes generacions ben formades, són ben importants. Tanmateix, cal fer notar que un sistema inadequat de llicències parentals representa una porta de sortida del mercat laboral per a les mares, mentre que un sistema eficaç i eficient pot esdevenir en canvi el pont que vinculi una activitat laboral de qualitat amb la criança dels infants en condicions socialment protegides. Per aquest motiu, l'ús i la qualitat de les llicències parentals ha esdevingut un indicador de la igualtat d'oportunitats i de la qualitat de la protecció social a la Unió Europea, en el centre dels debats sobre la conciliació de la vida laboral i familiar.

2. El sistema de llicències parentals a Catalunya

2.1. Aproximació conceptual a les llicències parentals com a mesures mixtes de política laboral i familiar

Les llicències parentals són formes regulades d'absència del lloc de treball o d'interrupció de les prestacions laborals habituals, connectades a beneficis socials (prestacions econòmiques i/o altres drets de protecció social), per tal d'atendre el naixement i la criança dels fills.¹ Tenen per objecte protegir simultàniament i en diferents graus els interessos infantils, de les mares i els pares ocupats, dels empresaris, i altres interessos socials (representats per les institucions públi-

1. Els conceptes emprats en anglès i en la literatura internacional són els de *leave arrangements for working parents*, *parenthood leave arrangements/schemes*. Aquests conceptes fan ressaltar el fet que es tracta de paquets complexos de mesures que comprenen diferents regulacions laborals i prestacions socials. A la nostra legislació laboral s'usa una diversitat de conceptes que tenen diferents significats jurí-

ques). Els sistemes de llicències parentals regulen aspectes bàsics de la combinació entre el treball remunerat i la vida familiar, en el nivell del lloc de treball i de l'empresa. Proveeixen també suport econòmic a les famílies en aquesta etapa.

Les llicències parentals són principalment: la llicència per maternitat, la llicència per paternitat, la llicència parental, la llicència d'atenció infantil, i els permisos o llicències per a tenir cura d'un fill malalt. Les llicències parentals s'emmarquen en la categoria més àmplia dels sistemes d'interrupció de carrera (per motius familiars, de formació, de salut o altres) i constitueixen un instrument per a redistribuir el temps de treball al llarg de la vida dels individus. Són també un element clau per a comprendre els sistemes d'atenció a la primera infància en els diferents països.

El conjunt de llicències parentals regulades a cada país formen un sistema integrat. És important, a l'hora de comparar una determinada categoria de llicència, tenir present la resta de llicències disponibles. Així, per exemple, si bé la llicència per maternitat és semblant arreu de la Unió Europea pel que fa a la durada i a la remuneració (no en canvi quant a la cobertura), les llicències disponibles després de la de maternitat varien molt i configuren situacions i drets molt diferents per a les mares, els pares i els nadons dels diversos estats de la UE. En alguns països els nadons vénen al món amb un bon pa de llicències remunerades de fins a 3 anys sota el braç, mentre que al nostre arriben amb un panet força més minso, de 16 setmanes. Pel fet que aquest és un assumpte que afecta la lliure mobilitat dels treballadors, el Consell Europeu ha emès diverses recomanacions i directives sobre protecció de la maternitat, sobre l'anomenat permís parental i sobre els modes d'atenció infantil i de conciliació de la vida laboral i familiar.

Una cosa és la regulació legal de les llicències i l'altra l'ús que se'n fa, que s'explica pels contextos més amplis sobre els quals s'insereixen aquestes mesures, com són les tendències dominants en el mercat de treball, en les formes de vida familiar i en les polítiques socials. Per exemple, la taxa d'ocupació, la incidència de contractació temporal o d'atur no subsidiat en la població potencialment usuària afecta el nivell de cobertura d'aquestes mesures. Així mateix, les tendències nacionals en matèria de seguretat social, o l'existència d'alternatives d'atenció infantil i de treball flexible, també contribueixen a explicar l'oferta, la demanda i l'ús efectiu de les llicències parentals.

Les llicències parentals són una mesura mixta de política familiar i laboral. Llur regulació sol ser desenvolupada en una diversitat de lleis (laborals, de seguretat social, familiars, etc.), és força variable entre països i al llarg del temps, i pot ser complementada mitjançant la negociació col·lectiva. És important tenir en compte els costos i els beneficis tant de la provisió d'aquestes mesures com de l'absència. L'es-

dics, com ara: permisos, baixa i prestació per maternitat, excedència o reducció horària. La llei 4/1995, de regulació del permís parental i per maternitat, introdueix a Espanya el concepte de permís parental, i fa referència sobretot a la categoria del parental leave tot i que sovint s'usa també com a terme genèric per a totes les categories. Tradueixo la paraula leave per llicència en lloc de permís per tres motius. El primer és que aquest és el terme que s'utilitza a les versions castellanes dels documents de l'Organització Internacional del Treball. El segon és que així queda més clar que es tracta d'un concepte que engloba permisos laborals i altres categories jurídiques. El tercer motiu és que el terme llicència indica millor que es tracta d'un dret que faculta i capacita la persona treballadora que compleix una sèrie de condicions objectives, més que no pas un benefici graciablable per part de l'ocupador.

tudi comparatiu internacional és útil en aquest sentit, ja que d'una banda posa de manifest elements i mecanismes que són menys visibles en un context nacional únic, i d'altra banda ajuda a mostrar les possibilitats i efectes de regulacions similars aplicades en diferents contextos.

Les regulacions de llicències parentals poden considerar els elements següents:

- Requisits per a poder gaudir d'aquests drets.
- Límits mínims i màxims de durada de la llicència.
- Garanties relatives a la protecció del lloc de treball.
- Prestacions econòmiques (poden ser proporcionals al sou, d'una quantia igual per a tothom, o específiques per a beneficiaris que compleixin unes característiques addicionals determinades).
- Altres beneficis (per exemple, en l'àmbit d'altres prestacions de la seguretat social o de la deducció d'impostos).
- El finançament de les prestacions (pot ser proveït per la seguretat social, per l'ocupador quan es tracta de permisos breus o de complements pactats en el marc de la negociació col·lectiva, o per altres programes socials com ara de foment de l'ocupació).
- Possibilitats d'usar la llicència amb flexibilitat, per exemple a temps parcial, uns dies per setmana, o bé organitzant-la en diferents fases alternades entre la mare i el pare, en lloc de fer-ho a temps complet i en un únic període ininterromput. Aquesta flexibilitat està associada al major ús d'aquestes mesures per part dels homes, especialment quan tots dos progenitors s'impliquen conjuntament en l'atenció de l'infant, i així podrien modificar llurs prestacions laborals sense interrompre-les.
- La llicència pot ser definida com un dret individual intransferible o com un dret familiar transferible entre la mare i el pare.
- Terminis de preavís a l'ocupador, per tal que aquest pugui anticipar la necessària reorganització de la càrrega de treball.
- L'eventual necessitat d'acord amb l'ocupador per a establir els termes de les llicències flexibles i l'amplitud o concreció d'aquesta flexibilitat.
- Eventuals incentius per a la contractació de persones aturades en substitució del treballador en situació de llicència.

Alguns dels instruments esmentats estan més vinculats a les polítiques familiars (deduccions fiscals, prestacions econòmiques independents dels sous o sols per a famílies amb unes característiques determinades), mentre que d'altres responen més a les lògiques que prevalen en les polítiques laborals (drets individuals, prestacions econòmiques proporcionals al sou i complements salarials, mesures per a incentivar la contractació de substituïts, períodes de preavís a l'ocupador...). La lògica que preval al mercat laboral condueix més fàcilment a la formulació de drets individuals i prestacions econòmiques més altes i proporcionals al sou anterior. Convé assenyalar que aquestes llicències afecten elements que són al nucli dur de les relacions laborals.

Taula 1. Els sistemes vigents l'any 2000 de llicències parentals a Espanya i Dinamarca

Categoria	Espanya	Dinamarca
<p>Llicència de maternitat</p> <p>Té per objecte protegir la mare i l'infant durant les últimes setmanes de l'embaràs i el naixement; permet la recuperació després del part i l'al·letament en els primers mesos del nadó. És una mesura fonamentalment sanitària.</p> <p>En general, i com el seu nom indica, s'entén només per a les mares, llevat de casos extrems com mort o malaltia de la mare, en què una part del període postnatal pot ser transferit al pare.</p>	<p>16 setmanes, pagades per la Seguretat Social. Un mínim de 6 setmanes han de ser després del naixement. En el cas de part múltiple la llicència per maternitat s'amplia dues setmanes per nounat a partir del segon fill.</p> <p>Per a tenir dret a la prestació per maternitat cal estar d'alta a la Seguretat Social i haver cotitzat almenys 180 dies en els 5 anys anteriors al naixement.</p> <p>La mare amb dret de prestació pot transferir al pare fins a un màxim de 10 setmanes de la seva llicència per maternitat.</p> <p><i>El permís de lactància és una reducció d'una hora de la jornada laboral fins que el fill compleix 9 mesos, a càrrec de l'ocupador.</i></p>	<p>18 setmanes exclusives per a la mare. Comença 4 setmanes abans de la data esperada del naixement.</p> <p>El conveni col·lectiu del sector públic proveeix 4 setmanes extra en aquest període prenatal, que seguint alguns criteris poden usar-se de forma flexible posteriorment.</p> <p>Per a tenir dret a la prestació cal haver estat afiliada a la Seguretat Social durant 13 setmanes i haver treballat un mínim de 120 hores durant aquest període. Una bona part dels convenis col·lectius complementen la prestació econòmica de la Seguretat Social.</p>
<p>Llicència de paternitat</p> <p>Té per objecte facultar el pare per a atendre el naixement, la cura dels seus fills, contribuir a les tasques familiars i domèstiques en els primers dies després del part i mentre la mare descansa.</p>	<p>2 dies (4 si hi ha desplaçament) de permís a càrrec de l'ocupador.</p>	<p>4 setmanes pagades per la Seguretat Social són exclusives per al pare, sota les mateixes condicions i requisits econòmics que la llicència de maternitat.</p>
<p>Llicència parental</p> <p>En general és disponible per a dones i homes després de la llicència per maternitat. Té per objecte facultar les mares i pares ocupats a passar més temps a casa, tenint cura dels seus petits, per a evitar arranjaments d'atenció infantil quan les criatures són molt petites. La llicència parental respon al creixent reconeixement que la llicència per maternitat (3-4 mesos) és massa breu per a atendre la cria d'un fill, en el període en què es recomana que l'infant romangui a casa i abans que els serveis d'atenció infantil siguin aconsellats i disponibles. La mateixa OMS recomana un període d'al·letament exclusiu de fins a 6 mesos.</p>	<p>Excedència no remunerada per a cura d'un fill per un període no superior a tres anys comptats des del naixement. El període en què el treballador està d'excedència és computable a l'efecte d'antiguitat i considerat per a determinats beneficis (dret a assistir a cursos de formació professional, còmput de terminis per a prestacions...).</p> <p>Durant el primer any el treballador té dret a la reserva del seu lloc de treball, i el període és comptat com de cotització efectiva a la Seguretat Social.</p>	<p>Les 10 setmanes següents a la llicència per maternitat poden ser usades per la mare o bé pel pare, a criteri de la família, sota les mateixes condicions i requisits econòmics que la llicència de maternitat.</p>

Categoria	Espanya	Dinamarca
<p>Llicència d'atenció infantil</p> <p>Consecutivament a la llicència parental hi ha disponible una altra llicència que podem anomenar llicència d'atenció infantil.</p> <p>És una llicència que es caracteritza perquè incrementa la possibilitat d'opció de les famílies entre criar els fills a casa o utilitzar serveis d'atenció infantil. Promou una major diversitat en els modes possibles de conciliar el treball i la vida familiar, la qual cosa permet respondre millor a la diversitat de situacions familiars i ocupacionals.</p>	<p>Transcorregut el primer any de l'excedència per a tenir cura d'un fill, la reserva queda referida a un lloc de treball del mateix grup professional o categoria equivalent (i en el cas dels funcionaris, també en la mateixa localitat).</p> <p>Dret individual a reducció de la jornada laboral per guarda d'un menor de 6 anys o d'un fill discapacitat, amb disminució proporcional del sou, d'entre un terç i la meitat de la durada.</p>	<p>Després de la llicència parental, les mares i els pares de menors d'un any tenen dret a una llicència remunerada de 26 setmanes, extensible amb l'acord de l'ocupador fins a 52 setmanes. Si el fill és major d'un any i menor de nou anys, la part de la llicència no subjecta a l'acord amb l'ocupador queda reduïda a 13 setmanes.</p> <p>Es tracta d'una llicència individual i intransferible. La prestació econòmica és equivalent al 60% de la prestació màxima per desocupació, sempre que no superi el 80% dels ingressos previs. Els ajuntaments poden complementar aquesta prestació, amb l'objecte de reduir les seves llistes d'espera per als serveis d'atenció infantil. Durant la llicència, els fills causants no poden fer ús dels serveis públics d'atenció infantil, com ara llars d'infants, si són menors de 3 anys. Si tenen més de tres anys, podran fer-ne ús mitja jornada.</p>
<p>Llicències per a tenir cura d'un fill malalt</p> <p>Les malalties freqüents dels infants, les cites en horari laboral amb els serveis mèdics o amb altres serveis relacionats amb la cura dels infants, configuren la necessitat de llicències breus i flexibles. Són sovint regulades complementàriament en l'àmbit de la negociació col·lectiva, ja que per la seva imprevisibilitat afecten en major grau l'organització del treball.</p>	<p>La llei laboral contempla un permís remunerat, a càrrec de l'ocupador, de 2 dies (4 si hi ha desplaçament) en cas de malaltia greu, accident o hospitalització d'un fill. És un dret individual, per tant utilitzable per ambdós progenitors. Tanmateix, la llei no defineix què es considera una malaltia greu.</p> <p>Excedència no remunerada de fins a un any per a tenir cura d'un familiar greument malalt fins a segon grau de consanguinitat.</p>	<p>En el cas de malalties comunes no hi ha cap llicència regulada per llei. Tanmateix, la gran majoria de la població està coberta per convenis col·lectius que proveeixen un permís d'un dia (per família) per a atendre o organitzar l'atenció d'un fill que s'ha posat malalt, a càrrec de l'ocupador.</p> <p>Hi ha una llicència remunerada per la Seguretat Social per a tenir cura d'un fill que pateixi una malaltia greu i llarga.</p>

Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts per a compilar aquestes regulacions (vegeu la bibliografia). Es tracta d'una informació força simplificada, ja que les regulacions són complexes, molt detallades, i es presenten de diferents maneres segons els països, i amb un bon nombre de casos particulars.

2.2. La regulació actual de les llicències parentals

La taula 1 presenta d'una banda una definició genèrica de les cinc categories principals de llicències parentals, i de l'altra la regulació vigent per a cadascuna d'elles a Espanya i a Dinamarca. La informació sobre Dinamarca es dona per tal d'ajudar a contrastar la realitat del nostre país amb la d'un país amb un sistema prou comparable però alhora més desenvolupat que el nostre, guiat pel criteri d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

2.3. Dinàmica de la regulació de les llicències parentals al nostre país

Les primeres regulacions de protecció a la maternitat s'introdueixen a Europa a partir del darrer quart del segle XIX. El 1919 l'Organització Internacional del Treball adopta com un dels seus primers instruments la Convenció número 3 sobre protecció a la maternitat (ratificada per 17 països). Aquesta convenció fou revisada per primera vegada l'any 1952 (convenció núm. 103, ratificada per 36 països, acompanyada de la recomanació núm. 95). Ha estat revisada per segona vegada l'any 2000, en el marc de la 88a Sessió de la Conferència Internacional del Treball, amb una recomanació als estats que inclou entre altres aspectes estendre a 18 setmanes la llicència per maternitat i introduir llicències parentals per a dones i homes més enllà de l'estricta protecció de la maternitat per raons sanitàries (OIT, 2000).

La regulació de les llicències parentals descriu una evolució històrica que va des de la protecció de la salut maternoinfantil, fins a l'actualitat, en què els objectius s'han ampliat a fomentar la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, i a facultar les mares i els pares per a fer-se càrrec de la criança dels fills, d'acord amb els moderns itineraris laborals, en primer terme mentre no es considera que l'ús dels serveis infantils sigui convenient i accessible, en segon terme com a possibilitat d'elecció del mode de criança.

Les primeres regulacions de protecció de la maternitat a Espanya són aprovades l'any 1900, i regulen el permís de lactància per raons fisiològiques. La prestació per maternitat és el segon programa de seguretat social introduït a Espanya l'any 1930, amb la regulació de fins a 12 setmanes de baixa, una prestació econòmica i prestacions en serveis. A partir de l'any 1942 la prestació per maternitat s'inclou en l'assegurança per malaltia, i les esposes dels treballadors afiliats a la Seguretat Social passen a tenir drets d'assistència mèdica per maternitat. L'any 1966, en el marc d'una reforma general de la Seguretat Social, la prestació econòmica es fixa al 75% de la base contributiva del salari, i es regulen les condicions d'afiliació prèvia per a gaudir d'aquesta prestació. Durant el franquisme (1939-1975), atès que l'orientació política dominant és desincentivar l'activitat laboral de les dones casades, no es produeix cap desenvolupament d'aquesta mena de mesures orientades a conciliar l'activitat familiar i la laboral. La nova llei de relacions laborals del 1976, i després la llei de l'Estatut dels Treballadors del 1980, introdueixen els drets quan ambdós progenitors treballen, tant per a mares com per a pares, a excedència voluntària no remunerada de l'un o l'altre per motiu de criança dels fills menors de 3 anys (sense reserva del lloc de treball), i el dret individual de reducció no remunerada de jornada (d'entre un terç i la meitat del temps) per a atendre fills menors de 6 anys o majors amb discapacitats.

El 1989 s'amplia la llicència remunerada per maternitat de 12 a 16 setmanes, i la mare beneficiària pot transferir al pare les darreres 4 setmanes que s'han ampliat (si tots dos treballen i compleixen els requisits pertinents de cotització a la Seguretat Social); comença el procés d'assimilació dels casos d'adopció als de naixement a l'efecte de llicències parentals (que no es va concloure fins al 1999); s'estableix pròpiament la figura jurídica de l'excedència per criança de fills menors de 3 anys i finalment es regula la possibilitat que sigui el pare qui usi el permís de lactància.

El 1994, la nova Llei general de la Seguretat Social 42/1994 estableix que la maternitat és mereixedora de protecció com a contingència específica diferenciada de la incapacitat laboral temporal, i eleva la quantia de la prestació al 100% de la base de cotització del salari. S'amplia la cobertura d'aquesta prestació, es redueixen els requisits previs a tenir cotitzats l'equivalent a 180 dies a temps complet els 5 anys anteriors (abans això havia de ser l'any anterior, i a més es requeria haver cotitzat els 9 mesos anteriors), i es manté, això sí, el requisit d'estar d'alta i cotitzant en el moment de la contingència. Es passa a considerar el primer any de l'excedència per criança de fills com si fos un període de cotització efectiva a l'efecte de protecció social (sanitat, jubilació...). Així es consagra la diferenciació dels dos trams de l'excedència per criança de fills, amb un primer any no remunerat però inserit en el sistema de protecció social i en què es reserva el lloc de treball, i un segon tram més enllà del primer any en què l'únic dret general que es manté és el dret preferent per a tornar a ser contractat a l'empresa, dret que pot ser complementat en la negociació col·lectiva, en particular en el sector públic, en el qual es va iniciar la figura jurídica de l'excedència.

El 1995 s'aprova una nova Llei (4/1995) de regulació del permís parental i per maternitat, que identifica l'excedència per motiu de criança de fills a la categoria europea del *parental leave*, i estableix que si durant el primer any el dret és de reserva del lloc de treball, durant el segon i el tercer any la reserva quedarà referida a un lloc de treball equivalent o del mateix grup professional o categoria equivalent. Això no deixa de ser problemàtic si el lloc de treball equivalent es troba a una distància significativa de l'anterior, per exemple, a l'altre extrem del país. La llei obre la possibilitat de fer contractes de substitució bonificats (des del punt de vista del cost empresarial de la Seguretat Social) amb treballadors perceptors de prestacions per desocupació que portin més d'un any a l'atur. Tanmateix, no hi ha hagut cap seguiment ni dades sobre l'impacte d'aquesta mesura, que *a priori* sembla ineficaç per restrictiva i allunyada dels mecanismes que entren en joc a l'hora de cercar un substitut qualificat.

El 1995 s'aprova també la Llei 31/1995 de prevenció dels riscos laborals, que esmerça un article a la protecció de la maternitat regulant l'absència del treball amb remuneració per a assistir als serveis sanitaris (atenció prenatal i preparació al part) que sols estiguin disponibles en horari laboral, i d'altra banda regulant el canvi de condicions laborals que es considerin perilloses durant el període d'embaràs i de lactància.

El 1997 s'avança en la regulació de les llicències parentals en els casos d'adopció. El 1998 en el marc del Pla Nacional d'Ocupació s'estableix la mesura «Cost 0» mitjançant la qual es fomenta la contractació de substituïts de les persones amb llicència per maternitat amb una bonificació del cost empresarial de la Seguretat Social, fora del sector públic. No es requereix cap període previ d'atur per a la nova persona contractada. A diferència de l'anterior, sí que es disposa de dades sobre l'impacte d'aquesta mesura.

La regulació que actualment hi ha vigent és la que estableix la Llei 39/1999 *per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores*, que va revisar la regulació del conjunt de llicències laborals espanyoles per motius familiars, i va completar la transposició a la legislació espanyola de les directives del Consell Europeu 92/85/CEE, sobre protecció de la maternitat, i 96/34/CE, sobre la llicència parental. Introdueix modificacions a una pluralitat de lleis: l'Estatut dels treballadors, la Llei de procediment laboral, la Llei de prevenció de riscos laborals, la Llei general de la Seguretat Social i les lleis reguladores de la Funció Pública. Els principals canvis són:

- Durant l'embaràs i la lactància, s'estableix una nova llicència remunerada per la Seguretat Social, per a completar la protecció establerta per la Llei de prevenció de riscos laborals del 1995, en el cas que els riscos associats a l'activitat laboral no siguin subsanables i no sigui possible el canvi de lloc de treball.
- Una millora de les garanties jurídiques de protecció de l'ocupació de les mares o persones usuàries d'aquestes llicències, establint la nul·litat dels acomiadaments i les extincions de contracte la causa dels quals es trobi en la maternitat, si l'empresa té la càrrega de la prova.
- Les mares poden optar per transferir al pare –si tots dos treballen i compleixen els requisits d'afiliació a la Seguretat Social– fins a 10 de les seves 16 setmanes de llicència maternal remunerada, i les poden usar tots dos simultàniament.²
- S'amplia la llicència remunerada per maternitat 2 setmanes més per cada fill en el cas de part múltiple.
- S'equipara al supòsit de naixement l'adopció o l'acolliment de menors de 6 anys (o majors de 6 anys amb dificultats especials).
- S'estableix el dret individual a excedència màxima d'1 any o a reducció horària no remunerades per a atendre la cura de familiars que no es puguin valer per si mateixos per raó d'edat, accident o malaltia.
- S'avança en la individualització dels drets, establint que l'excedència i la reducció horària per cura d'un fill o d'un familiar són drets individuals.
- S'estableix que correspon al treballador, dins de la seva jornada ordinària, la concreció horària del permís de lactància i de la reducció horària per guarda de fills o familiars.

Els sindicats van ser molt crítics envers aquesta llei, ja que consideraven que si bé recull millores, és ben insuficient per a respondre a les necessitats socials de conciliació que es plantegen avui. Al llarg del procés de discussió de la llei les principals propostes dels sindicats CC OO i UGT van ser:

2. Aquesta mesura és sorprenent des d'una perspectiva internacional, ja que contraria el fet que la llicència per maternitat té per finalitat bàsicament la protecció de la salut maternoinfantil. D'altra banda, a la UE la igualtat entre homes i dones s'està bastint sobre la definició de drets individuals i que milloren les proteccions prèvies, però mai no s'ha plantejat sobre la reducció d'una mesura tan bàsica per a la dona treballadora com la llicència per maternitat.

- Ampliar les llicències remunerades individualitzades per motius familiars. En particular, crear una nova llicència individualitzada per al pare –és a dir, de paternitat– de quatre setmanes remunerada per la Seguretat Social. Actualment els pares sols gaudeixen d'un permís de 2 dies remunerat per l'ocupador.
- Millorar les condicions per a la reducció de la jornada.
- Fixar la prestació econòmica de la Seguretat Social durant les baixes derivades de la prevenció de riscos laborals en el 100% de la base reguladora –tal com correspon a la prestació por maternitat– i no en el 75%, com correspon a la prestació per malaltia temporal comuna.
- Una dotació més gran de recursos i serveis socials per a la cura dels menors, la tercera edat i les persones amb discapacitats.
- I sobretot propostes relatives a reduir la precarietat laboral, que afecta de manera molt important les dones joves i que, a la pràctica, limita seriosament l'ús d'aquestes llicències.

L'organització patronal CEOE va assenyalar el risc que les mesures destinades a afavorir la compatibilitat entre la vida laboral i la familiar, que afecten l'organització del treball, puguin tenir com a efecte pervers que les empreses optin per contractar dones en menor mesura. Posteriorment, en el decurs d'una polèmica sobre el cost empresarial de les llicències per maternitat suscitada el desembre del 2000 per l'organització empresarial Círculo de Empresarios, la CEOE, junt amb altres organitzacions patronals, es va declarar satisfeta amb la present regulació de la llicència per maternitat (Escobedo, 2001). Hom pot concloure que, si bé es va assolint un consens social més ampli entorn de la llicència per maternitat, al nostre país hi continua havent molts obstacles i prejudicis vers l'ús de llicències més extenses i de flexibilitat laboral en benefici del treballador.

La investigació incipient sobre els costos i beneficis d'aquest tipus de mesures indiquen que no són assumptes fàcils de reduir a xifres, ni d'aïllar del context de les polítiques públiques que poden ajudar a reduir-ne els costos privats (per als usuaris i per a les empreses). Les polítiques empresarials de qualitat i que van més enllà del curt termini recolzen la viabilitat i la racionalitat econòmica d'aquest tipus de mesures, sobretot quan es desenvolupen en el context de cultures empresarials cooperatives. De fet, les empreses que funcionen des d'aquestes premisses de qualitat són les que amb més naturalitat desenvolupen polítiques de recursos humans facilitadores de la vida familiar.

El principal problema de la Llei de conciliació 1999 és que sembla concebuda per a famílies amb situacions laborals molt estables (típicament funcionaris) i que poden prescindir durant un temps de la totalitat o part d'un salari, la qual cosa no correspon a la realitat social, especialment a Catalunya, on el preu de l'habitatge és sensiblement superior que a la resta de l'Estat i on hi ha un predomini de l'empresa privada. No recull tampoc la situació força generalitzada en els grups d'edat afectats de contractació temporal, ja que en aquest cas una bona part dels avantatges previstos no són aplicables. Des de la perspectiva de l'atenció infantil, la Llei 39/1999 tampoc no introdueix cap millora econòmica, ja que no altera el fet substancial que en condicions normals (sense risc per a la salut durant l'embaràs i la lactància, sense part múltiple) la durada de les llicències remunerades per la Seguretat Social que es posen a disposició de les famílies pel naixement (adopció o acolliment) d'un fill segueix

limitada a 16 setmanes, i sols quan la mare compleix els requisits necessaris de cotització a la Seguretat Social. Setze setmanes és un període massa breu per a assegurar el benestar d'un nadó i de la seva família.

Des d'una perspectiva econòmica, el cost de les llicències breus retribuïdes (permisos) segueix a càrrec dels ocupadors, mentre que el cost de les llicències i reduccions horàries no retribuïdes segueix a càrrec dels usuaris (bàsicament usuàries) i llurs famílies. A Espanya la proporció de despesa social en prestacions de protecció social destinades a família i infància corresponen al 2% del total, davant del 8% en el conjunt de la UE. El dèficit de llicències parentals retribuïdes, més enllà de la llicència per maternitat, explica una part d'aquest diferencial.

El preàmbul de la llei i els debats anteriors han posat força èmfasi a orientar la llei a crear un marc en el qual els homes participin més d'aquestes mesures. Les campanyes publicitàries han posat èmfasi en aquest aspecte, fins al punt que s'ha fet entendre que els homes ara tenen dret propi a llicències parentals remunerades per la Seguretat Social i que si no les agafen és perquè no volen compartir les feines de la llar. Tanmateix, la realitat és que no tenen drets remunerats propis com a pares, i que en cas que puguin, els han de prendre a la mare, cosa que pocs homes volen fer quan es tracta d'un nadó lactant. Prenent com a referència l'experiència dels països de la UE més avançats en matèria de llicències familiars i igualtat d'oportunitats, la investigació comparativa informa que els homes han incrementat substancialment l'ús d'aquestes mesures així que han estat suficientment flexibles, remunerades i definides com a drets individuals independents de la mare, quan s'han sumat i no restat de les mesures preexistents. Amb aquest coneixement previ, és difícil pensar que la llei tingui cap impacte real en una millora de la igualtat d'oportunitats entre homes i dones ni en l'àmbit laboral ni en l'àmbit familiar, més enllà dels impactes mediàtics.

Amb tot, el primer que cal és millorar els sistemes de recollida i publicació de dades sobre l'ús d'aquestes llicències, en particular l'explotació dels registres de les prestacions tramitades per l'Institut Nacional de Seguretat Social. Les dades que publica l'INSS des del 1995 són el total nacional de llicències per maternitat tramitades i resoltes al llarg de l'any, més les despeses totals per aquest concepte desglossades per províncies. Tanmateix les actuals explotacions no recullen ni la durada de les prestacions, ni altres variables que serien d'interès per a millorar la comprensió sobre l'evolució d'aquestes mesures i els impactes de la llei, i tan sols des del 2000 recullen el sexe de l'usuari. És sorprenent, tot i l'extraordinària activitat jurídica desenvolupada en la darrera dècada amb els freqüents canvis legislatius esmentats, l'absència d'avaluacions, de dades quantitatives i d'indicadors referents a aquest tema. Això contribueix a mantenir l'aparença que disposem d'un sistema modern de llicències parentals i ben adaptat als estàndards que marquen les directives europees. És així des del punt de vista jurídic, però no des de la perspectiva de l'ús i efectivitat per a resoldre les necessitats de les famílies amb infants.

Podem concloure que disposem d'un edifici jurídic útil, que sens dubte fóra més utilitzat per les famílies si es dotés de recursos econòmics, és a dir, si s'arribés a un acord per tal de dotar, en l'àmbit de la Seguretat Social, amb prestacions econòmiques les llicències actualment regulades no remunerades. En les nostres societats modernes, i en un context en què els inicis de la vida familiar són determinats pel pagament de costoses hipoteques d'habitatge, allò que regula l'ús de les llicències no

és el temps hipotèticament disponible, sinó les prestacions econòmiques associades i les perspectives reals d'estabilitat de la feina determinades.

2.4. Indicadors i dades disponibles sobre l'ús de llicències parentals

Les xifres d'usuaris de les diferents llicències, quan són disponibles, es presenten de forma ben diversa segons els països i les institucions que en gestionen les prestacions econòmiques. En general es disposa de dades referents als perceptors de prestacions econòmiques associades a les llicències i no es disposa de dades sobre els usuaris de llicències no remunerades. Les xifres es donen en nombres absoluts i no en taxes, la qual cosa dificulta una visió comparativa entre els països, i de conjunt respecte a la situació de la població infantil. Tanmateix, no s'ha fet encara un treball d'homogeneïtzació d'aquestes dades a escala europea ni d'elaboració d'indicadors quantitius comparatius sobre això.

Alguns d'aquests indicadors podrien ser:

- El nombre de dies/setmanes de llicència laboral remunerada als quals el naixement d'un nadó confereix dret als seus progenitors ocupats (per sexe).
- El nombre d'usuaris en un moment donat de llicències parentals (per sexe, per tipus de llicència).
- El nombre de perceptors de llicències parentals remunerades al llarg de l'any (per sexe, per tipus de llicència).
- El nombre total de dies remunerats per la Seguretat Social, per motiu de llicència parental (per sexe). La taxa d'ús de nombre de dies de llicències remunerades per sexe sobre el total és un indicador de la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, que alguns països –com ara els escandinaus– han començat a fer servir a l'efecte de fer una avaluació comparativa per tal de mesurar els impactes sobre la igualtat d'oportunitats dels seus respectius sistemes nacionals de llicències parentals i de les modificacions d'aquests.
- La taxa de cobertura materna respecte al nombre de naixements d'un any: proporció entre les dones perceptores del conjunt de prestacions associades a llicències pel nombre de naixements que hi ha hagut el mateix any. Aquesta taxa s'hauria de complementar amb la durada mitjana en nombre de dies del conjunt de llicències remunerades d'aquestes mares.
- La taxa de cobertura paterna respecte del nombre de naixements: proporció entre els homes perceptors del conjunt de prestacions associades a llicències pel nombre de naixements que hi ha hagut el mateix any. Aquesta taxa s'hauria de complementar amb la dada sobre la durada mitjana en nombre de dies del conjunt de llicències remunerades d'aquests pares.
- La despesa total per tipus de prestacions i de llicències.
- La prestació econòmica mitjana mensual/diària (per tipus de llicència) per perceptor (per sexe).
- La proporció entre la despesa total en prestacions econòmiques per llicències parentals i la despesa total en transferències de protecció social.
- La proporció entre la despesa total en prestacions econòmiques per llicències parentals i la despesa total de protecció social en la funció de protecció a la família.

La proposta d'elaborar dades sobre el «conjunt de llicències parentals remunerades» permet fer abstracció de les diferents categories de llicències (que són molt variables segons els països i que comparades d'una en una porten a força confusió, ja que dins de cada país formen part d'un sistema) i anar a l'essencial, que és saber de quant temps protegit i remunerat estan realment fent ús les mares i els pares (tant si se'n diu llicència maternal, paternal, parental o d'atenció infantil). El propòsit de treballar amb taxes d'usuaris d'un mateix sexe respecte al nombre de naixements és permetre la comparació entre països amb diferents grandàries i taxes de natalitat per tal d'identificar la cobertura respecte als nou nascuts. El propòsit de conèixer no sols el nombre de perceptors, sinó la durada mitjana en nombre de dies és copsar realment els diferencials de gènere, ja que lògicament són ben diferents els impactes d'una llicència de dues setmanes dels d'una llicència de cinquanta setmanes o de tres anys.

En general, els països no disposen de dades sobre llicències no remunerades llevat que sigui a través d'enquestes específiques, ja que el que es registra són les prestacions econòmiques i es fa un treball estadístic sobre els perceptors d'aquestes. L'única manera d'obtenir dades comparables i regulars fóra millorar la informació sobre llicències parentals en les estadístiques laborals. És a dir, que en l'enquesta europea de població activa es prengué l'acord d'establir com a tipologia específica la situació de «llicència familiar» diferent de la situació d'inactivitat. Actualment en funció de la regulació de cada categoria de llicència, les persones que en gaudeixen poden aparèixer com a ocupades (per exemple en el cas de la llicència per maternitat), o bé com a inactives (com ara en el cas de l'excedència per criança de fills). Tanmateix, les dades estadístiques de l'Enquesta de Població Activa tenen límits de fiabilitat estadística a l'hora de realitzar desagregacions i encreuaments i, per tant, en els casos en què s'apunta a grups relativament petits de població (per exemple, usuaris d'un determinat tipus de llicència o en una regió) cal disposar de dades de població i no de dades mostrals per tal de conèixer la realitat.

Els darrers cinc anys ha millorat la cobertura de la prestació per maternitat, de manera que actualment se situen al voltant de la meitat dels naixements. El 1999 les prestacions tramitades per la Seguretat Social al conjunt de l'Estat espanyol foren equivalents al 44% del total de naixements, mentre que l'any 1995 –primer any del qual es disposa de dades com a contingència específica– aquesta proporció fou del 31%. Aquest creixement de prop d'un 40% de la taxa de cobertura de la llicència per maternitat respecte als naixements es deu al fort creixement de l'ocupació femenina dels darrers anys i al fet que es compleixen més els requisits per a gaudir de la prestació per maternitat. L'any 2000 el 0,97% dels perceptors van ser homes, és a dir que aproximadament un 1% de les mares espanyoles perceptores transfereixen als pares una part de les darreres setmanes de llicència maternal remunerada. D'altra banda, l'excedència no remunerada per criança d'un fill té un ús escàs: el 1998 l'únic any del qual es disposa d'aquesta dada) la Tresoreria de la Seguretat Social registrà 7.569 noves excedències per a cura de fills, equivalents aproximadament a un 2% dels naixements anuals a tota Espanya. L'any 2000 es van tramitar 267 de les noves llicències per risc durant l'embaràs (30 a Catalunya). Aquestes xifres posen de manifest el baix nivell de cobertura i ús que aquestes mesures tenen en comparació amb altres països de la UE.

En contrast, als països nòrdics les altes taxes d'ocupació femenina es combinen

**Taula 2. Dades administratives sobre usuaris de llicències parentals.
Espanya, 1995-2000**

Any	Naixements	Perceptors prestacions maternitat	Cobertura s/ naixements %	Nombre de contractes substitució subvencionats (cost 0)	Excedències iniciades per a cura de fills (dones i homes)	% excedències iniciades sobre naixements
1995	363.469	113.347	31,18%	n.p.	n.d.	n.d.
1996	362.626	127.692	35,23%	n.p.	n.d.	n.d.
1997	369.035	146.971	39,83%	n.p.	n.d.	n.d.
1998	365.193	148.751	40,73%	n.p.	7.569	2,07%
1999	377.809	165.946	43,92%	29.627	n.d.	n.d.
2000	n.d.	192.449	n.d.	37.241	n.d.	n.d.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de dades de Moviment Natural de Població (web de l'INE), memòries anuals i informació facilitada directament per l'INSS i per la Tresoreria General de la Seguretat Social, i per l'Institut de la Mujer. El nombre d'excedències per cura de fills només és disponible per al 1998 (1.186 a Barcelona, 100 a Girona, 56 a Lleida i 85 a Tarragona). Tot i que s'ha sol·licitat per a anys posteriors, la Tresoreria de la Seguretat Social no l'ha tornat a facilitar.

amb una cobertura de la llicència per maternitat que a la pràctica és universal –ja que quan no es compleixen els requisits d'afiliació prèvia al mercat laboral es proveeixen ajuts socials específics o s'amplien les beques per als estudiants– i amb una cobertura molt àmplia de les llicències parentals remunerades posteriors, de manera que les famílies tendeixen a combinar-se les coses per a tenir cura de l'infant a casa durant el primer any. En aquests països molts homes són usuaris de llicències per paternitat i d'una part de les llicències parentals transferibles. Tanmateix, quan s'analitza la distribució per sexe del nombre de dies de prestació econòmica, s'observa clarament que les llicències parentals són mesures usades majoritàriament per les dones. Per exemple, si agafem Suècia com a país líder en igualtat entre homes i do-

**Taula 3. Dades administratives sobre usuaris de llicències parentals.
Suècia, Dinamarca, Finlàndia i Espanya, 1995**

1995	Suècia	Dinamarca	Finlàndia	Espanya
Nombre de naixements	103.422	69.771	63.067	363.469
Usuaris llicències maternitat, paternitat i parental remunerades per la Seguretat Social (*)	327.846 dones 130.786 homes 52.212.000 dies (10,3% usats per homes)	90.335 dones 41.003 homes 14.385.000 dies (4,4% usats per homes)	108.429 dones 40.267 homes 16.947.000 dies (3,6% usats per homes)	113.347 dones i homes
Usuaris llicències d'atenció infantil		42.135 dones i homes (8,6% homes)	155.030 dones i homes	7.569 dones i homes (any 1998)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de Kela, 1998; Nososco, 1997; Rostgaard i Fridberg, 1998; INSS i Tresoreria General de la Seguretat Social; i webs dels respectius Instituts Nacionals d'Estadística.

nes, de mitjana un terç dels pares fan ús de la llicència parental en un any determinat, però en proporció de temps aquests pares només agafen el 10% dels dies finançats per la Seguretat Social sueca, mentre que el 90% dels dies són usats per les mares. A més a més, els homes tendeixen a agafar la seva part dels 450 dies pagats amb què compten els nadons suecs, de manera que els petits es van fent un xic més grans, de manera que quan els fills arriben als 30 mesos aproximadament el 50% de les parelles han compartit la llicència parental, i els homes han agafat de mitjana dos mesos de llicència remunerada (Moss and Deven, eds., 2000: 55-56).

Internament a cada país, i sens dubte en el nostre cas, fóra valuós disposar de dades sobre les llicències no remunerades o remunerades pels ocupadors, per tal de saber realment quantes famílies les estan utilitzant, en quina mesura aquestes llicències són o no una opció per als pares, i com funcionen a la pràctica. Estudis i avaluacions a altres països, especialment a França on la llicència és remunerada sols a partir del segon fill, indiquen un ús molt baix de les llicències quan no són remunerades (Deven, Moss *et al.*, 1998: 101-103), però caldria contrastar aquesta hipòtesi en el cas espanyol. Pel que fa a l'excedència per a tenir cura de fills, caldria que la Tresoreria de la Seguretat Social fes el còmput anual no sols de baixes sinó també d'altres a la Seguretat Social relacionades amb aquesta contingència (actualment es registra com a motiu de baixa però no d'alta, i per tant no es pot saber quantes persones es reincorporen efectivament després d'un període d'excedència, ni la durada mitjana d'aquesta, tractés estadísticament aquesta informació i la publicués. Pel que fa a la resta de llicències (reduccions horàries, permís de paternitat, permís per malalties de fills, permís de lactància...), l'única manera d'obtenir aquestes dades fóra mitjançant una enquesta específica, que convindria fer durant un temps per a permetre'n l'avaluació periòdica fins a assolir un sistema eficaç i eficient de llicències al nostre país, i recollir informació tant dels usuaris com dels seus ocupadors, tal com han fet altres països per tal d'assegurar l'eficàcia i eficiència de les reformes legislatives.

Convé afegir que internament a cada país, a l'efecte d'avaluar i millorar les regulacions i els contextos associats, és necessari disposar de dades desagregades per tipus de llicències i per territoris. En el cas espanyol, l'INSS publica les dades desagregades per províncies del volum total de despesa en concepte de prestació per llicència per maternitat (i des del 2000 també de la llicència per prevenció de risc durant l'embaràs), però no les dades desagregades del nombre d'usuaris o expedients tramitats. Tanmateix, de cara a l'elaboració d'aquest treball l'INSS ha facilitat aquestes dades desagregades per províncies corresponents als anys 1999 i 2000, les quals es presenten a les taules 4, 5 i 6. Destaca el fet que la cobertura de la llicència per maternitat respecte al nombre de naixements és 10 punts percentuals superior a Catalunya que al conjunt de l'Estat espanyol. L'import de la prestació mitjana és l'any 2000 a Catalunya de 694.000 pessetes, mentre que al conjunt espanyol és de prop de 640.000 pessetes, encara que amb forts diferencials provincials, tal com es pot apreciar a les taules 4, 5 i 6.

En un moment que a Catalunya hi ha un fort debat sobre l'atenció infantil 0-3 és de gran interès conèixer quines són les necessitats d'atenció infantil per als menors de tres anys mentre els pares treballen, que es poden deduir de la taxa d'ocupació materna, i quina és la contribució relativa de les llicències parentals a la resolució d'aquest assumpte. Aquestes són les preguntes que abordem en l'apartat següent.

Taula 4. Prestació mitjana per maternitat i taxes provincials de cobertura respecte al nombre de naixements. Catalunya i Espanya, 1999

1999	Naixements	Perceptors	Cobertura (%)	Despesa Total	Prestació mitjana
Barcelona	45.455	24.985	54,97	17.724.293.365	709.397
Girona	5.253	2.702	51,44	1.695.037.830	627.327
Lleida	3.116	1.491	47,85	909.026.224	609.676
Tarragona	5.535	2.622	47,37	1.627.206.276	620.597
Catalunya	59.359	31.800	53,57	21.955.563.695	690.427
Espanya	377.809	165.946	43,92	106.244.336.342	640.234

Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'INSS i dades de població de l'INE.

Taula 5. Dades sobre la prestació per maternitat. Taxes provincials femenines i masculines respecte al total de perceptors. Catalunya i Espanya, 2000

2000	Naixements	Perceptors llic. maternitat	Mares	% mares s/percep.	Pares	% pares s/perceptors
Barcelona	n.d.	29.091	28.841	99,14	250	0,86
Girona	n.d.	3.308	3.288	99,40	20	0,60
Lleida	n.d.	1.802	1.783	98,95	19	1,05
Tarragona	n.d.	2.985	2.951	98,86	34	1,14
Catalunya	n.d.	37.186	36.863	99,13	323	0,87
Espanya	n.d.	192.449	190.574	99,03	1.875	0,97

Font: elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'INSS.

Taula 6. Prestació per maternitat mitjana per província. Catalunya i Espanya, 2000

2000	Perceptors llic. maternitat	Despesa total	Prestació mitjana
Barcelona	29.091	20.956.557.175	720.379
Girona	3.308	1.873.728.840	566.423
Lleida	1.802	1.064.144.367	590.535
Tarragona	2.985	1.897.957.547	635.832
Catalunya	37.186	25.792.387.929	693.605
Espanya	192.449	122.808.534.881	638.135

Font: Elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'INSS.

3. Dades per a contextualitzar les necessitats presents a les quals s'adreça el sistema de llicències parentals a Catalunya

3.1. Natalitat

El 1999 el nombre de naixements a Catalunya va arribar a prop de 60.000. El nombre mitjà de fills per dona se situa actualment a Catalunya en 1,23 i l'edat mitjana a l'hora de ser mare als 31 anys. El conjunt de dones de la Unió Europea tenien, l'any 1998, 1,45 fills de mitjana. El descens de la fecunditat s'ha relacionat amb el nou paper de la dona en l'activitat econòmica i amb l'absència de mesures adequades que ajudin a conciliar la vida familiar i la laboral. Actualment tots els països de la UE es troben per sota del nivell de reemplaçament, establert en 2,1 fills, però uns més que d'altres, i Espanya és a la darrera posició. L'any de més baixa natalitat a Catalunya fou el 1995; a partir d'aquell any la natalitat ha crescut moderadament.

**Taula 7. Dades sobre natalitat i fecunditat.
Catalunya, 1997-1999**

Nombre anual naixements	Província de Barcelona	Província de Girona	Província de Lleida	Província de Tarragona	Catalunya	Taxa natalitat × 1000 hbt.	Indicador conjuntural fecunditat	Edat mitjana maternitat
1999	45.455	5.253	3.116	5.535	59.359	9,70	1,23	30,90
1998	42.931	5.210	3.015	5.416	56.572	9,20	1,18	30,80
1997	43.154	5.280	2.996	5.271	56.701	9,30	1,19	30,70
1995	40.878	4.882	2.926	5.123	53.809	8,80	1,14	30,30
1990	42.864	5.270	3.077	5.253	56.464	9,30	1,24	29,10
1985	49.557	5.297	3.490	6.089	64.433	10,10	1,37	28,50

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Moviment natural de població. Dades corresponents al lloc de residència de la mare.

El 1999 a Espanya el nombre de naixements ha estat de 377.809, la taxa de 9,58 naixements per 1.000 habitants, el nombre mitjà de fills per dona 1,20, i l'edat mitjana en tenir fills de 30,56 (web INE: *Espanya en cifras 2000*). Catalunya es troba doncs per sobre de la mitjana espanyola pel que fa a la natalitat i a la fecunditat, encara que l'edat mitjana de les mares catalanes és un xic més alta que la del conjunt espanyol.

3.2. Activitat laboral materna

L'activitat laboral continuada de les dones catalanes en edat de criaçna dels fills és el principal impuls per a noves demandes de mecanismes de conciliació de la vida laboral i la vida familiar (llicències, flexibilitat horària en l'organització del treball, serveis d'atenció infantil i altres serveis de proximitat). Cada vegada més dones tendeixen a no interrompre llur treball en el moment de la maternitat més enllà del període corresponent a la llicència de maternitat.

El 1997 la taxa d'ocupació femenina per als grups d'edat entre 25 i 54 anys era del 51,8% a Catalunya i del 43,4% a Espanya. El 1997, a Espanya el 39% de les ma-

res amb fills menors de tres anys eren ocupades (33% a temps complet i 6% a temps parcial) i treballaven un nombre mitjà de 36,2 hores per setmana, el 12% eren a l'atur i el 48% inactives. Les dades per al conjunt de la UE³ eren que un 48% de les mares amb fills menors de tres anys eren ocupades (29% a temps complet i 20% a temps parcial) i treballaven un nombre mitjà de 32,7 hores per setmana, mentre que el 7% eren a l'atur i el 45% inactives (Moss and Deven, eds., 2000: 345 i 348). L'any 1998 el diferencial en taxes d'ocupació per a dones i homes entre 20 i 44 anys sense fills o amb fills menors de 6 anys era en el cas espanyol de +2 punts per als homes (88 i 90% respectivament), i de -27 punts per a les dones (67 i 40% respectivament) (CE, 2000).

L'any 2000 la taxa d'ocupació femenina catalana per als grups d'edat entre 25 i 54 anys ha crescut fins al 62,2%. El màxim se situa en el grup d'edat de 25-29 anys, que arriba fins prop del 80%, es manté ben alta (prop del 70%) fins als 40 anys, i va baixant després, de manera especialment accentuada a partir dels 50 anys, en què la taxa d'activitat cau. Aquestes dades mostren clarament que l'efecte cohort domina i explica la realitat del mercat de treball espanyol femení, més que l'efecte d'abandonament temporal del mercat de treball en període de cria amb posterior reincorporació que hi ha a altres països. Als grups d'edat entre 25 i 40 anys són bastant més altes les taxes d'ocupació femenines a Catalunya que al conjunt espanyol (entre 18 i 12 punts de diferència). Si tenim en compte que la natalitat a Catalunya és un xic més alta de la mitjana espanyola, això indica que les necessitats de conciliació en el període de cria infantil són en aquests moments notablement superiors a Catalunya que al conjunt espanyol.

Taula 8. Taxes d'ocupació, activitat i atur femení per grups d'edat. Catalunya i Espanya, 2000

	Taxes ocupació		Taxes activitat		Taxes atur	
	Catalunya	Espanya	Catalunya	Espanya	Catalunya	Espanya
Total dones	37,7	31,6	43,1	39,8	12,4	20,5
Dones de 25 a 54 anys	62,2	50,7	69,9	62,4	11,1	18,7
Dones de 25 a 29 anys	78,5	59,8	87,7	77,7	n.d.	n.d.
Dones de 30 a 34 anys	67,9	55,4	77,7	70,5	n.d.	n.d.
Dones de 35 a 39 anys	66,1	52,9	74,9	65,6	n.d.	n.d.
Dones de 40 a 44 anys	62,8	52,4	69,7	62,6	n.d.	n.d.
Dones de 44 a 49 anys	54,7	45,7	62,1	54,0	n.d.	n.d.
Dones de 50 a 54 anys	39,8	35,5	43,7	40,6	n.d.	n.d.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA) publicades a la web de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

No disposem de les taxes d'ocupació de mares amb menors de 3 anys per a Catalunya, si bé sabem que el 54% de les mares va gaudir de la llicència per maternitat el 1999. Tanmateix, una cosa és la situació professional de la mare en el moment del part i l'altra la seva situació posterior, ja que es poden produir força interrupcions,

3. Llevat de Dinamarca i Suècia.

**Taula 9. Nombre mitjà de fills nascuts vius per dona (15-49 anys).
Espanya i Catalunya, 1999**

Activitat econòmica	Espanya	Catalunya
TOTAL	1,07	1,01
Ocupades	1,00	0,94
Per compte propi	1,46	1,35
Assalariades	0,91	0,90
Fixes	1,07	1,09
Temporals	0,67	0,52
Altres situacions	0,83	0,66
Aturades buscant feina	0,84	0,87
Estudiants	0,04	0,06
Mestresses de casa	1,97	1,83
Pensionistes	1,52	1,85
Altres situacions	0,98	0,73

Font: Enquesta de Fecunditat 1999, resultats definitius. Web de l'INE.

tant voluntàries com involuntàries, de l'activitat laboral. En tot cas, fóra de gran interès que s'elaboressin dades i indicadors periòdics específics per a Catalunya sobre les característiques de l'ocupació de les mares i els pares amb fills petits, a partir de l'estadística laboral, o bé a partir de l'estadística de població.

La taula 9, amb dades de l'enquesta de fecunditat del 1999, mostra que l'activitat econòmica de la mare es relaciona amb nivells de fecunditat ben distints. A més de la població estudiant, que té un nivell insignificant de fecunditat (la qual cosa no és comuna a altres estats de la UE on les dones poden conciliar els estudis superiors i la maternitat), les dones amb menor nombre de fills són les que estan ocupades amb un contracte temporal.

3.3. Indicadors d'escolarització infantil (0-3)

Al nostre país l'atenció infantil prèvia a l'edat d'escolarització s'ha regulat bàsicament des de l'àmbit educatiu i a penes des de l'àmbit social, com és el cas de la majoria de països de la UE. A partir del 1990, la LOGSE (Llei orgànica general del sistema educatiu) regula una nova estructura del sistema educatiu considerant l'educació infantil com una etapa del règim general d'ensenyament amb caràcter voluntari i organitzada en un primer cicle (llar d'infants fins a tres anys) i un segon cicle (parvulari des de tres fins a sis anys). La regulació des de l'àmbit educatiu té avantatges i inconvenients. El principal avantatge és que el sistema educatiu té al nostre país més recursos, més cobertura i en general més tradició de qualitat que el sistema de serveis socials. El principal inconvenient és que es tendeix a confondre educació i escolaritat, i que el concepte d'escolaritat s'adapta malament al període 0-3. De fet, en aquesta etapa abunden arreu modalitats diverses d'atenció infantil, entre

les quals una peça clau són els serveis infantils d'atenció domiciliària, que al nostre país no estan regulats.

La política educativa s'ha orientat a l'escolarització plena a partir de pàrvuls, la qual es va assolir a Catalunya a partir del curs 1996-1997. Les llars d'infants estan encara en fase de desenvolupament. A diferència del segon cicle d'educació infantil, que és finançat al 100% per l'Administració educativa, s'ha resolt satisfer la demanda en el primer cicle mitjançant la coordinació entre les diferents administracions públiques i el conveni amb entitats privades sense ànim de lucre. L'article 7.2 de la LOGSE estableix que les administracions públiques han de garantir l'existència d'un nombre suficient de places per a assegurar l'escolarització de la població que ho sol·liciti. La total implantació de la LOGSE en l'àmbit de l'educació infantil està prevista per a l'any 2002, si no s'ajorna, com ja ha passat. Les llars d'infants privades (normalment anomenades guarderies) tenen temps fins llavors per a adaptar-se a la normativa i registrar-se. Així doncs, en l'augment de l'escolarització dels nens i nenes de tres anys i menors de tres anys a partir del 1991 hi ha intervingut tant un factor de regularització de centres d'educació infantil com un augment real de la població escolaritzada. A tall d'il·lustració, l'any 1998 es van comptabilitzar 800 centres privats a la província de Barcelona que oferien atenció als menors de tres anys, mentre que els centres privats registrats per la Generalitat eren 516 aquell mateix any (Forner, 1999).

**Taula 10. Educació infantil.
Taxa neta d'escolarització dels nens de 2 i 3 anys.
Catalunya, cursos 1995-1996 a 1998-1999**

	1995-1996	1996-1997	1997-1998	1998-1999
2 anys	44,80	47,21	47,64	47,01
3 anys	99,70	103,50	102,20	100,06

Font: Departament d'Ensenyament, web de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

**Taula 11. Menors de 3 anys escolaritzats.
Catalunya, curs 1999-2000**

	Menys d'1 any	1 any	2 anys	Total 0-2 anys
Nombre d'alumnes per edats	2.698	14.405	26.901	44.004
Proporció sobre nascuts l'any corresponent*	4,55%	25,46%	47,44%	25,49%

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Estadística de l'Ensenyament de la web del Departament d'Ensenyament, i dades de natalitat de Moviment Natural de Població a la web de l'IEC.

* Com que no es disposa de les taxes d'escolaritat per a aquests grups, s'ha calculat aquesta taxa agafant els naixements del 1999 segons residència de la mare per al grup de menys d'1 any, els naixements del 1998 per al grup d'1 any, i els naixements del 1997 per al grup de 2 anys.

El curs 1999-2000 la taxa d'escolarització per als nens de dos anys és aproximadament del 47,5%, per als nens d'un any del 25,5% i per als menors d'un any, del 4,5%. Aquestes taxes d'escolarització són molt variables entre els municipis d'acord amb el nivell de provisió pública de places. El cost mitjà anual (és a dir, per 10 mesos

de servei) d'una plaça en una llar d'infants de cinquanta a seixanta nens oscil·la entorn de les 500.000 pessetes. Tanmateix, aquest cost pot créixer si l'infant és més petit, segons el nombre d'infants per centre, l'horari del servei i la qualificació dels treballadors, i això sense tenir en compte costos complementaris (com ara serveis d'estiu en els períodes de vacances escolars que no coincideixen amb les vacances dels pares...).

El curs escolar s'inicia sobre el 15 de setembre i finalitza el 22 de juny. L'horari escolar oscil·la entorn de les 9.00 a les 12.00 hores i de les 15.00 a les 17.00 hores. Un bon nombre d'escoles proveeixen servei de menjador i atenció al migdia. Fora de l'horari lectiu són les associacions de mares i pares d'alumnes qui s'encarrega d'organitzar i sufragar l'activitat extraescolar als centres públics. Les escoles privades poden oferir directament aquests serveis. Les modalitats d'acolliment i horaris a les llars d'infants són més flexibles. A les llars públiques l'horari oscil·la entre les 9 i les 17 hores, mentre que les llars privades solen ser més flexibles. En general, les llars d'infants s'adeqüen més que l'escola a les necessitats de les famílies, ja que no es complementen amb altres activitats extraescolars. És important notar en tot cas que la disponibilitat de serveis no resol totalment la guarda dels fills, la qual requereix igualment una dosi variable d'adaptabilitat dels horaris i les càrregues laborals per part dels pares i mares, o la complementarietat amb altres serveis.

3.4. Estimació de l'ús dels serveis domiciliaris d'atenció infantil a Catalunya

És conegut el recurs habitual, per a assegurar la guarda i atenció especialment dels menors d'un any, de treballadores domèstiques a casa de l'infant (cangurs tot el dia), que funcionen sota la regulació genèrica del servei domèstic o bé en l'àmbit de l'economia informal. L'ús de serveis domiciliaris informals no remunerats (familiars, veïns, coneguts...) o remunerats formalment o informalment (assistents domèstics i cangurs) expliquen una part de la diferència entre la taxa d'ocupació materna i la taxa d'escolarització. Això sense menysprear el fet que hi ha fórmules flexibles de treball (noves o tradicionals, per exemple, en petits negocis familiars) que permeten a alguns progenitors tenir cura dels fills totalment o parcialment mentre treballen.

Mitjançant una enquesta a 1.476 llars catalanes, realitzada per la Fundació CI-REM en el marc del *Llibre blanc dels nous filons d'ocupació* (Departament de Treball, 2001), s'han fet algunes estimacions pel que fa als serveis domiciliaris d'atenció infantil, que es poden usar com una primera aproximació i com a punt de referència per a posteriors contrastos.⁴ L'estimació apunta al fet que al voltant d'un 17% de llars amb menors de 3 anys haurien recorregut a serveis domiciliaris per a resoldre la guarda habitual dels petits en horari laboral i que vora la meitat de les llars recorren ocasionalment a cangurs. El recurs a altres familiars (avis...) per a la guarda habitual en horari laboral abasta prop del 19%. Cal tenir en compte que l'ús de diverses mo-

4. Es requereix una enquesta específica per a caracteritzar la realitat actual dels serveis domiciliaris formals i informals d'atenció infantil, ja que no hi ha instruments per a obtenir dades de cap altra manera. Les dades s'apunten aquí sols com a aproximació al fenomen, atès que la submostra de llars amb menors de 3 anys és del 9,3% de la mostra total, i és una submostra petita tot i que segueix criteris rigorosos d'estratificació.

dalitats d'atenció infantil no és excloent. Així una llar pot fer ús d'una combinació de diverses modalitats que va adaptant a l'evolució de l'infant, dels requeriments laborals dels pares i d'altres circumstàncies familiars (per exemple, segons les modalitats de guarda que facin servir per a altres germans), i a la disponibilitat d'altres serveis. El 5% de les llars amb menors de 3 anys de la mostra remuneren informalment aquests serveis de guarda habitual a domicili i el 13% formalment. Un 8% d'aquestes famílies estan insatisfetes amb la seva situació present en relació amb la guarda habitual dels petits i el 14,5% creuen que això els serà cada cop més problemàtic. Per al 10% de les famílies amb menors de 3 anys la guarda habitual dels infants és el principal problema d'organització de la llar. El 12,5% de les llars no usuàries argumenten com a motiu per no fer ús d'aquests serveis que són molt cars, el 2% que no hi confien. El 18% es plantejaria fer-los servir si fossin més assequibles i vora el 30% es planteja que els hauran d'acabar utilitzant.

Pel que fa als cangurs ocasionals (49% de llars usuàries), en el 94% dels casos els proveeixen persones particulars, en un 3% una empresa i en un 3% una entitat no lucrativa. Són cangurs ocasionals no remunerats en el 63% dels casos, es paga per cada servei en 34% dels casos i una quota fixa en el 3%.

3.5. Estimació de la contribució relativa de les llicències parentals a l'atenció dels menors de tres anys a Catalunya

Es conclou aquest apartat amb una estimació sobre la contribució actual i potencial de les llicències parentals en l'atenció infantil dels menors de tres anys a Catalunya. Tenint present una taxa d'ocupació femenina ben superior a la del conjunt espanyol, suposem que també es així pel que fa a la taxa d'ocupació de les mares dels menors de tres anys, i podem fer servir com a indicador d'aquesta el percentatge de mares de nounats que han tramitat la prestació associada a la llicència per maternitat.

El 54% aproximadament de les mares de nounats van tramitar el 1999 la llicència remunerada per maternitat. Suposem que la utilitzen durant les 16 setmanes posteriors al part, és a dir, durant el 30% del primer any de vida de l'infant. Podem així inferir que aproximadament un 16,2% dels menors d'un any són atesos a casa per mares ocupades que gaudeixen de llicència remunerada per maternitat. Respecte a l'ús de l'excedència no remunerada, les úniques dades disponibles referents al 1998 ens indiquen que 1.427 afiliats a la Seguretat Social a les quatre províncies catalanes es van donar de baixa del sistema de seguretat social per motiu d'excedència per a prendre cura d'un fill menor de tres anys, la qual cosa representa el 2,52% dels naixements a Catalunya d'aquell any. Suposarem que aquests progenitors agafen l'excedència un cop finalitzada la baixa per maternitat i almenys durant el primer any —en què es garanteix la reserva del lloc de treball. Això explicaria un 1,76% més de l'atenció infantil dels menors d'un any a Catalunya i difícilment més d'un 2% dels nens d'un i de dos anys. Sense comptar l'impacte de les possibles reduccions horàries, de les quals no es té cap informació, podem doncs estimar i plantejar com a hipòtesi que caldria contrastar que les llicències parentals a Catalunya resoldrien actualment al voltant del 18% de l'atenció infantil dels menors d'un any i menys del 2% dels nens d'entre un i tres anys.

Així, a la pregunta sobre com es resol principalment la guarda habitual dels menors de tres anys, en el cas català es pot respondre estimativament –i com a hipòtesi per a posteriors contrastos– que l'any 2000 entorn de la meitat de les llars tenen algun adult no ocupat a casa que presumiblement pot tenir cura de l'infant; el 25,5% dels menors de tres anys estan escolaritzats en llars d'infants registrades; al voltant del 7% dels menors són atesos pels seus pares en situació de llicència parental, i la resta, al voltant del 17-18%, estarien atesos per una combinació de familiars, cangurs i assistents familiars, el conjunt de la qual podríem agrupar en una modalitat àmplia de serveis domiciliaris.

El fet d'intentar respondre així a aquesta pregunta apunta a l'objectiu de comparar la nostra realitat a la d'altres països, tot situant en el centre de la qüestió l'infant amb la seva família, i permetent visualitzar amb més claredat el ventall possible d'opcions de política familiar.

Com a referent comparatiu anotarem que l'any 1995 a Dinamarca el 46% dels menors de tres anys eren atesos durant el dia en serveis d'atenció infantil finançats i regulats pels municipis, tant en les modalitat de centres i llars d'infants (20%) com en la modalitat del servei domiciliari (*family day care*) municipal (26%). La gran majoria del 54% dels infants restants eren atesos a casa pels seus pares perceptors d'algun tipus de llicència parental remunerada (128.855 mares i 44.618 pares usuaris, d'acord amb el quadre 2, de vora de 70.000 naixements anuals) o ajut social equivalent. És interessant notar les similituds i diferències a grans trets entre tots dos països. El principal diferencial se situa en el nombre de progenitors que en un i l'altre país es poden quedar a casa mitjançant una llicència parental sufragada per la Seguretat Social. El segon diferencial per ordre d'importància se situa en l'absència de regulació i finançament públics dels serveis infantils domiciliaris.

4. L'articulació de les llicències parentals i els sistemes d'atenció infantil als menors de tres anys

Les polítiques de suport a l'atenció infantil dels menors de tres anys s'articulen, d'una banda, a través de la regulació i finançament de les llicències parentals i, de l'altra, a través de la regulació i finançament dels serveis (llars d'infants, serveis d'atenció familiar domiciliària o altres arranjaments). Els sistemes comprensius de suport a les famílies amb menors de tres anys es basen en aquesta combinatòria⁵ i en un determinat grau de llibertat perquè les famílies escullin la solució que millor s'adapta a les circumstàncies particulars (qualificació professional, nombre de fills, problemes de salut dels petits...). Llicències parentals i serveis poden ser contemplats com a provisions alternatives i complementàries quan es considera el període de cria dels menors de tres anys de manera global. La qualitat i la disponibilitat de llicències parentals afecta la demanda de serveis, alhora que la provisió pública de

5. Aquí tractarem només del suport a les famílies orientat a garantir la guarda i l'atenció infantil, sense entrar en altres formes de suport familiar com ara les prestacions per fills a càrrec finançades per la Seguretat Social que en molts països de la UE són una contribució rellevant a l'economia familiar, i que probablement caldria també considerar, en la línia de comparar el paquet integrat de mesures de protecció social per als menors de tres anys i les seves famílies disponible a cada país.

serveis d'atenció infantil i la qualitat d'aquests afecta l'ús i la durada de les llicències parentals. Una variable determinant és l'edat de l'infant. Les regulacions públiques i les preferències familiars semblen afavorir en diferents països (als països nòrdics en particular) l'atenció a casa de l'infant per part dels seus pares, fins que compleix un any. Per als nens més grans, les solucions i preferències familiars es diversifiquen.

Les llicències per maternitat, per paternitat, parentals (per a menors de 6 a 12 mesos) i per malaltia dels fills són provisions necessàries en sistemes públics comprensius d'atenció infantil. D'una banda, aquestes llicències difícilment són substituïdes per serveis. D'altra banda, estan vinculades a la salut maternoinfantil, a l'establiment de vincles primaris entre pares i fills, i a un benestar molt bàsic en l'itinerari vital de les famílies i dels individus. Quan aquestes llicències funcionen malament poden crear tensions i dificultats en diferents fronts (en l'àmbit familiar, al lloc de treball i a les empreses, als serveis d'atenció infantil).

En canvi, l'anomenada llicència d'atenció infantil actua com una alternativa a uns serveis disponibles, per als progenitors que volen com a opció personal cuidar els seus fills a casa durant un període més llarg. Permet ampliar les possibilitats d'elecció dels modes de conciliar la vida laboral i la vida familiar dels individus, en funció de circumstàncies i preferències personals. Això és especialment important en societats en les quals la participació de les dones en el mercat laboral és la norma, com és ara ja el cas de Catalunya. Les corresponents prestacions econòmiques solen ser inferiors a les associades a la llicència parental i es modulen en diversos països d'acord amb el cost d'una plaça d'atenció infantil municipal.

Per exemple, a Finlàndia i Dinamarca les llicències d'atenció infantil han estat creades i plantejades com a provisions públiques substitutives dels serveis infantils municipals, els anys 1985 i 1992 respectivament. Això queda clarament reflectit en la regulació que se n'ha fet i en la manera com els ajuntaments han complementat aquestes mesures, amb subsidis econòmics la quantia dels quals ha variat al llarg dels anys, amb l'objecte d'ajustar la demanda i l'oferta de serveis d'atenció infantil als municipis, en uns anys en què les garanties públiques d'atenció als infants s'han estès a tots dos països.⁶

Les llicències d'atenció infantil han estat molt populars i utilitzades a bastament per les famílies, quan han representat una opció real i les prestacions associades han estat suficients. D'altra banda, l'evolució d'aquestes mesures i de l'ús que se'n fa també està molt relacionada –tot i que en diversos sentits– amb l'evolució del mercat de treball i de l'atur. La modulació de les prestacions econòmiques no sols regula la demanda de serveis infantils, sinó que també afecta la regulació de l'atur i de l'ocupació. Finalment, cal fer notar que cada cop més aquestes mesures són debatudes, avaluades i investigades en el conjunt de la Unió Europea (Moss i Deven, ed., 2000).

A Espanya, el fet que l'excedència per a cuidar d'un fill menor de tres anys no sigui remunerada es pot vincular amb l'absència de compromisos vers una provisió pública d'atenció infantil per als menors de tres anys. Mentre que hi ha un compromís polític per a proveir una plaça de preescolar a tots els nens de tres a cinc anys des del 1995 que pràcticament s'ha complert, el compromís per al finançament del

6. Els menors de tres anys finesos tenen des de l'any 1990 un dret subjectiu als serveis d'atenció infantil quan els seus pares treballen. A Dinamarca es va establir el compromís polític de garantir serveis d'atenció infantil a tots els nens d'un i sis anys des del 1996.

primer cicle d'atenció infantil previst en el marc de la LOGSE és força més difús, i l'aplicació s'ha ajornat fins a l'any 2002. Com que no hi ha garanties públiques d'atenció infantil per als menors de 3 anys, tampoc no hi ha incentiu per a millorar les condicions i retribucions de les llicències parentals amb l'objecte d'ajustar la demanda i l'oferta de serveis, o d'estalviar els costos d'uns serveis que són més elevats com més petits són els infants i nadons atesos. A Espanya aquests costos són poc transparents, poc coneguts i debatuts per la societat, perquè es dona un elevat nombre d'arranjaments informals familiars que encara són possibles perquè hi ha moltes àvies joves i dones inactives.

Ara bé, la visibilitat d'aquesta realitat està creixent, junt amb una formulació més explícita de la necessitat de donar suport a la conciliació de la vida laboral i la cria dels fills. Es van prenent una diversitat de petites mesures, que no proveeixen una solució comprensiva però que, malgrat tot, reflecteixen el creixent interès vers la resolució d'aquest assumpte. Darrere d'aquest interès hi ha també una preocupació demogràfica, ja que les millors pràctiques a la UE indiquen que l'existència i la qualitat dels sistemes de suport a la conciliació de la vida laboral i la cria dels infants estan relacionades amb l'ocupació femenina i afecten positivament l'evolució de la natalitat.

A Catalunya hi comença a haver un debat continu i una major transparència sobre els costos de les diverses opcions d'atenció infantil. El fet que la taxa d'ocupació femenina hagi assolit un nivell tan alt, indica que la pressió social seguirà creixent fins que els poders públics articulin solucions. La carestia de l'habitatge, i el fet que els municipis vulguin captar i mantenir una població jove laboralment activa, com a estratègia de competitivitat econòmica territorial, pot ser un dels deslloradors d'aquesta qüestió en l'àmbit competencial local i regional. L'altre gran desllorador d'aquesta qüestió es troba sens dubte en l'àmbit de les prestacions de la Seguretat Social, i del reequilibri que cal introduir-hi per tal de garantir-ne la sostenibilitat futura.

Hi ha una tendència a prejutjar qualsevol mesura que es prengui en l'àmbit de la seguretat social com a molt cara. Tanmateix, el fet que una mesura resulti cara o barata depèn de la fiabilitat de les estimacions econòmiques (que han d'incloure la consideració dels beneficis socials, dels costos alternatius i dels diversos impactes temporals) i de la valoració dels objectius que es pretén assolir. En un context de debat social sobre l'atenció 0-3 a Catalunya, fóra de gran interès estimar els diferents costos que suposaria introduir diversos sistemes de llicències remunerades que contribuïssin a aconseguir que un nombre més gran de mares i pares poguessin optar per tenir cura dels seus fills a casa durant el primer any de vida.

5. Conclusions

Si en l'ocupació de mares i pares s'està o s'ha convergit ja amb el conjunt de la Unió Europea, cal ara que es convergeixi també en la disponibilitat de mecanismes de suport a la conciliació del treball i la vida familiar. A la majoria de països de la UE la protecció de la maternitat i el suport a les famílies amb menors de tres anys és un dels apartats importants de despesa social. Al nostre país resulta, a la inversa, l'etapa relativament més desatesa, i aquesta és una important desviació del nostre siste-

ma de protecció social, que cal corregir si hom vol que neixin els fills desitjats i conferir a aquestes famílies més vulnerables des del punt de vista econòmic i laboral uns drets socials més efectius, que permetin a dones i a homes sentir-se més empatsats en la funció maternal i paterna. Hom sap que els problemes importants de la nostra economia, de la nostra societat i de les nostres empreses, són radicalment altres que els que les mares i pares dels menors de tres anys puguin causar si se'ls dona i es prenen més respir.

És desitjable que les mares i els pares facin sentir més la seva veu com a tals: en la mesura que això es produeixi anirà canviant la percepció social i l'ordre de prioritats política dels assumptes socials. En aquest sentit alguns experts en l'àmbit de la infància han apuntat que si els pares i mares dels menors poguessin disposar d'un vot i mig mentre els seus fills no poden votar, sens dubte els recursos públics destinats per a la infància serien més grans.

L'atenció als menors de tres anys és un dels afers de política social pendents de resoldre al nostre país, està emergint en el debat públic i comença a aparèixer en seccions destacades dels mitjans de comunicació, a partir del dèficit i cost de les places en llars d'infants, que sens dubte seguirà creixent amb les xifres creixents d'ocupació i de natalitat. Tanmateix, les llars d'infants, si bé satisfan una part de les necessitats, no les satisfan totes i configuren de fet sols una de les peces del problema que cal resoldre. És necessari situar el tema globalment, i oferir a les mares i als pares un horitzó de models més diversos, més adaptables a les particulars circumstàncies familiars i en definitiva més motivadors de les pròpies capacitats d'exercir com a mares i com a pares. Als països de la UE més avançats en la responsabilitat pública en la provisió i garantia de l'atenció infantil predomina la diversitat i complementaritat entre una pluralitat de serveis (llars d'infants, serveis domiciliaris regulats pels municipis, subsidis a les famílies perquè facin els seus propis arranjaments...) que es combinen amb una diversitat de llicències parentals (per a dones i homes) remunerades i flexibles per tal de capacitar les famílies per a criar els seus propis fills, i fer els encaixos pertinents entre les diverses combinatòries de serveis.

La clau de volta es troba probablement a compondre un sistema comú i transitable, sumant els recursos de la Seguretat Social, els recursos educatius i els recursos socials, i una nova cultura en l'organització laboral. No és cap invent, ja que funciona així a una bona part de la UE. Per a resoldre el problema de l'atenció en l'etapa 0-3, cal mobilitzar els recursos del sistema de seguretat social. L'actual inèrcia de polítiques de protecció social i de suport a la família no tendeix cap aquí, car l'escassa protecció i prestacions econòmiques que es brinden a les famílies amb fills menors s'ofereix sols a famílies amb llindars de renda per sota dels que tenen les famílies en les quals ambdós membres de la parella treballen i declaren a Hisenda allò que ingresen. Sense introduir nous criteris per a donar més suport a les mares i pares laboralment actius en la criança dels fills petits (prestacions econòmiques per fills a càrrec universals, llicències parentals remunerades més generoses, serveis d'atenció més assequibles i diversos...), el pes de l'activitat productiva i reproductiva seguirà concentrant-se cada cop més en aquesta franja d'edats, amb el consegüent impacte negatiu en la decisió de tenir fills. Convé doncs assolir el diàleg social sobre quines alternatives i quins models de suport social convé esmerçar per a l'atenció dels menors de tres anys, que resultin socialment viables i desitjables, ja que si hom vol tenir fills és en definitiva per a estar-hi, per a assumir el protagonisme de la seva cura i criança.

Els sistemes globals i comprensius de suport a l'atenció dels menors de tres anys s'han desenvolupat en la darrera dècada al conjunt de la UE, basant-se en la combinació de llicències parentals remunerades i de serveis públics d'atenció. La llicència d'atenció infantil i els serveis (en llars d'infants o en atenció familiar) s'ofereixen com a provisions públiques mútuament substitutives a diversos països de la UE, on les llicències parentals per a les mares són molt esteses i acceptades. Actualment els pares són el centre d'atenció d'aquestes polítiques, amb l'objectiu que més homes utilitzin la llicència de paternitat i una part de la llicència parental i de la llicència d'atenció infantil, com a mitjà per a millorar els vincles entre pares i fills, la cohesió de les famílies, i com a contribució a la igualtat de gènere. Al nostre país, l'assumpte central és encara garantir i desenvolupar aquest dret per a les mares, tendint el pont que permeti reconciliar l'ocupació amb la vida familiar, sense exclusió dels sistemes de protecció social. Els diferents països de la UE es troben, doncs, en diferents fases d'aquestes polítiques des del punt de vista de la igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

Les diverses combinatòries possibles dins d'aquests sistemes globals i integrats de suport a l'atenció infantil tenen diferents impactes sobre la despesa pública (en la quantia total, en la distribució de la despesa –local, regional, estatal– i entre àmbits funcionals –Seguretat Social, administració educativa, administració d'affers socials, hisenda... Tenen també diferents impactes i requeriments en el mercat de treball, especialment en l'oferta i demanda de treball en l'àmbit de sectors i ocupacions més feminitzades. La participació dels pares i les famílies en l'organització de l'atenció i dels serveis 0-3, en la connexió entre el servei públic i l'espai familiar, és una altra de les claus d'èxit d'aquests sistemes.

És útil contemplar la globalitat d'aquest període de criança dels fills menors de tres anys. D'altra banda, també és necessari distingir dins aquest període les diferents fases segons l'edat i el desenvolupament de l'infant. És interessant observar fins a quin punt regulacions diverses i de naturalesa ben diferent afecten la continuïtat de l'atenció materna i paterna de l'infant en aquest període. Aquesta situació s'ha anat configurant sobre la lògica de l'avenç de les llicències parentals en l'àmbit laboral, i se n'hauria de revisar potser la lògica des de la perspectiva de la política familiar i dels drets de l'infant. Al llarg d'aquesta contribució s'han suggerit diverses possibilitats de recerca i d'indicadors que contribuirien al coneixement de la realitat i a l'avaluació de les polítiques socials en aquest sentit.

Bibliografia

- CASAS, F.; CRESPO, T.; GÓMEZ, M. P., i ESCOBEDO, A. (1998). *Primera infància. Demanda social i propostes de treball en els ens locals*. Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona.
- CE (2001). «Decisión del Consejo de 20 de diciembre de 2000 por la que se establece un programa de acción comunitaria sobre la estrategia comunitaria en materia de igualdad entre mujeres y hombres (2001-2005)». *Diario Oficial de las Comunidades Europeas*, 19.1.2001.
- DEPARTAMENT DE TREBALL (2001). *Llibre blanc dels nous filons d'ocupació a Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

- DEVEN, F.; INGLIS, S.; MOSS, P., i PETRIE, P. (1998). *Revisión de las investigaciones realizadas en Europa sobre conciliación de la vida laboral y familiar para hombres y mujeres y calidad de los servicios de atención. Informe final para la Unidad de Igualdad de Oportunidades de la Comisión Europea (DGV)*. Materiales de Trabajo núm. 40. Autoedició de la DG de Acció Social, del Menor y de la Familia del Ministeri de Treball i Afers Socials, Madrid.
- EC NETWORK ON CHILDCARE (1996). *A Review of Services for Young Children in the European Union*. Brusel·les, European Commission, DGV Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Equal Opportunities Unit for Women and Men.
- ESCOBEDO, A. (1999). «Work-family arrangements in Spain», a VAN DOORNE-HUISKES, A., DEN DULK, L., i SCHIPPERS, J. (eds.). *Work-Family arrangements in Europe. The role of employers*, Amsterdam, Thesis Publishers.
- (2000). «Doing Cross-national Research on Parental Leave», a DEVEN, F. i MOSS, P. (eds.). *Parental Leave: Progress or Pitfall? Policy and Research Issues in Europe*. L'Haia/Brusel·les, NIDI/CBGS Publications.
- (2000). «Les llicències laborals per a mares i pares amb fills menors de 3 anys. Una comparació dels sistemes vigents a Dinamarca, Finlàndia i Espanya», a *Revista de l'Associació Catalana de Sociologia*, 12, juliol, monogràfic sobre família, p.187-213.
- (2001). «The Spanish Case», a BEHNING, U., i SERRANO, A. (eds.). *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussel·les, European Trade Union Institute, p. 231-259.
- (2001). «Employers'group forced to retract proposal that women pay for maternity leave», a *EIROOnline* <http://www.eiro.eurofound.ie/2001/01/features/ES0101129F.html>. Edita: Fundació Europea per la Millora de les Condicions de Vida i de Treball.
- FLAQUER, LI. (2000). *Las políticas familiares en una perspectiva comparada*. Col·lecció «Estudios Sociales» 3. Barcelona, Fundació La Caixa.
- FLAQUER, LI.; ALMEDA, E., i JURADO, T. (en premsa). «Family Change and Family Policy in Spain», a Flora, P. (ed.). *Family Change and Family Police in Southern Europe*. Oxford University Press.
- FORNER, A. (ed.) (1999). *L'educació dels més petits. Estudi sobre serveis per a la infància, 0-3 anys. Anàlisi de la demanda i de l'oferta de serveis educatius. Orientacions i propostes per a la intervenció municipal*. Barcelona, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Servei d'Educació de la Diputació de Barcelona.
- FUNDACIÓ CIREM (2001). Reformes en matèria de política familiar a la secció espanyola de l'Observatory International Reform Monitor On-line <http://www.reformmonitor.org/index.php3?mode=reform> [Spain, Social Policy]. Editor: Bertelsmann Foundation.
- GORELLI, J. (1997). *La protección por maternidad. Análisis normativo en derecho del trabajo y de la Seguridad Social*. Tirant Monografías 70, València, Tirant lo Blanch.
- MOSS, P., i DEVEN, F. (eds.) (2000). *Parental Leave: Progress or Pitfall? Policy and Research Issues in Europe*. L'Haia/Brusel·les, NIDI/CBGS Publications.
- ROSTGAARD, T., i FRIDBERG, T. (1998). *Caring for Children and Older People – A Comparison of European Policies and Practices*. Copenhagen, Social Security in Europe 6, The Danish National Institute of Social Research 98:20.

- NOSOSCO (1997). *Social Protection in the Nordic Countries 1995. Scope, expenditure and financing*, Copenhagen, Nordic Social Statistical Committee 7:1997.
- OCDE (1995). «La excedencia por cuidado de los hijos en los países de la OCDE», a *Informe perspectivas del empleo 1995*, Madrid, Centro de Publicaciones del Ministerio de Trabajo.
- OIT (2000). Conferència Internacional del Treball. 88a reunió. Text of the Convention concerning the revision of the maternity protection convention (revised) 1952. Text of the Recommendation concerning the revision of the maternity protection recommendation, 1952 (www.ilo.org).

Conclusions: reptes i oportunitats de la política familiar a Catalunya

Lluís Flaquer

Si bé els sistemes familiars dels països moderns avançats presenten entre ells diferències força significatives, els reptes amb què s'enfronten els seus governs a l'hora d'abordar les problemàtiques que es plantegen en el camp familiar són bastant semblants. Val a dir que gran part de la diversitat que apareix en les formes i en les estructures familiars dels països europeus és més atribuïble als seus distints graus de desenvolupament socioeconòmic i sobretot a les diferents respostes que les administracions públiques nacionals han donat en el passat i continuen donant en el present als desafiaments emergents en el camp del benestar que no pas a una suposada radical dissemblança en els valors (Esping-Andersen, 1999).

Aquests reptes anàlegs a què em referia fa un moment deriven de problemes que, tot i estar directament relacionats amb la família i la infància, no han de ser considerats com a temes menors o sectorials, sinó que tenen un ampli abast polític o social. De la seva resolució en un sentit o en un altre dependrà l'orientació futura que prendran les nostres societats occidentals en el mil·lenni que està començant. Els temes que preocupen els responsables polítics i que són objecte de debat i d'anàlisi per part dels estudiosos de les polítiques d'atenció a les famílies i a la infància són bàsicament tres.

En primer lloc, tenim diversos efectes relacionats amb la caiguda dràstica de la fecunditat. Les baixes natalitats dels països desenvolupats, que —no hem d'oblidar-ho— constitueixen justament un èxit sense precedents de la família com a mòdul reproductor (Lamo de Espinosa, 1995) i que en gran part són una conseqüència del triomf de la lluita d'aquests països contra la mortalitat infantil, arran del creixement de la longevitat de la raça humana, són la causa de l'envelliment de la població que pateixen les nostres societats. És important destacar que el simple augment de l'esperança de vida no causa l'envelliment de la població. L'envelliment es produeix quan es combina una elevada longevitat amb una baixa fecunditat. Ara bé: caldria plantejar fins a quin punt aquests dos fenòmens no es reforcen mútuament.

No és aquest el lloc per glossar les conseqüències de l'envelliment en les societats modernes avançades. L'alteració de la relació de dependència entre les persones actives i inactives fa que el pes d'aquestes sigui cada vegada més oneros en el context d'un cost creixent del sistema sanitari i de l'atenció a la gent gran. Per aquesta mateixa causa, la viabilitat dels sistemes de pensions de repartiment —o sia, finan-

çats a través de les cotitzacions dels treballadors actius— resulta cada vegada més incerta. Quan es gestaren els estats del benestar europeus després de la Segona Guerra Mundial, bona part de les contingències típiques que es cobriren, com ara la malaltia, la jubilació o la supervivència, estaven relacionades amb l'envelliment i la mort de les persones. Això fa que en l'actualitat les persones grans, en relació amb el passat i sens dubte amb la seva condició en països menys avançats que els nostres, gaudeixin d'una situació de benestar incomparable. Fou aquest alliberament de les famílies amb fills dependents de la càrrega que els suposava el manteniment dels pares ancians allò que possibilità la implantació del model de família nuclear com a norma a les nostres societats. Però, al mateix temps, aquesta protecció relativa de les persones grans està produint en els països desenvolupats un desequilibri en les relacions entre les generacions en detriment de les més joves i ens està portant cap a una societat cada vegada més envellida i gerontocràtica, en el sentit que les persones grans estan acaparant una part molt important dels recursos que es dediquen a polítiques socials.

La paradoxa és que una de les causes que explica —si més no, en part— la reducció de la fecunditat és la manca de mitjans dedicats a les parelles joves, que troben grans dificultats per formar famílies i tenir fills. És per això que recentment s'apunten propostes agosarades en el sentit de donar més poder a les famílies amb fills menors a càrrec per tal que les seves veus siguin més escoltades per la societat. En efecte, mentre que les persones grans són ciutadans de ple dret els interessos dels quals són defensats amb totes les armes per partits polítics i sindicats, si més no per simples motius electorals i gremials, en canvi els infants són futurs ciutadans en potència que encara no poden votar. Una d'aquestes propostes revolucionàries, com evoca Escobedo, és concedir mig vot als infants, que òbviament en el cas dels més petits fóra exercit pels pares (Ringgen, 1997). D'aquesta manera, les famílies amb fills menors a càrrec adquiririen una visibilitat molt més gran en les conteses electorals, que podria determinar que la correlació de forces entre gent gran i infants es redreçés i que aquests acabessin obtenint més recursos de la col·lectivitat. Probablement un dels resultats d'aquest procés fóra un augment de la fecunditat de les societats europees amb tots els beneficis inherents a la desacceleració de l'envelliment de la població. Una solució alternativa —o complementària— fóra l'increment dels contingents migratoris extracomunitaris, però, com és ben sabut, aquest desllorigador, tot i que resol uns problemes, en crea d'altres el comentari dels quals no és adient en aquest lloc. A més, a fi d'augmentar sensiblement els nivells de fecunditat de les societats europees, caldrien uns continguts migratoris d'un abast realment molt important.

El segon repte que han d'afrontar les societats modernes avançades és el creixement de la pobresa infantil, que constitueix un dels riscos més greus d'exclusió de nens i joves. Si en la majoria de societats la pobresa de les famílies es troba associada amb un excés de natalitat, en les nostres s'hi ha afegit una segona font d'indigència: la que deriva de les famílies monoparentals. Un cop acceptada la norma de la família amb dobles ingressos, aquelles llars que només disposen d'un sol sustentador es troben en una situació de risc de precarietat. El fet que la pràctica totalitat de les famílies monoparentals estiguin encapçalades per dones suposa encara una altra dificultat suplementària, atès que encara avui els salaris femenins són inferiors als masculins.

Si bé la pobresa infantil és conseqüència del cost creixent de la infància en les societats més avançades —educació, lleure, consum, etc.—, cal recordar que aquest procés es produeix en un context d'escassetat de fons públics dedicats a les famílies amb fills a càrrec en relació amb altres partides de despesa social. No ens consola gaire saber que els infants pobres d'avui tenen accés a uns recursos i facilitats potser superiors de què podien gaudir alguns nens rics del passat. La qüestió és que la pobresa infantil està associada amb un seguit de fenòmens relacionats amb l'exclusió social, com ara la manca d'estímuls cognitius, el fracàs escolar, l'abandó prematur de les aules, la desestructuració familiar, la delinqüència juvenil, etc., que tenen un elevat cost per la societat, ja que suposen la pèrdua d'uns talents que altrament podrien tenir un bon rendiment i que provoquen una despesa permanent en polítiques de lluita contra l'exclusió social. Per aquesta raó, resulta obvi que les polítiques de suport a les famílies amb fills a càrrec resulten barates perquè ens estalvien haver de dedicar diners per combatre fenòmens sovint irreversibles i que ens perjudiquen a tots.

Un dels altres temes estrella que forma part dels debats sobre la família i la infància, però que també té un abast molt més dilatat és la igualtat d'oportunitats entre homes i dones. No és gens estrany que, en les seves contribucions, moltes de les autores d'aquest informe emfasitzin fortament la dimensió de gènere (Almeda, Bodelón i Querol, Brullet, Escobedo). Amb la incorporació massiva de les dones als mercats laborals protegits i formalitzats, convé crear serveis d'atenció a les famílies i elaborar mesures que ajudin a compatibilitzar, tant per part dels pares com de les mares, el treball extradomèstic amb la família. A la Unió Europea aquesta problemàtica rep el nom de la conciliació entre la vida laboral i familiar. M'abstinc de desenvolupar a fons aquest tema, ja que els lectors interessats poden trobar una excel·lent introducció a la qüestió en el capítol de Cristina Brullet d'aquest mateix informe.

Les temàtiques que acabo d'evocar són les que estan rebent una atenció preferent en el conjunt de les nacions europees actuals, tant per part dels estudiosos com de les autoritats polítiques corresponents. Tanmateix, a Catalunya tot just s'està en-cetant un debat sobre algunes d'aquestes qüestions. Quina és la raó d'aquest relatiu endarreriment?

Una part d'una possible resposta vindria determinada pel mateix sistema català de família. Com queda patent a les contribucions de Capellades i Farré, d'una banda, i de Roigé de l'altra, Catalunya comparteix moltes tendències que apareixen majoritàriament a Europa, però també presenta sovint uns trets propis de les societats mediterrànies que li confereixen un perfil força distint. A més, està sotmesa en gran mesura a la influència de la legislació de l'Estat espanyol, que té un pes decisiu en qüestions de mercat de treball i de política social, factors que en les societats modernes més condicionen les pràctiques i les representacions familiars, tot i que en general les pautes del nostre país divergeixen en part dels patrons dominants a Espanya.

Podríem dir que el sistema de família i parentiu de Catalunya té una doble faç: moderna i tradicional (Flaquer, 1998; Flaquer i Brullet, 1999). No em refereixo tan sols al fet que al nostre país coexisteixen perfectament, entre les diferents categories socials o en distints àmbits territorials, actituds i comportaments força contraposats, sinó que en el mateix sistema de família i parentiu hi ha parts molt més evolucionades que d'altres. Així, per exemple, mentre que en el camp del gènere hi

detectem a escala majoritària concepcions igualitàries bastant radicals i avançades, especialment entre les dones, en el terreny de les relacions de parentiu perviuen obligacions morals molt arrelades en la tradició (Flaquer, 2001). Aquestes contradiccions i desfasaments han representat un entrebanc perquè penetrin a casa nostra alguns dels debats que s'han esdevingut abans en altres països del nostre entorn.

Vegem quins són, doncs, els perfils de la fesomia del sistema català de família. Un dels signes característics del sistema català de reproducció és una feble fecunditat (Cabré, 1999). Aquest tret, que apareix des de la darrerria del segle XIX, s'ha intensificat a finals del segle XX en consonància amb la davallada de la fecunditat en els països europeus de l'àrea mediterrània. Com assenyalen Capellades i Farré, Catalunya, com altres nacions del sud d'Europa, es caracteritza per una emancipació tardana dels fills, que sol coincidir amb el seu matrimoni, per l'existència d'una petita proporció de parelles de fet i per una escassa tendència al matrimoni en segones núpcies, que és propiciada per unes taxes de divorci molt baixes. Per la seva banda, Roigé també destaca la importància que té la recoresidència en el nostre país, o sia, la pràctica d'acollir els progenitors vidus a la llar nuclear d'algun dels fills. En aquest sentit, és comprensible que a casa nostra aparegui un elevat nivell de complexitat de les llars (convivència de parents de diverses generacions), que explicaria uns valors sobre la grandària de les llars molt superiors als de la mitjana de les nacions de la Unió Europea. Així, el 1991 el nombre mitjà de persones per llar era a Catalunya de 3,1, tan sols un xic més baix de la mitjana espanyola (3,3), però encara molt allunyat del valor de l'Europa dels 12 (2,6). Tanmateix, en els darrers anys, el nostre país està vivint una acceleració que l'acosta a Europa i l'aparta d'Espanya. D'aquesta manera, el 1995 la grandària de les llars catalanes ja havia baixat a 2,9 –en contrast amb l'espanyola que encara superava el llindar de les tres persones (3,2)– i s'anava aproximant als valors de l'Europa dels 15 (2,6).

Aquest descens considerable s'explica en gran part per l'important creixement de les llars unipersonals del nostre país en els darrers anys. El 1991, a Europa les llars unipersonals representaven dins el total un percentatge que era gairebé el doble que a Catalunya i a Espanya. Mentre que a Europa una de cada 4 llars era unipersonal, a l'Estat espanyol i a Catalunya només ho era una de cada 7 (Flaquer, 1998). Entre 1991 i 1996 la proporció de llars unipersonals dins el total creix a Catalunya del 13,6% al 17,3%, un creixement de gairebé quatre punts de percentatge en tot just cinc anys i que representa un increment espectacular en un lapse de temps tan breu.

Les variacions a què em refereixo representen símptomes d'altres transformacions encara més profundes. A Catalunya cada vegada hi ha més nens que neixen fora del matrimoni. Així, el 1999 el 18,4% dels fills foren extramatrimonials, una xifra que contrasta fortament amb la corresponent a 1975, any de la mort de Franco, quan només nasqueren de mare no casada el 2,2% dels fills. Segons dades presentades per Almeda, en els últims anys, augmenta també el nombre de nens que resideixen de maneres de convivència poc convencionals. El 1996 el 6,6% dels menors de 16 anys vivien amb pares no casats i el 11,3% vivien en nuclis monoparentals. A més, entre 1991 i 1996 algunes noves formes de convivència o d'estat civil experimenten augments considerables. El creixement dels homes solters no aparellats amb fills a càrrec és del 228,6%. Els homes divorciats augmenten en un 198,4%, els homes separats de fet en un 183,6%, les dones divorciades en un 167,8% i les dones separa-

des de fet en un 124,2%. Aquest augment tan important dels separats de fet, que estan tramitant els seus papers en el moment censal o que potser renunciïn a la formalització de la seva ruptura, podria indicar que l'actual sistema legal de separació i divorci ha quedat desfasat. Els separats de fet que més han augmentat en aquest quinquenni són els que viuen en unions estables de parella: un 327,5% més d'homes casats viuen amb una dona no casada i un 320,5% més de dones casades viuen amb un home no casat. El 1996 el conjunt dels separats de fet, separats judicials i divorciats representava ja un 5,5% dels homes de 15 anys i més i un 6,2% de les dones de la mateixa edat.

La majoria d'aquests canvis tan radicals estan relacionats amb l'augment de la participació femenina en el mercat de treball, factor decisiu a l'hora de fer per avançar o retardar el procés de modernització de les societats. Segons dades que facilita Escobedo, les diferències entre les taxes d'ocupació catalanes i espanyoles són molt considerables. Així, l'Enquesta de Població Activa del 2000 dona una taxa d'ocupació femenina general de 37,7% per a Catalunya i de 31,6% per a Espanya, és a dir, una diferència de 6 punts de percentatge entre els dos àmbits territorials. Però aquestes disparitats es magnifiquen quan considerem les taxes d'ocupació en les franges d'edat que concentren la fecunditat. En el tram d'edat 25-29 anys, la diferència és de 18,7 punts, en el de 30-34 de 12,5 punts i en el de 35-39 de 13,2 punts. Val a dir que, com observa Escobedo, les taxes catalanes són força altes en termes europeus. Aquesta és la principal raó per la qual a Catalunya, en els moments actuals, s'està encetant un debat que havia estat alentit anteriorment per la tradicionalitat del nostre sistema familiar. Al mateix temps, emperò, les transformacions cabdals que estic comentant exigeixen dels nostres governants unes respostes en matèria de conciliació entre la vida laboral i familiar diferenciades de les de la resta d'Espanya, atès el desfasament que actualment es produeix entre el nostre país i el conjunt de l'Estat.

Diversos autors de l'Informe assenyalen el pes que té el familiarisme en la societat catalana. Els especialistes en política social comparada anomenen familiaristes els sistemes de benestar en els quals la família hi té un protagonisme preponderant. Si entenem que les tres principals agències proveïdores de benestar són l'Estat, el mercat i la família, els règims de benestar es poden classificar segons el paper sobresortint que hi tingui cada una (Esping-Andersen, 1999). Sens dubte, Catalunya comparteix amb Espanya i altres nacions del sud d'Europa la condició de ser un dels països occidentals més familiaristes. En el nostre país la col·laboració entre els membres de diferents generacions i l'acumulació de recursos entre els parents aporten algunes de les transferències i dels serveis que en altres països europeus estan encomanats a l'estat del benestar. D'altra banda, la conjunyació de les responsabilitats de cura als familiars dependents amb el treball remunerat és percebuda per les dones com un afer privat més que no pas com una qüestió pública. D'aquesta manera, les dones competeixen en el mercat de treball sense posar en dubte les pautes dominants de la vida familiar (Escobedo, 1999). Així, una de les principals característiques de l'estat del benestar espanyol és que es dona per descomptat que la família actua com un proveïdor molt important de protecció social i que, per consegüent, no cal impulsar mesures actives i avançades de política familiar (Flaquer, 2001).

Roigé destaca especialment la prevalença dels valors de família extensa en la nostra societat, com també la centralitat de les xarxes de parentiu en l'organització

del bescanvi de béns i serveis entre famílies. També posa de manifest la relació existent entre el familiarisme i la manca de política familiar en el nostre país, dos termes que es reforcen mútuament en un cercle viciós que té com a efecte la sobrecàrrega de les famílies, i en especial de les dones. Roca, per la seva banda, emfasitza la dimensió familiarista de la política jurídica catalana. Per últim, Mercader posa en relleu la importància de la llar com a unitat d'agregació de recursos a través de l'acumulació de rendes dels seus membres.

No hi ha dubte que, si fem un balanç equànime del familiarisme català en els darrers anys, el resultat és eminentment positiu. En una situació d'escàs desenvolupament de les institucions públiques de benestar, el nostre sistema familiarista ha estat decisiu a l'hora de combatre els efectes de l'elevat atur que hem tingut en el passat, de reduir la pobresa de les llars i de proveir d'uns serveis a les famílies en absència de solucions alternatives. La qüestió és saber si, en les actuals circumstàncies d'elevada ocupació femenina, d'individualització de les relacions socials i de privatització de les llars, aquest sistema continua essent desitjable i àdhuc sostenible. En aquest sentit, cal donar resposta a un seguit d'interrogants. És possible que una societat fortament familiarista pugui aspirar a establir una igualtat d'oportunitats entre homes i dones? Fins a quin punt el familiarisme representa una oportunitat o un fre en l'avanç cap a uns drets socials garantits més amplis, especialment per a les dones?

Un dels arguments a l'hora de defensar el manteniment del sistema familiarista és que potser resulta més càlid i més proper als individus, a més d'estar incardinat en l'esfera moral de la vida humana. En efecte, l'externalització de serveis fora de la família suposa la penetració de la dimensió econòmica en àrees que abans formaven part de l'àmbit sagrat de la persona. Per tant, és comprensible que aquest desenvolupament generi resistències perquè toca de prop les fibres més íntimes de la identitat, en particular la de les dones. Una solució de compromís fóra tractar d'impulsar mesures que comportin un igualitarisme sexual més gran dins la llar, a través d'aconseguir una major participació dels homes en les tasques domèstiques i de cura. Tanmateix, la consecució d'aquesta fita tot prescindint d'una intervenció de les administracions en l'àmbit familiar presenta dubtes, ja que és problemàtic que l'assoliment d'un cert grau de democràcia familiar sigui compatible amb el manteniment d'un sistema fortament lligat amb la tradició patriarcal, la pervivència del qual justament es troba associada amb un escàs desenvolupament amb els serveis d'atenció a les famílies. A més, perquè el familiarisme funcioni adequadament, cal que hi hagi un ampli consens social que li serveixi de base, però avui la seva legitimitat és cada vegada més erodinada per l'increment de la participació de les dones joves al mercat de treball, que són precisament aquelles que més requereixen els serveis adreçats a les famílies, car són les que experimenten les càrregues familiars més feixugues i tenen més necessitat de conciliació de les seves dimensions productiva i reproductiva.

Els autors de l'Informe fan un diagnòstic sobre les polítiques de suport i d'atenció a les famílies en el qual mostren certes insuficiències de la situació actual. Mercader assenyalava que les llars monoparentals i les nombroses amb fills menors a càrrec són aquelles que presenten riscos més elevats de pobresa infantil. Tanmateix, reconeix que les dades existents no es troben actualitzades, la qual cosa resta una certa validesa a les seves conclusions. De fet, Catalunya no disposa de fonts pròpies per a mesurar la incidència i l'evolució de la pobresa infantil. Tenint en compte que el nostre país té plantejades unes problemàtiques molt més avançades que altres comuni-

tats autònoms de l'Estat, una de les recomanacions d'aquest Informe podria ser que cal dotar a l'Institut d'Estadística de Catalunya de més competències i mitjans a fi que, a banda d'analitzar dades oficials provinents de fonts estatals, pugui elaborar enquestes pròpies que permetin treure conclusions sobre aquells fenòmens socials que més interessin a la societat catalana.

D'ençà de l'aprovació de la Llei del divorci de 1981 la ruptura matrimonial ha estat al nostre país un fenomen selectiu de classe (González, Jurado i Naldini, 2000). Això vol dir que l'accés a la separació i al divorci es produïa amb una major intensitat a les classes mitjanes i altes que a les baixes. Un dels efectes d'aquesta situació era que al nostre país les famílies monoparentals fruit de la ruptura matrimonial, tot i patir un desclassament relatiu, no s'enfonsaven en una situació de pobresa extrema. Tanmateix, els signes que denoten una creixent democratització del divorci ens porten a sospitar que, en un futur no gaire llunyà, la pobresa de les famílies monoparentals amb fills a càrrec anirà en augment. El fet que en la nostra societat la família amb dobles ingressos tendeixi a imposar-se com la norma entre les generacions més joves, en part com a resultat de l'imparable encariment de l'habitatge, unit a la legitimitat ja consolidada de la independència econòmica dels nuclis familiars, fa que les llars amb un sol sustentador, especialment si estan encapçalades per dones amb un baix nivell d'ingressos, es vegin confrontades amb la precarietat econòmica. De fet, una proporció molt considerable de persones que són beneficiàries del PIR-MI a Catalunya pertanyen a famílies monoparentals.

Val a dir, però, que aquest risc no és exclusiu de les famílies monoparentals. Les famílies biparentals amb un sol sustentador, especialment si són nombroses, també es poden trobar en situació precària. Tenint en compte que l'activitat econòmica de les dones poc educades és molt baixa, cal esperar una incidència més alta de la pobresa relativa entre les classes de condició més modesta. Una possible estratègia per a afrontar la pobresa és l'acumulació de rendes dels membres de la família extensa. És per això que sovint les famílies més pobres són també les més tradicionals, ja sia perquè estan a càrrec d'un sol sustentador masculí, ja sia perquè són les que recorren amb més freqüència a la convivència de diverses generacions com a possible estratègia de supervivència. Cal no oblidar que certs mecanismes de protecció social de l'estat social, en conjunció amb la segmentació del mercat laboral, també alimenten aquest tarannà tradicional (Flaquer, 2000b; Flaquer, 2001).

Sens dubte, com adverteixen Serra del Pozo i Sánchez en la seva contribució, la Llei 25/1971 de protecció de les famílies nombroses no tan sols té un caràcter pre-constitucional, sinó que està totalment desfasada. El baix nombre de títols expedits, que a Catalunya tan sols és el 38,1% de totes les famílies elegibles, tot i ser dels més alts de l'Estat, constitueix tot un signe de l'escassa utilitat del programa i de la seva necessitat de reforma. Tanmateix, atesa la inadequació de la llei actual, fóra un greu error procedir a la seva modificació sense haver abordat el conjunt de la problemàtica del suport econòmic a les famílies amb fills menors a càrrec. De fet, un bon sistema universal de prestacions a les famílies faria probablement innecessària una nova llei de famílies nombroses. Altrament, el resultat potser fóra reforçar l'assistencialització del sistema de protecció familiar.

Com ja he deixat ben clar en la meua contribució, l'actual sistema de suport econòmic a les famílies amb fills a càrrec resulta insatisfactori per diverses raons. En primer lloc, perquè el volum de recursos dedicat a les famílies és dels més baixos d'Eu-

ropa. Nogensmenys, a Catalunya la despesa en família té marge per créixer, ja que la despesa social catalana és també de les més baixes d'Europa. Tot i que la despesa social per persona és superior a la del conjunt de l'Estat (en unes 55.000 ptes.), el percentatge de la despesa social respecte del PIB se situa 2,6 punts per sota del de l'Estat espanyol i 9,4 punts per sota de la mitjana de la Unió Europea (Institut d'Estadística de Catalunya, 2000). Aquest percentatge resulta un dels més baixos de la Unió Europea. L'únic Estat europeu que se situava per sota de Catalunya era Irlanda amb un 17,5% (1997) (Eurostat, 2000).

En segon lloc, cal tenir present que a l'Estat espanyol les transferències més importants a les famílies no passen pels ajuts als fills menors a càrrec, sinó per altres conceptes de despesa (vellesa, supervivència, atur, desgravacions fiscals per adquisició d'habitatge, etc.). Aquesta política representa l'estintolament d'una concepció tradicional de la família, ja que beneficia sobretot els caps de família, a més d'afavorir sovint a les llars amb rendes més altes, cosa que contrasta amb l'assistencialisme de les polítiques familiars pròpiament dites (Flaquer, 2000b; Flaquer 2001).

En tercer lloc, no tots els recursos dedicats nominalment a família i infància van a parar a les famílies amb menors. En el meu capítol constato com, a la darrer part dels anys noranta, com a conseqüència de la caiguda de la natalitat, més de la meitat del volum de la despesa per prestacions familiars estava destinat a fills minusvàlids dependents, no necessàriament menors.

Un dels efectes observats del caràcter assistencial de les prestacions per fills a càrrec són les disparitats territorials en la cobertura del programa. El fet que les prestacions familiars siguin condicionades a la comprovació de recursos fa que no solament la seva percepció es trobi restringida a les famílies més pobres, sinó que la seva taxa de cobertura sigui molt diversa en funció del nivell de riquesa de les diferents comunitats autònomes de l'Estat. Les àmplies disparitats que revelen les dades són inacceptables i, en cas de mantenir el sistema vigent, caldria fixar prèviament uns mínims de cobertura desitjables.

Per últim, el sistema espanyol de suport econòmic a les famílies denota una manca d'objectius clars i presenta una escassa coherència, si s'examina abastant el conjunt de prestacions de la Seguretat Social i de desgravacions de l'IRPF. Sobta descobrir que les famílies dels contribuents de rendes més altes tenen un tractament molt més generós que els beneficiaris de les prestacions de la Seguretat Social, que, en un sistema de comprovació de recursos amb un llindar tan baix, són per definició persones de condició molt modesta.

En l'apartat de la conciliació entre la vida laboral i la familiar, hom detecta una escassa oferta de serveis públics d'atenció a les famílies, que resulta cada vegada més problemàtica arran de la disminució de la complexitat de les llars i de la reducció del nombre de persones cuidadores, com assenyalen Altarriba i Brullet. Aquests dos autors també adverteixen la proliferació de serveis de proximitat prestats per persones immigrants en el mercat informal. La viabilitat d'aquesta opció, tanmateix, sembla reservada a les famílies amb un poder adquisitiu elevat, la qual cosa crea una manca d'equitat en relació amb les categories socials que no els és donat a recórrer al mercat privat. D'altra banda, resoldre les necessitats emergents d'atenció a les persones dependents a partir de la contractació de mà d'obra immigrada barata pot frenar el creixement de nous drets socials i impedir que aquests serveis siguin prestats per treballadors familiars amb les qualificacions requerides.

Cal no oblidar que la provisió pública de serveis de proximitat, intensius en treball i amb una baixa productivitat, podria constituir un filó d'ocupació molt important, especialment per a les dones, com revela l'experiència dels països nòrdics (Esping-Andersen, 1999). La creació de nous llocs de treball en el camp dels serveis d'atenció als infants i a les persones dependents podria rebaixar notablement l'atur femení, a més de contribuir a fer la vida molt menys feixuga als pares i mares treballadors. De la mateixa manera, convé recordar la importància del creixement dels serveis socials en relació amb la lluita contra la violència envers les dones, com assenyalen Bodelón i Querol.

Com apunta Brullet, el desajustament entre l'oferta i la demanda i la lògica assistencialista del sistema de serveis d'atenció a les famílies crea un seguit d'inequitats socials i territorials a l'hora d'accedir-hi (Brullet i Parella, 2001). Però el problema de la conciliació entre família i ocupació no es resol únicament amb el creixement de l'oferta de serveis. Tant en el cas de l'atenció als infants de 0 a 3 anys com en el cas de la cura dels familiars malalts, cal preveure la possibilitat de desenvolupar un sistema de llicències laborals retribuïdes, que poden ser més barates econòmicament, a més de resultar més gratificants per als mateixos afectats. Com proposa Escobedo, seguint l'experiència d'altres països del nostre entorn, convé dissenyar un conjunt de solucions diverses i flexibles per a l'atenció dels infants de 0 a 3 anys, de manera que els pares puguin escollir la que més els convingui en cada moment, en funció de les seves estratègies laborals i familiars. A més, aquest enfocament pot permetre ampliar la noció de conciliació entre la vida laboral i familiar, per incloure també altres necessitats i aspiracions personals, més enllà del compliment de pures obligacions familiars. Així, les llicències laborals podrien abastar les excedències d'interrupció de carrera i ser també concedides per motiu de reciclatge professional o ampliació d'estudis.

Com destaca Brullet, en la mesura que tracten de donar resposta a un conflicte encara irresolt causat per la divisió sexual del treball, la dimensió de gènere pren un relleu especialment sobresortint en les polítiques de conciliació entre la vida laboral i familiar. A l'hora d'acabar aquestes conclusions, no podem oblidar que, en el món d'avui, la pedra de toc de tota política familiar hauria de ser l'assoliment d'una família més democràtica i igualitària. Fins fa poc les polítiques d'igualtat entre homes i dones s'havien concentrat sobretot en els camps de la llei, de l'educació i de l'ocupació, però en canvi havien obviat molts altres aspectes socials que mantenien desigualtats de gènere. Des del 1999 la Unió Europea està impulsant un canvi de paradigma en la lluita per la igualtat sexual d'oportunitats, el principi de transversalitat de gènere (*gender mainstreaming*) (Behning and Serrano Pascual, ed., 2001). Aquest nou enfocament, que implica que la igualtat entre els sexes ha de ser un component de cada política pública i no pas una política sectorial, està comportant la revisió de moltes mesures vigents fins ara. Segons aquest nou concepte, convé abordar les causes reals de les desigualtats relacionades amb el gènere, i això vol dir examinar les bases socials de la divisió de responsabilitats entre homes i dones, en l'esfera pública i en la privada, en el treball remunerat i no remunerat. En comptes d'estimular les dones perquè emulin els homes, prescindint de l'existència de les càrregues que han assumit tradicionalment en la llar, cal que els dos gèneres avancin cap a una posició mitjana en que ambdós comparteixin responsabilitats públiques i privades. Aquest enfocament suposa prendre consciència dels obstacles de tota mena –barreres ideològiques i culturals, institucionals, polítiques i jurídiques– que

constitueixen traves per a l'assoliment d'una igualtat real entre els gèneres. Un dels corol·laris d'aquesta situació és que, d'ara en endavant la política familiar ja no es podrà fer d'esquena a altres polítiques públiques, ja sia en el camp de l'ocupació o de la protecció social, i que les mesures d'igualtat d'oportunitats entre els sexes acabaran ampliant el seu abast a l'esfera privada. Així, s'haurà fet un pas cap endavant en la progressió vers una família més igualitària i democràtica.

Bibliografia

- ALBERDI, I. (1999). *La nueva familia española*. Madrid: Taurus.
- ALBERDI, I., (ed.) (1995). *Informe sobre la situación de la familia en España*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- ALMEDA, E., i SARASA, S. (1996). «Spain: Growth to diversity». A GEORGE, V., i TAYLOR-GOOPY, P., ed. *European Welfare Policy: Squaring the Welfare Circle*. Houndmills: Macmillan.
- BEHNING, U., i SERRANO PASCUAL, A. (2001). «Comparison of the adaptation of gender mainstreaming in national employment strategies. A BEHNING, U., i SERRANO PASCUAL, A. *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: European Trade Union Institute, p. 321-345.
- BEHNING, U. i SERRANO PASCUAL, A., (ed.) (2001). *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: European Trade Union Institute.
- BETTIO, F. i VILLA, P. (1998). «A Mediterranean perspective on the breakdown of the relationship between participation and fertility». *Cambridge Journal of Economics* 22: 137-171.
- BRULLET, C. i PARELLA, S. (2001). «Polítiques de serveis a les famílies: Residualitat pública en un context cultural "familiarista"». A GOMÀ, R., i SUBIRATS, J., (ed.) *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000)*. Vol I: Autonomia i benestar. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona/Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, p. 221-243.
- CABRÉ, A. (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Proa.
- CANTÓ-SÁNCHEZ, O. i MERCADER-PRATS, M. (1998). «Child Poverty in Spain: What Can Be Said?» Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series, núm. 66. Florence: UNICEF International Child Development Centre.
- CANTÓ-SÁNCHEZ, O. i MERCADER-PRATS, M. (1999). «Poverty among Children and Youth in Spain: The Role of Parents and Youth Employment Status». Working Paper 99.07. Universitat Autònoma de Barcelona: Departament d'Economia Aplicada.
- CASTLES, F. (1998). *Comparative Public Policy: Patterns of Post-War Transformation*. Cheltenham, UK and Northampton, Mass.: Edward Elgar.
- CASTLES, F. i FERRERA, M. (1996). «Home Ownership and the Welfare State: Is Southern Europe Different?» *South European Society and Politics* 1 (2): 163-84.
- COMMAILLE, J. i DE SINGLY, F. (ed.) (1997). *The European Family: The Family Question in the European Community*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.
- CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL (2000). *La Protección Social de las Mujeres*. Madrid.
- COUSINS, C. (1999) *Society, Work and Welfare in Europe*. London: Macmillan.

- DREW, E.; EMEREK, R., i MAHON, E., (ed.) (1998). *Women, Work and the Family in Europe*. London and New York: Routledge.
- ESCOBEDO, A. (1999) «Work-family arrangements in Spain: family adjustments to labour market imbalances». A DEN DULK, L.; VAN DOORNE-HUISKES, A. i SCHIPPERS J., ed. *Work-Family Arrangements in Europe*. Amsterdam: Thela Thesis: 103-129.
- ESCOBEDO, A. (2001). «The case of Spain». A BEHNING, U., i SERRANO PASCUAL, A. (ed.). *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: European Trade Union Institute, p. 251-281.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- EUROSTAT (2000). *Living Conditions in Europe. Statistical Pocketbook*. Luxembourg: European Communities.
- FERNÁNDEZ CORDÓN, J. A. i TOBÍO SOLER C. (1999). *Las familias monoparentales en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- FLAQUER, LI. (1998). «Família i noves formes de convivència». A GINER, S. *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, p 401-415.
- FLAQUER, LI. (2000a). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Barcelona: Fundació «la Caixa».
- FLAQUER, LI. (2000b). «Is there a Southern European model of family policy?». A PFENNING, A., i BAHLE, T., (ed.). *Families and Family Policies in Europe*. Frankfurt a.m./New York: Peter Lang.
- FLAQUER, LI. (2001). «Family Policy and the Maintenance of the Traditional Family in Spain». A CARLING, A.; DUNCAN, S., i EDWARDS, R., ed. *Understanding Families: Morality and Rationality in Policy and Practice*. London: Macmillan.
- FLAQUER, LI., i BRULLET, C. (1999). «Política familiar a Catalunya: Una primera aproximació». A VICENÇ NAVARRO ET AL. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània, p. 75-191.
- GONZÁLEZ, M. J., JURADO, T. i NALDINI, M., (ed.) (2000). *Gender Inequalities in Europe: Women, Work and Welfare in the 1990s*. London and Portland, Or.: Frank Cass.
- GUILLÉN, A. (1997). «Welfare State Development in Spain: A Historical and Explanatory Approach». In Mire Florence Conference. *Comparing Social Welfare Systems in Southern Europe*. Paris: Mire. Vol. 3: 67-91.
- IGLESIAS DE USSEL, J. i MEIL LANDWERLIN, G. (2001). *La política familiar en España*. Barcelona: Ariel.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000). *Els comptes de la protecció social a Catalunya 1991-1997*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- JURADO GUERRERO, T. (1999). *Why Do Spanish Young People Stay Longer at Home than the French? The Role of Employment, Housing and Social Policies*. PhD thesis submitted to the European University Institute. Florence.
- JURADO GUERRERO, T. i NALDINI, M. (1996). «Is the South so Different? Italian and Spanish Families in Comparative Perspective». *South European Society and Politics* 1 (2): 42-66.
- LAMO DE ESPINOSA, E. (1995). «Nuevas formas de familia». *Claves de razón práctica*. Núm 50, març, p. 50-54.
- MEIL LANDWERLIN, G. (1999). *La postmodernización de la familia española*. Madrid: Acento Editorial.

- PICONTÓ-NOVALES, T. (1997). «Family Law and Family Policy in Spain». A KURCZEWSKI, J. i MACLEAN, M., ed. *Family Law and Family Policy in the New Europe*. Aldershot: Dartmouth, p. 109-127.
- PRINGLE, K. (1998). *Children and Social Welfare in Europe*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.
- REES, T. (1998). *Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies*. London: Routledge.
- RHODES, M. (1997a). «Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform». A RHODES, M., ed. *Southern European Welfare States: Between Crisis and Reform*. London: Frank Cass, p. 1-22.
- RHODES, M. (1997b). «Spain». A COMPSTON, H., ed. *The New Politics of Unemployment: Radical Policy Initiatives in Western Europe*. London: Routledge, p. 103-22.
- RINGEN, S. (1997). *Citizens, Families, and Reform*. Oxford: Clarendon Press.
- RUIZ BECERRIL, D. (1999). *Después del divorcio: Los efectos de la ruptura matrimonial en España*. Madrid: Siglo XXI.
- UNITED NATIONS (2001). *World Population Prospects. The 2000 Revision. Highlights*. New York: Population Division. Department of Economic and Social Affairs.
- VALIENTE, C. (1997a). «Las políticas de cuidado de los niños a nivel nacional en España (1975-1996)». *Papers. Revista de Sociologia* 53: 101-36.
- VALIENTE, C. (1997b). «The Rejection of Authoritarian Policy Legacies: Family Policy in Spain (1975-1995)». *Mire Florence Conference, Comparing Social Welfare Systems in Southern Europe*. Paris: MIRE. Vol. 3: 363-83.

Annex

CURRÍCULUMS DELS PONENTS

Sr. Xavier Roigé i Ventura

És professor titular d'antropologia social de la Universitat de Barcelona i membre del Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu de la mateixa universitat. Ha treballat especialment en recerques sobre la família, la residència i l'herència a la Catalunya rural, i més recentment sobre les noves famílies i les transformacions del parentiu a la societat catalana. Ha publicat, entre d'altres, els llibres *Sexualitat, família i història; Entre l'amor i l'interès: el procés matrimonial a la Val d'Aran; La casa aranesa: antropologia de l'arquitectura a la Val d'Aran; Antropologia del parentiu: la diversitat cultural de les relacions familiars* (en col·laboració amb altres autors); a banda de nombrosos articles. Coordina també la Xarxa Temàtica d'Estudis sobre la Família a Catalunya.

roige@trivium.gh.ub.es

Sr. Joaquim Capellades

És llicenciat en ciències econòmiques i empresarials per la Universitat de Barcelona. Des de l'any 1970 s'ha dedicat a la producció d'estadístiques de població a Catalunya, primer a l'extint Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya i després, des de l'any 1990, com a subdirector d'Estadístiques Demogràfiques i Socials de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Ha publicat nombrosos treballs sobre la demografia catalana.

jcapellades@idescat.es

Sra. Mireia Farré

És llicenciada en ciències econòmiques i empresarials per la Universitat Autònoma de Barcelona i *Maître en Démographie* per l'Institut de Demografia de la Univer-

sitat Catòlica de Lovaina (Bèlgica). Des de l'any 1991 treballa a l'Institut d'Estadística de Catalunya, a l'àrea d'Estadístiques Demogràfiques i Socials.

mfarre@idescat.es

Sra. Magda Mercader Prats

És professora d'economia del sector públic de la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva àrea d'especialització és l'economia de la pobresa i de la desigualtat, àrea en la qual ha treballat des d'un doble vessant: el problema de la mesura dels fenòmens distributius i l'impacte redistributiu de les polítiques públiques. Ha publicat diversos articles en revistes especialitzades en el seu camp. Així mateix, ha col·laborat amb diverses institucions com Unicef amb un estudi de la pobresa infantil a Espanya o la Fundació Jaume Bofill fent un estudi de la dimensió econòmica de la pobresa a Catalunya. Treballa actualment en la construcció d'un model de microsimulació per a l'estudi de l'impacte de reformes de la política pública d'imposició i subsidis, tema en el qual treballa en relació amb la xarxa europea Euromod.

mmercader@volcano.uab.es

Pau Serra del Pozo

És doctor en geografia per la Universitat de Navarra, amb una tesi doctoral sobre l'evolució urbana recent de l'àrea metropolitana de Pamplona. Va completar el seus estudis de geografia humana a la University of Maryland (Maryland, USA), amb una beca postdoctoral de dos anys del govern de Navarra. Ha treballat com a investigador o com a professor a la Universitat de Màlaga, la de Barcelona, l'Autònoma de Barcelona i l'Institut Català de Tecnologia. Ha estat professor durant tres anys del màster de sistemes d'informació geogràfica de la Fundació Politècnica de Catalunya. Actualment treballa com a tècnic superior a l'Oficina de Cartografia i Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG) de la Diputació de Barcelona. És també professor associat de geografia de la Universitat Internacional de Catalunya. Ha fet presentacions a una desena de congressos internacionals, ha publicat articles a revistes espanyoles i internacionals en matèries de SIG i geografia humana. Més recentment ha dedicat diversos articles a l'estudi de la interacció entre la població, el desenvolupament econòmic i el medi ambient.

pserra@cir.unica.edu

Sr. Raül Sánchez Flores

Historiador i periodista per la Universitat Autònoma de Barcelona. Durant uns anys ha treballat com a docent de batxillerat i com a assessor de diverses entitats socials catalanes. Des del 1997 és director executiu de l'Associació de Famílies

Nombroses de Catalunya (FANOC) i des del 1998 de la Federació Espanyola de Famílies Nombroses. Membre promotor del Grup d'Entitats Catalanes de la Família i del Fòrum Espanyol de la Família. Ha participat en nombrosos congressos, simposis i seminaris nacionals i internacionals sobre política familiar.

raul@fanoc.org

Sra. Elisabet Almeda i Samaranch

És professora de sociologia a la Universitat Pompeu Fabra des del curs 1991-1992. Llicenciada en ciències econòmiques i empresarials per la Universitat de Barcelona-1989; màster en «Social Welfare and Social Planning», University of Kent at Canterbury-1990 i doctora en sociologia per la Universitat Autònoma de Bellaterra-1999. Les seves recerques s'han desenvolupat en tres grans àmbits: sistemes penals i penitenciaris (control social, delinqüència femenina, presons de dones), família (nous models familiars, famílies monoparentals, polítiques familiars comparades) i immigració (polítiques d'immigració locals, immigració extracomunitària i sistema penal i penitenciari).

Darreres publicacions més destacades:

Almeda, E., Rubí, G, i Anton, X. (2000) «Dades destacades sobre la immigració a Catalunya». A Fundació Jaume Bofill (2000), *Anuari de la immigració a Catalunya*, Editorial Mediterrània: Barcelona.

Almeda, E. (2000) «Las discriminaciones de género en el sistema penitenciario: un estudio de caso en la cárcel de mujeres del Centro Penitenciario de Brians». A *Un cacheo en la cárcel* (2000), Asociación contra la cultura punitiva y de exclusión social: Barcelona.

Almeda, E. (coord.) (2000) *Ens locals, societat civil i immigració: la Catalunya central a debat. Informe de les Jornades d'estudi sobre la immigració a la Catalunya central (Manresa, 1997-1998)*, Manresa: Escola Universitària de Gestió i Administració Pública - Fundació Universitària del Bages.

Almeda, E., Obiols, D. i Sarasa, S. (2000), «Estado, sociedad civil y rentas mínimas de inserción», Documento de Trabajo 00-09, Unidad de Políticas Comparadas, CSIC, setembre de 2000.

Almeda, E. (1998) «Avance del estudio de caso realizado en la cárcel de mujeres de Brians (Cataluña)». A Bodelón, E. i Picontó, T. (coord.), *Transformaciones del Estado y del Derecho Contemporáneos. Nuevas perspectivas de la Investigación Socio-Jurídica*, Madrid: Dykinson-Instituto Internacional de Sociología Jurídica de Oñati.

elisabet.almeda@cpis.upf.es

Sr. Xavier Altarriba i Mercader

És doctor en psicologia (especialista en psicologia clínica), doctor en sociologia (especialista en sociologia de la salut), programador analista col·legiat, i comunicòleg-publicista col·legiat. Actualment està fent estudis en la llicenciatura de medicina. Dins de la seva activitat professional ha estat codirector de la Càtedra de Gerontologia els anys 1983-1987; assessor de programes de ràdio i televisió des de l'any 1983 (2000 programes Prime-Time); director de 50 recerques sobre l'àmbit sociosanitari i comunicacional; autor i coautor de 12 llibres en la temàtica sociosanitària; assessor tècnic en l'elaboració del Programa `Vida als Anys´; dissenyador i coordinador tècnic del Pla integral comarcal gerontològic de la Generalitat de Catalunya; director de l'Institut d'Estudis Psicològics i Socials; director general de la Fundació Mecenatge i Societat «Caius Maecenas»; docent en la Universitat de Barcelona, l'Autònoma de Barcelona, la Internacional de Catalunya, la Ramon LLull, la Pompeu Fabra i la de Girona, i membre de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques.

ipars.sl@terra.es

Encarna Bodelón González

Professora de filosofia del dret, de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona. Doctora en dret, especialitzada en temes de gènere i dret amb una tesi titulada «Igualtat i diferència en les anàlisis feministes del dret». Fa diverses activitats dintre del moviment feminista relatives a la lluita contra la violència de gènere vinculades a l'Associació de Dones de Carreres Jurídiques i a l'Espai pels drets de les dones (Ca la Dona). Entre les seves publicacions destaquen: *El análisis del género en los tribunales de justicia* (1998); *Género y derecho* (1998); *Las transformaciones del derecho contemporáneo* (1998); *Cuestionamiento de la eficacia del derecho en relación a la protección de los intereses de las mujeres* (1998); *El movimiento feminista i la construcció dels drets de les dones* (2000); *Seguridad ciudadana y diferencia de género* (2000).

encarna.bodelon@uab.es

Engràcia Querol i Rosell

És jurista, criminòloga i professora de filosofia del dret a la Universitat Autònoma de Barcelona. Com a jurista desenvolupa la seva tasca al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. La seva recerca està vinculada a temes de gènere i dret i col·labora amb diferents associacions de dones, entre les quals hi ha l'Associació de Dones de Carreres Jurídiques i l'Espai pels Drets de les Dones de Ca la Dona. Entre les seves publicacions cal esmentar *Differenza di genere e politiche di sicurezza nelle città europee*.

MariaEngracia.Querol@uab.es

Encarna Roca i Trias

És catedràtica de dret civil a la Universitat de Barcelona. Ha ocupat diversos càrrecs acadèmics i és membre de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya, de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Comisió General de Codificació de Espanya. La seva obra científica s'ha centrat en l'estudi del Dret civil català, i ha publicat juntament amb el professor i magistrat Lluís Puig i Ferriol l'obra *Institucions del Dret civil de Catalunya*. En els últims anys ha dedicat les seves tasques d'investigació a l'estudi del dret de família, i ha publicat l'obra *Família y cambio social. De la casa a la persona*, que és el resultat d'una recerca duta a terme a Oxford, on introdueix una metodologia mixta entre el dret i la sociologia per a l'estudi dels problemes plantejats pel dret de família. Actualment dirigeix projectes d'investigació en dret de família.

roca@dret.ub.es

Sr. Josep Antoni del Barrio

És llicenciat en filosofia i lletres (secció psicologia), llicenciat en història general i geografia, llicenciat en llengua i literatura hispàniques, llicenciat en història d'Amèrica, màster de formació de formadors (metodologies i gestió). Ha fet cursos de doctorat en psicologia social. És col·laborador de les universitats catalanes des de 1994 en cursos de postgrau i màster. Ha estat director d'institut de formació professional, coordinador d'Escola Empresa del Departament d'Ensenyament i assessor del Conseller de Treball. Actualment és director general de Mesures Penals Alternatives i Justícia Juvenil del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

jdjj0001@correu.gencat.es

Sr. Pere Amorós i Martí

Doctor en pedagogia. Professor titular de pedagogia de la inadaptació social en el Departament de Mètodes d'Investigació i Diagnòstic en Educació de la Universitat de Barcelona. És autor de diversos llibres i articles relacionats amb el tema dels acolliments familiars: *Programa de Formació de famílies acogedoras (1994)*, *Guía de intervención con la familia del niño acogido (1996)*, *L'acolliment familiar especialitzat (1999)*, *El acogimiento familiar (2000)*, *Evaluación de los programas de acogimiento familiar «canguros» (2000)*. És membre del Grup de treball de l'acolliment familiar i l'adopció del Consell Sectorial d'Infància de la Generalitat de Catalunya i assessor en temes de protecció de menors en diverses comunitats autònomes. És director del Grup de recerca GRISIJ i representant internacional de l'AIFREF (Association Internationale de Formation et Recherche en Education familial).

pamoros@d5.ub.es

Sr. Xavier Colominas i Ferran

És llicenciat en dret per la Universitat de Barcelona i administrador de finques.

Ha treballat en diferents despatxos dins el món jurídic.

L'any 1998 va entrar a treballar en el Departament de Benestar Social com a responsable del 'Pla integral de suport a les famílies'. Actualment treballa com a tècnic en la Secretaria de la Família dins el Departament esmentat. Entre altres tasques és secretari de l'Observatori Català de la Família.

xcolominas@correu.gencat.es

Sr. Lluís Flaquer i Vilardebó

És professor titular del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Llicenciat i doctor en dret per la Universitat de Barcelona i Autònoma de Barcelona respectivament, està llicenciat en ciències polítiques per l'Institut d'Études Politiques de París (1969) i ha cursat estudis de postgrau en sociologia a les universitats de Lancaster i East Anglia (Anglaterra) (1974-78). És autor de *De la vida privada* (1982), *El català, ¿llengua pública o privada?* (1996), *El destino de la familia* (1998), *La estrella menguante del padre* (1999), *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada* (2000) i coautor de *Permanencia y cambio en la familia española* (1989), *Parejas y matrimonios: actitudes, comportamientos y experiencias* (1994), *La cultura catalana: el sagrat i el profà* (1996) i «Política familiar a Catalunya: una primera aproximació» (1999). Ha portat a terme diverses recerques sociològiques i publicat nombrosos articles i assaigs sobre llengua, cultura, identitat, comunitat, família i polítiques familiars.

lluis.flaquer@uab.es

Sra. Cristina Brullet Tenas

Doctora en sociologia (UAB) i llicenciada en pedagogia i filologia hispànica (UB). És professora titular de la UAB, on ensenya sociologia de l'educació, sociologia de la família i mètodes de recerca qualitativa. Ha investigat principalment sobre relacions de gènere, educació, família i polítiques familiars, problemàtiques sobre les que ha publicat en diverses revistes. És coautora de *Rosa y Azul, la construcción de los géneros en la escuela mixta* (1988) i de *Sociología de las relaciones de género* (1996). Actualment, estudia l'articulació entre les transformacions familiars, els canvis en les relacions de gènere i les polítiques de l'Estat del benestar, i és coautora de *Políticas familiares a Catalunya: una primera aproximació* (1999) i autora de diversos articles d'aquest tema. En aquests moments dirigeix la recerca «La Mediació Familiar a Barcelona» i assessora l'àmbit d'«Infants i Famílies» de l'Observatori de la Infància del Consorci d'Infància i Món Urbà (CIIMU).

cristina.brullet@uab.es

Sra. Anna Escobedo i Caparrós

És llicenciada en ciències econòmiques i empresarials, en l'especialitat d'economia política i sociologia (Universitat de Barcelona, 1993). És investigadora a la Fundació CIREM des del 1995 en projectes relacionats amb els nous filons d'ocupació, les polítiques socials, la igualtat d'oportunitats de gènere i la conciliació de la vida familiar i laboral. Ha participat entre el 1997 i el 2000 en un programa de formació i mobilitat per a joves investigadors sobre 'Família i estat del benestar a Europa' finançat per la Comissió Europea, coordinat pel Centre de Política Social de la Universitat de Mannheim, amb estades a la Universitat de Roskilde (Dinamarca) i a la Universitat de Tampere (Finlàndia), i fa una recerca doctoral sobre llicències parentals i sistemes d'atenció infantil per als menors de 3 anys a la Unió Europea.

anna.escobedo@cirem.es

